

- DISSERTATIONES
- ETHNOGRAPHICÆ
- TRANSYLVANICÆ

Gagy József

Gép és nép

Gépek és társadalmi változások vidéken

Gagyı József

Gép és nép. Gépek és társadalmi változások vidéken

DISSERTATIONES ETHNOGRAPHICÆ TRANSYLVANICÆ

Sorozatszerkesztők

Ilyés Sándor
Jakab Albert Zsolt
Pozsony Ferenc
Vajda András

GAGYI JÓZSEF

GÉP ÉS NÉP

Gépek és társadalmi változások vidéken

Kriza János Néprajzi Társaság

Kolozsvár

2021

Lektorálta:

dr. Peti Lehel, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, tudományos főmunkatárs

dr. Vajda András, Sapientia EMTE, Marosvásárhelyi Kar,

Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék, Marosvásárhely, adjunktus

Támogatók:

A kötet a *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség mai (lét)formái négy erdélyi kiserégióban* című (K 120712) NKFIH-kutatás keretében valósult meg.

© Gagy József

© Kriza János Néprajzi Társaság

Szerkesztette: Jakab Albert Zsolt

Borítóterv: Szentés Zágon – IDEA Plus, Kolozsvár

Számítógépes tördelés: Tipotéka Labs

Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötés: F&F International

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

GAGYI, JÓZSEF

Gép és nép : gépek és társadalmi változások vidéken / Gagy József. -

Cluj-Napoca : "Kriza János" Néprajzi Társaság, 2021

Conține bibliografie

ISBN 978-606-9015-23-0

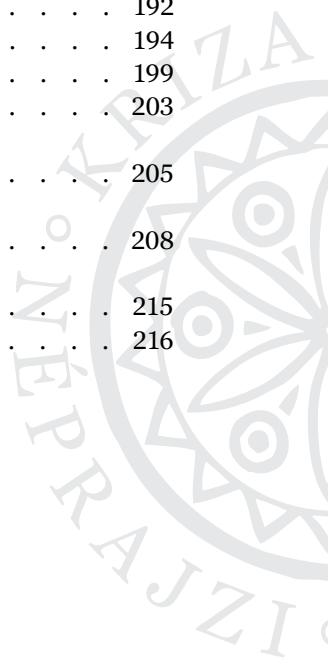
631.3

39

Tartalom

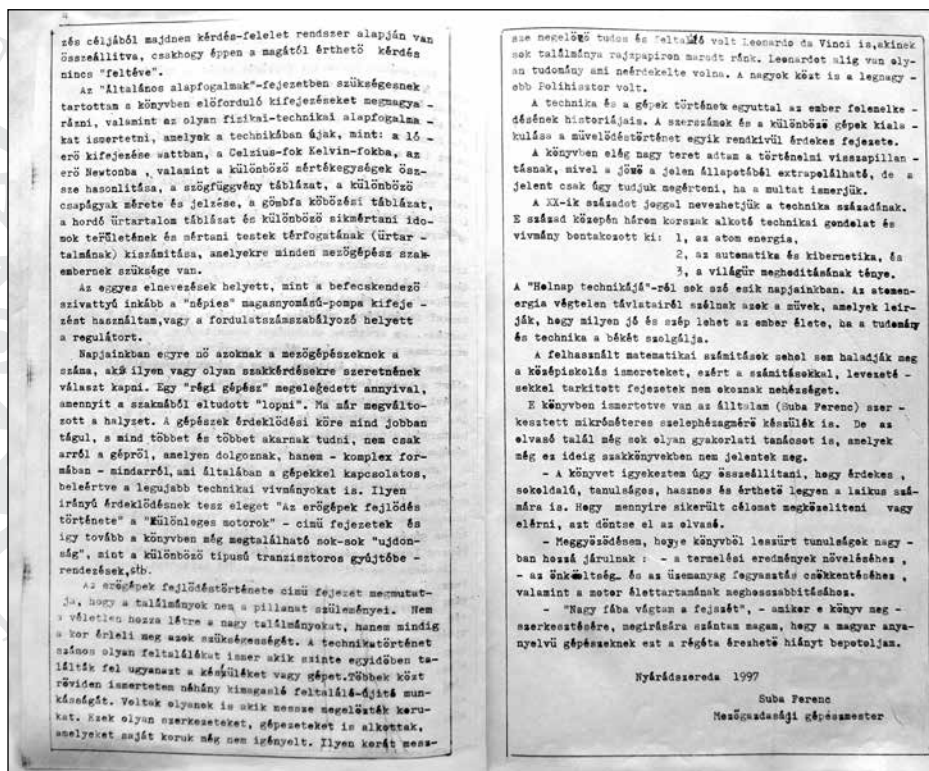
Bevezetés	7
Az organikus és az organizált	15
Gép az ezer telik, ezer nem hiedelmekben	18
Egy viláértelmezés	30
A természetes kapcsolat	34
Kettősségek: falu–város, természetes–mesterséges, ahistorikus–történelmi, lelkes–mechanikus	39
Az organikus – és az organizált	41
Elképzelés organikus és organizált kettősségéről a kultúrpolitikában	48
Racionális–irracionális	50
A technika varázsa	51
Nem élhetünk regressziók nélkül	56
Vasút, baleset, trauma	66
Gép, vasút, motorizáció	73
Vasút, gép, gépegyüttes	74
A vasazott szekerektől a cséplőgépig	82
Motorizáció	85
Helyszínek, esetek	86
Gépész – és sofőr	91
„Úton maradni...”	92
Családi döntés, összefogás	93
Kialakuló motorizáció és átalakuló falusi környezet	94
Kaszálógép	96
Beépülés, biográfia	102
Suba Ferenc életútja	106
Suba Ferenc traktorista, gépészmester	109
Gép és gépészek vidéken	125
Szervezeti-adminisztrációs keretek	129
A helyi szint: a traktorbrigád	138
Köszönő viszony	144

Suba Ferenc könyvei.	149
„Összeszedtem, ami egy könyvben se volt megírva...”	152
A traktoristák fejlettebbek...	156
„A gép az mutuj...” „A motornak lelke van!” – „jó gépészek” véleményei	172
Új kor. Új gép, új nép?	186
Hozzáférés	186
Szakértő.	189
Konfirmálás	192
Térhasználat	194
„Protodigitális” férfiak.	199
„Ha nincs internet, vége az életemnek...”	203
Befejezés.	205
Szakirodalom	208
Rezumat	215
Abstract	216

Bevezetés

Suba Ferenc írja *A mezőgazdasági gépek erőforrásai – a belsőégésű motorok* című kéziratának – „könyvének” – előszavában, az utolsó bekezdésben: „Nagy fába vágtam a fejszém, amikor e könyv megszerkesztésére, megírására szántam magam...”

1. kép. A könyv előszavának részlete

Sablonos, semmitmondó nyitó- meg záró mondat ez, megelőzi az összeállítás szempontjainak ismertetése („hogy érdekes, sokoldalú, hasznos és érthető legyen a laikus számára is”), meg a remélt eredmények sorolása („a könyvből leszűrt tanulságok nagyban hozzájárulnak a termelési eredmények növeléséhez, az önköltség és üzemanyagfogyasztás növeléséhez, valamint a motor élettartalmának meghosszabbításához”). Vagyis úgy gondolom, hogy a pozitív kijelentések után, meg a „hiánypótló munka” kijelentés előtt egy „szerénységem tudatában vagyok” tartalmú üzenet fogalmazódik meg ebben a zárómondatban.

Dehát hogy is lehetne ez másképp?

Meg kell fogalmazni a *Bevezető*ben a szempontokat, le kell írni, mintegy önbeteljesítő jóslatként, a remélt eredményeket, jelzővel kell ellátni a „munkát” mint eredményt. Meg első és utolsó sorban: jelezni kell, hogy rengeteg a kétség, a mások egyetértésére számító kijelentés, a kritikát meghallgató, megfontoló és majd hasznosító szándék. Vonatkozik ez azokra, akik hónapok, évek munkájának eredményét tárják a világ szeme elé: Suba Ferencre és rám is.

Szándékom szerint a „modern, technikai világ” mindennapi tárgyi valóságának és reprezentációinak, a gépeknek a megjelenéséről, és a gépek népi környezetben, a mai vidéken megfigyelhető életútjáról szól ez a könyv. A gépek használatáról, működtetéséről alkotott, igen átfogóan technikának nevezett rendszernek, meg a közelmúlt paraszti, és ma már nem paraszti, de vidéki, és népinek nevezett világának az együttéléséről, egymásba hatolásáról, a közelmúltban már, és ma még inkább elválaszthatatlan együtteséről szeretnék írni. Felhasználom ehhez az elmúlt húsz évben szerzett terepkutatási tapasztalataimat is. Úgy adódott, hogy előbb, sajátos módon, a digitális eszközök vidéki elterjedését kutattam, erről írtam. Valójában azonban inkább az önjáró szerkezetek érdekelték, az utóbbi években kiemelten a szocializmus korszakának egy meghatározó jelenségével, a modernizációt „mozgató” motorizációval foglalkoztam. Ezen belül egy jellegzetes falusi-vidéki gép, a traktor és az ezt működtető traktoristák megjelenésének, életmódjának, társadalmi szerepének kérdéseit vizsgáltam. Ez azt jelentette, hogy 2018-tól máig kutatási terepemen, a Nyárad-mentén több traktoristával-mezőgéppésszel-géppésszel (a megnevezésük, az önbesorolásuk korszakonként változhat) folytattam interjúzást. Egyiküknek, a fent idézett könyv szerzőjének, a traktorista, majd géppésszmester, Márkodban született, Nyárádszeredában élő Suba Ferencnek az életútját részletesen fogom bemutatni.

Írásom Hermann Bausingernek a *Népi kultúra a technika korszakában* című könyvében olvasható, a gépekhez, a technikához való viszony nálunk kevéssé vizsgált összefüggéseire alapoz. A könyvnek *Előzetes megjegyzések az új kiadáshoz* részében olvasható a következő, számomra is kiindulópontot jelentő kijelentés: „A könyvben banális példák segítségével mutattam meg, hogy a népi kultúra nem definiálható technika előtti szerveződésésként, hiszen a mindennapokban a technika-hoz fűződő »természletes« kapcsolat számtalan formájával találkozhatunk.” (Bausinger 1995: 7.)

A kiinduló kérdések tehát: a megfigyelt társadalmi-kulturális jelenségekben mi az új, mi a „technika előtti”, és miben mutatkozik, miben ragadható meg a folytonosság?

Nem lehet, és nem is ajánlatos a múlt végleges meghaladásáról, mintegy eltörléséről, zárójelbe tételéről beszélni, különösen nem a vizsgált vidéki társadalmi-kulturális környezetben. „Az a kutatás, amely egyoldalúan a népi kultúra teljesen új jellege mellett kardoskodik, csak a technikai eszközök által előhívott különlegességek katalógusát készíthetné el, ebből azonban nem jönne létre semmifajta – akárcsak közelítőleg megbízható – összkép a népi kultúrának a technika világá-

ban elfoglalt helyéről.” (Bausinger 1995: 14.) Egyáltalán nem könnyű a feladat, és mindenekelőtt, hangsúlyozza Hermann Bausinger, ki kell emelni ennek a munkának a kísérleti jellegét, hiszen a hiányosságoknak ez lehet az egyik magyarázata: „Az a tény, hogy a kísérlet új területekre vezet, talán megbocsáthatóvá teszi, hogy – mint a jegyzetek is tanúsítják – nagyon különböző anyagot dolgoztunk fel, hogy hébe-hóba megmunkálatlan építőköveket is használtunk, és hogy néhány fontos mellékösvényt figyelmen kívül hagyunk. Így például a mágia sokrétű fogalmát alkotórészeinek beható elemzése nélkül alkalmaztuk, illetve a regressziókról és az archaikus dimenziókról szóló részekben csak felületesen érintettünk mélylélektani nézeteket és kérdéseket. Némely esetben az ilyen korlátozás figyelemfelhívó: így a technika »természetességének« hangsúlyozása ellentétben áll azzal a – néprajzban is szokásos – felfogással, mely idegenségét és veszélyességét emeli ki.” (Bausinger 1995: 15.)

Igen kedvemre való ez a kísérleti jelleget mentséggént felhozó megfogalmazás. Mert valóban ilyenkor kényszer az igen különböző empirikus tapasztalatok, anyagok felhasználása, a megmunkálatlan építőkövek, azaz a csiszolatlan, kritika alá nem vetett ötletek használata, a fontos, de fáradtságos és hosszadalmas kerülőket jelentő mellékösvények mellőzése. Vagyis az, amit jelen munkámról én is – joggal, de mentséget keresve – gondolok.

Írásomban részletesebben foglalkozom két olyan, igen fontos témával, amelyek a Hermann Bausinger könyvében vannak kifejtve. Ezek a népi közösségek organikusnak és organizáltak mondható jellemzői, meg a regresszió kérdése. Bausinger meglátása szerint ezek a kérdések „józan megfontolást és intenzív érdeklődést” (Bausinger 1995: 160) követelnek, én sem tehetek másképp, mint munkámban erre törekedve.

Alapvető tapasztalatunk volt már a közelmúltban is, és ez ma csak megerősödött, hogy nem uraljuk teljes mértékben technikát, hanem az a bizonyos „természetesség”, amivel túléljük a technika világának hétköznapijait, csupán a „megszokás és a kapcsolat” eredménye. Nem vagyunk szakemberek, szakpolitikusok és szakadmisztrátorok: hanem nép vagyunk, ami azt jelenti: „nem látjuk át a technikai folyamatot” (Bausinger 1995: 43), és sokszor és általában a gépek kezelése közben elbizonytalanodunk.

Ekkor tűnik fel a távolban az ördög – mert mindennek van ördöge, miért éppen a technikának, a gépeknek ne lenne? Ósrégi és ma is azonnal adódó ismerős, félelmetes vagy éppen furfanggal becsapható személy, világunk része, aki (általában fenyegető, romboló erejű) találmányait jól meghatározott szándékkal, jól megfontolt érdekből a világra szokta bocsátani.

Természetes, hogy amikor megjelennek a gépek az emberi közösségekben, akkor velük együtt jelenik meg egy specializált ördögfajzat: a gépek ördöge. „Akkor mondjuk valakiről, rendszerint csodálkozásunk kifejezésére, hogy ördöge van, ha valami rendkívüli képességet fedezünk fel benne, különösen ha valami olyasmire jön rá az illető, amiről azt hittük, nem lehet kitalálni. [...] Arra az emberre is mondják, hogy ördöge van, akinek mindene sikerül, aki mindenben csodálatosan szerencsés.”

(Nagy G. 1979: 379.) De szintén elterjedt a mágikus erővel rendelkező aktorról, a tudós emberről (tudós pásztor, jós, gyógyító) is azt képzelni, hogy „ördöge van”, azaz ördög áll a szolgálatában (Nagy I. 1982).

Az alábbi másfél száz éves, eléggé terjedős reklámszöveg az Alban-féle vetőgép előnyeit ecseteli. Olyan tudományosként formált szöveg (termési adatokat is beépít, ezeket nem idézem), amelyik nem nélkülözheti az ördögre való utalást, a fenti értelemben: ha a külföldi, nyugati gazdák a vetőgéppel sikeresebben gazdálkodnak, az az ördöggel való cimborálásnak, vagy gazdasági ismereteiknek, célszerűen megszerkesztett és használt, erőkimélő gépeiknek, meg a hazai Pató Pálokkal ellentétben „fáradhatatlan szorgalmuknak” köszönhető?

„Igen ám, mondják sokan, könnyü ott a szántóföldet ugy mivelni mint a veteményes ágyat, a hol akkora a határ, mint egy-egy valamire való tanya, s egy ember birtoka nem sokkal nagyobb egy jóra való kertnél. Azután meg nem sokkal az anglusnak mindene másforma, különb mint a mienk, mikor az mindent géppel (masinával) csinál. És ebben a feleletben van valami igaz is, okos is, csak hogy legtöbben a kik így beszélnek, ellentmondanak saját maguknak; mert tudva levő dolog, hogy minálunk a legtöbb ember idegenkedik épen azon gépek alkalmazásától, a mellyeknek az angol, német stb. boldogulását tulajdonítja. – A munkáltatók rendesen sajnálják a pénzt, mellyet be kell egyszerre fektetni gazdaságukba, ha valami jóra való gépet vásárolnak; – ezenkívül, ha vagy véletlenül, vagy többnyire ügyetlen bánás miatt valami elromlik a gépen, s a falu kovácsa, vagy épen a cigány nem tudja helyrehozni a bajt, szidják káromolják lelkét! papját, országát, nemzetségét annak a világcsalónak a ki ilyen haszontalan szerszámot kifundált, és dobják haragjoknak oktalan voltában a drága eszközt padlásra, fészerbe s fűnek fának panaszkodnak, hogy mennyire megcsalta őket ez meg amaz, figyelmeztetik, nehogy ő is így rászedesse magát, s veszik azt a minden barázdában kétszer, háromszor megtalpaló ekét, ösztökézik izzadásig. Turják vele a földet néhány ujnyira, mint épen a földnek meg a bátyámuram csinálta faekének tetszik; beleszórják a drága magot a gazda markának eszejárása s a szél lengedezése szerint, beboronálják olyan boronával, a melly semmi iránt se viseltetik több kimélettel, mint a nagy göröngyök iránt; ha eljön az aratás neki mennek vagy magok, vagy a szakmányos tótok, cséplik, nyomtatják a csűrbe hordott gabonát régi szokás szerint megfeszített ember- és lóerővel, s ha valakitől azt hallják az ujságok útján, hogy ebben meg abban az országban ilyen-olyan jól fizetett az idén a termés, összevetik a maguk termését vele, s ugy tapasztalván, hogy bizony jobban fizetett amott az idén is mint minálunk, akkor ismét járja az anglus és egyéb nemzetségek réz árgilusa, a kinek ördöge van, hogy olyan pottom országban ennyire tudja vinni: pedig nem ördöge van biz annak, hanem vannak alapos gazdasági ismeretei, célszerű, erőkimélő gépei, és fáradatlan szorgalma.” (Ds. Ls. 1855: 315.)

Az üzenet: hagyjuk az ördögöt, keressük a tudomány és technika nyújtotta ismeretekben a támogatást! Ez az üzenet pedig százötven év múlva is érvényes a közvélekedés szerint.

Valamikor az 1970-es években, egyetemi tanulmányaim során találkoztam a szaktudományos állásponttal: a huszonnegyedik órában vagyunk. Megszűnik a falu, a parasztság, a paraszti kultúra. Marad a nép, de ki az a nép, mi az a nép?

Hermann Bausingert követve ki lehet indulni abból az elképzelésből, hogy a gép és nép viszonylatrendszerben elgondolva a nép azoknak az embereknek a dinamikusan változó számú tömege, akik gépeket használva regresszíven viselkednek. Mit is jelent ez, mit értünk regresszivitás alatt – a magyarázat külön fejezetben olvasható. Kik azok, akik feltételezik, akiktől nem áll távol, akik el tudják fogadni a gondolatot, hogy a tárgyakkal lehet lelke, és a technikának lehet ördöge? A korszak pedig, a technika korszaka a nép számára (és ezt is részletesebben kifejtem majd lentebb): „a haladás regresszivitással megfertőzött világa” – szemben a felvilágosodás óta dominanciára törekvő „optimista, egyértelmű és kétségtelen haladás” világával.

Bausinger szerint ezt a világot a „technikához fűződő kapcsolat rituális magától értedődése” (Bausinger 1995: 9) jellemzi. A népi kultúra a néprajzi kutatások kezdetekor sem definiálható technika előtti szerveződésenként, a nép régóta: gép használó nép.

Ha megnézzük a ma gépeinek, a mai technikának világát, azt látjuk, hogy minden eddiginél bonyolultabb összefüggések között kell eligazodni ahhoz, hogy ismerjük, átlássuk és használjuk ennek a világnak a technikai szervezettségét, előnyeit. A jelenkorról alkotott tapasztalatok középpontjában ezekről a gépekről, erről a technikai szervezettségről, összefüggésekről szerzett ismeretek vannak. Írásomban amellet érvelek, hogy a gépek mindennapi használata közben a legnagyobb gond a gépek működtetésekor fellépő regresszió.

Erről saját tapasztalataim is vannak, és ezek sem elhanyagolhatóak, ezek is alátámasztják elképzeléseimet. Saját élettörténetemre is kell a korszakról gondolkozva, a téma kifejtése közben reflektálnom, hiszen életrajzi adat, hogy négy éves voltam, amikor elkezdődött az úrkorszak.

„1957. október 4. Megkezdődött az úrkorszak: a Szovjetunió Bajkonur űrbázisáról, a kétfokozatú R–7, illetve Szputnyik hordozórakétával elindították az első mesterséges holdat, a Szputnyik-1-et, Szergej Koroljov (1907-1966) főkonstruktor irányításával. A 83,6 kg-os, 58 cm átmérőjű Szputnyik-1-et 220-940 km magasságú pályára állították. 92 napos keringés után a légkörben elégett.” (Horváth összeáll. 2007: 4.)

Tizenöt éves voltam, amikor 1969. július 16–24. között először ember járt a Holdon, megtörtént az Apollo 11 űrrepülése. Akkor vette a család az első, Orion márkájú, fekete-fehér tévékészüléket azért, hogy mi is otthonról nézhessük a közvetítéseket.

A „tudomány és technika rohamos fejlődésének, szédületes eredményeinek” ígézetében nőttem fel. Ez volt a korszak, az ezerkilencszázötvenes-hatvanas évek legfőbb globális, mindkét társadalmi formációt, nyugatit és keletit domináló hiede-

lemrendszere: a tudomány és technika elhozza a lehető legjobb/legemberibb életet, az egyre okosabb és sokoldalúbb gépek segítségével az ember uralja, maga akarata szerint átalakítja, ami azt jelenti: könnyebbé, jobbá, szebbé, igazságosabbá teszi a világot. Tanulunk, dolgozunk, küzdünk és győztesek leszünk. A világ megváltozik, és vele mi is – vagy mi megváltozunk, és megváltoztatjuk világunkat.

Van világos cél, és lesz biztos jövő.

A kételyt, a dilemmákat és nosztalgiát felnőttként éreztem először. A világ megváltozik, és a változásnak ára van: falusi nagyszüleim, idős rokonaim sorra eltávoznak, öreg házaikat és velük együtt az istállókat, csűröket, a csordába induló, onnan érkező állatok hangjaitól megelevenedő reggelek és esték helyszíneit lebontják, átépítik, falusi mezítlásas nyaralásaim szép emlékké válnak, rokonaim, a velem egykorúak jó része mesterséget tanul, ingázik vagy városra költözik.

Felnőttként, tanulmányaim során találkoztam a szaktudományos állásponttal: a huszonegyedik órában vagyunk. Megszűnik a falu, a parasztság, a paraszti kultúra. Marad a nép, de másodsor, sokadszor is ugyanaz a kérdés: ki az a nép, mi az a nép?

A kötet témája, kérdései hosszabb idő alatt körvonalazódtak. Azt azonban, hogy a gépekhez való viszonyom mikor vált annyira kérdésessé, hogy mások hasonló viszonyai is annyira érdekelni kezdtek, hogy vizsgálatra érdemesnek tartottam a témát, pontosan tudom. Akkor, amikor az első, 2004-ben vásárolt, First Bike márkájú mopedom vadonatúj motorja (talán „megfázott”, vagy a benzin „nem tetszett neki”) „megmakacsolta magát” és bárhogy biztattam, simogattam, gyertyát cseréltem – „nem akart” beindulni.

Legtovább, mai napig is azzal a Piaggio ZIP robogó/scooterrel való titokzatos lelki „viszonyom” készlet töprengésre, ami 2007 óta mai napig a tulajdonom – igaz, csak tíz éven keresztül szolgált becsülettel a marosvásárhelyi nagyvárosi forgalomban, mert 2017, a marosvásárhelyi szülői ház eladása óta leginkább Csíkban garázslakó.

2. kép. A Piaggio ZIP

A könyvben Herman Bausingernek a hatvanas évek elején kidolgozott, ismert fogalmaihoz, az organikus–organizált fogalompárhoz meg a regresszióhoz nyúlok vissza, ezeket helyezem a középpontba, ezeket gondolom tovább. A *Gép, vasút, motorizáció* fejezetben az elterjedés, használat, hatások, gép és nép együttélés általánosabb, történeti képét vázoló. Ezt követi a saját terepemen szerzett tapasztalatok feldolgozása, a traktorista és gépészmester Suba Ferenc életútjának, könyveinek részletes bemutatása, majd eljutok a géphez organikusan kapcsolódó „jó gépész” képeinek kibontásáig, „a gép az mutuj” meghatározás értelmezéséig. Mindazok a tapasztalatok, amiket feldolgozok, beszélgetésekben bomlanak ki, fényképekben villannak fel. Sajátos módon saját tereptapasztalataim, rész kutatásaim egyetlen gép elterjedéséről és használatáról vannak: az a digitális világ központi szereplője, a számítógép. A Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának Kommunikáció és Közkapcsolatok szakos diákjainak nyári terepmunkái során 2008-tól (ez volt az internet vidéki, rohamos elterjedésének kezdőpillanata) évekig ez volt a kutatási témánk, ezúttal is köszönöm a diákok munkáját, esetbemutatásaik sokat segítettek a munka közben születő konklúziók megfogalmazásában. Az eredményekről a könyv utolsó, *Új kor. Új gép, új nép?* fejezetében számolok be röviden, itt is felhívva a figyelmet arra, hogy a fejezetcím végén álló kérdőjel jogosságához nem fér kétség.

Gép és nép, a vidéki géphasználat kérdéseiről végül is azért kezdtem írni, és azért alakult ki könyvemnek ez a tematizálása és szerkezete, mert Jakab Albert Zsolt és Vajda András erre biztatott, felszólított, sürgetett. Ők tudják, mi volt az, amit tőlem vártak, reméltek, és hogy végül is mennyire sikerült elképzeléseiknek megfelelnem. Bizalmukat, szakmai észrevételeiket, és természetesen alapos szerkesztői munkájukat ezúttal is köszönöm.

Nyárádmenti, 2004-ben kezdett, különböző intenzitással folytatott terepmunkám során 2018 tavaszán, Gligor Róbert közvetítésével találkoztam Suba Ferencel, és feleségével, Irma néniével. Azóta látogatom őket, és alkalmyszerűen, különböző témákról, elsősorban Suba Ferenc traktorista és gépészmester életútjáról, könyveinek megírásáról folytatok velük ma is rögzített beszélgetéseket. Sajnos, a Covid19 járvány következtében 2020 márciusa és 2021 júniusa között igen ritkán került sor a látogatásokra. Köszönöm nekik, hogy mindig kedvesen fogadtak, kérdéseimre válaszoltak.

Terepmunka közben régebben is találkoztam Jobbágyfalván a traktorista Balogh Istvánnal és a gépész-ezermester Mezei Jánossal. Ez utóbbival több mint tizenöt éves a kapcsolatunk, mindig is szívesen látogattam, mindig is szívesen időztem műhelyében, hallgattam magyarázatait. Köszönöm nekik és az utóbbi két évben Suba Ferenc biztatására felkeresett, vadadi Kocsis Károlynak, szintén egykori traktoristának, hogy feltárták előttem a „jó gépészek” életének eseményeit, múltjuknak rejtettebb, egyéni jellemzőit.

Izsák Anikónak a szakirodalom megszerzésében nyújtott segítségével vagyok hálás. Oláh Sándornak nemcsak azt köszönöm, hogy megosztotta velem saját géphasználati tapasztalatait, hanem azt is, hogy segítségével sikerült egy tágabb

társadalmi-történeti kontextusba belehelyezni a személyi használatú, takarmánygazdálkodást segítő gépek székelyföldi megjelenésének, elterjedésének történéseit.

A könyvben kibontott témákat nem tekintem lezártak. Nem tekinthetem annak, hiszen nem lezárt a kutatásom sem: terepemre újra és újra visszatérek, beszélgetőtársaimmal folyamatos kapcsolatban vagyok és leszek mindaddig, amíg nekem kérdéseim, és nekik válaszaik lesznek.

Az organikus és az organizált

A paraszttalanítás társadalmi folyamatáról, a mai vidék átalakulásáról részletesebben írtam *Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom* című könyvemben (2018). De mit lehet mondani az eltűnt parasztság továbbéléséről?

Akik parasztok voltak, azok néppé váltak: ma, Romániában a nép a posztparaszti társadalom nagyobbik része, állítja Vintilă Mihăilescu román antropológus. Gondolatmenetében abból indul ki, hogy a 20. századi, vagyis az első világháború utáni Románia legfőbb jellemzője volt „egy masszívan paraszti társadalom és egy felvirágzó, de még mindig törekeny nemzet, amely viszonylag nemrégiben a Parasztszimbolikus személyisége köré épült” (Mihăilescu 2010: 191). Száz év múlva azt tapasztaljuk, hogy 2007-ben, az Európa Unióhoz való csatlakozáskor Romániának ez a legjellemzőbb vonása a belépéskor felmutatott „névjegykártyán”: itt a legmagasabb a vidéki népesség száma (a lakosság mintegy fele), és itt a legnagyobb a mezőgazdaságból élők aránya (az aktív lakosság mintegy harmada). Volt közben szocialista modernizáció, kollektívizálás és dekollektívizálás, meg fontos megjegyezni azt is, hogy a szocializmus késői korszakára, főleg a nyolcvanas évekre az volt jellemző, hogy „a proletariátus is parasztosodott, és a viszonylag alacsonyabb bért és a rugalmasabb munkát részesítették előnyben, amely lehetővé tette számukra, hogy legalább szezonálisan gazdálkodjanak, de megakadályozta a magas szintű szakosodást és szakmaiságot. Így született meg egy kételtű szakmai kategória: a *gazdálkodó munkás*,¹ aki mindent megold²” (Mihăilescu 2010: 192–193; kiemelés az eredetiben – G.J.). Ez a munkás alakult át az átmenet időszakában: előbb munkásként szűnt meg, hiszen a gyárak bezártak, ő a szülőfalujába visszaköltözve lett az örökölt gazdaságban munkásból gazdálkodó, majd a fiatalabb generációk milliós szám indultak nyugatra (bármilyen adódó) munkát vállalni, pénzt keresni, szerencsét próbálni, az idősek pedig megérték az addig dédelgetett gazdálkodási illúzióik csődjét, azt, hogy a kényszerek szorításában lassan, fokozatosan szertefoszlott, köddé vált a parasztságra (fiatal koruk mentalitására) alapvetően jellemző földimádat, a föld szakrális, identitás-meghatározó ereje.

Az Európa Unióhoz való csatlakozás után pedig következett a „nagy krízis”: „az uniós szabályozások miatt ettől az időponttól kezdve a fél ország által gyakorolt házi gazdaság elméletileg törvénytelené vált: az átmenet vége egyben a Parasztszimbolikus is jelentette!” A következmények igen súlyosak: „A »Paraszt halála« ugyanolyan fontos és meghatározó a mai társadalmunk számára, mint a Kommunizmus halála. A szeszélyes modernizációnak alávett életforma, amely eddig sikerült az elébe

1 Az eredetiben: muncitorul gospodar, a kifejezésnek van egy „magáról gondoskodó, szorgalmas” jelentésárnyalata is.

2 Az eredetiben: descurchăreț, pontosan nem fordítható, a romániai magyar szlengben közismert és sokat használt, vagyis: leleményes, ötletes, találékony, ezermester.

állított akadályokon átcúsúsznia, a piacgazdaság és annak következetes szabályozása az élelmiszer termelésre és az élelmiszer fogyasztásra vonatkozó szigorú tiltások miatt, paradox módon hirtelen »illegálissá« válik: így váltunk *posztparaszti társadalommá!*” (Mihăilescu 2010: 194, kiemelés az eredetiben – G.J.)

Vintilă Mihăilescu konklúziói is igen kemények: „Ez a paraszti örökség – társadalmi, gazdasági, politikai és nem utolsósorban szimbolikus – talán a legfontosabb viszonyítási pont, amelyből kiindulhatunk, mivel 1989-ben és ma is ez jellemez minket.” (Mihăilescu 2010: 191.) Nemcsak Romániában, Erdélyben, hanem Kelet-Európa más vidékein is: a nép az, aki a halott után a jogos Örökös, de a nemzet amióta megjelent, azóta annak is ugyanazok a jogai! Nép és Nemzet: mit kezdett eddig, mit kezd ezután ezzel az örökséggel? Mert Mihăilescu szerint: „A probléma nemcsak társadalmi-gazdasági, hanem jelentős szimbolikus összetevője is van: olyan nemzet vagyunk, amely a Paraszt identitáskaraktere köré épült, és ennek hiányában már nem tudjuk, hogyan gondolkodjunk saját identitásunkról. Nyugtalanul és bizonytalanul ingadozunk tehát a tagadás és a rajongás, a »paraszti hagyományaink« kényszeres megőrzése és a »retrográd paraszti mentalitás« agresszív elutasítása között. A Paraszt halála ugyanolyan biztos, mint a Kommunizmus halála, de öröksége még sokáig követni fog minket.” (Mihăilescu 2010: 194.)

A nép tehát: egyszerre a büszke Örökösök élő közösségei, és a posztparaszti identitáskrizises csoportok olyan társadalma, amelyet egyaránt, egy időben jellemez a tagadás és a rajongás.

Valamikor, elég későn, túl „az emberélet útjának felén”, a folklorizmusól olvasva és gondolkozva, lassan relativizálódni kezdett minden, a népről alkotott fiatalkori hiedelem. Persze, nem amolyan hétköznapi, hanem tudásszerű, racionálisan felépített, módszertanra alapozott, az éppen számomra adott, hozzáférhető tudományos diskurzusból vett hiedelmekről van szó.³

Azóta sok minden mást is olvastam, terepen kutattam, a világ megváltozását leginkább modernizációs folyamatként neveztem meg és kezeltem, megéltem és láthattam a falu, most már vidék második gyökeres, az előzőnél mindenképpen lassabb és sokkal kevésbé voluntarista/céltudatos átalakulását, ezt írásaimban leginkább dekollektivizációnak és paraszttalanításnak neveztem, és megértem a „parasztság halott, a Paraszt mindenütt jelen van” (Mihăilescu), a „minden örökség” idejét.⁴ Megértem, követhettem, tanulmányozhattam választott terepemen a számítógépek és a okostelefonok gyors elterjedését, párhuzamosan a motorizáció általánossá válásával, és az utóbbi években, hála az Európai Unióhoz való csatlakozásnak, az aszfaltozott falusi meg mezei utakon félelmetes mezőgazdasági gépszörnyek elől kell kitérjek, ha arra autózom, és ha megállok valahol, szétnézni egy kilátóhelyen, ezeket a gépeket látom most, amint a határban dolgoznak, meg farmokat, szintén gépekkel az udvarokon.

---

3 Lásd erről a Tóth–Csányi szerzőpáros véleményét (Tóth–Csányi 2017).

4 „Ma a minden örökség pillanatát éljük...” (Hartog 2003: 17)

Gyerekkoromban, hatvanvalahány évvel ezelőtt, ha nyár volt, akkor a falu emberei látástól vakulásig kaszáltak, takartak, arattak és hordtak, ezt láttam, amikor a sarlóval aratást én is megpróbáltam, el is vágtam az egyik ujjamat, rátermettség helyett ügyetlenségemet bizonyítva, mehettem vizet hordani. Ha nyár, akkor hőség és a falusi utcákon a vas sráfos szekérekerekek által finomra őrölt por, ebben mezítláb járni, ez volt a gyermekkor, ezt a gyermekkort aszfaltozták le, ez tűnt el az aszfalt alatt. Ezt a falusi port egy-egy, igen ritkán arra járó teherautó, netán személygépköcsi (amit apám szülőfalujában a kortársaim kitartóan taxinak neveztek, nem értettem, ma se tudom, miért) kereke az évig felverte, percek kellettek, amíg leülepedett, finoman beszórva az út menti füveket, árkokat, ház előtti virágoskerteket, háztetőket, udvarokat. És ha netán megállt az autó és a sofőr felnyitotta a motorház tetejét, akkor a körbe álló, tolongó gyerekseregnek felnyílt a mennyország. Erről álmodhattak, ezek a kérdések foglalkoztatták őket, akárcsak Suba Ferencet:

hej mikor megláttam, hát mondom 5-6 éves lehettem, nézem, mejen, hát hogy az Istenbe mejen, se ló előtte se tehen, se semmi, s hát hogy mejen, egy nagy vasdarab csak s pufog s mejen. S ez úgy felizélte a fantáziámat, nem tudtam elképzelni, hogy mi dohog benne, s az viszi, hogy avval mejen, hát mi van benne. (0302 – 2019.04.20.)⁵

Varázslat, gondolhatta a gyerek Suba Ferenc, és gondolhatták a falusi gyerekek, akiket mágnesként vonzott egy felnyitott motorházatető. Velem is megtörtént gyermekkoromban, hogy elvárásolt egy gép, a „mi van benne, mi dohog benne” ígérete: egy nyári délután, az forrósághoz illően egy fürdőgatyában játszottam a házunk előtt, majd egy traktor hangja után nyomozva elmentem a harmadik szomszédba, ahol éppen ezt a traktort javították, szétszedték, összerakták, kipróbálták, alkatrészek heverték szerte szét olajos rongyokon, hát persze, hogy bealkonyodott, besötétedett, és én még mindig ott lábatlankodtam. Már régóta, „mindenütt” kerestek, és „a milíciára akartak telefonálni, hogy elvesztem”, amikor késő este jól megfázva hazakerültem. Igen, ez a csodálkozás és ezekre a kérdésekre a válasz keresése jellemezhetné népi környezetben az első találkozást, ekkor volt megtapasztalható a technika varázsa, fejtegeti Hermann Bausinger (Bausinger 1995: 25).

A nép és gép együttélés kezdetének az tekinthető, amikor olyan tárgyakról folyik a mondanévkészítés, amelyek „éppen akkor készülnek az utópia területét elhagyva a valóságban megjelenni” (Bausinger 1995: 27). Ebben áll a technika varázsa: nem abban, hogy van és működik, hanem az azt megelőző átmeneti pillanatokban, a megelevenedésben: egyik pillanatban nincs, csak a „mesében”/történetben, és ekkor hihetetlen történeteket hallunk róla, vágyaink vagy rémületünk, félelmünk tárgyává válik, majd pedig ezt követően, a következő történelmi pillanatban, adott helyzetekben megjelenik és a mindennapok aktív szereplője lesz.

5 Az általam készített interjúkból származó szövegek esetén megadom a saját tulajdonban levő interjú számát és az interjú készítésének idejét.

Még azelőtt, a „nagy vasdarabokkal” való első személyes találkozás előtt adtak voltak azok a mondák, hiedelemelemek, azok a kulturális konstrukciók, amelyeket én az „ezer telik, ezer nem” hiedelemkörhöz soroltam, amelyeket terepútjaimon gyűjtöttem, és funkcióik megértésével magam is próbálkoztam. Hermann Bausinger ezekre mint a német nyelvterületen ismert technikai mondákra utal. Érdemes tehát bővebben szólni ezekről.

Gép az ezer telik, ezer nem hiedelmekben⁶

Régi jó ismerőseim a vasszekérről, amelyik elé nem kell lovat fogni és megy, a vasmaradarkról és társaikról szóló szövegek. A nyolcvanas évek közepén végzett terepmunkám során találkoztam először az eszkatológiai, „ezer telik, ezer nem” témájú hiedelemmondákkal, tehát a gépeknek, a technikai világ elemeinek az elkövetkező világfordító változásoknak, a világvégének a jeleiként való interpretálásával. Fontos volt tehát, a gépek szerepéről való gondolkozásban fordulóponthoz jelentett, amikor Hermann Bausingernél olvashattam, hogy a technikai mondákban is felbukkannak ezek a tárgyak, jelek és jelentések: „Ezek a technikai mondák egyrészt a technikai fejlődés előzetes fokait jelentik, másrészt alapot nyújtanak a gépek elleni támadásnak, mihelyt azok a mondák teréből kiszabadulva valósággá akarnak válni.” (Bausinger 1995: 26.)

Értelmezésem szerint a hiedelemszövegek társadalmi funkciói: megjelenítenek – és mobilizálnak.

A gőzmozdony és a vonat, a gépkocsi, a telefon, a repülőgép, a televízió a nyolcvanas években bizony már valóság volt, tehát az általam akkor hallott, gyűjtött mondák a ló nélkül futó kocsiról, eget beborító ólommaradarkról, világot behálózó cérnáról, ami közvetíti a beszédet, meg a dobozról, amelyben a már halott embereket is látni-hallani lehet, az idős korosztály gyerekkorában lehettek elterjedtek és magyarázó erejűek. Mert valóban, ha rákérdezett, hogyan tudta volna egy akkori, idős márkodi ember érthetően (mindkettő számára értelemmel telítetten, az összefüggéseket bemutatva) elmagyarázni a negyvenes években a gyerek Suba Ferencnek, hogy mi is az: *se ló előtte se tehen se semmi [...] nagy vasdarab, ami pufog s mejen?* És tovább, az egyszerű magyarázaton túl: félelmetes, veszélyes is lehet az, ha ezek a „nagy vasdarabok” megjelennek, mert ha ezeket a megjelenéseket, vagy akár csak az ezekről szóló híradásokat is egy régebbi, elsüllyedtnek tartott világszemlélet birtokában jelekként értelmezi, akkor a világ állapotára való rákérdezéshez, a világ sorsára vonatkozó igen súlyos konklúziókhöz is eljuthat.

Éveken keresztül kutattam egy 1949-es millenarista, világvége-váró mozgalomnak az eseményeit, beszélgettem a mozgalom „prófétájával”, a máréfalvi Úrfi Pál Ferencnél Ilonka Ágnessel (1919–2000) (lásd Gagyai 2004, 2010). Az ő jóslásként, „hirdetéseit” közben elmondott próféciáira, jövőre vonatkozó jóslásaira nem talál-

6 Az „ezer telik, ezer nem” hiedelmek részletesebb bemutatását, értelmezését lásd Gagyai 2010. A következő alfejezetekben az ott leírtak rövidebb, témámhoz alkalmazott változata olvasható.

tam írott dokumentumokat. Volt a falujában olyan, aki a helyszínen leírta a prédikációkat, de a Securitate, a román titkosszolgálat begyűjtötte tőle ezeket. Végül is arra a következtetésre jutottam, hogy abban az 1949-es társadalmi krízishelyzetben is leginkább a világvégére vonatkozó jelek értelmezései, ezekre vonatkozó jóslások voltak azok, amelyek elhangozhattak, amelyekre a résztvevők érzékenyek voltak, és amelyekre évtizedek múltával, a velem való találkozáskor emlékeztek.

Az „ezer telik, ezer nem” típusú hiedelmeknek, az ezeket formákba öntő eszkatologikus mondáknak legjellegzetesebb, igen feltűnő vonásuk, hogy megtörtént, a közösséget igen mélyen érintő, számukra „világrengető” eseményeket beteljesedett jóslatokként mondanak el. Az emberek, akik ezeket a jóslatokat megfogalmazzák: ismert „jószok, jóslók, tudósok”, vagy a közösség megnevezett vagy névtelen tagjai. Ezek az emberek a világ, a emberiség jövőjére vonatkozó jóslatokat – vagyis tulajdonképp proféciákat mondanak. Rendszerint nem végeznek a közösségeikben egyébként jól ismert, tárgyak segítségével gyakorolt, az egyéni sorsot tudakoló jóslásokat.

Ez a fajta jóslás nem más, mint az apokaliptikus világszemlélettel kapcsolatos, a múlt jövővé változtatásának technikájaként ismert vaticinia ex eventu jelensége (McGinn 1995). Ezesetben nem írásról van szó, mint az apokalipszisek esetében, de a lényeg ugyanaz: a múltban élt, vagy a jelenben is élő látnok, tudós, akinek jóslatára, szavaira a közösség tagja emlékezik, s feltételezhetően, vagy a szemtanúk véleménye szerint is a túlvilágon jár (mélyen alszik, vagy rejtezik, vagy beteg és önkívületben van), és visszatérve elmondja, hogyan fognak lezajlani a közösséget közvetlenül, sorsformáló módon érintő történelmi események, vagy ami ezekben gondolatmenetembe illeszthető: a „nagy vasdarab, ami magától mejen”, a modern gépek, technikai környezet megjelenése, a velük való első találkozások.

A gyűjtő számára teljességgel lehetetlen szétválasztani azt, amit valóban a jó mondott – és azt, ami az adatközlő interpretációja. Úgy tűnik, hogy nem a szavak, nem az egyén, hanem az erről való beszélés kommunikációs helyzeteiben kibontakozó kulturális emlékezet az, amelynek működése ezekben az esetekben megragadható. A továbbiakban arról szólok részletesebben, hogy a kutatásom idején, a 20. század utolsó éveiben székelyföldi közösségekben hogyan jelentkezik ez a világszemlélet. Először összefoglalom tereptapasztalataimat.

Korondon élt Horokály Józsi bá, akire a jelenben mint jóslóra emlékeznek, és akinek az alábbi jóslásokat tulajdonítják, a 18. század végén, a 19. század elején, a „napóleoni időkben” élt (ha ugyan élt). *Nem volt családja, vénlegény volt, úgy is halt meg.* Tanult embernek tartották: *Olaszországba vót, apám azt monta, Olaszországba, hát előbb itt tanult valahol, de végül Olaszországba járta meg magát.* Amíg a napóleoni háború folyt, kiköltözött a hegybe, hogy nehogy elvigyék katonának; házat épített *két bejárattal, hogy amikor az ellenség bejön az egyikén, a másikon kimenekülhessen.* Kecskét tartott, vadászott. Öregkorára megvakult, kisgyerekek vezették.

A helyiek tudják róla, hogy *megmondta mi volt, mi van s mi lesz.* A jóslatok között van néhány, melyeket a gyűjtés időpontjában a közösség apraja-nagyja jól ismer, és vannak kevésbé általánosan elterjedtek. A szövegek tartalmuk szerint két nagy csoportba sorolhatók: egy részük a 19. század végi, 20. század eleji technikai

változásokra utal, más részük a 20. századi (és azutáni) nagy történelmi-társadalmi katasztrófákról beszél. Két olyan szöveget szeretnék idézni az alábbiakban, melyekben mindkét tartalmi rész jelen van:

Horokály Józsi bá vót, úgy hitták, Józsi bá. Már csak azt tudom, aszmonta, hogy olyan világ jó bé, hogy olyan kocsik lesznek, elejikbe lovat nem ké fogni, anélkül mejen. Magától. S akkor aszmonta, hogy olyan madarak lesznek, hogy repülnek, gépek. Ezeket monta. Akkor azt is, hogy a világot béhúzzák cérnával, s az egész világon tudnak beszélni egymással, szóval a telefon, ő ezt magyarázta.

Aszmonta vót: ezer telik s ezer nem. Napkeletről egy kicsikirály elindul, s az egész világon végigmejen. Akkor egy olyan háború lesz, hogy mittudomén, milyen hidat mondott, azt felhányják lópatkóval a lovak, amikor ott keresztül mennek. Mikor annak a háborúnak vége lesz, annak a háborúnak, aszmonta: aki megmarad még, valaki, mehet hét falun keresztül anélkül, hogy valakivel találkozzék. Ha valakivel fog találkozni, még a forgácsot is meg fogja csókolni, hogy ez az ősöké vót. Aztán még fog valaki egy kicsi jó világot érni, de nem sokat. Ezt magyarázta. (I. A.)

Aszmonta, hogy olyan utak, vasútak lesznek, olyan szekerek lesznek, hogy ha képes egy falu felülni, azt is viszi. S azt mi húzza, Józsi bá, mondták a népek. A maga magát elhúzza! S honnan lesz a vas, honnan szerzik bé, honnan kapják? Mikor annyi nem volt, hogy a marhának a talpára tuggyanak ütni, vagy a kerekerekre, fakó kerekere vótak, tuggyanak tenni. Aszmonta, hogy akkor lesz vas, lesz az is, aki megcsinálja. Asztán kérdezősködtek: milyen lesz az a vasút, hogy mejen rajta a szekér? Asztán monta: olyan vasmadarak lesznek, s avval, apámtól hallottam, az utolsó időben annyi lesz, hogy amikor felszállnak, a napot nem lehet meglátni tőlük, annyi lesz... Olyan veszedelem lesz, hogy a végivel az utak mind bépázsitozódnak. S aki megmarad, az egy bottal a kezébe a világból kimehet, nem mongya neki senki, hogy hova megy. S aszmonta, hogy a világ fejesei addig mennek városról városra, a megegyezésre, hogy nem tudnak suhutt megegyezni. Végül mégis megegyeznek, akkor kikiáltják, hogy béke és biztonság, akkor végül megfordul, az egész világ forradalommal válik, ami menthetetlen lesz. Az egész világ. (M. P. P.)⁷

Szentegyháza város egykor különálló részének (Nagyoláhfalu vagy Szentegyházásfalu) közössége ismeri Bálint Virág Károly bá jóslásait. Az emlékezők szerint az

⁷ Az adatközlők nevei elérhetőek a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének adat-tárában. Amikor 2015-ben *Hiedelemszövegek Székelyföldről* címmel közlésre kerültek a székelyföldi hiedelemgyűjtéseim szövegei, akkor a kötet szerkesztőjével együtt úgy döntöttünk, hogy az adatközlők alapadatait (nem, életkor a gyűjtés időpontjában) megadjuk, de az neveiket csak monogramokkal jelöljük. Így járok el ebben az esetben is.

1950-es évek elején halt meg, „régi falusi ember” volt, akinek „különböző hóbortjai voltak”.

Huncut ember volt, tökéletlen, szeretett tekeregni, nem dolgozni, volt ideje erre [ti. a jóslásra]; Más ember jól kaszált, s ő az árnyékban olvasta a könyvet; Rövidlátó volt, a szeméhez vette a könyvet, úgy olvasott; Sok-sok könyve volt, de a családjának nem maradt, mert ő eladogatta kölcsön...; Okos ember volt, azt is tudta, hogy hány évvel visszafelé ezen a napon milyen idő volt... Mikor látta, hogy a gyerekek a kenyeret eldobják, azt mondta: Megéritek, hogy felveszitek s megcsókoljátok, majd sajnáljátok ezt, ha nagy sort kell majd álljatok érte, s mégse kaptok!” (P. Z. K. A.) Azt jósolta, hogy Tekenyőhátú út lesz, ezen az aszfaltos utat értette, s lesz olyan idő, hogy cédulával mentek a malomba. (K. J. B. M.) Lekacagtam, mikor azt monta, hogy négy évig fogságba lesznek... hogy ólommadarak lesznek... kergettek engem is ezek az ólommadarak! (B. G.) Az utolsó időkre kutya se szeretnék lenni... S úgy elváltozik a fiatalság, s lesz olyan időszak, amikor a gyermek szembezáll a szülővel. A nők állatiakká válnak, rövid ruhát viselnek, cigarettáznak, isznak, a szegényfelüket mutatják, a férfiakat lekerülik az ivászatban, elveszik a férfiaknak az öltözékét. A papok se papok, nem isten szolgálai lesznek. Az asszonyok azt is beszélték, hogy jósolta az atombombát. (M. D. M. J.) Most három hete hallottam, amit nem is tudtam soha, egy felszegi bácsitól: hallod-e Margit, hogy Károly bácsinak igaza vót? Egyszer amikor a templomból kijöttek, ott monta: lesz olyan idő, hogy a halottaknak a hangját látni fogjátok, s hallani őket. S bételt, az este a tévében is az a színész volt, aki a földrengéskor meghalt! (K. J. B. M.) Nagytatámon küjjel lakott egy ember, az jövőgetett be hozzájuk. Az ember bejött, kinyitotta az ajtót, nem kopogtatott, nem köszönt, csak leült a kályha mellé s szunnyadott addig, amíg a feje a térdét érte. Akkor felvette a fejét és kezdte mondani, hogy ezután tekenyőhátú út lesz, ezt a betonútra értette, s negyvennégybe vasmadarak fognak repülni. Mondta az árvizekről, hogy mikor lesz, a szárazságról, hogy melyik hét esztendőben lesz. Mindegyik úgy tartotta, hogy nem ép elméjű. (K. J.)

Szolokmában emlékeznek Tő Minya bára, akinek Gábor Mihály volt a becsületes neve:

jósló vót s bétött. Nem is vót barna ember, nem cigány volt, csak nem idevaló vót. Tudományja vót. Asztalossággal foglalkozott; az elkészített koporsóba faforgácsot tett, abban aludt. Elsősorban az időjárását jósolta meg: nagy esőt, vihart. Ma is tudják, hogy mikor gyönyörű szép idő van, itt [mutatja az ég egy bizonyos pontját] egy felhő felmutatkozik, azon a nap biztosan eső lesz. Aszmongyák: a Tő Minya bá felhője... Édesapáméktól hallottam, jött egy üstökös innen Kibéd felől. Na nézzétek meg, aszmongya. Ha a csóvá-

ja lefelé tart, így a föld felé, akkor a földön lesz háború! Ha pedig a csóvája felfelé áll, akkor égi háború lesz: sok jégeső, ilyen-olyan lesz. Még mondott ilyeneket. Aszmonta vót, hogy ezerkilencszáznyolcvanegy, nyolcvankettő, nyolcvanhárom, nyolcvannégy, ebbe a nyolcvanas évekbe kutya se szeretne lenni. S vót es igaza. Most jelen pillanatba is éppen csak vagyunk... (Gy. I. Gy. E.) . Azt jósolta, hogy Eljő az az időszak, hogy csak annyi ember marad a földön, hogy 3 szekér elviszi. Na. Nekik e vót akkor a mérő dolog, a szekér, még vonat se vót, semmi. Asztat jósóta, hogy annyi ember fog megmaradni a földön, hogy 3 szekér lesz. Hogy ez mikor lesz, hogy lesz, nem tuggyuk, csak neki ez vót a meglátása... (Sz. M.)

A Gyimesek vidékének félreeső helyén, Hidegségfejében élő csángó közösség két olyan emberről tud, akik jósoltak. Az egyik a vén Bezsán:

Járt házakhoz, jóslásokat mondott, s kiröhögték... (B. G. I.) Az örökké mondott, de egyszer megzavarodott... belézarodott. Berekesztették egy szobába, s az ablakon adtak neki enni. Írni-olvasni tudott, s a fiait is megtanította... (D. K.) Megjósolta, hogy Bogárhátú út lesz a Hidegségben, ez a töltött út, vasmadarakon s ördögsekéren járnak. (B. G. I.) Megjeleztette, hogy a kerteket el fogják hányni, s aztán jött is az a kollektivizálás ugye... Aszmonta, olyan háború lesz, hogy egy család egy árpacipót nem tud elfogyasztani s azalatt lezajlik, megkezdődik s vége lesz. (D. K.) Hogy mikor is élt, arról nincs adat.

A másik jós neve: Húz Bence. Nem idevaló volt, csak átutazott a Gyimesekben:

Körülbelül száz éve, Magyarországról jött. Itt járt, télen, lóháton, úgy fázott a keze, hogy a lóganéba belenyúlt, úgy melegítette... magyarországi táltos ember volt, jósló. Eljött ide, bejárta ezeket a hegyeket, s aszmonta: erőst szép tájak ezek, zöldek, de évszázadokon keresztül úgy elidegenedik, olyan északisarkon van, hogy tökéletes nyár nem lesz, csak tél. Mikor kicsi gyermek voltam, akkor édesanyám monta, s minden nagyhajú öreg monta: ő jósóta, hogy a német átmegy itt Oroszországba, s a fekete sereget kihozza a hátán. (D. K.) Vót itt egy jósló, Húz Bence. Megjósóta a negyvennégyes háborút. A német elindul, átmegy Oroszországba, s aztán a fekete sereget a hátán kihozza. Jöttek is az oroszok, elfoglalták az egész tájat. Monták azt is, hogy olyan háború lesz, hogy Naskalat lábába maradnak meg, ha megmaradnak, a hegyekben. Ki tuggya, milyen nemzedék éri meg, hogy az egész világon egy pásztor lesz és egy nyáj, ahogy ő jósolta. (B. G. I.)

Több csíki faluban: Csíkdelnén, Csíkmenaságon, Csíkszentgyörgyön, Csíkbánkfalván és Csíkszatószezen is tudnak erről a jóslóról; itt Úz Bencének nevezik, és úgy tudják, hogy az Úz völgyében lakott; jóslatai a harmincas években egy katolikus naptárban is megjelentek.

Aszmonta, hogy olyan világ jó, hogy olyan kocsik fognak futni az úton, hogy ló nem lesz előtte. Ezt megjósóta, annyó ezt nekem gyermekkoromba monta... Akkor aszmonta, hogy a nagyságos asszonyt a szobalánytól nem lehet megkülönböztetni, annyira kicsiszolódnak, nyugóldnek, hogy a szolgálót nem fogják tudni a nagyságos asszonytól megismerni, melyik másik. Ez is ugye megvan, hát erre fele tartunk. S aszmonta annyó, hogy ezt megjósóta, hogy ez így vót megírva, hogy ezer eltett s kettő bé nem telik. No ezzel kezdte a mesét örökké. Olyan háború lesz, aszmonta, hogy a földet a hegyekkel egybeegyengetik, a sima területtel... S hogy az úr fut, de senki nem kegyelmez neki. Na igen, aszmonta, olyan háború lesz, így monta, hogy kő követ nem marad. S aszmonta, az Akókapunál a csákót a vér elviszi, a vérben úszik a csákó. Hát asztán nőttünk s borzongtunk tőle, montuk, hát annyó, merre van az az Akókapu, merre van az az Akókapu? Hát ő nem tuggya, aszmonta, s mi se tultuk, Akókapu... S aszmonta, aki megél, egy bottal megindul a földön, aki megmarad. S napokig fog zarándokolni, s nem lesz, akihez szóljon. Csak annyi marad ember, eztet jósolta. Elhíhető-e? Eleget készülünk arra. Béke nincs. (Cs. I.)

Székelyzsomboron élt, hogy mikor, azt nem lehet tudni, Káplán Tamás. Azt jósolta, hogy meg fognak jelenni a vasmadarak. *Előrelátó ember volt*, minden bebizonyosodott, amit mondott.⁸

Atyhában egy olyan asszonyra emlékeznek, aki 1949-ben „elrejtett”, és prédikált: *Hát ott voltunk, s hallgattuk, s aszmonta, meglássuk, ez nem a kollektív alatt vót, a másik évbe már a kollektív alakult meg, meglássátok, hogy nem a csűrökbe horgyátok a gabonát. Azt is megjósóta. (Sz. A. V. B.) Akkor még nem volt, akkor még itt csépeletünk a háznál, de aszmonta, szérüköt csinálnak. Mindent előre mondott! Azt is elmonta, hogy hát megfosztanak titeket mindentől. Állatokat is elveszik. Há nem igaz vót? Elvették! Amiket mesélt, az mind bételt. Gyermekeitek elmennek a városba, elhúzódnak, me nem tudnak itt megélni. Mindent elmondott az az asszony, mindent! (K. D.) Ezt az atyhai asszonyt, aki az 1949-es események után elköltözött a faluból, és soha többet nem hallottak a helyiek róla, tudósnak, mondónak nevezték – akárcsak a márэфalvi szentasszonyt.*

Mindeddig székelyföldi közösségek jóslóiról, a székelyföldi falusi közösségekben ma is élő jóslatokról esett szó. Ez utóbbiak között olyanok is vannak, olyan jóslatokra is emlékeznek, melyeket helyi, névtelen emberek fogalmaztak meg: az idős nagyapó, aki a porban játszik a dédunokáival; egyszerű falusi ember:

Ferencbá, ez valóság vót, itt olyan egyszerűen élt, s annyi mindent tudott s annyi mindent elbeszélt hogy mi volt s mi nem, s mi lesz s mi nem... Nahát azt akarom mondani, örökké aszmonta, me montuk, hogy háború lesz,

⁸ A 2000-ben Székelyzsomboron az interetnikus viszonyokat kutató Oláh Sándor közlése.

hetvenbe s nyolcvanba, s hogy kezdődött ez a kommunizmus s minden. S aszmonta: ne törőggyetek, előbb várjátok meg, hogy kilencven teljék el, s kilencvenegybe megkezdődik, kilencvenkettőbe kiszélesedik, kilencvenháromba megnehezedik, s asztán majd csak kilencvennégy, a hoz mindent. Annyi ember amennyi megmarad a földön, az egy-két kenyérrel mehet, hogy egy másik emberrel találkozzék, olyan végpusztulás lesz a földön. (F. I. B. J.) Vagy: Emlékszem, Péter nanyó nekem mit mondott! Vót egy Dancsfi András nevezetű, s bement a szomszédasszonyának, nanyónak az annyához. S hallgassa meg, drága szomszédasszony, ez a Dancsfi mit jövendőt! Mit na, ugyambiza? Hát aszmonta, hogy olyan világ jó, hogy bójó a tarka öltözék. S olyan háború lesz, hogy [Gyergyószentmiklósr] az örmeny templomhoz bójön a szarvas, s nem lesz, aki elhajcsa, nem lesz olyan ember... (P. I.) Egy másik változat szerint a ditrói templomhoz jön be a szarvas; vagy Ditróban a templomnál kinő egy nyárfa vagy milyen fa, s az azt jelenti, hogy nem tudom mikor, a templom ki fog dőlni... (B. S. B. A.)

Vannak olyan szövegváltozatok is, melyeket, az emlékezők szerint, nem a közösség tagjai közül valaki, nem helyi emberek fogalmaztak meg, de ugyancsak a világ sorsára, nagy veszedelmekre vonatkoztak. Az atyhai Szász Márton (sz. 1906) mesélte 1991 decemberében:

A fogságba volt egy ember, baskír származású, együtt dolgoztunk... Aszmonta: fiam, figyelj ide! A Jóistent kérjétek, hogy ötvenig [ti. 1950-ig] mennyetek haza, me aki ötven után itt marad, az itt van maradvá végleg. Lehet, hogy bételjesedett! Aszmongya az öreg: nyugaton egy kicsi állam meg fog mozdúni, s abból az egész Európa meg fog bolondúni. S össze is bolondút, igaz? Majd amikor ez a kicsi állam megzavarodik, elindúl, s ez Magyarország vót ötvenhatba, ettől megbolydul az egész, lesz egy átváltozás, aszmongya, Oroszország tizenhét államból áll, hetvenkét nemzet éli, így, nekem elmonta, de az a tizenhét állam mind fel fog darabolódni, úgy, hogy minden állam külön-külön lesz. S ugye, be van teljesülve.

A siklódi Benedekfi Dezső (sz. 1910) mesélte:

Hanem Csíkszentkirályon, ott már nekem fülembé montá egy öreg tanító néni... Mikor jöttünk az oroszok felől haza, akkor aszmonta: vitéz urak, a kaput ne hagyják el, maraggyanak otthon, me nincs hova menni. Gyermekeim itthagytak, elmentek, de én megmondom, ez az elv addig megyen, ahol megszületett, oda vissza kell térjen, akkor meghal. Addig nem. Nincs hova, me a földről nem lehet lélepní. Na én azt figyeltem. Aszmongya: nyugat felől hittel változik. Nem fegyverrel, hittel. Me aszmonta, legkésőbb, asztán nem érdeklőttem én is, s aszmonta: legkésőbb Románia nem egyezik egyáltalán, s fel fogják darabolni...

Máréfalvén élt egy Suttog Pál nevű ember:

Édesapám beszélt erről, s nagyapám. Egy embert úgy neveztek: Suttog Pál. Hogy akkor a gépjárműveknek még híre-nyoma se vót, hogy ilyent csinájjanak. S az a bizonyos Suttog Pál megjósolta, hogy olyan kocsik lesznek, hogy ló nem kell eleibe s az úton halad. Olyan szekeret csinálnak, hogy az emberek beleülnek, s a levegőbe felszállnak vele. Az emberek récepajtákbán tüzelnek, a kemencék helyett. Na, ilyeneket sokat hallottam az öregektől. Tehát ez a bizonyos Suttog Pál, azért nevezték Suttog Pálnak, aszmonták, hogy nekik egy olyan angyala van, hogy azt más nem lássa, csak ő, s az súgja a fülibe, hogy ezeket mongya. (K. A.)

Demény Domira többen is emlékeznek:

Édesapámnak egy testvére elalutt, lefekütt a padra, s aszmonta ángyóm, három napig, aszmongya, alutt. S kötötték, s nem tutták kőteni. S akkor ő azt a jóslatokat, amikor felkótt, aszmongya: mé zavartatok meg, me még lett volna beszélínivalóm! Úgy hogy ő rendesen beszélgetett valakivel. S olyan jóslatokat tudott, hogy nem volt szabadott megmondja. [Nem is mondta el?] Elmondott belőle úgy, hogy nem szabadott belőle csinálni, vagy olyasmiküt. nem szabad. na. Elmondott belőle, hogy milyen világ fog lenni, s mi fog következni. Aztán aszmongya, olyan történetek vannak, ezeket el szabadott mongya, de nem szabad ezekről egyáltalán beszéljen. ... S örökké mondta, hogy a fiatalok hogy el fognak romlani, a leánkák, s a fiatalok hogy ki fognak művelődni, mint most. Hát nem tiszta igaz! [Hogy milyen háború lesz...] Attól is beszélt, hogy milyen veszélyes háború fog lenni. S vót es, ugyeazután nagyháború következett. Ez eccer tiszta igaz volt, amit Domi bácsi beszélt. [...] Aztán úgy mondta, nem úgy, hogy repülő, hanem vasorrú madarak, azok fognak repülni, s milyen viseletek fognak lenni, ezek a rövid ruhák, nem tudom milyenek... Ezeket jósolta... (P. B. D. A.) Igen, Demény Domi, emlékszem. S ő azt hirdette, hogy jó az Ántikrisztus. Ilyenekből olvasott ő, egy könyvből olvasott, s aztán az Ántikrisztus eljő a földre, s mi lesz, hogy történik. A végén mindenki meghal, senki sem marad meg, ilyenekről beszélt... Aztán ugye Domokos bácsi, ő még sokáig élt. Csak olvasta azokat a bibliákat, s tudom, hogy örökké féltünk, hogy az Ántikrisztus jön. S aszmonták, keletről jönnek. S mikor az oroszok jöttek bé, aszmonták, na ezek az Ántikrisztusok. (P. B. D. I.)

F. J. saját dédnagyanyjának a szavaira emlékszik:

Hát az egy öreg asszony volt, üdögelt, egy gyenge asszony volt... nyolcvan esztendőös. Hát elég az, aszmondja nekik, me leült, s örökké jövendőlt. Örökké mondta, hogy milyen madár lesz, hogy levegőbe repül. Olyan kocsí lesz,

hogy ló nélkül fut. Akkor megint azt mondta, hogy nyolcvantól kétezerig olyan világ lesz, hogy kutya se szeretne lenni... Aszmonta, hogy olyan világ lesz, hogy embőr embört nem szeret, nem állhassa. Anya a leányával összeverekedik, fejszével levágják egymást. Olyan világ lesz, háború nem lesz, de aszmonta, az emberek kapával s csákánnyal fognak összeverekedni! [Közbeszólás: Igen, de úgy kifogy a nép, hogy egy kenyér kell, amíg az egyik a másikkal találkozik!] Olyan világ lesz, így monta, hogy addig megy, egy kenyeret megeszik, míg a másikkal találkozik... az Ántikrisztusok feltámadnak, s hogy még mi lesz, az egyik embert el akarják bolondítani erre, s a másikat arra. S azt is mondta, hogy kétezerben sötétség lesz három éjjel s három nap. Kilencventől kétezerig nehéz napok jönnek, aszmonta, olyan éhség lesz, hogy anya a gyermekit megeszi kínjában. Hát lehet, még az es megtörténik! Ugye ezek az Ántikrisztusok is kezdtek feltámadni, mer itt a faluba is tiszta gyermekekből meg van alakulva... [a sátánista összejövetelekre utal]

M. L. nem tud pontos személyt megnevezni; a hozzájuk járó komaasszonyokat említi, mint a jóslatok elmondóit:

...édesapám korán elhalt volt, négy éves voltam, s aztán édesanyámhoz jöttek a komaasszonyok, beszélgettek, s akkor má hallottam. Monták, hogy lesz olyan világ, hogy mindenki úr lesz, mindenkinek nagykabátja lesz s táskája. Igazán, ezt gyermek, lehettem négy-öt éves, mondjuk hat vagy hét. Akkor mondták: nem fog többet vízözön lenni, hanem a világot tűzzel fogják elosztítani. Hát azt könnyen, akkor kacagtuk, tűzzel, jó nagy tüzet kell gyújtani! S mamájnapi, készen van, akármelyik percbe a világot elégetni! Annyi atom van... [Mondták, hogy vasmadarak lesznek...] Hát igen, igen. Vasmadarak járnak a levegőbe. Olyan szekerek lesznek, hogy nem lesz ló előtte, ez a motor no... Dehát minden eljött.

K. A. szerint:

Volt egy unokabátyám, illetve nagybátyám, édesapámnak a testvére volt, Kovács Andrásnak hívták azt is. nagybeteg volt. Ő meghalt 1913-ban, augusztus hetedikén temették el. Sokáig magán kívül volt, hánykolódott. Ép, egészséges állapotába sohase káromkodott. Ekkor szörnyen káromkodott. Szidta az Istent. De egy pontra nézett örökké. Azt a pontot kereste a figyelme. Aztán rengeteg sok mindent mondott. Azt is mondta többek között, hogy Erdélynek vége. Erdély rabszolgaság alá kerül. Magyarországnak vége. Né, mekkora ellenség jön! Né, Magyarországot hogy darabolják fel! Térképet hogy szaggatják össze! Nézzétek meg, még az oláhok is jönnek! Lázálmában ezt ő mondta. Pedig akkor még háború sem volt szórványosan se számításba, ugye, mert azután jött a sarajevói gyilkosság.

Végezetül a máréfalvi szentasszony jóslataiból idézek néhányat. Megállapítható a szentasszonynak a közösségben betöltött „jósló” szerepe is. A máréfalvi közösség tagjai számára a két jó szerepkör összeolvadt. A fentiekből körvonalazható, hogy a világ változásairól beszélő jósek nem hagyományos mágikus specialisták. A máréfalvai szentasszony kivételt képez: a világ nagy változásairól beszél, és ugyanakkor az egyéni sorsok alakulását előre látja. Ezúttal a szentasszony világ-változásra vonatkozó jóslataiból idézek egy párat:

Mindent, amit mondott, minden bétótt. Minden. Ebből komoly baj ne legyen, minden, minden... Ugye megmonta, hogy kollektív lesz, társulás lesz, szérún csépelünk, s azután csűrbe csépelünk, azután, hogy a fődeket a nép visszakapja. E mind bétótt. E mind bétótt. Egyebet nem tudok mondani, minden bétótt. (M. M. ?. Zs.); Ő megmonta, hogy így lesz, hogy nézzétek meg, milyen utunk lesz, s drágaság, s háborúság, mindent megmondott. Ő mikor kezdett beszélni, ő úgy a tenyeriből, nem látott semmit, de így a tenyeriből olvasta, hogy mik jönnek, s mi lesz, s hogy lesz. Úgy elváltozott, olyan volt, mint a sárga mocsár, mikor kezdett... S így olvasta ő, olvasta a tenyeriből, hogy mit mondott a Jóisten, így lesz, mindörökké, na. (B. J.); Megmondta: meglesznek a nagy díszkapuk. Aszmonta. De nem fogunk örvendezni benne. Mer az egy olyan időszakot hoz, amilyent nem is gondolunk. [Férje: Vót elég díszkapu a Csau időbe, örökké csináltuk a díszkaput...] Feltámadnak a sátánok, és minket azok irányítanak, akit tudnak. (M. L. P. J.); Jósót. Javasolt. S amit mondott igaz vót, bétótt. Na akkor fenn Rengőkőnél, fenn az erdőn, akkor ő prédikált... S akkor ott vótunk, s elmonta, hogy díszkapukat fognak csinálni, s minden. [Közbeszólás: Hát igen, meg is vót!] S hát ugye meg is csináták, díszkapukat, me ugye teccik emlékezni, Betlenfalán is, na. (Cs. G. L. A.); Aszmonta a Mária-koszorút bé kell tőteni, me ha nem, mindenestől elveszünk. A világ nagyon leromlott, s meg kell térnünk, azt beszélgette. (K. B.)

A gyűjtött anyag bemutatása során utoljára hagytam a máréfalvi jósokat, jóslásokat. Itt volt alkalmam a legtöbb embert megkérdezni erről a hiedelemről, itt sikerült egy teljesebb képet nyerni. Úgy tűnik, hogy a hiedelem minden ismert motívuma megtalálható. Nincs egy olyan neves személy, mint a csíki Húz Bence, akihez a jóslatok kimondása egyértelműen kapcsolódna. Viszont az kiderül, hogy ez a hiedelem általános, számos változatban ismert.

Igen röviden szólnom kell arról, hogy mindeddig, tudomásom szerint, a magyar folklórkutatás milyen figyelmet fordított a bemutatott hiedelemtípusra. Azt mondhatom, hogy csak elszórt közlésekre bukkantam; valószínűnek tartom, hogy a gyűjtők, folklórkutatók figyelme csak esetlegesen fordult ezek fele a szövegek fele.

Az első, aki figyelmet szentel a hiedelemkörnek: Kálmány Lajos. Szegeden, 1893-ban megjelent könyvében említi, hogy „hagyományaink szerint tehát jön idő, mikor e világ az emberekre nézve elmúlik s e veszedelmet, mint más népeknél, nálunk is a tűz okozza. Mikor fog ez az idő bekövetkezni? Miből lehet megtudni, hogy

nem messze van, vagyis melyek az előjelei? Mi többféle előjelt ismerünk erre vonatkozólag. Ezek közt legelterjedtebb népünk közt az »Ezret adok, ezret nem adok« hi-e-delem, mi úgy magyarázható, hogy Isten ezer évet adott az embernek, de a másik ezer évet Kr. u. nem töltheti be a földön, mert ezt nem adta meg (Egyházas-Kér).” (Kálmány 1893: 67.) Más, Kálmány Lajos által említett előjelek: a csillagok állásá-ban bekövetkező nagy változás („*Mikor a Sánta Kata beéri a három Kaszást, ak-kor lesz vége a világnak*” – Szőreg; Kálmány 1893: 68); a világ erkölcsstelen lesz, a gyerekek nem hallgatnak a felnőttekre („*Mikó az emberek nem tunnak má szégy-önt, a gyerökök az apjuknak, anynyuknak nem engödelmeskönnnek, hiába mony-gyák nekik, hogy ne pipájjanak; mikó mindenki pipál, akkó vesz el a világ, mán majdnem ott vagyunk, mer a gyerökök is pipának mán*” – Egyházas-Kér (Kál-mány 1893: 69); Illés és Jónás (máshol: Énok) próféták lejövetele; az Antikrisztus születése, tettei.

Kálmány Lajos munkájára támaszkodik a *Magyar Néprajzi Lexikon eszkatolo-gikus mondák* szócikke (írója Nagy Ilona). Ugyancsak őt említi Dobos Ilona egy kis cikkében, ahol megírja azt is, hogy a 19. század vége óta különböző Szibilla-jóslatok jelentek meg nyomtatásban; ezekben olvasható, hogy az utolsó időkben a kocsik lo-vak nélkül fognak járni, és az emberi hang a föld egyik széléről a másikig fog hal-latszani. Dobos Ilona 1986-ban megjelent könyvében is foglalkozik ezekkel a mon-dákkal – a *Szóbeliség a városban* fejezetben, *A rémhírekről* alfejezetben. A rémh-ír-típusok közé sorolja, társai többek között: a halhatatlan hős, háborús előjelek az égen, földrengés, az ufók és a Vasmenyasszony.⁹ A revitalisztikus mozgalmak-ról nincs tudomása, ezért írja: „A világ végétől való félelem Európában, majd a ki-vándorlások következtében Amerikában és Ausztráliában a fehér lakosság körében rendkívül intenzíven él máig is. Az eszkatologikus mondák, amelyek a világ végét jövendölik meg, Európa népeinek mondakincsében nagy szerepet játszanak. A vi-lág végéről szóló jövendölések egyben a legtökéletesebb rémhírek, hiszen az egész emberiség pusztulását hirdetik [...] »Ezret megértünk, kétezret nem értünk meg«. Ugyanez Szeged környékén még talányosabban hangzik: »Ezröt adok, ezröt nem adok«. A mostani hullámban nagy szerepet játszik a szám-mágia, a kétezredik esz-tendő közeledte...” (Dobos 1986: 224–225.)

Dobos Ilona véleménye szerint már a múlt században is közszájon forogtak ezek a történetek, és onnan kerültek be a ponyvafüzetekbe. Megemlékezik az ér-sekvadkerti „öreg, írástudatlan palóc mesemondóról”, Ordódy Józsefről, aki neki Sába királynőjének Salamonnál tett látogatását mondja el, és az elmondott törté-netben Sába királynőjét Szibillával azonosítja, aki szerint „1914-ben nagy hábo-rú lesz, azután meg egy másik... mérföldekre fog menni egy asszony, míg találko-zik egy másikkal, vagy valakivel. És ha talál egy forgácsot, fölveszi és elsírja ma-gát: az jut eszébe, hogy még ezt ember faragta...” Egy szolnoki, tanyasi asszony sze-rint: „Apósomtól hallottam... jönnek napkeletről a fekete emberek... Bosszúállók lesznek. Akkor lesz a világegés, a 2000. évben [...] vasmadarak fognak repülni az

9 Lásd erről részletesebben a negyedik részben.

égen. A népek sivalkodva vándorolnak egyik helyről a másokra.” Egy karcagi asszony szerint: „A kocsik ló nélkül fognak szaladni. A famadarak vasgolyókat tojnak az égen... Ezt már az én nagyapám megjósolta volt akkor, amikor még nem voltak autók. Csak bőrpénz lesz az utolsó időkben, az emberek azzal fognak fizetni.” (Dobos 1986: 225–227.)

1980-ban Szegeden jelent meg a Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek sorozatban Polner Zoltánnak a Tekenyőkaparóról gyűjtött szövegei. Ez az ide tartozó hiedelmek első, monografikus igényű gyűjteménye. Ez a Tekenyőkaparó „Csongrád megye szájhagyományának jellegzetes, máshol nem ismert alakja. Hozzá hasonló népi hőst a magyar néprajzi szakirodalom nem ismer. Kétségtől történeti, valóságos személy volt.” – írja Polner Zoltán a bevezetőben. A szegedi gyűjtő a megye valamennyi helységét bejárta – „érdemes felvilágosítást, a nevéhez fűződő történetet” azonban csak 21 helység 151 adatközlőjétől vett hangszalagra. Az adatközlők véleménye megoszlott: voltak, akik Tekenyőkaparót táltosnak tartották; mások szerint cigány lehetett; vagy pákászféle vízi ember. Az életkorára való utalásokból kiderült, hogy nem ebben a században élt. A Tekenyőkaparónak, amint Polner Zoltán összefoglalja, különleges jövődőlő képessége volt: „Jóslatainak zöme a háborúról szólt. A világ sorsát alakító, romlásba döntő háborúkról. Beszélt a technika fejlődéséről is, a lőcs nélküli kocsiról (autó), a vasmadárról (repülőgép), s az embert elpusztító szegénységről, a nők, a férfiak erkölcséről, az emberek magatartásáról; de leginkább a világ végét jósolta, azt a nagy csatát, amely valahol itt Szeged környékén, a Tisza és a Maros találkozásánál következik be.”

Pénzásó Pistáról, a Tiszafüred környékén ismert, a század elején élt táltos jóslatairól Fövessy Anikó számol be. Adatközlői szerint jóslataiban elmondáskor nem hittek, később mégis mind beteljesültek. „Mindig prédikált az embereknek, azok meg körülülték... nagyon sokat tudott, sok ember hallgatta szájatva... Igaz vót, amit beszélt. A háborút is megmondta... Mindig azt mondta, akkor lesz a világnak vége, ha a fekete sereg végigmegy a világon.” „Borotválkozás közben mesélte nagyapámnak, erre úgy emlékszek, ahogy magát most látom, még a mozdulata is előttem van, ahogy kaparta magát, oszt ferefordulva mondta nagyapámnak, jön majd, Imre, egy veres hadsereg, hát az ugye el is jött, de aztán jön egy fekete hadsereg, azután nagyon rossz világ lesz, sok ember meghal. Kilóméterekre nem lesz ember, az asszonyok meg felszedik a forgácsot is, oszt megcsókolják, mert emberkéz alkotta. Ekkor kutya se szeretne lenni, de azután hatéves szeretne lenni.” Nemcsak a messiás jövőt jósolta meg, hanem a közelgő viharra is figyelmeztetett: „Mentünk kifele a határba, találkoztunk Pista bácsival. Hogy van? Nem jól. Mi a baj, kérdeztük. Még ma lesz olyan vihar, hogy kő kövön nem marad. Pista bácsi, nem lesz abból semmi. De ő csak mondta, hogy vigyázzanak, a keresztet mind elhordja a szél. Tizenegykor főzni kezdtünk. Még felhő se vót az égen. De tizenkettőre mán itt vót egy fekete felhő, oszt lett olyan eső, meg szél, hogy az összehordott keresztet mind széthordta.” (Füvessy 1988: 71–72.)

Egy viláértelmezés

19 székelyföldi faluból vannak adataim erről a jelenségről; azt mondhatom, hogy eddig minden olyan helységben, ahol erre rákérdeztem, ismerték az „ezer telik, ezer nem” hiedelmeket. Két jósló több helységben, egy egész kistájon ismert: Úz vagy Húz Bence, Horokály Józsi bá; többen egy vagy két helyiségben: Tó Minya, Bálint Virág József; vannak a megnevezett, de a falu közösségében jóslóként nem általánosan ismert emberek: Suttog Pál, Dancsfi, Ferenc bá, valamint az atyhai rejtező asszony, a máréfalvi szentasszony; és vannak a névtelenek: nagyapák, nagyanyák, szomszédok, falubeliek, idegenek. A megformálás más és más; hol egy, a közösség által tudósnak elismert ember szájába adott eszkatologikus monda, hol nagyszülőktől származó mondatöredék, hol csak egy megjegyzés, annak a felelegetése, hogy az adatközlő hallotta egykor a szóbeszédet: „ezer telik a ezer nem”, vagy ami Korond környékén igen gyakori: „Erdély vesz el legkésőbbben s legszörnyűbben...”

Mindezekkel kapcsolatban azt mondhatom, hogy: (1) Székelyföldi falusi közösségekben széles körben ismertek és (2) ma is élnek azok a hiedelmek, amelyek (3) egy archaikus, eszkatologikus történelem- és világszemlélet létezésére figyelmeztetnek.

Tudjuk, hogy a világ végéről szóló mítoszok számos népnél megtalálhatók. Az archaikus társadalmak embere számára az idő ciklikus: véget ér, majd újjászületik. Az időkezelésnek ezt a modelljét a kozmogóniai mítoszok fogalmazzák meg; a társadalom számára ebben a megfogalmazásban az idő nem visszafordíthatatlanul és végérvényesen múlik el, hanem kezelhető, rítusokkal, ceremóniákkal tagolható, megállítható, visszaforgatható lesz.¹⁰ Ez a világgép optimista: ha van is, de nincs teljes és végleges pusztulás: az „utolsó idő” ebben az értelemben egyszerre a pusztulásra és az újrakezdés ideje. Az archaikus embert, szemben a modern emberrel, alapvetően jellemzi az elmúlt dolgok ciklikus visszatéréseinek gondolata – röviden az örök visszatérés mítosza (Eliade 1993: 132). Lehetségesnek tartom, hogy a további kutatás erre vonatkozó adatokkal is szolgál; jelenleg azonban úgy gondolom, hogy az „ezer telik, ezer nem” hiedelmek gyökerét elsősorban nem az örök visszatérés mítoszában kell keresni.

Kálmány Lajos „világégésre vonatkozó hagyományainkat” a mongol buddha valóság hasonló elemeivel veti össze. Konklúziója szerint ezek a hagyományok keresztény hatásról is tanúskodnak (Kálmány 1893: 74). A vallástörténész Rudolf Bultmann kozmikus és történelmi eszkatológia viszonyát elemezve vonja le a következőt, hogy a világtörténet ciklikus periodicitásának elképzelésétől, amely a mítikus gondolkodást jellemzi, az iráni, görög, római és főleg a Krisztus előtti zsidó gondolkodásban eljutnak a dualisztikus világszemlélethez és eszkatológiához. Az üdvözülés korszakával szembeállítva egyetlen egységként jelenik meg mindaz, ami a vi-

10 A kérdés mindmáig egyik legjobb összefoglalója Mircea Eliade *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem* című műve (1993). Gondolatmenetem a könyvben kifejtettekre támaszkodik.

lág története. A változás a *Szentírásban* jól nyomon követhető: az ószövetségi próféta Isten ítéletét a zsidó népre mért csapásként, történelmi válságként mutatják be; fokozatosan azonban a zsidók sorsa helyébe az emberiség sorsa kerül. Isten egyszerű ítélete, amely a történelmi világot az ítélet utáni világtól elválasztja, olyan természetfölötti esemény, amelyet kozmikus katasztrófa követ. Rudolf Bultmann megállapítja, hogy eszerint a világmentelmezés szerint „minden hanyatlás-jelenség, amely korábban a ciklikus világforgulat előtti periódust jelentette, most a biztos világvége jele. Az apokaliptikus irodalom számít az ilyen jelekre, és az ijesztő természeti eseményeket, a háborút, éhínséget és járványokat a vég hírnökeiként értelmezi. Újra felbukkan a végső események eredeti – természeti esemény – jellege, és a rendjéből kikökölt természet képe összekapcsolódik az ember erkölcsi hanyatlásának képével.” (Bultmann 1994: 36–38.) Bernard McGinn könyve a kereszténység két évezrede alatt kialakuló, átformálódó eszkatologikus, azaz az utolsó eseményekről szóló nézetekről szól.¹¹ Említi, hogy az apokalipszis olyan szöveg, amely révén az isteni világ üzenete eljut a hívő közösséghez, a kinyilatkoztatott (revelatorikus) irodalom műfaja, egykor a hellenisztikus világ egész területén virágzott. Az apokaliptikus eszkatológiának, más néven apokaliptikának, mely ezeken a szövegeken keresztül jutott el a hívőkhöz, igen fontos társadalmi funkciója volt: „egy már kész értelmezési struktúrával látta el a hívőket, amelyen belül fel tudják dolgozni a válságokat, a gonosz létezésének és működésének tényét, valamint az őket körülvevő világban tapasztalható értelmetlenséget” (McGinn 1995: 30). Olyan értékes kulturális eszköz ez, melyet érdemes idők változtatásával is megőrizni, működtetni, akár a gépekkel való együttélés kríziseinek esetében is. Természetesen ez a megőrzés, működtetés valójában átalakítva megőrzés, és a történelmi helyzetek, a „felhasználó” társadalmi csoportok, rétegek szerint differenciáltan megvalósuló működtetés.

A keresztények közössége a kezdeti eszkatologikus, a közeli megváltást váró közösségből a történelem folyamán egyre inkább kultikus közösséggé vált. Az egyház lett a megváltás intézménye; a kultusz középpontjába állított szentségek azok, amelyek közvetítik a túlvilág erőit; az egyházba való belépés, vagyis a keresztség és a kultuszban való részvétel az, ami garantálja a túlvilági életet. A várakozás cselekvések sorozatává változott, a rituális szentségimádás az, amelyben megtörténik az eszkatologikus esemény, a szakramentális istentiszteletet pedig a szentségeket kezelő, a túlvilág fele tartó úton a hívekre felügyelő tisztségviselők végzik (Bultmann 1994: 65–67).

Mindezeket végiggondolva azt mondhatom, hogy a jóslatok a szakramentális egyház kialakulása előtti, majd megszilárdulása után ezzel párhuzamosan létező világkép-elemekként is felfoghatók. Az a tény, hogy azokban a székelyföldi közösségekben, amelyek évszázadok óta hitükhöz ragaszkodó katolikus, református és unitárius közösségekként ismertek, ma is élnek ezek a hiedelmek – a hitvilág és a hi-

11 A könyv az „emberi gonoszság foglatáról”, az Antikrisztusról szól: „...az Antikrisztus legenda az emberi gonoszság legfelső fokáról alkotott elképzelések kivetülésének, illetve még inkább tükröződésének tekinthető” (McGinn 1995: 15).

edelmek komplex szerkezetére, a világgép rétegzettségére figyelmeztet. A parasztsággal foglalkozó antropológusok egyetértenek abban, hogy a vallások paraszti változataiban mindig érvényesülnek a helyi közösségek „földi” perspektívái, kérdésfelvetései és magyarázatai; ezeket elsőfokú jelentésértelmezéseknek lehetne nevezni, szemben a vallási specialisták jelentések mögötti jelentéskeresésével, másodfokú jelentésértelmezéseivel, szimbólumok és rítusok intézményesített magyarázatával és termelésével (lásd Wolf 1973: 438–441). A magyarázat és a rituálé két szintjének egymás mellett létezése nem hordoz ellentmondást; sőt azt mondhatni, hogy egymást kölcsönösen áthatják és kiegészítik. A paraszti közösségek vallása szinkretikus; éppen ezért, véleményem szerint, ha kutatásaink során a szinkretikus vallásosságra utaló jelenségekre bukkanunk, akkor nem szükséges azonnal valami rendkívüliire gondolnunk: mindebben a paraszti világ életerőssége („a hagyományok ereje”) mutatkozik meg.

Dobos Ilona megjegyzi, hogy „a világvége-várás gyökereit kutatva elsősorban a Bibliára hivatkozhatunk: a Jelenések Könyvének vízióira, Máté Evangéliumára, Ézsaiás és Jóel Könyveinek egyes kitételeire. A Biblia próféciai a nagyrészt írástudatlan hívekhez templomi prédikációk közvetítésével jutottak el.” (Dobos 1986: 228.) Fűvessy Anikó említi Pénzásó Pistával kapcsolatban, hogy a helyiek „jóslatait később konkrét eseményekhez kötötték, szavaira igazolást kerestek”. Véleményem szerint éppen ez az, ami meggondolkoztató: a jóslatok utóélete, egyes jóslatok állandó aktualizálása ezekben a falusi közösségekben. A gyűjtő nem a jóssal – hanem a jóslatokra emlékező, a jóslatoknak legitimitást adó közösséggel találkozik. Kétségtelen, hogy a székelyföldi „jóslók” szavainak, különösen a világ végére (az „utolsó időre”) vonatkozó jóslatoknak hitele az idő teltével nem veszett el; hogy ma is elmondják a jóslókról, hogy „jósló volt s bételt” amit mondott; hogy „megmondta mi volt, mi van, mi lesz”; hogy elbeszélte „mi volt s mi nem, mi lesz s mi nem”. Sok olyan megjegyzést hallottam, amelyek arra vonatkoznak, hogy akkoriban, a jóslat elhangzása idején nem hitte senki a beteljesedést, kikacagták a jóslót; majd kiderült, hogy ők tévedtek, a jósló igazat mondott, éppen ezért az elbeszélő önbírálatot gyakorolt. Iskolázott, közösségükben tekintélynek örvendő, meggondoltnak ismert, életük egy részét a falutól távol töltő emberek is visszatérnek a kérdésre: „valami van benne”; „ez is ugye megvan, hát errefele tartunk”; „Elhíhet-e? Eleget készülünk arra [ti. a végső összezsugorodásra, a nagy katasztrófára – G.J.]. Béke nincs.”¹²

Jan Assmann *A kulturális emlékezet* című könyvében Claude Lévi-Strauss megkülönböztetésére alapozva kétfajta emlékezetet különít el. A francia etnológus hideg és meleg társadalmakról beszél. Az előbbieket olyan intézményekkel rendelkeznek, amelyek megvédik őket – a társadalmi egyensúlyukat – a „történelem beáradásával” szemben. Ezek Mírcea Eliade történelem nélküli népei. A forró társadalmak a történelmi változásokat „fejlődésük motorjaivá” tették. Mindez azért fontos Jan Assmann számára, mert a megkülönböztetés forrása: a múlt kezelési módja.

12 Elnézést kérek a Tisztelt Olvasótól, de nem tudom megállni: „merre tartunk” a pandémia idején, ami „Elhíhet-e?” és amikor „Eleget készülünk arra. Béke nincs”?

A múlt: elbeszélve, és így a jelenbe beépítve létezik. A jelen és a jövő szempontjából a kulcsmozzanat: az emlékezés kulturális konstrukciója.

A jelent mindig meg kell alapozni: erre szolgálnak a mítoszok. Jan Assmann nem tartja szerencsésnek a mítosz–történelem, fikció–realitás szembeállítását. Szerinte „az a múlt, amely megalapozó történeté szilárdult és bensővé lett, attól függetlenül mítosz, hogy koholt-e, vagy tényszerű” (Assmann 1999: 76). Tapasztalhatjuk napjainkban is ennek a kijelentésnél a valóságértékét, a megállapítást alátámasztó gyakorlatot: a történelem mítoszba fordul, a tapasztalatok emlékké válnak, és az (etnikai) emlékezés különböző gyakorlatai, az emlékeztetés különböző szim-bólumai fordulnak egymás ellen.

A mítosznak – a múltra való sajátos emlékezésnek – két alapvető funkciója tapasztalható. Az egyik: a megalapozó funkció: „ez esetben a mítosz egy bizonyos történet fényében értelemtelinek, Isten által szándékoltnak, szükségszerűnek és változathatatlanul láttatja a jelent” (Assmann 1999: 79) A másik: a jelennek kontrasztot vető, kontraprezentikus funkció: a mítosz „a jelen hiányosságainak tapasztalatából kiindulva egy olyan múlt emlékét idézi vissza, amely többnyire a hőskor vonásait ölti. Ezek az elbeszélések egészen más fényben láttatják a jelent: a hiányzót, az eltüntet, a kiveszettet, a peremre szorultat hangsúlyozzák, tudatosítják a szakadékot »egykor« és »most« között.” (Assmann 1999: 79) Jan Assmann szerint a mitikus megformált emlékek vagy egyik, vagy másik, vagy mindkét funkciónak eleget tehetnek – bizonyos korszakokban, vagy azonos korszak bizonyos társadalmában, csoportjaiban. Ami fontos: mindkét esetben a mítosz a társadalom, a csoport „önképzelését alakítja, a cselekvéshez vezérfonalául szolgál, és adott esetben eligazító erőt fejt ki a csoportra” (Assmann 1999: 80). Ezt az erőt Jan Assmann mitikus hajtóerőnek: mitomotorikának nevezi. Vagyis: a mítosszá szervezett emlékezet a cselekedetek motorjává – dinamizáló tényezővé – válik (Assmann 1999: 79–80). A megalapozó funkció kiváltotta cselekedeteknek számtalan formája, neve lehet. Egy jó ismerős: a nemzet építése. Egy másik jó ismerős: a kommunista társadalom építése. A kontraprezentikus funkció Jan Assmann szerint „szélsőséges hiánytapasztalatok” között, az adottat megkérdőjelező, a megváltoztatást kezdeményező cselekedetek sorát indítja be. A cselekedetek tömeges részvétellel zajló eseményekhez: vallásos mozgalmakhoz – esetünkben millenarisztikus mozgalomhoz – vezetnek.

A Hermann Bausinger említette technikai mondák, akárcsak az „ezer telik, ezer nem” típusú hiedelemmondák, ahogy fentebb is fogalmaztam: megjelenítenek – és mobilizálnak. Azért gondoltam, hogy még a mai tapasztalataim bemutatása előtt, külön részben érdemes foglalkozni az „ezer telik, ezer nem” hiedelmek bemutatásának, mert egy olyan, ma is ható múlt-szemléletet, jelen-magyarozatot – egy olyan „mitikus talpazatot” – vélek felfedezni bennük, amelyek formálták az elképzelést-megjelenítést, és biztosították a cselekvéshez, a mobilitáshoz szükséges mitikus hajtóerőt.¹³

13 Igazán nem akarok, nem érdemes felületesen aktualizálni: de a pandémia ideje is kiemelten olyan mitikus idő, amelyben a mitikus hiedelmek újult erővel megjelenítenek és aktualizálnak.

A természetes kapcsolat

Hermann Bausinger 1959-ben védte meg habilitációjakor a könyvében olvasható, a néprajzban és kultúrakutatásban korszakalkotónak nevezhető elméletét. Könyvének a mondanivalóját összefoglaló cím: *Népi kultúra a technika korszakában*. Az új, 1986-os kiadáshoz írt előzetes megjegyzésében olvashatjuk: „Első megjelenésekor ezt a könyvet alapvetően vitairatnak szántam. A népi kultúrát akkoriban az összkultúra tradicionális részeként határozták meg, melyet (még) nem értek el a modernizációs impulzusok és kifejezésformák; a néprajzra, az itt illetékes tudományra pedig úgy tekintettek, mint ezen örökség konzervatív pásztorlányára. A könyv ezzel szemben nemcsak azt akarta megmutatni, hogy a modern, a »technikai« világ már messze behatolt a tradicionális népi kultúrába, hanem azt is, hogy a népi kultúrát többszörösen is antimodern ellenpólusként alkották meg.” (Bausinger 1995: 7.)

Emlékeim, de a rendelkezésemre álló írott szövegek szerint is¹⁴ 1987-ben megjelent egy olyan könyv a bukaresti Kriterion Könyvkiadónál, amelyiknek szövegeit elsősorban nem vitairatnak szánták, de sorsuk szerint azzá váltak. A helyzetet akkor és ott ugyanúgy lehetett szakmailag elgondolni, értékelni, mint ahogy Hermann Bausinger az ötvenes évek végén – hatvanas évek elején Tübingenben tette, persze nem olyan sarkítottan és ironikusan fogalmazva, hiszen ki volt az a romániai közélet valóságától elrugaszkodott tekintélyromboló fiatal kutató, aki akkoriban a romániai magyar néprajzi kutatást a tradicionális örökség konzervatív pásztorlányának merte volna nevezni? De arról már lehetett beszélni, írni, hogy új környezetben új jelentésekkel, újraértelmezve jelennek meg a népi kultúra elemei, és ez az új környezet bizony modern környezet – a kollektivizált „szocialista falu”, a szocialista kultúra kultúrversenyei és fesztiváljai, az iparosítás és ingázás, a beinduló motorizáció (1968-ban gördül le a szerelőszalagról az első Dacia), a városi és vidéki kockaházak és az azokban kialakuló modern életmód, a „szocialista fogyasztás” (és a hiánygazdaságban a hiányok megszüntetését célzó, létező fogyasztási igyekezet), az urbánus környezetben intézményes és szervezett/organizált, a „szocialista médiában” is megjelenő „hagyományápolás” stb., stb. A tradicionális tehát csak úgy elgondolható és értékelhető, mint amelyet mélyen érintettek és átalakítottak a „mo-

14 Lásd az 1987-ben, a Kriterion Könyvkiadónál megjelent *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből* című kiadványt, szerkesztők: Biró Zoltán, Gagy József, Péntek János. Meg lásd az kiadvány szövegei nyomán kibontakozó sajtóvitát. Meg jó lenne látni mindazt, ami csak hosszas kutatással feltárható, rendezhető, értelmezhető: a Kriterion Könyvkiadóban a szövegekkel kapcsolatos szerkesztői állásfoglalásokat, a szerkesztők (előbb Szilágyi N. Sándor, majd Szabó Zsolt) és a szerzők vitáit, az átirít változatokat, a kimaradó tanulmányokat és a kimaradás okait, az „illetékes szervek” (Megyei Szocialista Kultúra és Nevelés Hargita Megyei Bizottsága, elnök Májai Albert, a Hargita Megyei Pártbizottság kultúrával foglalkozó titkársága és alkalmazottai, titkár Brisc Katalin, meg a legilletékesebb: a Szekuritáté, az ügyel foglalkozó tiszt/tisztek neveit nem tudom) megmaradt és elérhető papírjaiban olvasható állásfoglalásokat, vagyis a romániai magyar nyilvánosságban akkoriban lezajló „folklorizmus-vita” előzményeit, tényeit, következményeit, vagyis történetét. Természetesen nem az eseményekben érintettek, hanem az érdeklődő utókor (milyen varázslatos, reményteli szavak!) szempontjából.

dernizációs impulzusok és kifejezésformák”, tehát egy megváltozott helyzetben átalakult, ehhez alkalmazkodott hagyományokról kell beszélnünk, ez volt, úgy gondolom, a folklorizmussal foglalkozó könyv üzenete.

Amikor a folklorizmus kérdéseivel foglalkoztam, akkor még nem ismertem Anthony Giddens hagyomány-meghatározást. Giddens *Az Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció* című könyvében külön fejezetben foglalkozik a hagyomány fogalmával, azzal a fogalommal, amelyik „Európában, a mai használatban, valójában az elmúlt kétszáz év terméke [...] a középkorban nem létezett a hagyomány mint általános koncepció. Nem volt szükség ilyen szóra, pontosan azért, mert a hagyomány és a szokás mindenütt ott volt.” (Giddens 2000: 49–50.) Ahogy közeledett a „huszonnegyedik óra”, és megváltozott a paraszti közösségek meg a közösségeknek a hagyományhoz való viszonya (az „örzés”), és ha úgy akarták, hogy ezek tovább jelen legyenek, akkor egyre több ilyen jellegű rituális cselekvést kellett új környezetben, átalakítva-megőrizve meghonosítani, vagy megteremtteni. Ezek a kitalált hagyományok, a klasszikus mű, amely ezt a fogalmat elterjesztette, és amire Anthony Giddens is hivatkozik, Eric Hobsbawm és Terence Ranger *The Invention of Tradition* című 1983-ban megjelent műve. Giddens megfordítja a látószöveget: azt állítja, hogy csakis kitalált hagyományok voltak, vannak és lesznek, a hagyományokat „kitalálták és mindig újra kitalálják”, mert „a hagyomány vagy távolabbi rokona, a szokás meghatározó kulcstényezője ugyanis nem az időállóság” (Giddens 2000: 51). A kulcstényező: a közösségi birtoklás, amely az egyént a közösség „igaz képének” elismerésére, hagyományos viselkedésre készíti, és csak erre: a hagyomány kizárja az alternatívák keresését. A kérdés tehát: mit tekintünk az új, technikai környezetben közösségnek?

Ha meg is hirdetik bizonyos helyzetekben „a hagyomány végét”, az tulajdonképpen azt jelenti, hogy a hagyományok továbbra is virágzanak, de „egyre kevésbé él a tradíció hagyományos módon. A hagyományos mód nem más, mint a hagyományos tevékenységek védelme rituálékon és szimbólumokon keresztül – a hagyomány védelme belső igazságérvényén keresztül.” (Giddens 2000: 53.) Gondolom, erre mondják, hogy kiüresedett hagyomány: nincs már ez a belső igazságérvény, a hit. Ez már olyan hagyomány, amely intézményesen szervezett őrzés, szabadidős, fogyasztási ünnep, alkalmyszerű spektakulum.

De ilyen vagy amolyan formában: a társadalomnak mindig szüksége volt, szüksége van és szüksége lesz hagyományokra. A modernitás azonban bekebelezi, átértelmezi és saját képére újjászüli a hagyományokat is: „A tartalmától megfosztott hagyomány vagy örökséggé vagy giccse alakul, mint például a repülőtéri pavilonokban vásárolt apróságok esetében. Az »örökségipar« fejlesztése nyomán ma az örökség nem egyéb, mint látványosságként becsomagolt hagyomány.” (Giddens 2000: 55) Aki az örökségipar termékeit (ritusokat, zenét, éneket, táncot, lakásberendezést és gasztronómiai „hagyományokat”) fogyasztja, mert identitásának újratermelésében szüksége van rá: az népnek nevezhető.

Ez a nép pedig igen régóta él gépek között, technikai környezetben.

Mit is kell értenünk azon, hogy nép és gép „természetes kapcsolata”?

Régóta történik velünk, hogy ha nincsenek is ott a gépek a közvetlen mindennapi, vidéki személyes, családi környezetben, akkor is ott vannak a mindennapokban: a régóta szolgáló vízimalmok, fűrészek, a mobilitás gépei (elsősorban a vasút, meg a bicikli), a munkagépek (cséplőgép). Ott vannak az ezekhez értő szakemberek, a gépészek. Vidéken a villanyáram bevezetésével válnak az otthonok, a családi mindennapok részévé a villanyáramot használó rádiók, majd televíziók, meg a mosógépek, villanymelegítők, villanyvasalók. A villanyvezetés, villanyáram-használat fordulópont jellege (lett világosság: szó szerinti és elvont értelemben is) általánosan elismert.

Van egy ezzel kapcsolatos történetem, amivel ezt a kijelentést alá tudom támasztani.

Néhány évvel ezelőtt meghívtak, hogy tartsak egy néprajzi előadást a jobbagy-
telki néptánc-táborban. Tudtam, hogy ez egy amolyan délutáni, két táncrend közötti, egy órás lazító program, hát lazító témát javasoltam: boszorkányság, boszorkányhiedelmek a székelyföldi falvakban. Felkészültem, kitűnő boszorkánytörténeteket válogattam, és el is kezdtem az előadást, de mindjárt az elején elakadtam. Ugyanis szóba került a hagyományos és modern életforma és mentalitás néhány jellemzője, és rákérdeztek: mikor ért véget az egyik, és mikor kezdődött a másik? Azt mondhattam, hogy valóban megfigyelhető, amikor például egy régi házat lebontanak és helyébe újat építenek, hogy a megváltozó fizikai életfeltételek (pl. fürdőszoba) újfajta viselkedésmódokat (pl. tisztálkodási szokásokat) alakítanak ki. De mentalitások esetében nem éles határról, hanem egymásba olvadásról, bizonyos elemek továbbéléséről és mások eltűnéséről beszélhetünk, és visszakérdeztem: szerintük? Már az első elhangzott javaslat igen találó volt, mert több mindet ki lehetett bontani belőle, gyakorlati és szimbolikus, mentális és kulturális jelenségeket egyaránt. A javaslat így hangzott: ezekben a falvakban akkor ért véget ami hagyományos, és akkor kezdődött a modern, amikor bevezették a villanyt.

Hogy valóban így van-e, ezen akkor is nagyon elgondolkoztam, és azóta is gondolkodom. Azon, hogy mi az ami véget ér, azon, hogy mi az ami elkezdődik, meg leginkább azon, hogy mi tekinthető folytonosságnak. Azon, hogy igaz-e Max Rumpf megállapítása, amit Hermann Bausinger idéz: „...jó volt kísértettörténeteket mesélni úgy, hogy a kedves fiatalság a számaryon borzongva és iszonyodva remegő félelmében lábait maga alá húzta – védekezésben a térben röpködő, elsuhanó, kísérteties lények ellen. Ám ma, amikor egy gombnyomás a leghátsó szegletekig nappali fénnel árasztja el a padlót, a szobát vagy az istállót, ott semmiféle lélek nem repül át a téren, és a ház szelleme sem merészkedik többé elő rejtekhelyéről.” (Bausinger 1995: 25.)

Egy gombnyomás, a legegyszerűbb beidegződött, gépies mozdulat vet véget a varázslatos világnak – igaz ez? Vagy ez és az ehhez hasonlatos megállapítások csak arra jók, hogy a „varázslatok sötétségével” szembeállítva, azt meghaladva a „technika világosságának” hite gondolatilag-nyelviileg is megformálódjon?

Bevezetik a villanyáramot, és egy este, csodák csodája, kigyúl az elektromos fény, következő nap megszólal az elektromos árammal működő rádió – de mi is történik akkor?

És mi történt azelőtt, amikor a faluban vezették a villanyvezetékeket, és napokon keresztül kellett, akaratuk ellenére, közmunkázni, meg azután, amikor a kollektívben előlegosztáskor levonták az annyira várt pénzösszeg nagyobb részét, a villamosításhoz való hozzájárulásként?

És miért történhetett az, hogy valaki villanydíj-beszedőként a Villamossági Vállalat alkalmazottja, tehát akár soron kívül is el tudná intézni, hogy az utcai hálózatra csatlakozzon, de a hálózat megépítése és az új házának elkészítése közötti tíz évben még ő és családja petróleumlámpát használ, annak fényénél készíti el az aznap bejárt körzet statisztikáit?¹⁵

A gombnyomás (ma leggyakrabban: a távirányító gombja), a kapcsolás (ha közvetlenül kapcsolni kell, nem elég a távirányító), az indítókulcs (gyerekkoromban: slusszkulcs¹⁶) igen fontos szereplője a technika használata közben adódó problematikusság megtapasztalásának, mert mi lehet bosszantóbb vagy fenyegetőbb annál, ha valamilyen mindennap használt gépet működtetni akarunk, és azt tapasztaljuk, hogy első, második, sokadik indítási kísérletre sem válaszol, vagyis „nem akar indulni/működni”? És csak éppen és akkor, az indításnál derülhet ki ez, hogy „akar vagy nem”. Ezt a kezdő pillanatot valóban kiemelhetjük és középpontba állíthatjuk: gombnyomásra nappali fény árasztja el a szobát, udvart, istállót, és ez olyan lehet, mint a varázspálcával való suhintás a mesében. Bekapcsoljuk a zenegépet és zenél, elfordítjuk a kulcsot és indul a motor: ez igen megnyugtató érzés, mert úgy tudjuk, hogy ez a világ rendje, és minden gombnyomás, kulcsfordítás, kapcsolás arról értesít, hogy van ez a rend és ebben a rendben, harmóniában, töretlen folyamatban benne vagyunk mi is. Ez a természetes, az ember már ilyen, városban és falun, gépeket használ, gépekkel együtt él. A modern világ a gépek világa, természetessé vált a velük való együttléte, együttélés, aminek ez (bekapcsolunk, elindítunk) a mindennapi, legközönségesebb kezdőpillanata, alfája.

Az bizonyos, hogy a villamosság megjelenése előtt igen korlátozott volt a személyes, meg a családi otthonokban használt gépek száma. Lehetett úgy beszélni a falusi világ munkavégzéséről, mobilitásáról, szórakozásáról, a hétköznapokról és az ünnepekről, hogy ebben a beszédben, a vizsgálatok nyomán születő leírásokban nem volt helye a gépeknek. Hermann Bausinger szerint ott voltak a gépek, ott volt a technikai eszközök, azonban nem voltak a népi világ kutatói számára láthatóak, nem voltak érzékelhetőek, mert a láthatóság és érzékelhetőség, jól megfontolt premisszáknak, nem terjedt ki rájuk: „A technika és egyáltalán a társadalom modern kifejezésformái az akkori néprajzban gyakorlatilag nem fordult elő. Ezek *per definitionem* nem léteztek, mivel a népi kultúrát egy technika előtti, preindusztriális, premodern formának tekintették, amelyről feltételezték, hogy – jóllehet csak szívos maradványokban és védett szigeteken de – mindmáig megmaradt.” (Bausin-

15 A helyzeteket részletesen bemutattam, a válaszokat megfogalmaztam egy 2019-ben megjelent (Gagy 2019) könyvemben, meg egy nyomdakész kéziratban: *Villanyos és közössége. Villamosítás, modernizáció: egy Nyárád-menti történet*.

16 „Német schlüss–kulcs szóból vettük át, vagyis a slusszkulcs gyakorlatilag »kulcskulcs«, valahogy mégis így magyarosodott nálunk.” (Anonim)

ger 1995: 8, kiemelés az eredetiben – G.J.) A feladat tehát az kellett legyen Bausinger szerint, hogy láthatóvá és érzékelhetővé tenni azt, ami máshonnan nézve valóban már jó ideje átható és érzékelhető volt: más szemmel látni, leszámolni az szemléletet korlátozó előfeltételekkel, megmutatni, hogy a népi kultúrába „hogyan szövődnek be »természetes módon« [...] technikai (és egész általánosan: modern) jelenségek” (Bausinger 1995: 8). Változtatni kellett azon a gyakorlaton, hogy a néprajz a tárgyat, a népet újradefiniálva változik ugyan, de más, a modern társadalom kérdéseiben elmélyülő társadalomtudományok fogalmait, szemléletét eleve elutasítja. „A néprajzban végbement fejlődés ugyanis nem a megfelelő új fogalmak, kategóriák kialakítására törekedett leginkább, hanem a régi fogalmakat új tárgyakra és népcsoportokra alkalmazta.” (Bausinger 1995: 18.) Annál is inkább esedékes ez, állítja Bausinger, mert a nép lakhelyt, környezetet változtat, egyre inkább városokban él. A folklorizmus (azaz a népi kultúra új környezetben) esetében az új környezet fizikai és nemcsak, a folklorizmus inkább városi tömeges kulturális viselkedés, jelenségegyüttes. Nem kell Németországig menni példakért, az 1970–1980-as években megtörtént ez saját környezetünkben is: jól (ami azt jelenti, hogy megjelenésükkor kisebb felülvizsgálatot kiváltó vitát generáló módon) mutatják be ezt a *Néphagyományok új környezetben* könyvnek a táncházról meg a folklór színpadi jelenlétéről (*Megéneklünk, Románia* fesztivál, *Tiszta forrásból* előadások) szóló tanulmányai.

Könyvének bevezetőjében Hermann Bausinger a néprajz alapkategóriájának, a népnek a fogalmát, ennek a 19. század közepétől kimutatható változásait vizsgálja – „óvatosan és hidegvérrel”, hiszen olyan terület ez, amely a „kulturkritikai csetepatéktól, a buzgó hanyatlásjóslásoktól és az éppoly buzgó megmentési kísérletektől forrong” (Bausinger 1995: 15). Wilhem Heinrich Riehl volt az, aki Németországban megkérdőjelezte a pozitivistá álláspontot: „Ezek a gyakran gyermeteg és ésszerűtlen erkölcsökről és szokásokról, házról és udvarról, kabátról és mellényről, konyháról és pincéről szóló tanulmányok önmagukban valójában haszontalanságok...” (Bausinger 1995: 12), és egy összehasonlítás, nemzetek feletti szemlélet jegyében való gondolkodást javasol, amiben benne van a nemzeti és benne van a mindenkori alávetett osztályra való vonatkoztatás is. Bausinger értelmezése szerint ebben a történeti (és tudománytörténeti) korszakban „maga a »nép« kifejezés nemzeti-társadalmi ötvözet, amelynek összetétele változhat, ám mindig tartalmazza minkét alkotórészt; és úgy tűnik, pontosan ez a többértelműség szilárdította meg a népfogalom helyét a néprajzban” (Bausinger 1995: 12). De a jelenben, az új környezetben a népi kultúra egészére érvényes kategóriákat kell keresni, és nem elegendő a nép többértelmű, mindent lefedő fogalma: „A továbbiakban sem kerüljük el a népfogalom használatát, de az összefüggések és jelzők nem hagyhatnak kétséget afelől, hogy nem egy organikus egység érintetlen egészéről beszélünk, hanem a kis emberek valóságos világáról, az »egyszerű népről«” (Bausinger 1995: 13). Ebben a helyzetben pedig „a népfogalom többé már nem képes a népelet egyes tényeit »tudományosan felszentelni«; a néprajz számára kényszerítőbb, mint bármikor, hogy a részterületek jelenségeit összekötő szempontokat keressen” (Bausinger 1995: 13). Kiseb és valóságos társadalmi egységek tanulmányozása erre egy lehetőség, de nem

elegendő, hiszen „a népélet és a népi kultúra a nagyobb és kisebb társadalmi csoportok szövevényében érhető tetten, és a »népi javak« nem mindegyike jellemezhető a »falu« vagy a »szomszédság« vagy más hasonló fogalmak segítségével” (Bausinger 1995: 13). Adottak a szociológia kidolgozott kérdésfeltevései és módszerei, hiszen Bausinger szerint ezek már eddig is „erős és gyümölcsöző” befolyást gyakoroltak, meg adott a Ferdinand Tönnies által kidolgozott *közösség és társadalom* (Gemeinschaft és Gesellschaft) fogalmak (Tönnies 1983), de ezek „tisztán szociológiai és az újabb kutatások révén relativizált” szemléleti elemek, véli Bausinger. A két társadalomkutatási terület közötti lényeges különbség pedig nem az, hogy az egyik közösséget, a másik társadalmat vizsgál, hanem az, hogy „a szociológiai megismerés objektumai nem »szubsztrátumhoz¹⁷ kötött tárgyak«, hanem emberek közötti viszonyok, miközben a néprajz kezdetektől fogva szubsztrátumokhoz kötött tárgyakból – a népi kultúra »javaiból« – indul ki. Persze a társadalmi adottságok, meg a kulturális formák és javak kölcsönösen befolyásolják egymást; és éppen ez a funkcionális viszony érdekli az új néprajzot” (Bausinger 1995: 13) írja 1961-ben.

Kettősségek: falu–város, természetes–mesterséges, ahistorikus–történelmi, lelkes–mechanikus

Úgy gondolom, hogy valóban a mágikus erő és hatás, a varázslat természetéről létező ismeretekre való rákérdezéssel kell kezdeni a vizsgálatot, ha arról hallunk, hogy kérdéses, mit rejthet a gép titokzatos belseje: *nem tudtam elképzelni hát mi van benne, hogy az dohog s az viszi, s avval merjen, hát mi van benne?*

Az első, mert ősrégi és ma is azonnal adódó ismerős az maga az ördög, aki (általában fenyegető, romboló erejű) találmányait jól meghatározott szándékkal, jól megfontolt érdekből a világra szokta bocsátani. Hasznos ismeretség ez, mert ha az ördögi mesterkedésekre igen könnyű ráismerni, akkor nem is kell tovább keresni a működés vagy nem működés okait, hiszen gyorsan kiderült, hogy „mi van benne”, meg „miért romlik el”. A technikához fűződő „természetes” kapcsolat számos formája közül az igen régi és ösztönösen első tehát a természetfölötti magyarázat, csak ezt követi a fizikai jelenségek ismeretéből összerakott valóságselemekhez való végig gondolt, racionális viszonyulás.

Hermann Bausinger könyvének első fejezete a természetesség fogalmát állítja a középpontba: a modern világban már kialakult a technikához és ezek tárgyi megjelenítőihez, a gépekhez való bensőséges viszony. Igaz, ez a város–falu kettősség mentén eléggé eltérő: a városban hamarabb jelennek meg, gyorsabban terjednek el a gépek és a gépeket létrehozó szakismeret, meg a gépek használatához szükséges általános ismeretek. A klasszikus néprajz a kettősséget kimerevítette, ellentétbe állította: a falusi világ a népi, a városi a technikai, a falusi világ alig változik (történelem nélküli, ahistorikus), a városi világ történetileg, és gyors ritmusban változik, hiszen

¹⁷ Szubsztrátum itt: alaptényező, ősi réteg.

ez a technikai (és társadalomszervezési, intézményesülési) újítások bevezetésének, a technikai szakértelem képződésének, a szakértők képzésének, aktivitásának helyszíne. Bausinger álláspontja ezzel ellentétes: „Amennyiben népi világon nem egy képzeletbeli, időtlen eszmeiséget értünk, hanem az »egyszerű nép« valódi szellemi és materiális világát, akkor ez a világ a történetiség területéhez tartozik. Csupán annyit jegyezhetünk meg, hogy a népi világ jellemző javai – a magas kultúra javaival összehasonlítva – relatíve nagyobb állandósággal rendelkeznek; ám egyes esetekben még ezt is felül kell vizsgálni.” (Bausinger 1995: 20.)

További érve az alapvetőnek gondolt ellentét érvénytelenítésére az, hogy a technikai világ csak korlátozottan történelmi jellegű. A tudományos igazság kutatása lehet korszakhoz kötött, de a szándék mindig az általános törvények keresése: „A természettudományok, mint a technikai előrelépés hordozói, éppen hogy állandóan érvényes, a történetiségnek nem alávetett törvények után kutatnak; a technika a felfedezés folyamatban halad előre, azaz megközelíthetővé és valóságossá teszi a potenciálisan mindig is fennállót. A fizika egészen a közelmúltig mindig kifejezett egy metafizikát is [...] a fizika csak a Bohr–Heisenberg-féle kvantumelméletben válik a természet megismerése helyett a természethez fűződő – a mérési folyamatban tetten érhető – viszonyunk megismerésévé: innentől fogva lép át a történetiség kategóriájába.” (Bausinger 1995: 21.)

A mindennapi tapasztalat valóban a gyors változás: egyik napról a másikra elkezdődik az űrkorszak, megvalósul a holdraszállás. A népi világot a formák és normák viszonylagos állandósága, lassú változása jellemzi, ezekhez képest a technikai elemek megjelennek, elhasználódnak, „a történelmi változás nagy sebességű gépezete” (Bausinger 1995: 20) (amit „haladásnak” meg „fejlődésnek” is neveznek) megsemmisíti őket. De nem erre, nem a gépekre, ezzel feltűnésére és elhasználtságára kell tulajdonképpen figyelni, hanem az ember-gép kapcsolatra, hangsúlyozza Bausinger: azokra a jelenségekre, amelyek megmutatják, hogy „a technika az emberi világot formálja és meghatározza” (Bausinger 1995: 20). Ugyanis ez az átalakító hatás távolról sem egyöntetű és egyértelmű, nincsenek az egész társadalomra kiterjedő és gyorsan teret nyelő folyamatok.

A következő számba vehető kettősség, amit alapvetőnek tekint a hagyományos szemlélet: a technikai világ mechanikus jellege, szembeállítva a népi világ lélektől átitatott voltával. Mérnök kollégáimnak szoktam rutinszerűen feltenni a kérdést, ha erre alkalom adódik: van-e lelke a számítógépnek? Hogy lenne, az egy gép – ez a leggyakrabban adott válasz. De vannak, igaz kivételesen és meglepetésszerűen más válaszok is, például: „de a szilíciumnak van lelke”. Hogy miképpen lehet értelmezni ezeket a válaszokat, meg ezeket a válaszokat meghatározó helyzeteket, arról részletesen írok majd.

Az egy gép: vagyis egy tervezett és megépített, a digitális szerkezetek esetében beprogramozott mechanizmus. Egyértelmű, hogy a mechanizmusok érzékelhetnek és lehetnek döntőképesek, de nem éreznek: nem örvendenek és nem szenvednek, nem szeretnek és nem gyűlölnék. Az igazi kérdés azonban: „a technika milyen mértékben tette mechanikussá az életet” (Bausinger 1995: 22). Bausinger állásfoglalá-

sa: „a mechanikus elképzelések átvitele a nem mechanikus jelenségekre nem tűnik nagyobb arányúnak és veszélyesebbnek, mint az ellenkező irányú folyamat” (Bausinger 1995: 22). A példa az államról alkotott elképzelések: ha van szakértelem és ehhez rendelt költségvetés, meg persze megfelelő törvényes keret, akkor tapasztalható a hatékony működés, az állampolgárok érdekeit szem előtt tartó hatalomgyakorlás. Még egyszerűbben: a megfelelő gomb megnyomása, a megfelelő kar meghúzása után megtörténik a kívánt cselekedet, vagyis ha rendesen fizetem az adómat és gyakorlom a választópolgári kötelességeimet, meg nem vétek a hatályos törvények ellen, akkor a kormányzat is megteremti, fenntartja a jóléthez és biztonsághoz szükséges feltételeket. Szép elképzelés, de veszélyes lehet, mert „kereszteződik az az organikus elgondolással, mely szerint az állam egy lélektől áthatott gépezet, ahol az egész több, mint a részek összessége, a végrehajtás anonim és megtámadhatatlan – miközben a gép kiszolgálást és beavatkozást követel, az organizmus magától működik” (Bausinger 1995: 22).

Az organikus – és az organizált

Elérkeztünk a számbavétel során a talán legfontosabb, igen jellemző kettősséghez, amely megalapozza a népi világ és technikai világ ellentétezését/kontrasztját: az az élő szervezet (organikus) és nem élő szervezet (organizáció): „a népi világ, mint organikus felépítmény, a technikai világ, mint organizált (szervezett) konstrukció” (Bausinger 1995: 23).

Tisztázandó kérdés, hogy valóban elkülöníthető-e az organikus és az organizált. Mennyi időnek, milyen hosszúságú történeti korszaknak kell eltelnie, hogy az organizált formákba, azaz intézményekbe terelt emberek organikus egységként, közösségként működjenek: legyenek közös ideák/hiedelmek, közös szociális konstrukciók, közös hiedelmek, és ami a legfontosabb: kialakuljon, megerősödjön a közösséghez való, önfeláldozást is lehetővé tevő hűség (Csányi 2015: 48). Erre legismertebb példa a nemzet, amely történelmileg létrejött entitás, de ha már létezik, akkor egyszerre organikus és organizált részlemei is lehetnek. A néprajz, állítja Hermann Bausinger, hosszú ideig a Ferdinand Tönnies definiálta közösség–társadalom kettőseiből csak a közösséggel foglalkozott, próbálta „a közösségi élet ténylegesen »néphez kötött« folyamatait elkülöníteni a társadalmi jelenségektől” (Bausinger 1995: 23). Ez az álláspont azért tarthatatlan Bausinger szerint, mert „ahogy a szövetségen alapuló egyesülések körében – a néprajz számára hosszú ideig a »közösség« prototípusai – ismertek szervezeti (organizációs) formák, ugyanúgy az újabb szervezetekben – mint az egyesületek – is fellelhetők éppen ezzel organikus kapcsolatok” (Bausinger 1995: 23). Ha úgy gondoljuk, hogy az egyik, az organikus történetietlen, a másik, az organizált történetiségbe ágyazott, akkor ezt nehéz elfogadni, tehát nehezen tudjuk elképzelni azt, amit a valóság mutat: a két kimerevített valóság rész között létezik egy egyre szélesedő „cseppfolyós átmenet”.

A két pólus tehát: organikus közösség és organizált társadalom. Mindenkor nagy kihívás volt a társadalomtudományok, ezen belül a néprajz számára végiggondolni ennek a polarizációnak a társadalomelméleti következményeit. A *Magyar Néprajz VIII. Társadalom* kötetének bevezetőjében Sárkány Mihály vállalkozik arra, hogy áttekinti a tudományszak „néhány megszokott kategóriáját”, megalkotja a kötetben használt fogalmak tágabb keretezését. Sorra veszi a nép és népi társadalom, etnosz és nyelv, osztálytársadalmak, népi osztályok, paraszttársadalom, helyi társadalom fogalmait, és szükségszerűen foglalkozik a *Közösségek, kötelek, szerveződések* alfejezetben a Ferdinand Tönnies által definiált „természetes közösség (Gemeinschaft) és a művi, mesterségesen létrehozott közösség (Gesellschaft)” kategóriákkal. Annál is inkább teszi ezt, mert a néprajztudomány legátfogóbb vizsgálati tárgyaiént a sokféle népi közösségeket határozza meg: a vizsgált „társadalmak és szubkultúrák szembeötlő hasonlósága éppenséggel közösségi jellegükben, az egyének közösségi gondolkodásmódjában van” (Sárkány 2000: 24). Tehát az individuális gondolkodás, viselkedés előtti állapotról beszélhetünk. „Legáltalánosabban a népi közösség területileg is együtt élő emberek olyan csoportja, akik egymással közvetlenül érintkeznek, s közöttük a társadalmi együttműködés folyamata a tevékenységek sorozatában valósul meg. Mindez a kölcsönös függés, az együttműködés és egység gyakorlatát valósítja meg körükben, és a kollektívizmus gondolkodásmódját tudatosítja a közösségek tagjaiban.” (Sárkány 2000: 24.) Ezek szerint a paraszti közösségek alapvetően nem „elképzelt közösségek” (Anderson 2006), a kultúrájuk nem „teljes kultúra”, a kulturális javaik a nemzeti kultúrának csak részei lehetnek.

Mivel Sárkány Mihály is a fogalmakat egy 1948-as tanulmányában meghatározó Fél Editre hivatkozik, én is hozzá kell forduljak. Fél Edit *A magyar népi társadalom életének kutatása* című összefoglaló tanulmányának első bekezdésében megállapítja, hogy nem társadalomtudományi (ha jól értem, ez ebben a kontextusban: szociológiai, lásd a tanulmányban lennebb), hanem etnológiai tények vizsgálatát, megismerésére törekszik az, aki a népi társadalmat tanulmányozza. Ezek a tények pedig „nem foglalkozási, nem életformák, hanem belülről organizált struktúrák. E struktúrák ősieik, »hagyományosak«, generációkon át épülnek, alakulnak: ezekbe születik bele az egyén, akit körülfognak, alakítanak, hogy aztán az is benne élve, kifelé hatva alakítsa azokat. A struktúrák formául is felfoghatóak, keretül, melyet a benne összefogott egyének töltenek meg új meg új tartalommal. Ezek az organikus formák gondosan elválasztódnak az organizált jelenségektől, mely utóbbiak már nem tartoznak a néprajzi vizsgálódás körébe.” (Fél 2001: 323.) Világos, egyértelmű szétválasztásról, „gondos” megkülönböztetésről beszél tehát Fél Edit, aki szerint a Ferdinand Tönnies megkülönböztetése már a szociológiai szempontok érvényesülését jelenti, annál is inkább, mert „a német nyelvhasználatban a Gemeinschaft és Gesellschaft kifejezések magukban is megkülönböztetik a két fogalmat, amit mi szervezettel és szerkezettel, természetes vagy népi közösséggel és mesterséges közösséggel próbálunk visszaadni. Tönnies így állította fel alapfogalmait a Gemeinschaftről és Gesellschaftról: az elsőben tisztán és intenzíven érvényesül az ember teljes szociális ösztöne, a másodikban ehelyett csupán szociális érdekek s cé-

lok kötik egymáshoz az egyéneket.” (Fél 2001: 323.) A néprajz tehát azokat az emberi csoportokat tanulmányozza, amelyben – és ez lehet a fent idézőjelben használt hagyományos fogalom alapvető jelentése – a „szociális ösztön” „tisztán és intenzíven” érvényesül. Ezek a csoportok alkotják a népi társadalmat, vagy ahogy Fél Edit a továbbiakban ennek a fogalomnak szinonimájaként használja a megnevezést: a népi közösséget. Ez a népi közösség „számtalan apróbb-nagyobb társulási csoportból áll – tehát nem egyforma, egységes, arányosan tagolt valami. Az egyes ember pedig nem közvetlenül tartozik a társadalom valamelyik osztályához, hanem mint valami közösség tagja kapcsolódik ahhoz.” (Fél 2001: 324.)

Ha jól értem, akkor ebből a fogalmi rendszerezésből az a konklúzió bontakozik ki, hogy a népi közösségek embere elsősorban és alapvetően egy hagyományos (organizált) közösség tagjaként tartozik, tagolódik a társadalomba, ez számára a lehetséges létforma – míg a nem népi közösségek embere más, „szociális célok és érdekek” szerint szervezett (organizált), új és új, történelmileg gyorsan változó társadalmi csoportok tagjaként tevékenykedik. René Meunier „pontosabb meghatározását” átvéve Fél Edit a népi közösség három szerveződési formáját mutatja be: rokonsági csoport, helytől meghatározott, helyi csoport és cselekvéstől meghatározott, cselekvési csoport. A társadalomnéprajzi kutatás során, elképzelése szerint, „mint alapul szolgáló és legkönnyebben megragadható közösséget, a rokonsági csoport alapját, a családot vesszük elsőül, egysejtű formájától, a kiscsaládtól, horizontálisan elterülve a nagycsaládon át a nemzetségig. [...] Mivel a közösségeket nemcsak vérségi kötelékek tartják össze, hanem hagyományos világszemléleten alapuló tudat is, másik két kategóriát is el kell fogadnunk. Ez alapján a helytől, mint tényezőtől meghatározott csoportba a szomszédságokat, falu-, városrészeket stb. vesszük, majd a faluközösséget, s ezen túlmenően az etnikai csoportot. Harmadik csoportba tartoznak a cselekményektől meghatározott társulások, melyeket, szemben az előző két csoport pozícióközösségeivel, akcióközösségeknek is nevezhetünk.” (Fél 2001: 324.) A tanulmány kimerítően foglalkozik az első két kategóriába tartozó jelenségek bemutatásával, majd rátér a harmadikra és kijelenti: „megkülönböztetést kell tennünk elsődleges és másodlagos akcióközösségek között. Elsődlegesek azok, amelyek előjárónkban kifejtett organizmus követelményünknek tisztán megfelelnek; másodlagosak az ennek a határszélén mozgó azon jelenségek, amelyek már némi organizációt is mutatnak. Ezeket a másodlagos akcióközösségeket, mint amilyenek a céhek és a népi közigazgatás szervei, nem kívánjuk részletesen fejtegetni, míg elsődleges akcióközösségünket három alfejezetre bontjuk széjjel: olyanra, amelyben munka, olyanra, amelyben játék és olyanra, amelyben valamely rítus kivitelezésére társult csoportok vannak.” (Fél 2001: 354.)

Fél Edit kutatói munkájának eredményeiben is ez a világos, következetes elhatárolás mutatkozik meg. Első jelentős művében, a *Kócs 1936-ban* című monográfia 9., *Család-falu-közigazgatás* fejezetében olvashatjuk: „Leginkább jellemző a kócsi lakosságra, hogy a közigazgatással nem mint organizmus áll szembe: nem társadalmi rendek, gazdák, zsellérek állnak itt, hanem gazdák, individumok” (Fél 1941: 105). A fejezet összegző mondatai arról tanúskodnak, hogy igenis tisztában van a kuta-

tó az aktuális, a terepen, szeme előtt zajló folyamatokkal (mondhatni: a modernizáció mindennapi hatásaival). Vagyis a jelennel. De kutatói szemléletéhez ragaszkodva nem tartja tisztségének erre, az organizált jelenségekre figyelni, ezzel foglalkozni, ezért az organizmus és organizáció viszonyáról egy rövid, összegző értékelés az, amit olvashatunk: „A polgárosodás hatására a család összetartó ereje – mind ez máshol is lenni szokott – fokozatosan gyengül. A lakosság külsőségeiben megnyilvánuló merev formákra, intézmények létrehozására törekszik. *A társadalmi organizmus egyre hátrál a társadalmi organizáció elől.* Amilyen mértékben gyengül a társadalmi organizáció ereje és szerepe, olyan mértékben erősödik a társadalmi organizációé. E két jelenség egymásmellettsége fokozatosan megszűnik: az organizáció – az organizmus ellenében – bekapcsolódik a társadalom életébe és annak szerves rész lesz.” (Fél 1941: 105, kiemelés az eredetiben – G.J.).

Rövid összegzés, de sokatmondó. Azon túl, hogy véleményem szerint érdelemmentes, tárgyilagos megállapításokat tesz, nyit egy új irányba: a szervesség jellemezhető idővel – ha már „hagyománnyá” válik – az organikus tevékenységeket is.

A kérdés tehát a továbbiakban: eltűnnek-e teljes mértékben a népi közösségek organizált formái, vagy állandósul „a két jelenség egymásmellettsége”, miben lehet felfedezni a különbségeket, hogyan lehet elképzelni és megvalósítani a különbségtevést. Ez már elvezet az örökségalkotás, hagyományörzés kérdéseihez, a népi kultúrának – az organizált formáknak, de az esetleg továbbélő organikusoknak is – az új környezetben való jelenlétének értelmezéséhez.

És itt jön be a képbe a hivatalos, politikai rendszerfüggő kultúrpolitika.

De még azelőtt: Fél Edit néprajzkutatói jelentőségét, a magyar néprajzkutatásban játszott kiemelkedő szerepét nem tisztem méltatni. Az Átány-kutatás eredményeit összefoglaló köteteket olvasom, használom, másoknak is ajánlom. Ennek a könyvnek a megírására készülve is átforgattam a „*Mi, korrekt parasztok...*” (2010) meg az *Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban* (1997) kötetét, keresve bennük a gépek említését, a gépekről tett megjegyzéseket, a gépek és emberek kapcsolatát bemutató részeket, vagyis a technikai világának nyomait. A következőket találtam: a „*Mi, korrekt parasztok...*” 63. oldalán, *A föld* című fejezetnek a *A gazdálkodás* alfejezetében a következő olvasható: „Az 1930–1940-es években az átányi határban még valamennyi mezőgazdasági munka lófogatok és a kisszámú ökörfogat erejével, illetve kézzel történt. Csupán a cséplés volt a 19. század vége óta gépesítve. Terjedőben voltak a vetőgépek...” Az *Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban* 152. oldalán, 4. *A munka* fejezet 2. *Elemi munkaszervezet* alfejezetének *A szem megtisztítása* pontjánál olvasható: „A cséplés előtt szórással, illetve a századforduló körüli néhány évtizedben szelelőrostákkal tisztították a gabonát.” Gépről, a falusiak géppel végzett munkájáról ennyi szó esik a két kötetben. Természetesen a falun kívüli technikai valóság az megjelenik: az uradalmakban gépekkel dolgoznak, akik oda szegődtek, Budapestre vasúton utaznak. Kerestem, de nem találtam egyetlen utalást sem arra, hogy volt vagy nem volt villanyvilágítás, villanyáram-szolgáltatás a kutatás időpontjában Átányon?

Igaza lenne Hermann Bausingernek? A klasszikus néprajz képviselői más korszakban, más valóságban kutattak, a gépek jelenlétét és mindazt, ami ezzel kapcsolatos, nemcsak hogy nem tartották fontosnak, nem keresték, de nem is látták meg?

Határozottan cáfolnom kell ezt a legutóbbi kijelentést.

Számomra Fél Edit munkássága a példa arra, hogy a néprajz jeles kutatói igenis tisztában voltak a technika korszakának a hatásaival, és terepmunkájuk során ezeket a jelenségeket is rögzítették. A *Kocs 1936-ban* monográfia 131. oldalán olvasható, a folklórszövegek gyűjtésével kapcsolatban: „Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy mindent feljegyeztem, amit meséltek, akár besorolható volt a »mese« valamelyik eddig osztályozott műfajába, akár nem, mivel ugyanazzal a módszerrel gyűjtöttem a szellemi hagyomány kincseit is, mint a tárgyi hagyományét: nem érdekeségeket vagy néprajzilag »értékes« momentumokat kerestem, hanem mindent, ami van.” Amikor a kiválasztott hat család tárgyairól leltárt készít, akkor ebben megtalálhatóak a következők: két családnál falióra, három családnál vekker, egy családnál zsebóra; két családnál varrógép; két családnál húsdaráló; két családnál vetőgép; egy családnak van „közös” cséplőgépe; és van két családnak „tragacs”-nak nevezett „szerszáma” (nem tudtam kinyomozni, mi is lehet ez); és minden család járat, vagy időnként vásárolt újságot (*Pesti Hírlap, Független Kisgazda, Friss Újság, Kis Újság, Keresztény Kisgazda*). A 11. *Zenei élet* fejezet végén olvashatjuk: „Az újabb műdalok, slágerek terjesztését elsősorban a nótáskönyvek, másodsorban a rádió terjesztik ma, de bekapcsolódik ebbe a szerepbe a gramofon is. Hangszórós rádiója van a faluban körülbelül 10 gazdának, ezenkívül detektoros készüléke több zsellérnek, de ott találjuk a rádiót az ifjúsági egyesületekben is. Arra a kérdésre, hogy mit hallgatnak legszívesebben, a férfiak azt válaszolták, hogy híreket, a lányok, legények pedig cigányzenét és magyar nótákat. A fiatalság a rádióban hallott nótákat leírja és énekl. Gramofon négy-öt van a gazdáknál és zselléreknél. A lemezen hallott nótákat is megtanulták a lányok, de helyesen egyik sem tudta elénekelni.” A 43. oldalon látható fényképen az istálló villanykörtéjére rakott fecskefészek látható, a kommentár: „A 27. ábra istállóbeli villanykörtére rakott fecskefészeket mutat. A modern polgári világítóeszköz mellett a hagyományos szerencsét hozó fecskefészek szépen megfér.” Rádió (a 8. oldalon olvasható: 35 darab), meg világítóeszköz az istállóban van tehát Kócson – de nem tudjuk meg, hogy mi a helyzet a villanyvezetéssel, villanyhasználat más formáival. Mindezek a „nyomokban létező” technikai elemek azonban „vannak”, és arra hogy hatnak, Fél Edit is kitér a kötet *Végszó*-jában: „Kócson a múltban formálisan megszervezett társadalmi csoportok nem voltak. Közösség volt. És ennek a közösségnek hagyományos szokásai törvényként éltek és szóltak mindenkinek, aki a faluközösségen belül élt. (Élesen látjuk a társadalmi milieu hatását a szerelmen: ez sokkal kevésbé nevezhető a múltban egyéni tulajdonságokkal kapcsolatos vonzalomnak, mint inkább a másik nembeli tipikus társadalmi előnyeitől kiváltott érzelemnek.) Ennek a közösségnek az íratlan törvényei befelé zárt rendet eredményeztek a kifelé megnyilvánuló nyíltság mellett. A hagyományokon alapuló íratlan szabályok pusztulnak. A mai Kócsnak már írott alap-

szabályokon nyugvó egyesületei vannak. Az egyesületbe csoportosulók ugyanúgy, mint az egyesületbe nem tartozók hagyománytól felszabaduló élete az egyéni törekvések elérésére irányul.” (Fél 1941: 224.)

Ha ez így van, ha a néprajzos meglát és rögzít „mindent ami van”, akkor mi akadályozza meg abban, hogy a gépek és géphasználat kutatásában is elmélyüljön és ezekről leírásokat alkosson?

Úgy gondolom, hogy ugyanaz, ami ma is igen fontos szempont: az időben élés kérdése. Figyelni arra, ami létrejön, és arra, ami elmúlik, azaz „mindenre ami van”, de prioritása az elmúlónak van.

Tagadhatatlan, hogy Hermann Bausingernek igaza van: a technika korszakában megszülető néprajz nem vizsgálja a teljes népi valóságot, kijelölt tárgya a népi közösségek organikus közösségi élete, gazdálkodása, kultúrája. Ez van a középpontba, és a kutatás gyakran nem más, mint az elhalványuló, eltűnő elemek és összefüggések utáni nyomozás. A gépekkel, gépi világokkal foglalkozzanak az organikusként felfogott jelenségek kutatói: történészek, szociológusok.

Ez azonban, úgy gondolom, nem azért történik így, mert a néprajzosokat nem érdekli „minden ami van”. Hanem azért, mert van valami, amit valóban csak ők tudnak, és senki más, és erre koncentrálnak. Hofer Tamás így fogalmaz: „Átány hagyományőrzésének a monográfia szempontjából az volt az előnye, hogy hátrahagyta a néprajzi eszközökkel lehetséges visszatekintés határait. Általában minden magyar faluban a hetvenes években járó adatközlők a legidősebbek, akik fiatalságuk idejét még pontosan fel tudják idézni. Abszolút kronológia szerint tehát mindenütt ugyanaz a visszaemlékezések várható sugara. Átányon, ahol lassan bomlottak fel a régi intézmények, a pontos emlékezésnek ebbe az adott sávjába még beleestek olyan régi viszonyok, amelyek másutt már felbomlottak. Így Átányon a paraszti emlékezet alapján a történelmi átalakulásnak tágabb ívét lehet átfogni, mint sok más faluban.” (Fél–Hofer 2001: 296.)

Tágabb ívét, sokkal több finom megkülönböztetést alkalmazva, és sokkal mélyebbre hatolva. Ez csakis a Fél Edit és Hofer Tamás által alkalmazott néprajzi-antropológiai módszertannal lehetséges. Természetesen arra is figyeltek a kutatók, ami létrejön: példa erre hogy 1962-ben az agrártörténészek előtt tartott, *Egy monográfus néprajzi kutatás történelmi tanulságai* című beszámolójukban részletesen kitérnek olyan jelenségekre, amelyekkel a kutatásaik feldolgozása során nem foglalkoztak, és amely bizonyítja, hogy tisztában voltak a géphasználat „messzire gyűrűző” következményeivel: „Az agrártechnika változásainak messze gyűrűző hatására a cséplőgép bevezetését idézzük példának.” (Fél–Hofer 2001: 276)

E kötet *Gép, vasút, motorizáció* című fejezetében olvasható Egyed Ákosnak az erdélyi állapotokra vonatkozó megállapítása: „Végül is a gépi cséplés a századfordulón általánossá vált, s kivételt ez alól csak a magas hegyvidékek, illetve bizonyos elmaradott szegény gazdaságok képeztek. A későbbiekben a géppark tovább bővült: 1915-ben már 3872 gőzcséplő, 1768 motoros cséplőgarnitúra és 3198 járgányos cséplőgép dolgozott. Ekkorra a cséplés (magnyerés) technológiája teljes mértékben átalakult: technológizálódott.” (Egyed 1981: 219.)

Mi volt a helyzet Fél Edit és Hofer Tamás terepmunkájának idején a kutatott helyszínen, Átányban: technológizálódott a magnyerés, vagy sem? Erről részletesebben a *Gép, vasút, motorizáció* fejezetben ejtek szót.

Időben, az időre figyelve élni: megragadni a már alig kivehető nyomait a múltó időknek, megragadni az organikusait, a közösségek idejét, ezt tartották feladatuknak Fél Edit és Hofer Tamás. Ehhez pedig nyilvánvalóan nem a gépek és géphasználat tanulmányozása vezetett el. Úgy gondolom, hogy ezért nem kell elmarasztalni őket, hanem azt kell mérlegelni, hogy választott céljukat hogyan teljesítették.

A „*Mi, korrekt parasztok...*” kötet először 1969-ben, Chicagóban angol nyelven jelent meg *Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village* címmel. Magyarul a Korall társadalomtörténeti folyóirat Társadalomtörténeti Monográfiák sorozatnyitó köteteként jelent meg 2010-ben. A szerkesztők, akik egy fiatal történelemszervező generáció tagjai, Granasztói Péter és Pozsgai Péter előszavukban megállapítják: „Az Átány-trilógia első, angol nyelven megjelent, az átányi társadalmi viszonyokat részletesen bemutató kötete a legkevésbé ismert, és főleg Magyarországon a legnehezebben hozzáférhető publikációja volt az Átány-kutatásnak, pedig ez az a monográfia, amelynek alapján a nemzetközi tudományosság Fél Edit és Hofer Tamás kutatásait napjainkig a parasztságról szóló legjelentősebb elemzések között tartja számon.” (Fél–Hofer 2010: 11.) A szerzők a különböző méltatásokra és kritikákra válaszolva 1972-ben a tekintélyes *Current Anthropology* hasábjain fejthették ki céljaikra, módszereikre vonatkozó álláspontjukat, erről az előszóban ezt olvashatjuk: „Módszerüket *történetinek* határozták meg, amellyel a falu társadalmát tudatosan egy, a tizenkilencedik század közepétől 1951-ig ívelő történeti keretbe illesztették. [...] A szerzők szembeállítják a néprajztudományra jellemző módszert az antropológusok azon törekvéseivel, hogy kutatásukat egy adott időpontra vonatkoztassák. A szerzők a néprajzkutatók és az antropológusok közötti különbségeket számbavéve említették a terepmunka időtartalmának és a kutatási orientációnak az eltérését (a néprajzkutatók javára): míg az antropológus a jövőre kíváncsi, addig az etnográfus először is a múltat igyekszik rekonstruálni. A két kutató a »megmentő néprajz« (salvage ethnography) jegyében tette ezt, mert a magyar paraszti élet értékrendszeréről és társadalomszervezéséről nagyon kevés feljegyzés állt rendelkezésre, és a paraszti kisüzemek felszámolásának időszakában alig néhány esztendő maradt arra, hogy eltűnése előtt a tradicionális parasztság portréját megrajzolják.” (Fél–Hofer 2010: 12, kiemelés az eredetiben – G.J.)

Úgy gondolom, hogy Átány kutatóinak sem a tradicionális parasztság portréjának a megrajzolásához, sem a mintegy száz éves történelmi folyamat ívének bemutatásához, vagyis egy történeti kép megalkotásához nem volt szüksége a technika igen kezdetleges/ esetleges jelenlétének dokumentálására. Annál is inkább, mert a történetiség hangsúlyozásával jelezték: nem egy jelen-keresztmetszetet, hanem egy jelenbe vezető folyamatot szándékoztak bemutatni. Munkájuknak mennyiségi és minőségi eredményei példátlanok, és minden vitán felül állnak. A fiatal szerkesztők pedig abban reménykednek, hogy a magyar kiadás „mintául, módszertani vezérfonalként” szolgált majd a társadalomkutatók számára.

Elképzelés organikus és organizált kettősségéről a kultúrpolitikában

Hermann Bausinger kritikája azonban igenis jogos azokban az esetekben, amikor a jelen helyzeteiről, a gépekkel való együttélés és organizált társadalmi kapcsolatrendszerek koráról úgy beszélnek, mint amiben töretlenül él, sőt virágzik a népi közösségek kultúrája. Ezt a virágzást pedig az állami kultúrpolitika támogatja. Ennek az új környezetben kialakuló helyzetnek a kritikája nemcsak a megszűnés reális képeinek megrajzolását kell számonkérnie a szakembereken, hanem feladata az is, hogy a diktatórikus állampolitika, vagy a piacositott fogyasztás szolgálatába állított „szolgálóleány” valós helyzetét tisztázza.

A romániai magyar néprajzkutatók is, a maguk módján, ismerték, értelmezték az organikus–organizált fogalmait. És itt jön be a képbe a hivatalos, politikai rendszerfüggő kultúrpolitika kérdése. Faragó József folklórkutató 1978-ban Kecskeméten, *A folklorizmus egykor és ma* témájú tudományos tanácskozásra készítette azt az előadást, amely a *Korunk* 1979 februári számában jelent meg, és amelynek fogalomhasználatát, különösen a „csak tiszta forrásból” hangoztatását sokan átvették. Ekkor más megalakultak az első táncházak, és zajlottak az országos *Megéneklünk, Románia* fesztiválok.

Faragó József anélkül, hogy bármilyen tanulmányra és szerzőre hivatkozna, a következőképpen értelmezi az organikus–organizált kettősséget: „A magam részéről a folklór e kétféle állapotának, minőségének a jelölésére a SZERVES (nemzetközi műszóval ORGANIKUS) és a SZERVEZETT (nemzetközi műszóval ORGANIZÁLT) FOLKLÓR szakkifejezést javaslom. Kissé szokatlan, de talán megszokható terminusok; magam sokévi latolgatás után azért döntöttem mellettük, mert a kétféle folklór elméleti elkülönítésére és szembeállítására mind magyarul, mind nemzetközi nyelveken ez az egyetlen szópár, melynek mindkét tagja ugyanabból az alapszóból van képezve. Ide kívánkozik még annak a hangsúlyozása, hogy noha mindvégig csak a folklórt fogom emlegetni, a szóba kerülő jelenségek és folyamatok az parasztság egész hagyományos anyagi és szellemi kultúrájában érvényesülnek.” (Faragó 1979: 49.)

Maradjunk abban, hogy ez „egy sokévi latolgatás” után kialakított kettős terminus, és a lényeg: mind a kettő esetében folklórról (vagy népi kultúráról) van szó. Következnie kell hát a két terminus értelmezésének. Az első, a szerves/organikus igen rövid: „a szerves folklór azonos a Bartók említette természetes megnyilvánulással, Sárosi szerint a folklór hagyományos életével vagy a szájhagyományos folklórral. E folklór élettörvényeit nem kívánom részletezni, mert minden szakember tudja, és minden kézikönyvben megtalálható.” (Faragó 1979: 49.) Nagyon furcsán hangzik ez, hogy ne mondjam tudománytalanul: tényleg minden szakember tudja, és minden kézikönyvben megtalálható, ugyanaz és ugyanúgy? Aki a korszakban élt, az erre a minősítésre azonnal ráismert: csak Marx, Engels, Lenin és Sztálin, majd Ceaușescu útmutatásai voltak azok, amelyeket mindenki, a szakemberek is tudtak, és amelyek mindig (mivel szakrálisak voltak) ugyanazok kellettnek legyenek.

Következnek ezután a második terminus meghatározása – azaz nem meghatározásról van szó, hanem apoteózisról. A szervezett folklór ugyanis Faragó József és a vele egyformán gondolkodók számára nem más, mint az államilag, hivatalosan szervezett / és támogatott, intézményesített folklór. Röviden összefoglalom, az idézett részek helyét külön nem jelzem. A polgári társadalom megjelenésével történt meg, hogy „a történelem parancsa szerint egy új társadalmi osztálynak, a polgárságnak a figyelme a jobbágyparasztságra és ezen belül is a paraszti kultúrára irányult”. Az új érdeklődés tudományos követe a folklorista volt, aki gyűjtött, és idővel ezek az alkalmak (például fonográf-felvételek és azok visszahallgatása) emlékeztetésekké lettek a falusiak számára, akik közül egyre többen szerettek volna szerepelni, tudásukat megmutatni, de erre csak kivételesen volt alkalmuk. Bekövetkezett azonban a döntő fordulat, a kelet-európai országokban „a nép demokratikus illetve szocialista forradalom győzelme”, és, ezt hosszabban kell idézzem: „Az új társadalom nemcsak fölismerte a folklór súlyát és jelentőségét a nemzeti kultúrában, mint azt a haladó értelmiségiek már a romantika korától, vagyis a folklór fölfedezése óta tudtak és hirdettek, hanem az ereje és a lehetősége is adva volt ahhoz, hogy az elméletet a gyakorlatba ültesse. Másképp szólva a folklór ügye kilépett szűk tudományos-szakmai köréből: összes értékeinek-szépségeinek felvirágoztatása most már országos közügyé: a történelem során először állami művelődéspolitikai feladattá vált. Maga a folklór pedig, ugyancsak első ízben, a parasztság kizárólagos tulajdonából össznépi, azaz nemzeti tulajdonba ment át.”

Ez a folklór: a szervezett folklór. A szocialista államnak pedig „folklór-politikája” van. Ennek lényege: állami folklórintézetek végzik a gyűjtést, állami könyvkiadóknál jelennek meg a gyűjtés eredményei, és „az állam az időszaki sajtót, ez óriási kollektív szervező és mozgósító erőt a folklór méltatásának, szervezésének szolgálatába állította. A sajtóhoz korunk tömegkommunikációjának két nagy hatalmú eszköze, a rádió és televízió csatlakozott.” A folklórt államilag finanszírozott népi együttesek sokasága viszi színre, a népi együttesekben bárki, aki tehetséges, szerepelhet, tehát nem vesznek el a népi tehetségek, és erre a szereplésre legfontosabb alkalmak a *Megéneklünk, Románia* országos fesztivál helyi, megyei, országos szakaszai. „Nincs az országnak egyetlen települése sem, amely a szervezett folklórnak ehhez a diadalmenetéhez hozzá ne járulna.” A diadalmenet élén pedig a párt bölcs vezetőjét, Nicolae Ceaușescu elvtársat (és idővel: hú élettársát, Elena Ceaușescu elvtárnőt is) éltető kultúraktivisták, „művelődéspolitikusok” haladtak, és vezényelték a jókívánságok kórusát.

A folyamat központi szereplője pedig nem más, mit a folklorista, aki egykor csak kutatott, de ma „a folklórversenyek izzó légkörében, a fényszórók és a szemek kereszttüzeiben zsűritag vagy a zsűri elnöke, aki a döntő szót kimondja, a tanulságokat levonja, és a jövő feladatokat kijelöli. [...] A mai folkloristától a társadalom joggal várja el, hogy ne csak elsőrendű tudós, hanem elsőrendű művelődéspolitikus is legyen.” Vagyis nem csak szakember, aki szakmáját magas szinten, nemzetközi porondon is tekintélyt szerez eredményeivel, és nem is kritikus értelmiségi, hanem: a szocialista állam művelődéspolitikájának kidolgozója és végrehajtója. Ha kritikus

értelmiségiként szólal meg és Hermann Bausinger elképzelései szerint vizsgálódik, azt rendszerellenesnek nyilváníthatják.

Faragó József szerint igaz tehát, hogy „mivel a szerves folklór ma nem él, gyakorlatilag nem gyűjthető: csak töredékeiből, emlékeiből rekonstruálható” – de a szervezett folklór az állami „folklór-politika” eredményeként él és virágzik, a jelszava: „csak tiszta forrásból”, és az utat a tiszta forráshoz a folklorista mutatja meg, „ez is az ő korunkhoz méltó hivatása”.

Szép kerek kép az, amit Faragó József megrajzol, és amit itt bemutatam mindarról, amit Hermann Bausinger úgy fogalmaz meg, hogy adottak a szélsőséges vélemények: a hanyatlás patetikus prognózisa vagy a nép eufemisztikus dicsérete – és ez esetben a kerek kép éppen ezt a két szélsőséget egyesíti. Igen sajnálatosan mutatja ez Bausinger igazát: éppen az átmenetek, a két kimerevített valósággrész között létező és egy egyre szélesedő „cseppfolyós átmenet” képei azok, amelyeket mellőznek, és amelyeknek ismeretére szükség lenne, hogy reális képünk legyen a népi közösség valóságáról. Amint fentebb olvasható volt: „a Paraszt meghalt”, a nép és a népi kultúra mint szerves rendszer nyomai is halványodnak – de a népi kultúra, vagy amit intézményesen akként kezelnek, ami örökségeltetés és ami a hagyomány piacravitele, ami hatalmi, propagandisztikus eszköz, az tovább él.

Racionális–irracionális

Igaz, hogy az is nehezíti az átmenetek, árnyalatok elfogadását, hogy van egy ötödik el-lentétpár is, ami a másik négy mellé állítva azokat erősíti: ez az irracionális-racionális kettősség. A technika világa kiszámított, megszerkesztett, a népi világ „legerősebb impulzusait a nem racionális mélyrétegekből kapja” (Bausinger 1995: 23). A technika világát csakis racionálisként gondoljuk el: azt a gépet, amit ember tervezett és épített, egy másik ember működtetni, a hibáit javítani tudja. A kérdéses a tudás, a hozzáértés, amivel ez a másik kell hogy rendelkezzen. Ha nincs is olyan elméleti tudása, mint a gépészmérnöknek, de a gépészmesternek a nagy gyakorlata inkább segíti abban, hogy javítsa az adódó hibákat: „azt mondták rólam, hogy Suba többet tud, mind három mérnök”, mondja magáról Suba Ferenc. De mi történik akkor, ha mégis minden erőfeszítés ellenére, az elromlott gépet mégsem sikerül megjavítani, üzembe helyezni?

Hermann Bausinger szerint meg kell különböztetni a technikát – és a technikai világot. A technika emberi környezetben való működtetése csak részben tudatos és racionális, nem is lehet teljesen az, hiszen jelentős mértékben a megszokáson (kialakuló reflexeken) és rutinon alapszik. Egy gépet irányítani azt jelenti, hogy a működéssel és használattal kapcsolatos racionális szándékaink, meglevő hiedelmeink, tanult és begyakorolt mozdulataink és a gép reakcióinak együttesét egybefogni. Ebből a szempontból nincs nagy különbség az ókori bronzműves és az autóvezető között: „Ha szükséges is különbséget tenni korunk gépesített technikája, illetve a kézművesség és a kézműves manufaktúrák szerszámai között, a technikához fűződő kapcsolat tudatformái a különböző szakaszaikban teljes mértékben összevethetők.” (Bausinger 1995: 24.)

Nem kell csodálkozni azon sem, hogy a sikeres működtetésnek lehetnek irracionális elemei: mágikus gyakorlatok, babonás gesztusok. Bausinger Thomas Mann *Varázshegyéből* idéz: a pilóták „többnyire gyanús és megbízhatatlan egyének, főleg roppantul babonások. Szerencsemalacot, varjút visznek magukkal gépükön, hármat köpnek erre vagy arra, felhúzzák szerencsés társaik kesztyűjét.” (Bausinger 1995: 44.)

A technikai világ világszerűségének az ünnepi, meg a kis, mindennapi rítusok is a biztosítékai.

Saját példám erre: a Piaggio robogóm esetében, a gyújtás rákapcsolása előtt, kétháromszor lenyomom a lábbal indító kart, majd következik a kontakt rákapcsolása és a tényleges indítás. Ugyanezt teszem akkor is, amikor nem az indítókarral, hanem indítógombbal gyújtom be a motort. Az ok: számtalanszor megtörtént, hogy a motor első kísérletre nem akart beindulni, és volt olyan eset, amikor ezek után a műveletek után mégis beindult (persze olyan eset is, amikor nem). Példa egy jelentősebb rítusra: Bausinger említi a járműszentelés szokását: a lovakra mondott áldás kiterjedt a mezőgazdasági gépekre is, és „a járműszenteléseken – amelyeket a Daimler-Benznél évente tartanak – az utóbbi években a gyermekek is részt vesznek rollereikkel: az ilyen jelenségeket nem intézhetjük el azzal, hogy ezek csak divatos játékok” (Bausinger 1995: 41).

A technika varázsa

A technikai eszközök igen régóta ismertek, nemcsak a munkavégző gépek (emelő, csigák, őrlőkerekek, vizet egyik öntözőcsatornából a másikba áttemelő spirál-kerekek, na meg a háborúk falromboló gépei), hanem a vásári látványosságok, meg a színházi előadások kellékei, a „művészi jellegű mechanikus szerkezetek” (Bausinger 1995: 25). Bausinger szerint azonban ezek nem rendelkeztek félelmetes, „varázslatos”, tulajdonságokkal, nem kellett tartani attól, hogy megelevenednek, és kárt okoznak a környezetnek, netán emberéletet követelnek (persze az eleve erre tervezett és gyártott hadi gépek kivételével). A kivételes szellemi kapacitással és kreativitással rendelkező emberek – nevezzük őket tudósoknak, abban az értelemben, ahogy népi környezetben ma is nevezik a „tudományos”, a közvélekedés szerint természetfeletti erővel rendelkező embereket – mindig is az átlagnál sokkal több természettudományos ismerettel rendelkeztek, és ezeket használták is, tevékenységükkel meg létrehozott műveikkel kikényszerítve kortársaik csodálatát vagy félelmét. Az ő tevékenységük azonban illeszkedett a köznép mágikus elképzeléseibe, ők „a fehér és fekete mágia közötti erőterben álltak: hitet tettek a mágikus művészet, a »titkos természeti erők« mellett s már egy kis hangsúlyeltolódás elegendő volt, hogy tevékenységüknek a titkos természetfölötti erők tekintélyét kölcsönözzék” (Bausinger 1995: 26). „Mágikus kísérletek” és mesterkedések, ezek jelentik „az újfajta természettudományok első fokát” (Bausinger 1995: 26), amelyet követ a második, amely egyre tudományosabb abban az értelemben, hogy racionálisabb, pragmatikusabb, és ami fontos: intézményesült formákba szerveződik (például egyetemek, szerzetesi könyvtárak, mérnöki társaságok, majd profitorientált kutatói vállalkozások).

Véleményem szerint az organikusból kiemelkedő, attól elhatárolható, egyre nagyobb számú organizált formák, vagyis a történelmi modernitás megjelenése a gépekhez való viszonyulás szempontjából egy fontos fordulópontra: „Amikor a technikai eszközök olyan nagyságrendben jelentkeznek, mely szolgálataikat homályba borítja, s talán ténylegesen veszélyezteti is, akkor a gépek kedvelése helyett felléphet a tőlük és feltalálóiuktól való félelem” (Bausinger 1995: 26), vagyis, ha jól értem: történelmi folyamat termékeként, és nem eleve adottként ekkor születik meg a ma már közhelyes „a gépek átalakítják az emberi viselkedést”, meg ennek legaktuálisabb formája, „a gépek képesek uralkodni az emberen” elképzelések. A gyökeresen új helyzet a népi kultúrában is fontos fordulatot hoz, a technikáról, gépekről alkotott elképzeléseket megfogalmazó szövegek/narrációk, Bausinger szavaival: a „technikai mondák” tanúskodnak a megváltozott gondolkodásmódról: „a korábbi, technikához kapcsolódó mondák úgy jöttek létre, hogy csak áthelyezték a hangsúlyt a fehér mágiáról a fekete mágiára, a mostaniak nemcsak fokozatilag, hanem elvileg is más gondolkodási struktúrából származnak” (Bausinger 1995: 27).

Roppant fontos konklúzió ez: történelmi a fordulat, megszületnek a technika gépi világával együtt (ez ugye a gépek számának az ugrásszerű növekedése, meg a használat elterjedése) a technika világának ideái: az elképzelések, gyakorlatok, morális elvek, a használat és haszon mérlegelésének eszközei. Megszületnek, és a modernitás hullámain meglovagolva (meg a hullámokat keltve, a kettőt már igen nehéz szétválasztani) szétterjednek a glóbuszon: „Az ilyen mondák és hiedelmek már nem a kevés nagy emberre koncentrálnak, hanem éppúgy elterjednek, akárcsak a számtalan technikai szerkezet és gépezet.” (Bausinger 1995: 27.) Az emberi fantázia mindig is szerette a lehetséges határát átlépni, és a lehetetlennel foglalkozni, Hermann Bausinger példái: „homokból való kötél”, meg „kőből készült fonál” – csak hogy a technikai fantázia, a természettudományos tudásra alapozva, most már olyan gépeket gondolt ki, a technikai konstruálástól el nem választható tudományos tervezés olyanokat vetett papírra, ami ugye a születés első fázisa, hogy azok rövid idő alatt, legalább prototípusként, látható, tapintható, és hatékony valóságelmekeké váltak. Nem egyet, és nem kettőt, hanem párhuzamos fejlesztési folyamatokban gépek tömegét alkották meg, hogy majd a gyakorlat (pl. gazdasági hatékonyság) döntse el használhatóságukat. Például az iparosodó Angliában a gőz hajtotta gép számtalan variánsa született meg. 1829-ben Stephenson Rocketja, a Rocket több társával versenyezve nyerte meg a kítűzött díjat, és vált az utókor számára a történelem (legalábbis: az iskolában oktatott történelem) „első” gőzmozdonyává.¹⁸

---

18 Egy átlagosnak tekinthető (az első tíz találatba benne levő) internetes olvasmány szerint: „Stephenson a Rakéta (Rocket) nevű mozdonyát már fiával, az 1803-ban született Roberttel építette a Lancashire mozdonyverseny számára 1829-ben (a verseny már az ipari forradalom hozta roham léptékű fejlődés egyik hozománya volt). A győztes mozdony lehetett a Liverpool Manchester Railway vállalat mozdonytípusa. Ez pedig Stephenson Rocket-je lett, mivel a többi mozdonnyal ellentétben sokkal fejlettebb, gyorsabb volt, hiszen 34 kilométer per órással sebességgel is képes volt közlekedni.” (Forrás: https://mfor.hu/cikkek/mfor/165_eves_halt_meg_az_ordogszeke_atyja.html)

Valószínű tehát, hogy ez a kezdőpont a nép és gép új, már modernkorinak nevezhető viszonyában, ekkortól reflektál a népi kultúra a technika egyre számosabb jelenségére, vagyis ekkor születik a technika korszakába ágyazódó népi kultúra. Ez az a történelmi dátumokhoz is köthető, technikatörténeti, de inkább kultúra-mentilitástörténeti fordulópont, amikor formálódik, majd utóbb máig terebélyesedik a technika világról, mint fenyegető valóságról szóló diskurzus. A kezdet mondái mitológiává válnak, mindent befognak, és ma ez a népi/populáris kultúra egyik legelőbb dimenziója: az ember ellen lázadó gépek, gépi intelligencia történetei (holtversenyben a földöntúli kultúrákkal való találkozás, konfrontáció történeteivel). Adottak a történetek mediatiszációjának eszközei: a filmgyártás, a digitális univerzum, a mindennapi, reggeli mobiltelefon-pötyögtetés is a technikai mondák körébe való belépéssel kezdődik: „mivel indítja a mai napunkat a Facebook algoritmus?”

A kezdetnek tehát az tekinthető, hogy olyan tárgyról folyik a mondanépződés, amelyek „éppen akkor készülnek az utópia területét elhagyva a valóságban megjelenni” (Bausinger 1995: 27). Ebben áll a technika varázsa: nem abban, hogy van és működik, hanem az azt megelőző átmeneti pillanatokban, a megelevenedésben: egyik pillanatban nincs, csak a „mesében”/történetben, hihetetlen történeteket hallunk róla, vágyaink tárgya lesz, majd pedig ezt követően, a következő pillanatban, adott helyzetben jelenlévővé válik, aktív szereplő lesz.

Az új gépnek, amikor kipróbálják, még mindig van valamelyes varázsa, ez akkor szűnik meg, amikor a gép familiarizálódik (lásd erről a *Gép, vasút, motorizáció* fejezetben Roger Silverstone véleményét).

Hermann Bausinger szerint „a technika manapság az egyszerű emberek szokásos és megszokott külvilágát alkotja” (Bausinger 1995: 33). De ez a mindennapiság és megszokottság nem egy kialakult és visszafordíthatatlan, folyamatos fenntartható, végleges állapot.

A már elfeledett varázs akkor születik újjá, amikor a gép nem akar működni/elromlik, és beindul a regresszió folyamata. Csakhogy ez már gonosz, romboló varázslat. Erről írok majd a regresszió jelenségével kapcsolatban. A „vasút varázsával” pedig részletesen foglalkozom a *Gép, vasút, motorizáció* fejezetben.

A fejlődési irány Bausinger szerint az, hogy idővel olyan elbeszéléstípusok születnek, amelyek „távolságot teremtenek e magatartásmóddal szemben: a fejlődés második lépcsőfokához tartoznak” (Bausinger 1995: 34). Egyértelműen bebizonyosodott már „az ilyesfajta technikai találmányok hasznossága”, de ezzel együtt az is, hogy milyen fogyatékoságai vannak. Ezeket éppen úgy ki lehet gúnyolni, mint azokat a társadalmi csoportokat („balga öregek”, „elmaradt falusiak”), akik számára még nem „természetes” a mindennapi használat. Németországban, állítja Bausinger, „a vasút gyermekversikék és derűs dalok meghitt tárgyává vált” (Bausinger 1995: 34). A vasút is, akárcsak más, már megszokott közlekedési eszközök, elveszítették félelmetes vonásaikat, sőt, humoros történetek szereplőivé váltak. Egy sokak által ismert példa a viccek világából: „Kis Messerschnidt robogó áll Berlinben a piros lámpánál, közvetlenül egy óriási tehergépkocsi mellett. A vezetőfülkéből jóindulatúan lehajol a sofőr a robogót vezető hölgyhöz: »Kisasszony, elfogadja a kicsi

már a benzint, vagy még mindig ön táplálja?» (Bausinger 1995: 36.) De a természetesség példáiként említhetőek a dolgokhoz való személyes kapcsolatot jelző névadások is.¹⁹ Ugyanide sorolhatók a technikai eszközöket megéneklő dalok: „a meglévő dalformák magukba olvasztották a technikai jelenségeket, és ezek mind erőteljesebben érvényesülnek: Alsó- és Felső-Ausztriában a táncokhoz olyan dalokra is rázendítettek, amelyek az új találmányokat énekelték meg: a cséplőgépet és a tejszeperátort, a telefont és a repülőgépet” (Bausinger 1995: 37). A technikai eszközök használata a régiek mintájára, mintegy azokat újjáélesztve új közösségi formákat is teremthet: „a Duna-menti svábok például a cséplés befejezése után feldíszítették a cséplőgépet; Észak-Hessenben »masinériának« nevezték azt a cséplőünnepet, amelynek során a parasztok meghívták azokat a szomszédokat, akik a cséplőgépénél végzett munkánál segítettek nekik.” (Bausinger 1995: 40.) Ez nemcsak vidéki jelenség: „azok az egyesületek, amelyek – gyakran az előállító iparág ösztönzésére – közös autó és mindenekelőtt motorkerékpár-márkák köré csoportosultak, nagyon gyakran magukra öltik a hagyományos egyletekre jellemző karaktert, és semmi esetre sem korlátozódnak közös kocsikázásokra; a wangeri motorkerékpárklub például szabályos tekeesteket rendez” (Bausinger 1995: 40).

A technika megjelenése, használata valóban átformálja a mindennapokat, de egyúttal megőríz és újrateremt, szó sincs arról, hogy véglegesen és visszavonhatatlanul minden népi kulturális elemet megszüntet. Szó volt már a járművek megáldásáról, amely a lovakra mondott áldás új helyzetben való alkalmazása. Ez nem azt jelenti, hogy az egyre kevesebb számú, és más funkciókra nevelt lovakat ne áldanak meg, sőt ennek új, ünnepélyes alkalmai alakultak ki. Hermann Bausinger szerint megfigyelhető, hogy az organikus, élő természetet, annak még meglévő részét a mechanikussá vált technikai világról leválasztva kezelik, azaz a „természetet” szentimentális módon kiemelik és új rítusok középpontjába állítják. Bausinger példája: a különböző virágünneppek. Ezek a virágok persze nagyobb, gépesített, korszerű agrotechnikákat használó kertészetekben teremnek, tehát a technika világának a termékei. Végül is a modern világban nincs olyan jelenség, ami ne lenne a modernitás terméke: maga a csak idézőjelben használgató „természetesség” fogalom is igen jól jelzi ezt.

Kiépült tehát a modern globalitás, benne kifejlődött a rá igen jellemző technikai civilizáció, és ezek között a keretek között körvonalakat nyert, kulturális konstrukcióként jelent meg a néprajztudományban a kutatás tárgya, a népi kultúra világa. Bausinger szerint ezt a világot a „technikához fűződő kapcsolat rituális magától értetődése” (Bausinger 1995: 9) jellemzi. A népi kultúra nem definiálható technika előtti szerveződésén, a nép régóta: gép használó nép. Ma pedig: digitális gép használó nép.

Ha megnézzük a ma gépeinek, a mai technika világát, azt látjuk, hogy ezt a világot a digitális gépek, meg a technikai intelligencia dominálják. Ez azt jelenti, hogy

¹⁹ A tágabb családi körömből vett mai elnevezések: az automata mosógép Koncsi, az egyik autó Feri, a másik Piroska, a laptop Fehérke.

minden eddiginél bonyolultabb összefüggések között kell eligazodni ahhoz, hogy ismerjük, átlássuk és használjuk ennek a világnak a technikai szervezetségét, előnyeit. A ma jelenségeit Bausinger szemlélete szerint vizsgálva az írás témája ez kellene legyen: népi kultúra a technika korszakának új fázisában: a digitalizáció korszakában.

A kedves olvasónak, meg nekem is saját mai tapasztalataim ezekről a gépekről, erről a technikai szervezetségről, összefüggésekről vannak. Ezekkel vagyok körülvéve a mindennapokban, és saját elégedettségem és fenntartásaim a gépekkel, technikával szemben is ezekkel a digitális valóságokkal szembesülve alakulnak ma napról napra. Be kell vallanom: használatuk közben a legnagyobb gond az a regresszió.

A modernitás korszakában megkonstruált népi világ-technikai világ kettősségre vonatkozó elképzelések a következőképpen összegezhetők. Bausinger alapvetően a dualitások lebontásán dolgozik, azt mutatja ki, hogy megkérdőjelezhetőek a néprajz által megvont határok, a tanulmányozott emberi-társadalmi valóság kiterjedése, meg a tagoltságok és az ebből adódó kérdés-megfogalmazások.

Kérdéses a hagyományos területi elkülönülés: falusi világ – városi világ, és a falusi világ alig változik (történelem nélküli, ahistorikus), a városi világ történetileg, és gyors ritmusban változik, hiszen ez a technikai (és társadalomszervezési, intézményesülési) újítások bevezetésének, a technikai szakértelem képződésének, a szakértők képzésének helyszíne.

Kérdéses az a kettősség, amit alapvetőnek tekint a hagyományos szemlélet: a technikai világ mechanikus jellege, szembeállítva a népi világ lélektől átitatott voltával.

Kérdéses az a hosszasan kifejtett, igen jellemzőnek gondolt kettősség is amely megalapozza a népi világ és technikai világ legfontosabbnak tartott ellentétezését/kontrasztját: élő szervezet (organikus) és nem élő szervezet (organizáció): „a népi világ, mint organikus felépítmény, a technikai világ, mint organizált (szervezett) konstrukció” (Bausinger 1995: 23).

Kérdéses az irracionális–racionális kettősség is: a népi világ irracionalitása szembeállítva a gépek, a technikai világ racionalitásával.

Végül pedig: kérdéses az a kép is, hogy a technika világa egyértelműen maga a megállíthatatlan, egyre gyorsuló fejlődés (progresszió), míg a népi világ egyszerre fejlődéskövető, progresszív és ugyanakkor regresszív.

Nem élhetünk regressziók nélkül

Ki lehet indulni abból az elképzelésből, hogy a gép és nép viszonylatrendszerben elgondolva a nép azoknak az embereknek a dinamikusan változó számú tömege, akik gépeket használva regresszíven viselkednek. Megvan ehhez az ismerős magyarázataik/hiedelmeik, meg ismernek hagyományos viszonyulási, viselkedési modelleket. Feltételezik, nem áll távol tőlük, el tudják fogadni a gondolatot, hogy a tárgyakkal lehet lelke, és a technikának lehet öröge. A korszak pedig, a technika korszaka a nép számára (és ezt részletesebben kifejtem majd lennebb): „a haladás regresszivitással megfertőzött világa” – szemben a felvilágosodás óta dominanciára törekvő „optimista, egyértelmű és kétségtelen haladás” világával.

A *regresszió* latin eredetű szó: regressio – visszatérés, ismétlés, visszavonulás, visszamenés.²⁰

A fogalom tudományos karrierjét Sigmund Freud indítja el, akinek *Pszichoanalízis* című előadássorozata ötödik előadásában olvasható: „Ez a menekvés a ki nem elégítő valóságból abba a világba, amelyet biológiai kártékonyága miatt betegségnek nevezünk, de amely a betegnek némi közvetlen kéjkielégülési nyereséget is hoz, *regresszió*, azaz visszafejlődés útján történik; a nemi élet visszatér fejlődésének egy régebbi, olyan rétegéhez, amely annak idején nem volt híjával a kielégülésnek. Ez a regresszió látszólag kettős: *időbeli*, amennyiben a libidó, az erotikus igény a korábbi időben átélt fejlődési fokokhoz tér vissza, és *formai*, amennyiben ezen szükséglet megnyilatkozása az eredeti és kezdetleges lelki kifejezőmódok alkalmazásával történik.”²¹ (Freud 1997, kiemelések az eredetiben – G.J.) Tekintsünk el attól, hogy a pszichoterápiában milyen konkrét előzmények magyarázata történik ezzel a fogalommal, és tekintsük azt, ami pszichoterápiával nem foglalkozó, és nem is pszichológus társadalomkutatók számára megvilágító erővel bír. A Hermann Bausinger által a népi világ – technikai világ kettősségének megvilágítására kidolgozott fontos kérdésekről van szó: a népi – és a technikai/gépi valóság dichotómia hangsúlyozása a falusi–városi, irracionális–racionális, ahistorikus–historikus, regresszió–fejlődés/progresszió kettősségeiről.

Vagyis a társadalom fejlődése–visszafejlődése, a változás és az állandóság fontos kérdéseiről, és mindez a nép és elit, kis- és nagy kultúra, közösség és társadalom viszonyában.

A kérdés igen általánosan is felvethető: a társadalomelméleti gondolkodás is adós a regresszív viselkedések és ezen túl, a regresszív történeti folyamatok vizsgálatával, elméleti megragadásával, állítja Peter Burke. Véleménye szerint az a Herbert Spencer névéhez köthető meggondolás, amelyet Émile Durkheim és Max We-

20 Forrás: <https://jelentes.hu/idegen-szavak-szotara/regresszio>

21 Forrás: <http://vmek.uz.ua/01100/01160/html/nterr914.htm>

ber is oszt, és amelynek a marxi elképzelések ellenpárja, „egy olyan modell, amely a társadalmi evolúciót hangsúlyozza, más szóval a fokozatos és halmozott társadalmi változást (evolúció a forradalommal szemben), amely alapvetően belső meghatározottságú (endogén az exogénnel szemben). Ezt az endogén folyamatot gyakran a »strukturális differenciálódás« kifejezéssel írják le, mint az egyszerű, nem specializált és informálisból a komplex, specializált és formálisba, vagy Spencert idézve, az »inkoherens homogenitásból a koherens homogenitásba« való átmenetet.” (Burke 1999: 158.) Ennek a kritikája még csak körvonalazódik, mert joggal megfogalmazható az, hogy „a változás nem egyoldalú, a változás nem egyirányú. Más szóval, a társadalom nem mindig a növekvő centralizáció, komplexitás, specializáció stb. irányába mozdul el. A modernizációs elmélet egyes képviselői, mint például S. N. Eisenstadt, tisztában vannak azzal, amit »a decentralizáció felé való visszalépésnek« neveznek, de az elmélet az ellenkező irányt preferálja. A regresszió még nem kapta meg azt a részletes elemzést, amelyet bizonyára megérdemelne.” (Burke 1999: 163.) Egyszerű, nem speciális és informális: ez bizony a premodern népi közege jellemző, szemben az intézményes modernség specializált, intézményesült és komplex technikai közegeivel. Ez utóbbi az, amit kiemelnék, mert az egyszerű elmentékeként kezelt komplexitás a regresszivitás talán legfontosabb kiváltója. A centralizáció–decentralizáció jelenségei jellegzetesen a társadalmat uraló, megszervező, racionalitáson (írásbeliség, intézményesülés, tudomány) alapuló hatalom szándékait mutatják, a hosszú ideig fennmaradó, vagy akár gyorsan változó közösségek inkább informálisak, vagyis inkább a közös hit és az egymás iránti hűség a jellemzőjük, meg akár irracionálisak is lehetnek: példa erre a regresszió.

Úgy gondolom, hogy a regresszió, ennek időbelisége és formaisága: három nagyon fontos, jól alkalmazható elképzelés a társadalmi változások/megtorpanások megragadására. Van azonban egy negyedik is, szintén Sigmund Freud fogalma: a fixáció, a pszichikai, szociális fejlődés megtorpanása: „Freud azt állította, hogy a pszichoszexuális fejlődés során a fiatalok azt kockáztatják, hogy az egyik szakaszban pszichésen lehorgonyozódnak, anélkül, hogy teljes mértékben tovább tudnának haladni a későbbiekben. Ezt »fixációnak« nevezik, és minél intenzívebb, annál nagyobb a kockázata annak, hogy regresszióval reagálnak a pszichoszociális stresszre.”²² Ez a negyedik fogalom, és az a feltételezés, hogy a népre jellegzetes (jellegzetesen intenzív) fixációs viselkedések jellemzőek, nagyon hasznos lehet a nép és gép viszonyrendszer megvilágításához. Legalábbis az ezzel kapcsolatos feltételezések megfogalmazásához.

A pszichoanalitikus megközelítésekben is a változás kérdése áll a középpontban: „Az eredeti pszichoanalitikus megközelítésekben a felnőttkori regressziót szoros összefüggésbe hozzák a neurózissal. Ezt követően felvetődött, hogy ez a változás nem mindig kóros vagy negatív, hanem néha az ideiglenes visszafejlődés elő-

22 Lásd a *Regresszió: mi ez a pszichoanalízis (és kritika) szerint* című cikkben (forrás: <https://hu.nsp-ie.org/regression-pszicoanalisis-4039>).

nyös lehet a kellemetlenség leküzdésében vagy a kreativitás előmozdításában.²³ Az elképzelés igen termékeny lehet: a regresszív momentumok után az újraértelmezés, újrakonstrukció cselekedetei következhetnek. Pető Katalin szerint „újra kezdeni csak ab origo lehet. A regresszió tehát jó dolog, az újrakezdés, s főként a másként folytatás feltétele.” (Pető 2006.) Ezt a kijelentést továbbgondolva, azt is lehet mondani, hogy a tudás, a megszokás fele vezető út ingamozgás jellegű, szükségszerűek a jelentkező regressziók.

A szociológus is kialakítja a saját regresszió-elképzelését. Hankiss Elemér, korábban a Kádár-kori társadalmi csapdák és regresszív folyamatok szakértője, a mai társadalmi viselkedésnek a modern magyar társadalomban tapasztalható formáiról készített egy leltárszerű áttekintést *Morbus Hungaricus avagy a regresszió csapdája* című írásában. Kiindulópontja a pszichológia regresszió-fogalma: a regresszió egy kóros folyamat megnevezése, védekezés, korábbi magatartásformába, tudatállapotba való visszacsúszás, melynek oka, hogy az egyén képtelen szembenézni (gondolom az érthető ezalatt: kritikusan viszonyulva szembenézni) önmagával és világával. Ehhez képest a társadalmi folyamatok megvilágítása céljából továbbgondolt értelmezés: „*regresszió* a társadalmi tudat bezáródását, közéleti passzivitást, a magánéletbe való visszahúzódást, a perspektívák elvesztését, valamiféle társadalmi depressziót, bénultságot értem. *Progresszió* pedig a társadalmi tudat kinyílását, az emberek aktivizálódását, a jövő és a világ fele fordulását, a felelősségteljes polgári lét fele való elmozdulását értem.” (Hankiss 2012: 395, kiemelések az eredetiben – G.J.) Vagyis, ahogy én értem: a civil kurázi megszűnését, a cselekvő polgári magatartás halványulását, a polisz/politika ügyeinek hanyagolását. Kiindulópontja szerint egy összekuszálódott, bonyolult új világ az, amelybe 1989 után átlépett a magyar (és kelet-európai) társadalom: elhozta a változás a szabadság bizonytalanságát, kiszolgáltatottságát, kilátástalanságot és szegénységet, és sokak számára „egy áttekinthetetlen, kiszámíthatatlan, igazságtalan társadalmi rendet”. Ami tapasztalható: erős, széles körű visszahúzódásra, regresszióra való készítés. Hankiss Elemér sorolja: lehet, hogy csak egyszerűen depresszióról van szó, pánikról és annak ideiglenes megoldásáról, de lehet ez regresszió a családba (azok, akik „nem akarnak, nem tudnak, nem mernek törődni a világgal”), és ami szörnyű, mert évszázados tanulság halmozódott fel a következményekről: regresszió a nyájba. Már-már prófétai kesergéssel sorolja: „Ez volt a 20. század legnagyobb, legszégyenteljesebb, legpusztítóbb regressziója. Százmilliók érezték gyengének vagy akár senkinek magukat, és „csatlakoztak a hadhoz”, menekültek bele a nyájmelegbe, pótolták nem létező személyiségüket nyájszemélyiséggel, s váltak gyakran, akarva-akaratlan, gyilkos hatalmak cinkosává. [...] A szétzilálódó világ új félelmei és a félelmekből fakadó gyűlöletek nagyon hamar beteltek minket, vagy legalábbis közülünk sokakat, valamelyik új keletű nyáj, mozgalom, párt, világnézet, csorda karamjába, csapdjába. Személyiségünk, függetlenségünk, polgári méltóságunk si-

23 Lásd a *Regresszió: mi ez a pszichoanalízis (és kritika) szerint* című cikkben (forrás: <https://hu.nsp-ie.org/regresion-pszicoanalisis-4039>).

ralmasan összetöpörödött.” (Hankiss 2012: 397.) Számba vehetőek még: az irracionalitás félhomálya, a múlt, a gyermekkor, a zsrírnak pólyája, az ösztönök világa, a közöny, az agresszió, a mártírtudat, a cinizmus bástyái, a kiskert kispolgári melege – meg amit utoljára hagytam: az értelmi vakság. Ez az új fele fordulás helyett, az új értelme keresése helyett a létezőbe való merevedés: az emberek „görcsösen kapaszkodnak eddigi, készen kapott igazságaikba, anakronisztikussá váló hiteikbe, tévhiteikbe. Nem merik elengedni a fogózkodókat, az új gondolatokat meg sem akarják hallani, képtelenek váltani, pánikszerűen ragaszkodnak a maguk elképzeléséhez. Mindenki más csak tévedhet, vagy szántszándékkal hamisítja meg a tényeket.” (Hankiss 2012: 397.) Azt mondhatná ezeken elgondolkozva az olvasó: a társadalmi haladás csapdákkal teletűzdelt útján folyamatos a regresszív buktatók kerülgetésével vagyunk elfoglalva, az esély a sikerre elég kevés. Holott éppen ez az, ami az esélyeket növeli: a regressziókkal való számolás, szembenézés. Hankiss Elemér üzenete: nem élhetünk regressziók nélkül, azaz: társadalomként regresszióinkkal együtt kell élnünk és túlélnünk. A regressziók között Hankiss felsorolja azt is, amit eddig nem említettem: a dzsungelt, a társadalom előtti állati világot, ahol nincs törvény, jog és kötelesség, csak a nyers erőszak. Egy másik eszmefuttatásban árnyalja ezt a képet, dzsungelekről beszél (Hankiss 2006). Azt fejtegeti, hogy a velünk-bennünk levő dzsungel legalább négyféle: a fizikai, a társadalmi, a lelki és a metafizikus. Az emberre folyamatosan ki kell állnia a regresszió próbáit, de már nem egy a vadak közül, nem dzsungellakó. A dzsungelben élés ősi természetes állapot, az emberi világ már saját konstrukció, Hankiss Jeffrey Burton Russelt idézi: „El kell fogadnunk azt a tételt, hogy a dzsungel velünk marad. Vagy rosszabb ez, mind a dzsungel? A dzsungel természetes. A bennük levő gonosz pedig lehet, nem az.” (Hankiss 2000: 45.) Ez utóbbi az, amivel nincs mit kezdenie a tudományos tudásnak – azaz újra és újra bizonyossá válik az, hogy ezen a területen eredménytelen, tehát hiábavaló próbálkozás a tudományos vizsgálódás. Hankiss Elemér sem tud racionálisan érvelni, számára sincs más lehetőség, mint a patetikus-költői felsorolása a nem-tudásoknak: „Ami létünk »végső kérdéseit« illeti, a tudatlanság és bizonytalanság félelmetes vadonában élünk. Mert ezekre a kérdésekre nem ismerjük a választ. Nem tudjuk, kik vagyunk, nem tudjuk, honnan jöttünk, nem tudjuk, hova megyünk, nem tudjuk, hogy végső fokon milyen erők mozgatják az univerzumot és az életet, nem tudjuk, hogy miért kell szenvednünk, és miért kell meghalnunk; nem tudjuk, mi életünk értelme és célja, és így tovább. Az ezekre a kérdésekre adott válaszokat és a velük kapcsolatos elképzeléseket és elméleteket nem lehet sem bizonyítani, sem cáfolni. Nem tudjuk bizonyítani vagy cáfolni Isten létét, nem tudjuk bizonyítani vagy cáfolni, hogy van-e élet a halál után; nem tudjuk bizonyítani vagy cáfolni, hogy van-e vagy nincs célja, értelme az univerzumnak és az életnek; nem tudjuk, hogy szabadok vagyunk-e, hogy szabadon tudunk dönteni önmagunk sorsáról; nem tudjuk, hogy vajon működik vagy sem valamilyen morális princípium az univerzumban.” (Hankiss 2004: 46.)

Hankiss Elemér nyomán az én konklúzióm: ugyanúgy, ahogy együtt kell élnünk a bennünk levő gonosszal, és talán ez a természetes, azaz sorsszerű, ugyanúgy fo-

lyamatosan számolni kell a mindenfajta regressziók fenyegetésével és igen gyakran: megtörténő valóságával. Ez is természetes és sorsszerű. A kérdésem: kiknek a természete, kiknek a sorsa (ha nem tartanék a történetileg terhelt jelentéseitől, azt mondanám: osztályrésze) a technika világában a regressziók elfogadása, az ebbe való beletörődés? Nevezhetők ezek összességükben népek?

Ami gondot jelent számomra az olvasott pszichológiai, szociológiai megközelítésekben: az az egyértelmű fejlődés-elképzelés. Eszerint a regresszív momentum: visszafejlődés. Nem merültem el a kérdés tanulmányozásában, de úgy látom egy gyors tájékozódás után, hogy ez egy általánosnak mondható vélemény. Egy lexikon-szócikk szerint a regresszió „általános és összefoglaló kifejezés: a fejlődés során már túlhaladott fázisok vagy stádiumok újbóli megjelenése. A regresszióban megmutatkozó viselkedés- és kifejezésformák mindig primitívebbek a már érettebb fejlődési stádiumokkal összehasonlítva.”²⁴ Egy pszichológiai fogalomtár *regresszió* szócikke a másik példám: „Regresszió: egy már elért fejlettségi szintről egy korábbi fejlődési fokra való visszaesés. A visszaesés jelentkezik egyes funkciókban, de akár az egész személyiségben is. Többféle traumatikus élmény, elhanyagolás, túlgondoskodás (túlóvó viselkedés>>) egyaránt okozhatja. Ezek hatására a személyiség »visszamenekül« egy olyan állapotába, amikor még »biztonságban« volt. Ilyenkor a korábbi viselkedési, gondolkodási, érzelmi, kapcsolati viszonyulási módok lépnek előtérbe (például testvér születésekor a már szobatiszta gyermek újra bepisil, vagy a tisztán beszélő gyermek elkezd selypíteni, illetve a már önállóan evő gyermeket újra etetni kell, stb.). Krízisben>>, lelki trauma/törés>> esetén gyakori következményeként jelenik meg, életkortól függetlenül. Tartós stressz hatására a viselkedés, az érzelemvilág, a kognitív teljesítmények egyre korábbi/mélyebb szintjeire, korábbi fixáció>> időszakra történik a ~.” (József–Klinger–Martin 2015.) A fejlődés-elképzelés szerint megeshet, trauma-helyzetben megtörténhet a visszaesés, de ez időleges, és egyértelműen negatív (betegség). Herman Bausinger szerint azonban, amennyire én látom, egy, ha nem is egyetemesen, történelemtől függetlenül állandó, de állandósuló, hosszabb távon érvényesülő dichotómia, a párhuzamosan érvényesülő progresszió és regresszió egyik alapvető, a normalitás részeként felfogható összetevőjéről van szó.

A bausingeri értelmezés bemutatása előtt még annyit el kell mondanom, hogy a fogalom a pszichológiából indulva más tudományágakban (és nemcsak a társadalomtudományokban) is karriert futott be. „Visszaesés, visszafejlődés, csökkenés” értelemben használják: a gazdaságban, pénzügyben: „hanyaglás, visszaesés”; a matematikában/statisztikában: „visszavezetés [a visszavezetés egy statisztikai számítási módszer, amivel meghatározható, hogy egy változó értéke hogyan függ más változók értékétől]”; a biológiában: „kezdetleges formába történő visszaalakulás” (ennek egy esete az orvostudományban a rákos folyamat kezelésében egy állapot); és a geológiában: „a tenger fokozatos visszahúzódása valamilyen hatás – pl. szárazföld emelkedése – következtében”.²⁵

24 Forrás: <https://mipszi.hu/lexikon/regresszio>

25 Forrás: <https://jelentese.hu/idegen-szavak-szotara/regresszio>

Hermann Bausinger pedig a kultúrakutatás fogalomtárába emelte be a regresszió fogalmát.

De miért legnagyobb gondom a regresszió? Mit is szeretne kifejtteni Bausinger, amikor a fejlődés (progresszió)–regresszió fogalompárt használja?

„A technikától megfertőzött népies gondolkodás” (Bausinger 1995: 42) nem a tiszta racionalitás világa, hanem újra és újra tetten érhetőek a régről ismert „mágikus magatartásmódok és reakciók” (Bausinger 1995: 42). A néprajzi vizsgálat jó részt ezeket preferálja, ezeket próbálja elkülöníteni és tanulmányozni. Régről ismert, írtam, de éppen ezeknek az ismereteknek a birtokában, ezekkel összehasonlítva lehet kimutatni, hogy nem csak arról van szó, hogy a számuk megváltozott, kevesebb van belőlük, hiszen kevesebb az a helyzet, amikor megnyilvánulhatnak, hanem kialakult egy sajátos, régebben nem létező, a technika világára jellemző – a tervezők, mérnökök, a racionalitás elkötelezett hívei szeretik ennek azt mondani, hogy ha sorozatos, akkor is kivételes – állapot, amely előhívja, fenntartja ezt a magatartásmódot. Ez lényegében a gépek mindennapi elterjedésének, használatának, sokszorozódásának a következménye. A sok gép ugyanis nem jelenti azt, hogy az emberek tömegei váltak szakértőkké, bár ezek száma is megsokszorozódott. A sokféle és egyre gyarapodó számú szakmák sokféle szakértőt igényelnek, az egy szakmára jutó szakértők száma mindig is kevés lesz, különösen vidéki környezetben. Az emberek igen nagy számban nem szakértőkké, hanem felhasználókká váltak, különösebb kiképzés meg előtanulmányok nélkül. Válhattak, hiszen a mindennapi, például háztartási használatra tervezett gépek a minimális gondozást igénylő kezelésem, meg a gombok és kapcsolók helyes használatán kívül nem igényeltek speciálisabb ismereteket. Az autótulajdonosoknak régóta nem szükséges, hogy gépészek legyenek, de még az sem feltétele a mindennapi használatnak, hogy a motorháztető felnyitása után pontosan eligazodjanak az alkatrészek között.

Azt az előbbieken tisztáztuk, hogy az emberek ebben a fázisban már élnek fogyasztási lehetőségeikkel, és már nem félnek a gépek megvásárlásától, használatától, a technikai környezet további kiépülésétől. Azt bizonyosnak tartom, hogy a közeljövőben okos otthonokat nem a nép, hanem szűk szakértői csoportok fognak maguknak építeni, fenntartani, de már elegendő számú különböző gép halmozódott fel különösen a villamosság elterjedése óta az otthonokban, népi környezetben ahhoz, hogy kiderüljön: leginkább a használat adott fázisához köthetők, ezekben tapasztalhatók ezek a „mágikus magatartásmódok és reakciók”. Tulajdonképpen ezekről beszél Bausinger: ezek a „technika által kiváltott regressziók” (Bausinger 1995: 42). Ezek valóban a régi korok mába is megtalálható elemei, formái, a népi kultúra tanulmányozóinak jó ismerősei, de nem lehet rájuk „úgy tekinteni, mint a technika és gépiesség idegen világát töretlenül túlélő maradványokra” (Bausinger 1995: 42). Tovább élnek: ami azt jelenti, hogy átalakultak, új környezetükhöz alkalmazkodtak.

Azt írtam fentebb: a mai technikai korban kialakult egy sajátos, régebben nem létező, a technika világára alapvetően jellemző – a tervezők, mérnökök, illetékes szakemberek szeretik ennek azt mondani, hogy kivételes, Bausinger szerint „természetes” – állapot, amely előhívja, fenntartja ezt a magatartásmódot. Mi lenne ez?

„Nálunk a regresszió kiindulópontja legtöbbször nem más, mint a technika csődje, a megzavart, széttört technikai folyamat.” (Bausinger 1995: 42.) Nálunk: a technika világában élő népnél. A mai ember jól felszerelt otthonában nem az őstermészet fenyegetéseivel áll szembe, hanem a civilizációja teremtette környezet – mondhatjuk alkalminak, időlegesnek, de ha az elvi-morális oldalt nézzük, akkor igencsak fenyegető – csődjével kell számoljon. Ennek a technikai civilizáció kezdete óta széles és mély nyomai vannak a népi kultúrában: „Az a tény, hogy a gépek csütörtököt mondanak, oly mértékben a népi elbeszélések alkotórésze és tárgya, mely semmiképpen nem áll arányban az ilyesfajta csődök gyakorlati jelentőségével.” (Bausinger 1995: 43.) Gyakorlati jelentősége ugyanis nem nagy: lehet pótolni, ha egy gép éppen nem indul, netalán füstölve kileheli lelkét, nem alakul ki azon nyomban egzisztenciális válság. Az elromlott porszívót félretéve lehet sepregetni, ha a kenyérpírtó nem működik, akkor is meg lehet enni a píritatlan kenyeret vajjal, a kávé is elkészíthető a tűzhelyen ha elromlott a kávéfőző, legfeljebb törökkávé lesz, ha nem indul az autó, akkor lehet használni a tömegközlekedést, és a vírusos számítógép-programot lehet törölni majd újratelepíteni (igaz, ez már speciálisabb feladat, mint ami a másik négy példában szerepel). A napi gyakorlat megtorpan, gellert kap, de csak időlegesen függesződik fel. Az elbeszélések azonban kimerevítik, általánosítják a jelentősebb csődöket, és mivel regresszió történik, ezt a regresszív kezelést állítják középpontba. A sokféle terjedő történetnek, amit Bausinger idéz, én is hallottam a terepen terjedő változatát, de nem jegyeztem le, ezért Bausingert idézem: „Az Űdvhad-sereg tisztje szert tett egy gépjárműre, amely az egyik kereszteződés közepén leállt. Kiszállt, s kurblival próbálta a lefulladt motort mozgásba hozni. Az erőfeszítések és a járókelők csúfondáros biztatásai közepette izzadni kezdett. Jó ideig tartó sikertelen próbálkozás után levette a kabátját, és – minden szándékosság nélkül – közszemlére tette a pulóverjére varrt feliratot, az Űdvhad-sereg jelszavával, amivel még nagyobb derültséget aratott. Ám hirtelen otthagya a kurbliját és a csökönyös autó lábtartójára térdelt és fényes nappal, egy nagyvárosi kereszteződés közepén, a kárörvendők gyűrűjében imádkozni kezdett. Aztán újra megpróbálkozott a kurblival, s lássátok, a motor beugrott.” (Bausinger 1995: 43.) Az általam terepen hallott variáns vége inkább ahhoz a másfajta, ironikusabb befejezéshez közeli, ami szerint „a plébános egy szitkozódó motorosnak, aki hasonlóképpen nem tudta mozgásba hozni a járgányát, egy rövid fohászt ajánlott. A motoros követte a tanácsot – a motor beindult, és a plébános fejcsóválva nézett utána: »Az ördög vigye le, ezt nem hittem volna!«” (Bausinger 1995: 43.) Tapasztalatom szerint a különlegesebb üzemzavarok (pl. lejtő közepén csütörtököt mondó fék, meg a sorozatok: az első kirobbanó gumikerék cseréje után néhány kilométerrel kirobban a második is) elbeszéléseinek, meg a balesetsorozatoknak is nagy a népszerűségük. „Ide tartoznak a peches motorkerékpárokról szóló beszámolók és történetek, amelyeknek cserélődő tulajdonosai gyors egymásutánban súlyos balesetet szenvedtek. Más elbeszélések nyíltan ki mondják, hogy egy megmagyarázhatatlan technikai baleset oka – az ilyesfajta történetek kiemelik, hogy a szerelőüzemben sem találtak hibát a megromlódott motorkerékpárban – valamely boszorkány vagy boszorkányság.” (Bausinger 1995: 44.)

Magyaráznak lennie kell, a magyarázat elfogadható és terjeszthető kell legyen, ezért is alkalmasak ezek a szövegek az esemény utólagos feldolgozására: regresszió létrejöttének kihangsúlyozására, nyilvánossá tételére.

Tagadhatatlan, hogy a szakértők tevékenységében is lehetnek regresszív momentumok: a kockázatok vállalása (a pontos tudás helyett a kísérletezés, végig nem gondolt beavatkozás, az extrém, sürgősségi helyzetekben szerencsepróbálás) ennek egyik kiváltó helyzete. Akik kockáztatnak, azok ezzel a gesztussal már az istenek segítségére is apellálnak. Akik „állandóan nehéz technikai szerkezetekkel és gépekkel bajlódnak” (Bausinger 1995: 44), azok gyakrabban kerülnek olyan helyzetekbe, amikor csődöt mond a tudományuk. De ők kevesen vannak. Inkább jellemző Bausinger szerint a regresszív magatartás azokra a rétegekre, akiket ő „utoljára érkezőknek” nevez: vagyis azokra, akik születésük óta technikai környezetben élnek, de akkor kezdik használni a gépeket, amikor azok már elterjedtek, és amikor már jól érezhető az igazodás társadalmi kényszere, meg a fogyasztásra való biztatás, és ezért ezek az élenjárók „gyors követésébe” kezdenek: „ez főleg a parasztság nagy részére érvényes” (Bausinger 1995: 44). Ebben a helyzetben pedig elkerülhetetlenek és szükség-szerűek a megtorpanások, a biztonságos működtetés pillanatnyi megkérdőjelezése, a saját képességeikben és lehetőségeikben, az „alkalmasságukban” való kételkedés vissza-visszatérő hulláma. Ezért lehet kijelenteni, hogy a nép esetében „a regressziók nem mások, mint e folyamatban fellépő szünetek és zavarok – a túlságosan gyors mintakövetés útjába kerülő göröngy és megálló” (Bausinger 1995: 44). Bár ez a kijelentés torzít: nem csak szüntelen „előrelépésről és továbbhaladásról” van szó, és nem arról, hogy történetileg régebbi, minden kétséget kizáróan elavult és nevetséges beállítódások elevenednek fel, és ezek is csak kivételesen: „a regressziók egyúttal visszanyúlást jelentenek a genetikus régebbihez, és így a mélyebb lelki szintekhez. Ez a mélységbe – és nem a múltba – való lehorgonyzás kölcsönöz a regresszióknak gyakran veszélyes erőt” (Bausinger 1995: 45).

Ezt ismerték, erről beszéltek a középkor vallásos mozgalmainak kutatói is, de Victor Turner is említi: „ez »a gyengék« ereje: az alacsony státus vagy pozíció állandó vagy átmeneti szentsége” (Turner 2002: 122). A regresszió felfogható liminális állapotnak is: a racionálisan megtervezett és felépített struktúrán rés nyílik, és felsejlik az addig rejtett transzcendens/szagrális valóság. A gépek nem mindenhatóak, a technika világa nem sebezhetetlen, és aki tartózkodó és pesszimista, pillanatnyilag annak is igaza lehet. Turner szerint a liminális–strukturális (communitas–struktúra) szembenállásban a gond az, hogy liminális kontextuson kívül maradók veszélyt, fenyegetést látnak a struktúra mindenfajta tagadásában. Vagyis, értelmezésem szerint: a technika világának létrehozói és fenntartói, a gépek világának feltétlen hívei, a gépi civilizáció struktúrájának működtetői számára a létező, megmutatkozó, sőt intenzíven mediatizált regressziók igen kellemetlenek, sőt félelmetesek. Ezért, állítja Turner, azoknak „akiknek a struktúra fenntartása a fontos, a communitas minden tartós megnyilvánulásának veszélyesnek és anarchikusnak kell tűnnie, s ezeket előírásokkal, tiltásokkal és feltételekkel korlátoznia kell. Továbbá amint Mary Douglas nemrégiben (1966) kifejtette, mindazt amit nem lehet világosan besorolni

az osztályozás hagyományos kritériumai szerint, vagy ami a klasszifikációs határok közé esik, szinte mindent »szennyezőnek« vagy »veszélyesnek« tekintünk.” (Turner 2002: 122.) Előírások, tiltások és feltételek: ezekből vizsgáznak a sofőrök, ezek gyűjteménye például a frissen vásárolt gépek mellé adott használati utasítás. A használati utasításoknak megfelelő működtetés: a mindennapiság struktúráiba való illeszkedés, a normalitás. A gépek csődje: liminális állapot. Beszennyezi a technika hírnevét (a márka hírnevét!), megkérdőjelezi a hívek hitét, és egészen addig tart, amíg meg nem születik a diagnózis, majd a terápia: a gépet megjavítják, időlegesen kicserélik, szemébe dobják. Mert ha ez eldőlt, akkor már megtörtént az osztályba való besorolás, megszűnt a fenyegetés, a veszélyes erők visszahúzódtak a sötét mélységekbe.

Nem szükséges a pszichoanalízishez visszanyúlni, hogy elhiggyük Bausinger kijelentését a regresszióban feltárurolt erőkről. A média kedvenc világa ez, a tömegkultúra mai termékei keresnek támaszt, nyúlnak vissza nagy előszeretettel ebbe a mélységbe, és a gépekhez való viszony legújabb – egyben ősrégi – toposzai, a fenyegető technika képei is innen törnek a felszínre. Paradox módon a mai technika differenciáltsága, bonyolultsága, komplex volta megkönnyíti a mágikus elemeket felszínre hozó regressziókat: „A viszonylag egyszerű preindusztriális világot nem szükséges feltétlenül leegyszerűsíteni: ezzel szemben a technikai világ, illetve a komplex társadalom megköveteli a legnagyobb mértékű leegyszerűsítést – és ezzel a rövidre zárt regressziókat.” (Bausinger 1995: 45) Lásd kifejtve lennebb: „az »egyszerűsítésre« alapozott biztonság a népi kultúra egészét meghatározza” (Bausinger 1995: 160).

A differenciált és kritikus gondolkodás nem tömegjellemző. Bausinger Helmuth Plessnerre hivatkozik, aki szerint a sporttal (a szurkolással), egyáltalán a szabadidő testmozgással (és csak ezzel) való eltöltésére fordított idő „egy új primitivitást” termel ki. Az emberek között igencsak népszerűek a mai, mindenfajta politikai, gazdasági, társadalmi, de akár környezetromboló folyamatok „röviden, közérthetően és szórakoztatva” történő bemutatásai, és lehetőleg az ösztönöket kielégítő „színes, szélesvásznú akciófilm” meg „gasztrofesztivál”, stb. formákban. Ez is regresszió, figyelmeztet Bausinger: a populáris kultúrát, filmeket és sorozatokat átítató egyveleg, a mágikus múlt mélyének és a technikai jövő legtávolabbi határjelenségeinek az egymásba-játszása. Ezért fogyasztjuk olyan elmerülten a mai, „mindent bele” képes színvilágú, legmodernebb csili-vilit és archaikus szörnyvilágot szakszerűen-művészi módon keverő mítoszokat-eposzokat, gondolok például a *Harry Potter*re vagy a *Trónok harcára*. A kevertség, állítja Bausinger, nem mai jelenség „az egyszerű, népies magatartásmódokat minden korban pontosan a kevertség, a komplexitás jellemezte” (Bausinger 1995: 46), – gondolom itt komplexitáson nem bonyolultságot, hanem az összegyűrt elemek sokféleséget érti. Régebb gyertyát gyújtottak, ha zivatar közelgett, ma kihúzzák a fal díszítőanyagát – a kérdés az, hogy részleteiben értik-e a technikai indokát ennek, vagy mi egyébvel magyarázzák ezeket a cselekedeteket, vagy éppen magyarázzák-e, vagy magyarázatokat mellőzve, megszokásból, az elvégzett akció biztonságteremtő mágiájának hitével végzik el. Ugyanez vonatkozhat például a 13-as szám használatára, az autók számtáblájának (számok, betűk elvárt ismétlődése bekövetkeztének) megfigyelésére és abból következ-

tetések levonására, a viszonylag ritka tárgyak, például ezüstszínű Harley-Davidson motorkerékpárnak vagy tűzpiros Lamborghini személyautónak az egyén számára kitüntetett jelentéseire. Bausinger ezt a jelenséget „a jelenségek individuális feltöltésének” (értelmezésem szerint: mágikus jelentéssel való feltöltésének, transzcendens jelenlét jeleként való kezelésének) nevezi, és napjaink mágikus gondolkodására különösen jellemzőnek tartja, akárcsak azt, hogy a „felgyorsulás és változatosság – mely új tárgyak esetében lehetetlenné teszi a mágikus tartalmak tartós rögzítését – a társadalmi dinamikával és a differenciálódással együtt megkérdőjelezi a régebbi mágikus értékeket és attributumokat és mindig újabb feltöltéseket követel” (Bausinger 1995: 51).

Vissza kell térnem Bausingernek az elképzeléshez kulcsot adó megállapításához: „Nálunk a regresszió kiindulópontja legtöbbször nem más, mint a technika csődje, a megzavart, széttört technikai folyamat.” (Bausinger 1995: 42.) A technika korszakában a gépi környezet használatának „természetességéhez” sorolható ez a kevesebb-több gondot, súlyos anyagi károkat hozó vagy csupán bosszantó jelenség, a „csődhelyzet”: a gép nem indul, elromlik, végleg tönkremegy. Sokszor, „szerencsétlen napokon” ez több géppel, sorozatban is megtörténik, és ez mindig igen megdöbbentő. A csődhelyzet annak a világos és jól érthető jelzése, hogy a technika „természetességének” fontos összetevője a kézügyben levő gépek sérülékenysége, adott esetben kezelhetetlenné válása. Figyelmeztetés arra, hogy illúzió az elképzelés, hogy a technikát megnyugtatóan és teljes mértékben uralni tudjuk. Mert van, amikor igen, de van amikor nem; és miért éppen ez a gép, miért nem az a másik az, ami nem indul, és miért éppen ekkor (amikor nagy szükség lenne rá), és miért nem akkor? Racionális vagy kevésbé racionális („valami nem tetszik neki”, „rossz napja van”), magyarázatokat kell keressünk, feltehető meg valószínű okokat kell kiderítsünk, és ehhez az igen régóta rendelkezésre álló kulturális modellekre támaszkodhatunk: persze, hogy jóakaró és rosszakaró természetfeletti erőkkel vagyunk körülvéve, és igen általános közhely, hogy az ördög nem alszik. Vagy esetleg annak a jelzése, hogy a természeti körülményeknek még mindig jelentős a beleszólása a technika használatába. Megfigyelhettem ezt Csíkszeredában, mínusz 30 fokos téli reggeleken a tömbházak előtti parkolóknak, a „megfázott” diesel-motoroknak (általában a nyugatról behozott használt autók motorjainak) az életre-keltési sikertelen kísérletei közbeni emberi reakciókat tapasztalva.

Tehát: nem uraljuk teljes mértékben a technikát, hanem az a bizonyos „természetesség” csupán a „megszokás és a kapcsolat” eredménye, állítja Bausinger. Könyvéhez illesztett *Előzetes megjegyzések az új kiadáshoz* című rövid szövegben pedig ez olvasható: a kapcsolat legfőbb jellemzője „ritualizált magától értetődése” (Bausinger 1995: 9). Ha széttörük a ritualitást, mert például sorozatfilm-nézés/meccsnézés közben, a legizgalmasabb résznél csődöt mond a képernyő (vagy a modem, vagy az internetkapcsolat, netalántán elveszik a villanyáramot), akkor a szobára rávetül a démonok árnyéka.

Nem vagyunk szakemberek, hanem nép vagyunk: „nem látjuk át a technikai folyamatot” (Bausinger 1995: 43) de a démonokat, a fenyegetést biztosan észleljük és reagálunk is rá!

De miért is kellene technika titkait ismernünk, átlátnunk, amikor nem vagyunk gépészek (például nem vagyunk traktoristák a traktorhasználat szocialista hőskorában), a reklámok azt harsogják, hogy felhasználóbarát gépekkel vagyunk körülvéve, és csupán annyi a feladatunk, hogy figyelmesen elolvassuk, majd betartsuk a számunkra, átlagfelhasználók számára gondosan megszerkesztett használati útmutatót? Kialakítottuk a gépek használatára alkalmas környezetet (van villanyhálózat, van garázs, megvan a szervíz, a szakember telefonszáma), és kialakítottuk a gépekkel való (mágikus elemeket is magába foglaló: pl. névadás) kapcsolatunkat, és sokszor és csöndmentesen, sőt a csőd lehetőségéről elfelejtkezve használtuk, megszoktuk a gépeinket. De megtörténik a fordulat: megáll a gép, és akkor „megáll a tudomány”, szoktuk mondani, és arra gondolunk (esetenként egy sor indulatos káromkodás után): elromlott, javítóba kell vinni, újat kell venni. A gép ezzel a hirtelenváratlan „tettével” (feltehetően: rosszakarattal) átszervezi az időgazdálkodásunkat, megváltoztatja tevékenységeink sorrendjét, belenyúl a költségvetésünkbe.

A gép tárgy mivoltát meghazudtolva aktív szereplővé lép elő.

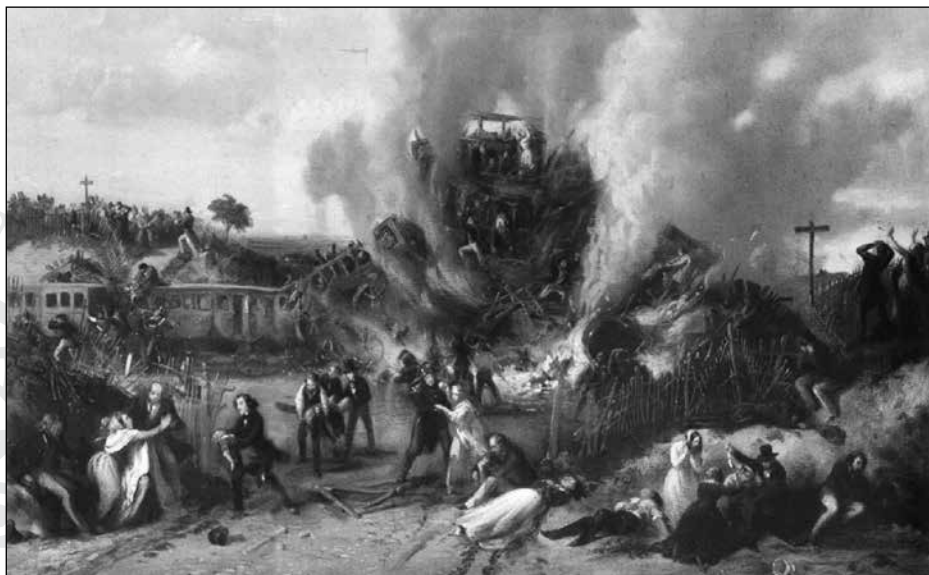
Nem véletlen, hogy ezek a pillanatok riadalmat keltenek, esetleg félelmetesek, és a reakciónk: „mit akarhat ez a gép”? „Egy gyermek megijed, amikor a rádió kapcsolóját először elforgatva zenét hall; majd – miután hozzászokott ehhez – éppúgy megijed, ha az valamilyen okból egyszerre csak elmarad.” (Bausinger 1995: 43.) Nem a *hogyan* a félelmetes a gépek esetében, vagyis az, hogy hogyan készült, mi is van benne és hogyan működik, ez keveseket érdekel igazán. Hanem a *miért*: miért szólalt meg a rádió? Ha megszólalt, akkor miért hallgatott el? Ez a helyzet általánosítható: „Mindenki e gyerek helyzetében találja magát, ha egy megszokott technikai folyamat – amelyet alapjában nem ért – valamilyen okból megszakad” – állítja Bausinger (Bausinger 1995: 43). Mi történt, milyen okból szakadt meg, kinek a szándéka áll emögött? Ezekben a helyzetekben jelennek meg a színen a természetfeletti erők, fogalmazódnak meg a hiedelem-magyarázatok, ekkor nyílik tér a mágikus gesztikulációra. De ennél szörnyűbb, hogy megrendül a technika használhatóságába, a technika világának mindenhatóságába vetett bizalom: „...bebizonyosodik, hogy a technika minden természetességével együtt kiszámíthatatlan is lehet – hozzátehetjük: akár a természet” (Bausinger 1995: 43). Nincs végső biztonság, a ráció szövedéke könnyen szétfoszlik, és jó ha tisztában vagyunk vele, hogy az ördög nem alszik.

Vasút, baleset, trauma

Bausinger nem említi, pedig folyamatosan ott húzódik meg a könyvében kifejtettek háttérében: a vonatközlekedés beindulása hozza el a regresszió első, tömeges, társadalmilag mondható, komplex pszichikai-kulturális jelenségeit. Az ok: a vonatközlekedés csődje, vagyis: a vasúti baleset.

Európában 1842-ben következett be az első nagyszabású vonatbaleset: a Párizs–Versailles-vonalon egy mozdony-tengelytörés következtében a mintegy 770 utast szállító, 40 kilométer/órás sebességgel száguldó vonat kisiklott, a mozdony és a ko-

csik egy része kigyulladt, a halottak számát pontosan nem tudták megállapítani a kialakuló tűz miatt, a sebesültek száma több száz volt, elsősorban az összezúzódtott kocsikban való bennrekedés miatt.

3. kép. Vonatbaleset a Párizs–Versailles-vonalon. Festmény

Forrás: Wikipédia (https://en.wikipedia.org/wiki/Versailles_rail_accident)

Évekig tartott az esemény kivizsgálása és a szükséges, biztonságtechnikai következtetések levonása (például a fémek fáradása jelenségét ezután kezdték el vizsgálni), az orvosi vizsgálatok, amelyek az életben maradt, egészséges utasok között is végeztek. Tudományos cikkek, könyvek sora született a vizsgálatok nyomán. A technikatörténész Wolfgang Schivelbusch könyvében igen részletesen mutatja be a konklúziókat. A kiindulópont: a vasúti utazás első korszakában a sebességtől és ismeretlen következményektől való szorongás fokozatosan „civilizálódott”, vagyis, Bausinger fogalmával: természetesként fogadták el, élték meg az utazók az utazást: „Azzal a kulturális és pszichológiai asszimilációjával, amely Nyugat-Európában a 19. század közepén lezárul, eltűnik az utazás során érzett szorongás. Ugyanakkor kiszorul a használatból az a vasút korai időszakára jellemző megfogalmazás, hogy a vonatút »a tér és az idő megsemmisítése«. Ennek már nincs értelme, mert időközben a vasút által teremtett és kezdetben sokszerűen megtapasztalt új földrajz második természeté változott. Valami hasonló történik magával az utazás folyamatával is. A lassanként kialakuló új tevékenységek és magatartásformák (úti olvasmányok, panorámaszerű látvány stb.) intézményesítik az új műszaki színvonal új valóságát. Új pszichológiai rétegeként elfedik és elfeledtetik a régi félelmeket. Ezek a félelmek olyan mértékben mennek feledésbe, ahogy eltűnik a ko-

rábi technika emléke, amelynek felváltása az újjal a félelmet előhívta.” (Schievelbusch 2015: 146.)

Amit ebből a szövegrészletből kiemelnék: természetes, vagyis elfedett, elfeledett. Hogy valóban így van-e, azt a baleset sokkja és a baleset után hosszú idővel is felidéződött „trauma neurózis” mutatja meg igazán. Wolfgang Schievelbusch szerint a használható fogalmak köre is ekkor alakul ki, hiszen a baleset (accident) egy századdal azelőtt még csak a véletlent jelentette, vagyis az isteni gondviselés szerint történő vihart, jégesőt és ennek következményeit, jót vagy rosszat, szerencsét vagy balszerencsét. A technikai világ létrejöttével született meg a véletlennek az a jelentése, ami már az emberi tevékenységekhez kötődik: a technika ereje jól felhasználható, de rosszat is tehet, ha nincs kellőképpen ellenőrzés alatt tartva. De akár ez, akár az: ami történik, az mindenképpen emberi cselekedetek eredménye. A történész Marc Bloch véleményét idézi Schievelbusch: az első vasutak ördögi volta mindenki számára nyilvánvaló volt, de a mindennapivá válással ezt a kezdeti elképzelést csak a baleset idézi fel alkalmanként. „Az ütközés csattanása, a robbanások hangja, a szétszagattott emberek kiáltása, röviden olyan események, amelyeknek nincs civilizált menetrendjük.” (Schievelbusch 2015: 147.) Az ördögöt ugyanis nem lehet megszelídíteni, mint a háziállatokat. Mikor jönnek látja, akkor jelentkezik. Schievelbusch konklúziója: „minél civilizáltabb a menetrend, minél hatékonyabb a technika, annál katasztrofálisabb az összeütközés okozta pusztulás. Egyenes az arány a természetet uraló technika fejlettségi szintje és a balesetek súlyossága között.” (Schievelbusch 2015: 147.) 1844-ben *A vonat- és gőzgép enciklopédiája* címmel jelent meg kiadvány, ebből idéz Schievelbusch: „Minden, amit az ember saját kezével alkot, balesetet szenvedhet. Egy kiegyenlítő erő következtében a balesetek annál súlyosabbak, minél tökéletesebbek a gépek. Ez az oka annak, hogy a leghatalmasabb és legtökéletesebb ipari szerkezetek, a gőzgépek és a vasutak okozhatják a legszörnyűbb katasztrófákat, ha nem ellenőrzik a legnagyobb figyelemmel működésüket. Az általuk mozgásba hozott tömeg, a sebességük, vagyis egész erő kifejtésük a legszörnyűbb módon pusztító hatású, mihelyst hirtelen feltartóztatják vagy eltérítik céljától. A gőzerő, amely új, eddig ismeretlen lehetőségeket tár fel, olyan helyzetbe hozza az embert, mintha közvetlenül egy szakadék mellett haladna, és a legapróbb hibás lépés nyomán lezuhanhatna.” (Schievelbusch 2015: 148.) Ráadásul a szakadék peremén a lépéseit nem ő irányítja, csak a döntés az övé: használja vagy nem a technikai eszközöket. Ezzel pedig vállalja a következményeket, többek között azokat is, amelyekről a döntéshozás helyzetében fogalma sincs.

A technika ismerősként kezelt világa valójában jórészt ismeretlen: az egyén számára az előreláthatatlan, kiszámíthatatlan véletlenek csapdáival van teletűzdelve. A gondatlanság, hanyagság, mint jogi kategória a gépi világ terméke, a gondatlanságból elkövetett balesetek a gépek irányítóinak/működtetőinek a jogi felelősségre vonásával végződik – bár ez már nem segít áldozatokon. A kialakuló, egyre elterjedtebb baleset biztosítási rendszer sem rajtuk segít, hanem az utódokon.

A vasúti balesetek halottait meggyászolták és eltemették (az 1842-es baleset áldozatainak emlékére emlékművet is emeltek a helyszínen), a fizikai sérülteket ellát-

ták, de fokozatosan kerültek a figyelem előterébe azok, akik túlélték fizikai sérülések nélkül a baleseteket, de utólag hosszú ideig lelki problémákkal küszködtek. Mi történt ezekkel? Először a fizikai megrázkódtatás idegi hatásaira gondoltak, fokozatosan erősödött meg a lelki sérülés elképzelése: „Az 1880-as évek elejétől a tisztán patológiai magyarázattal szemben a pszichopatológiai kerül előtérbe. E szerint a baleset okozta rázkódás nem mechanikailag hat a gerincvelő szövetére, hanem pszichésen, az áldozatok képzetén keresztül. A betegség kiváltó oka az áldozatok okozta rémület. Az 1880-as évek végén a railway spine (gerincvelő-sérülés) fogalmát felváltja a traumatikus neurózis.” (Schievelbusch 2015: 152.) A gépi világ baleseteinek áldozatai közé sorolják ezután nemcsak a halottakat és sebesülteket, hanem a megrázkódtatás, a sok hatására kialakuló traumatizálódás elszenvedőit, a trauma hatására kialakuló pszichés betegségeken szenvedőket is.

Ezek a kifejezések: megrázkódtatás (gondoljunk ennek konkrét értelmére), sokk, trauma az egyre inkább gépi világ, az ipari társadalom fogalmai. A mérnöki tudomány mindent megtesz azért, hogy kiküszöbölje a baleseteket, és fokozza a biztonságot – meg ezzel együtt megerősítse a gépet használók biztonságérzetét. De igazából ami a felhasználók szempontjából fontos, az a megszokás: a géphasználat mindennapi rituális valóságának (például ingázás, gépkocsizás) kiépülése: „A gépezet kezdetben nyilvánvaló és félelmet keltő idegensége egyre inkább megszűnik, és vele együtt eltűnik a szorongás is. Helyét a megszokáson alapuló biztonságérzet veszi át. Az az utas, aki a vonaton regényt vagy újságot olvas ahelyett, hogy állandóan a kisiklás vagy összeütközés lehetősége miatt aggódna, nyilvánvalóan biztonságban érzi magát. Figyelme elterelődik technikai környezetéről, és egy ettől teljesen független tárgyra irányul. Azt mondhatnánk, azért érzi magát biztonságban, mert elfelejtette, mennyire nyugtalanító még mindig a műszaki szerkezet, mennyire hatalmas és romboló lehet a benne lekötött energiatömeg. Ez a felejtés azért válik lehetőséggé, mert a technikai apparátus segít benne, hiszen minden eredetileg nyugtalanító megnyilvánulását (rezgés, mechanikus lökések stb.) kiiktatják a technika tökéletesítésével, vagy kevésbé érzéketővé teszik.” (Schievelbusch 2015: 178–179.) Feltehető a kérdés: a biztonsági öv valójában nem elbizonytalanító öv, hiszen minden bekapcsoláskor a lehetséges balesetre, és minden kikapcsoláskor annak elmaradására emlékeztet. Ennél sokkal jobb találmány a légszák, hiszen ellátja a védelmet, de ráadásul láthatatlan.

A kialakuló természetesség, megszokás, a mindennapok rituális valósága biztonságérzetet ad, elfojtja a szorongást. De nem tudja meggátolni, hogy a technika Bausinger által említett csődje, a baleset ne okozzon rémületet, sokkot, esetleg traumát, összességében pedig regressziót. A történésznek a technika mesterséges, mindazonáltal idővel természetesként kezelt környezetként való működésére vonatkozó észrevételei igen általánosan érvényesek. „Kézenfekvő, mennyire bensőségesen kapcsolódik a biztonság érzése az őt lehetővé tevő technikához. A technika olyan mesterséges környezetet teremt, amelyhez az emberek második természetként viszonyulnak. Ha megroppan a műszaki alap, összeomlik a biztonság és a megszokás erre épülő érzése is. [...] Az érzékelési és magatartási formáknak a tech-

nikai berendezésre épülő szövete olyan mértékben szakad szét, amilyen mértékben összeroppan ez az apparátus. Minél magasabb a műszaki színvonal, annál kevesebb természetes vonása marad a hozzá idomuló tudatnak, annál rombolóbb hatású mindkettő összeomlása. A műszaki balesetben és az általa kiváltott sokkban mintegy megbosszulja magát a technika tökéletesítésével elfojtott szorongás. Kiderül, hogy a technikával szembeni eredeti szorongás nem tűnt el a megszokás nyomán a semmiben, hanem csak elfelejtődött, elfojtott, vagy azt is mondhatnánk, eldologiasodott és biztonságérzetté változott. Új alakban tűnik fel, az érintett háta mögötti rémület formájában. A szorongás az új technika jelentette valós vagy vélt veszélyekkel függött össze, és bizonyos mértékig védte az embereket a valóban bekövetkező balesetektől azáltal, hogy a veszéllyel szemben figyelmet és várakozást keltett; a rémület azonban fordítva hat. A rémületben orvul és előkészületlenül éri támadás az immár nyilvánvalóan eldologiasodott biztonságérzetet.” (Schievelbusch 2015: 180–181.)

Kijózanító pillanatok a rémület pillanatai, a csődhelyzetek: az ember konfliktusba kerül a technika korszakának domináns hiedelemrendszerével, beleütközik saját teremtő lendületének, szárnyaló, világteremtő elképzeléseinek korlátaiba. Ember az úrben, kürtölték világgá 1961. április 12-én (nyolc éves voltam akkor), ember a Holdon, hallhattuk minden híradáskor 1969. július 20-án és a következő napokban, győz a tudomány és a technika, hirdették évtizedeken keresztül. A mindennapi valóságra is rávetült a rózsaszín fény, jelen volt a fejlődés mindenhatóságának hite. De legalább ennyire tapasztalhatóak voltak a mindennapokban a regressziók is, kiegyensúlyozva a kincstári propaganda optimizmusát. A tevékenységeket, melyeket a „technikától megfertőzött népies gondolkodásmód” határozott meg, ez jellemezte leginkább: az ingamozgás az egyre tömegesebbé váló technikai eszközök rendeltetészerű használata és a technika (elkerülhetetlennek tűnő) csődje kiváltotta regresszív viselkedések között. Ez egyszerre jelentett időbeli visszacsúszást, amikor az előző korszak egyszerű eszközeihez (porszívó helyett seprű, kávéfőző helyett erre rendszeresített réz csupor a fatüzelésű tűzhelyen), vagy előző generációs gépeihez és géphasználati módjaihoz, mintegy jól ismert, fixált helyzeteihez folyamodtak, ebben keresve megnyugvást és ebben találva biztonságot, és jelentette ugyanezekből a célokból bizonyos régóta ismerős, esetleg már nem-adekvátnak (babonának) gondolt formai elemek (mágikus formák pl. imádkozás, szerencseszámok) újra-alkalmazását.

A technika korszakában a géphasználó nép alapvető jellemzője, úgy gondolom, és ezek az én fogalmaid: a „regresszív valóságban” („a haladás regresszivitással megfertőzött világában”) élés. Ez a nép mindig készen kell hogy legyen a regresszív helyzetek felismerésére, elfogadására és mentális uralására, és erre a célra rég-ről megőrzött, az új helyzetben is alkalmasnak talált mágikus-rituális formákat ismer és használ fel.

Azt jelentené ez, hogy ez a nép megszerzett bizonyos ismerteket, kompetenciákat, de nem képes teljes mértékű, a gépeket saját életének maradéktalanul és kételemek nélkül a szolgálatába állító állampolgára lenni a technika világának? Bausin-

ger Pygmalion-jelenségről beszél. Hosszabban idézem: a drámában „két tudós arra a nehéz feladatra vállalkozik, hogy a legalacsonyabb sorból származó londoni virágáruslányból néhány hónap alatt társaság- sőt udvarképes hölgyet faragjon. Mivel a tudósok nyelvészek voltak, és mivel maga [George Bernard] Shaw is szokatlan mértékben érdeklődött eziránt, a nevelés folyamatának nyelvi oldala került előtérbe. Shaw mindenekelőtt bemutatja a nevelés első szakaszára jellemző groteszk aránytalanságot, amely arra az ellentétre vezethető vissza, amely egyrészt a fonetikailag helyes beszéd, másrészt a beszéd tartalma és a gondolkodási formák között áll fenn. A tartalmi jellemzők törvényszerűen a lány eredeti társadalmi közegéhez kapcsolódnak, s – különösen a szenvedélyekben – újra és újra felszínre törnek.” (Bausinger 1995: 152.) Törvényszerűen (és előre láthatóan) megtörténik a regresszió. Ez a példa alkalmas Bausinger számára, hogy a technika korszakában az adminisztratív és szakmai elitnek a néphez és a népihez való viszonyát újra szemügyre vegye, és az elit egyetemes fejlődésre vonatkozó, az egységes technikahasználó társadalomra vonatkozó képének csődjét (legalábbis: átgondolandó, mert tarthatatlan voltát) kifejtse. Az általános és legitim igény, hogy megnyíljanak a kapuk, demokratikus legyen az oktatás, széles körű legyen a mobilitás, hogy „valóságunk egyetlen területe – a magasabb műveltség területét is beleértve – ne maradjon elzárva az egyszerű nép előtt: legalább érintkezessen az ilyesfajta műveltség anyagával” (Bausinger 1995: 156). De számolni kell a negatív következményekkel is.

A Shaw-darab harmadik felvonásában a két tudós feltesz egy súlyos, távolra vezető kérdést: „mi legyen a lánnyal azután?” (Bausinger 1995: 156). Bausinger súlyos és távolra vezető kérdése pedig így hangzik: „Mi történik azzal a néppel, amely, úgy tűnik, olyan partnerrel flörtöl, amellyel semmifajta szerencsés kapcsolat nem jöhet létre; mi lesz azokból az emberekből, akik szembekerülnek a jelenlegi valóság teljes bonyolultságával?” (Bausinger 1995: 156.) Az én kérdésem pedig, ahová lejutottam a nép és gép viszonyának átgondolása során, így hangzik: „a haladás regresszivitással megfertőzött világában” élve lehet-e a népnek máshogy élni, mint (kulturális) fikációkba merevedve és progressziók és regressziók között ingázva?

A Shaw-darab virágáruslánya régi formákban már nem, új formákban még nem tudja magát egzisztenciálisan megformálni: esetében is bekövetkezett, akárcsak a népi kultúrában, a (korlátozó és irányt mutató) horizontok szétesése. Az ehhez vezető folyamatokat részletesen tárgyalja Bausinger a könyv második (*A tér meghódítása*), harmadik (*Az idő meghódítása*) és negyedik (*A társadalom meghódítása*) fejezeteiben, én nem tértem ki ezekre. A horizontok szétesésének egyik következménye: „a felettebb differenciált valóságot egy differenciálatlan használat során tesszük kezelhetővé” (Bausinger 1995: 159). A regresszió: visszatérés az egyszerűhöz, vagyis ahhoz, ami még érthető, elfogadható. „Feltűnhet, milyen gyakran alkalmaztuk ebben a tanulmányban az egyszerű jelzőt azokra az emberekre, akikkel a néprajz foglalkozik. Ezzel akartuk elkerülni azokat a félreértéseket, amelyeknek a népfogalom állandóan ki van téve: ám ezen túl az »egyszerű« ténylegesen az a címke, amellyel ezek az emberek a leginkább érvényes módon jellemezhetőek. Ezt az egyszerűséget a zavarba ejtő valóságunkra való tekintettel sem kell feladni: gyak-

ran minden ilyen komplikáltságot egyszerűen fogadnak el – ki is hangsúlyozhatjuk: egyszerűen fogadnak el.” (Bausinger 1995: 159.) Ez pedig egy nagyon pozitív és átfogó jellemző vonás, a nép-definíciók alapja: „az »egyszerűsége« alapozott biztonság a népi kultúra egészét meghatározza” (Bausinger 1995: 160).

1961-ben a Pygmalion-jelenség bemutatását, de az egész könyvet záró konklúzió: „Talán ez (azaz: mi történik a valóság teljes bonyolultságával konfrontálódó néppel) a döntő kérdés a népi kultúra jövőjét illetően. Átfogó választ nem lehet adni...” (Bausinger 1995: 156.) Dehát a válasz keresésének bemutatása történt meg. A kérdések ugyanis, amelyek megfogalmazódtak a keresés során „túlságosan nehezek ahhoz, hogy a hanyatlás patetikus prognózisával vagy a nép eufemisztikus dicséretével általánosan megválaszolhatóak lennének: józan megfontolást és intenzív érdeklődést követelnek” (Bausinger 1995: 160).

Lehetséges, hogy a progresszió organizált, társadalomalakító – a regresszió organikus, közösségalakító/közösség „megtartó”? De ez már a politikai doktrínák területe.

Gép, vasút, motorizáció

„Nem változott meg semmi, de mindennek meg kell változnia.”
(Erdei Ferenc)

A sokféleképpen minősített 19. és 20. század egyik elnevezése: a motorizáció korszaka. Megjelennek, elterjednek az önjáró gépek. Létrejön az ember-jármű technikailag, társadalmilag és kulturálisan kialakult szoros kapcsolatrendszer. A modern állam a gazdasági szükségletek és állampolgárainak biztonsága, nem utolsósorban pedig saját szerkezeteinek mobilitás- és hatékonyság-növelése érdekében megszervezte, fenntartotta a közlekedés minden eddiginél komplexebb rendszerét. A közlekedéspolitikai nagy döntései (például vasútépítésre, majd a mellékvonalak bezárására, meg pálya-építésre vonatkozó döntések, meg az autópálya-építés) hosszú időre meghatározzák a gazdasági-társadalmi-kulturális jellemzők térbeli tagoltságként megnyilvánuló más és másféle együtteseit meg természetesen a mindennapokat.²⁶

A mérnöki szemlélet szerint a közlekedés-szállítás átalakulása: technikatörténet. Egy nagyívű, részletekre nem figyelő kronológiából is kiderül, hogy a technikai átalakulás, a „térlegyzési technikák”²⁷ diadalát hozta a 19. század vége, a 20. század.²⁸ A közgazdászok a működési folyamatok, a rentabilitás, a környezeti hatások ismeretére töreksenek. Az ökológusok már régóta a technikai átalakulás társadalomromboló, kockázat-növelő hatásaira koncentrálnak. A társadalomtudományok képviselői természetesen a társadalmi-kulturális előfeltételek, okok és a kialakuló változások magyarázatára töreksenek. Igen általánosan fogalmazva a térhez és időhöz való egyéni és társadalmi viszony átalakulása és a teret és időt egy narrációba foglaló kultúra változása az, aminek megértése a cél. A civilizáció folyamata (Norbert Elias) mellett a társadalomtudományok a modernizáció folyamatát, az egyre inkább racionális (tudományos) társadalomtervezés és társadalomműködtetés mechanizmusait, a szekularizáció hatásait, az általánosan elfogadott evidenciákon túl az ezeket árnyaló, ezeknek esetleg ellentmondó mikro- és lokális folyamatokat tanulmányozzák.

A technikai újítások először a világgazdaság központjaiban terjednek el: a gőzhajók először az Atlanti-óceánt hódítják meg, a vasút sűrű hálózata Angliában épül

26 Ebbe a fejezetbe beépítettem a *Motorizáció és modernizáció. Önjáró gép, önjáró életmód* című tanulmányomat is (lásd Gagyi 2009a).

27 A fogalmat Frisnyák Zsuzsa használja *A magyarországi közlekedés krónikája* című írásában (2001). A térlegyzési technikák: gőzhajó, vonat, kerékpár, autó, repülőgép, meg újabban, már nem földi térhez szabott léptékben: űrhajó.

28 És ha Nicholas Negroponte fejtegetéseit elfogadjuk: az atomok cseréjének (ipari termelés, kereskedelem) csúcspillanatát a bit-termelés felfutását (az információs társadalom kialakulását) megelőzően (Negroponte 2002).

ki, az automobilizmus hazája Franciaország és Németország, a repülés pionírjai is az Atlanti-óceán két partján élnek. Kelet-Európában is a nagyvárosokban terjednek el a biciklik, motorbiciklik, autók.

Nemcsak arról van szó, hogy hol van ezekre kereslet, vásárlóerő. A poros-sáros falusi utak, az igen kiterjedt falusi régiók útrendszere nem is tenné lehetővé a motoros járművek rendeltetésszerű, időt és teret valóban lényegesen megváltoztató használatát.

Vasút, gép, gépegyüttes

Dehát nem is ezek a járművek voltak a mobilitás első forradalmárai, hanem a vasútépítés, a vasút szerkezeti elemei, a rendszeresen közlekedő vonatok. A történészek számára hálás feladat volt a vasútépítés és majd a kialakuló használat kérdéseivel foglalkozni, hiszen igen jól dokumentált és archivált politikai döntéseket, gazdasági beruházásokat, technikai megoldásokat, meg társadalmi hatásokat lehetett tanulmányozni. Még az elmélyült kutatások, a résztanulmányok megszületése előtt tudható volt, mi az, ami összességében bizonyos, csak részeiben kérdéses: a gépesített fejlődés, mobilitás világváltoztató hatásai, hiszen „nem vitás – hangsúlyozzuk – hogy a vasút az általános haladás érdekét” szolgálta, írja Egyed Ákos, majd így összegezi: „A gőzgép a gazdasági életre több módon hatott; a vasúti közlekedésben való alkalmazásával pedig közvetlenül és közvetve is. Először az áruszállítás és közlekedés addig elképzelhetetlen mértékű kiszélesítése és meggyorsítása által, ami megkönnyítette a az áruk értékesítését, a tőkés, általában a termelők számára a nyereség megszerzését. Másodszor talán azt kell hangsúlyoznunk, hogy a vasúti közlekedés és szállítás kiépítése és fenntartása egész sor iparágat és jelentős számú egyént foglalkoztatott. Aztán megváltoztatta magát a termelést és a termelési-társadalmi viszonyokat, mert az addig helyi piacokat összekötötte, átalakította, s nagyban hozzájárult a kapitalista piac kiszélesítéséhez: a nyersanyag-lelőhelyeket közvetlenül összekapcsolta a feldolgozó központokkal, országos és országok közötti méretekben alkalmassá tette a tőkés termelést arra, hogy a piac konjunktúra-viszonyait kihasználja. Ugyanakkor a vasút jelentős civilizációs vívmány is, hiszen hatalmas arányban rövidítette le az embereket, falvakat és városokat, ország-részeket és országokat elválasztó távolságot. A vasúti szállítás, közlekedés egységesítő erő volt a természeti-táji, gazdasági-társadalmi megosztottságokkal szemben.” (Egyed 1981: 148)

A vasút nem gép: gépi rendszer. Technikatörténeti szempontból az igazi újítás nem az egyre használhatóbb, nagyobb erejű, gazdaságosabb mozdonyok, hanem a mozgó (mozdony, vagonok) és stabil (vasúti infrastruktúra: sínek, vasúti pálya) részek egy géppé való egyesítése. Wolfgang Schivelbusch szerint a vasút kettős, összetett gépi természetének lényege, hogy „először is a gőzgép (a mozdony) egyetlen gépi mozgást hoz létre. Másodszor ezt a mozgást a kerék és a sín együttese térbelivé alakítja.” (Schivelbusch 2008: 27.) A sínek közelítenek az eszményi úthoz,

amely az addigi gyakorlattól igencsak eltér: ez „sima, vízszintes, kemény és egyenes”. Ugyanis az addigi gyakorlatban össze kellett békíteni a kerék és az igavonó állat hatékonyságának feltételeit: a kerék a köves úton döcög, az állat patája a sima úton nem tud eléggé kapaszkodni és az állat nem képes elegendő húzóerőt kifejteni. A folyamat világos: „Amint a gépkocsi mechanizálja a közúti közlekedést, az útépítésben is megtörténik az idomulás a sínek műszaki elveihez. Attól a pillanattól, hogy a közúti közlekedési eszközöket már nem lovak húzzák, hanem Ottó-motor mozgatja, az utak egyre inkább olyan kemények, simák, vízszintesek és egyenesek, mint a vasúti sínek. Az aszfaltozás és betonozás révén a 20. században elérik azt a színvonalat, amelyre a 19. században a vasút jutott. Ezek az utak a szó hagyományos értelmében már nem utak: Németországban az 1930-as években a kizárólag gépjárművek számára épített modern utakat már *autópályáknak* hívják, és a Birodalmi Vasút kezelésében állnak.” (Schievelbusch 2008: 29, kiemelés az eredetiben – G.J.) Amióta vasút van, azóta a természetes egyenetlenségek leküzdése, és ezzel a táj átalakítása vált a legfontosabb közlekedésmérnöki feladattá: a tájra vonalzót fektettek és meghúzták a leggazdaságosabb (néha valóban a legrövidebb, egyenes) vonalakat. Vasúton és utóbb az autópályán a természetes szabálytalanságot felváltja a mechanikai szabályosság: „Az állati húzóerőnek gőzerővel történő helyettesítése miatt az ember elveszíti az állati munka, illetve kimerülés érzéki tapasztalatát, azaz az állati hordozóhoz kapcsolódó tér- és mozgásérzetet. Azt pedig, hogy a táj természetes egyenetlenségeihez igazodó utat felváltja a tájat egyenesen átszelő vasúti pálya, az utazók a táj elvesztéseként élik meg – legnyilvánvalóbb ez az alagút esetében.” (Schievelbusch 2008: 30.) A gépegyüttes ezután meghatározza a táj érzékelését, kialakít és megszilárdít egy, a gyalog vagy szekéren járástól teljes mértékben eltérő új térérzékelést. Annál is inkább, mert ez a tér megköveteli, hogy technikailag egységessé tegyék: nem akárki, nem akármikor, nem akárhogy közlekedhet rajta. A vasút mesterséges és centralizált, vagyis egyetlen nagy gép, amit egységesen kell megépíteni, karbantartani és használni, mert csak akkor hatékony és biztonságos. Lehet síneket lefektetni és használni kis távolságokra és egymással össze nem kötve is – de a régiókat, majd a nemzeti teret behálózó és egyetlen kézben összpontosuló működtetési az igazi: a vasút technikai jellege miatt szállítási monopólium, legyen a tulajdonos magán, vagy az állam. Csak így lehet megoldani azokat a követelményeket, hogy kizárják az egyéni, esetleges szándékokat (egy jármű a forgalommal szemben közlekedik, lásd ma autópályákról a napi híreket), hogy működtessék a műszakilag szükséges létesítményeket (szénraktárak, víztartályok), hogy mindenki betartsa és mindenütt betartsák a kidolgozott műszaki előírásokat, és hogy egységében profitot termeljen a vasúti szállítás, mint vállalkozás.

Ezzel vége lett az individuális közlekedés történetének, „a vasút mint gépegyüttes szállítási monopólium formájában nyerte el jogi és politikai-gazdasági elismerését” (Schievelbusch 2008: 30), vált a modern világ első, környezetét is modernizáló, meghatározó technikai rendszerévé.

Majdán János szerint Magyarországon már a vasútépítés első szakasza, a fővonalak kiépítése is jelentős közvetlen hatással volt a vidéki mindennapokra: „Az or-

szág különböző vidékeiről érkező munkásokkal kapcsolatot tartó helyiek más vidékek étkezési, ruházkodási szokásait ismerték meg. A földmunkánál használt eszközök – a kubikos kordé és a fogat – gyorsan elterjedtek a vasúttal ellátott tájakon.” (Majdán 2001: 121.) De igazából a magyarországi vasútépítésnek az 1880-ban után kezdődő, az első világháború kitöréséig tartó második korszaka, a mellékvonalak (vicinális vonalak) kiépítése volt az, amelynek modernizáló, polgárosító hatásai a táj, idő, életmód átalakulásainak sorát – a „modernizáció első hullámát” – eredményezték. Évente mintegy négyszáz kilométernyi vasút épült, és 1914-ben nem volt a szűkebb értelemben vett Magyarországon olyan település, amely 20 kilométernél távolabb lett volna valamelyik vasútvonaltól. A kevésbé behálózott erdélyi részekben a legnagyobb távolság már jelentősebb volt: 50 kilométer. Ez azt jelenti, hogy nem volt olyan vidék, kistáj, ahol a harminc év alatt ne történt volna vasútépítés, ne indult volna meg a vasúti forgalom, és ami a tárgyalt téma szempontjából a legfontosabb: ahol nem érződött a vasút közvetlen átalakító hatása. A vasút, ez a technikai szerkezet, idővel organikusnak nevezhető, meggyökeresedő, társadalmi viselkedéseket alakított ki, visszafordíthatatlan változásokat eredményezett.

Kezdődtek itt is a változások az építkezések előtt már a nyomvonal-kijelölésekkel. Ezt érdekérvényesítő játszmaként kell elképzelni: a vasút arra kanyarodott, ahol erősebb lobbik voltak, például nagyobb forgalmat ígérő uradalmak, és a településektől bizony távol esett a létrehozott állomás. Más esetekben a megyei hatóságok akarat ellenében, azok feje felett átnyúlva, bécsi támogatást szerezve egy jól szervezkedő lokális közösség elérte, hogy a település mellett legyen a vasúti csomópont. Beleszólási lehetőséget jelentett a részvénytőke-jegyzések nagysága is, hiszen ahol ez nagyobb volt, ott nagyobb volt az érdekérvényesítő képesség is. Gyorsan kiderült, ha neves családoknak, régi városoknak nem volt annyi mozgósítható tőkájük, mint feltörekvő kisebb központoknak. De véleményem szerint a legfontosabbak az úgynevezett „közigazgatási bejárások” voltak. A kijelölt nyomvonalak mentén fekvő földek tulajdonosai és az építők közösen járták végig a kijelölt nyomvonalat, és egyezkedtek a megépülő kis átjárókkal, átereszekkel, csatornákkal, az építés alatti közlekedéssel, az utólagos területrendezéssel kapcsolatosan. Ebben a folyamatban alakult ki a vasútvonal építésének és használatának mikrokörnyezete.

A társadalmi-kulturális változások generálásának legfontosabb terei azonban kétségtelenül nem a vonalak, hanem az állomások voltak.

Erdei Ferenc *Parasztok* című könyvében olvashatunk a falak és kapuk évezredes törvényéről: a parasztság bezártságáról és a paraszti és úri világ közötti közlekedésről: „Szigorú szabályok emeltek falakat a parasztok köré, de éppen a parasztsorsot meghatározó törvények követelik azt is, hogy kapuk és utak nyíljanak a falakon, s a két rend elválasztása egymást kiegészítő forgalomban nyerjen értelmet.” (Erdei 1973: 40.) Ez nevezhető organikus kapcsolatnak: „Az a rend alakult ki, hogy meghatározott szervek útján, meghatározott alkalmak idején és meghatározott szabályok szerint közlekednek egymással urak és parasztok.” (Erdei 1973: 40.) Azaz közlekedtek, emberek jártak át rajta, de leginkább a gazdasági, kulturális javak közlekedtek, termények, népművészeti termékek, hiedelmek és történetek sokasága,

amíg meg nem érkeztek a gépek. Mert akkor valami eddig nem tapasztalt és rendkívüli történik: „Amikor gépek gördülnek be a parasztudvarokra, gyorsjárású vonatok futnak a kertek alatt, amikor az emberek egyenlőségről és a nép uralmáról kezdenek beszélni, s azt újságok, könyvek viszik be a falvak házai közé.” (Erdei 1973: 44.) A szöveg látnokí, sorsszerűsége utal és nem tényeket elemez, meg egy jóslásban végződik – de a gépekkel kapcsolatos megfigyeléssel teljes mértékben egyet lehet érteni: „Mintha az istenség avatkozott volna be a dolgokba: nem akartak változást egyik oldalon sem, nem támogattak az egymással való közlekedés szigorú törvényein sem, mégis minden vigyázat ellenére beömlött valami idegen erő a kapun. Mint a trójai faló: gyanútlanul engedtek utat a veszélytelennek látszó alkotmányoknak: a gépnek, s amikor már belül volt a falakon, egy idegen világ katonáinak a serege bújott elő. Nem változott meg semmi, de mindennek meg kell változnia.” (Erdei 1973: 44.)

Mindezt azért írtam le, mert véleményem szerint mikor megépül egy település határában a vasútállomás, akkor kitarul egy kapu, és „beömlik rajta valami idegen erő”. A székelyföldi vasútépítést tanulmányozó Gidó Csaba szerint Székelyföldön általában a településközpontoktól távol, „A materiálisan és mentálisan jelenlevő »városfalakon« kívül helyezkedett el a pályaudvar, hosszú ideig idegenszerű toldalékként. A vasútállomás a város első olyan közszolgáltatási intézménye volt, amely nem annak belterületén, hanem azon kívül helyezkedett el. A vasútállomás a települések kapuja lett: érkezési és indulási pont.” (Gidó 2013: 221.)

Majdán János könyvében részletesen beszél a hatást kiváltó, és az állomás működéséből származó, a helyi világba átvándorló elemekről. Minta lesz maga a típus-tervek szerint téglából épülő emeletes épület, pincével és a hivatalos helységektől (szolgálati iroda, váróterem) leválasztott szolgálati lakással, színesre festve, a sarkokon díszteglá. A váróteremben minden állomáson ugyanaz az egyforma, a falvakon még ismeretlen berendezés-darabokkal: vaskályha, a falon ingaóra a pontos idővel, menetrend, országosan ismert, vagy nemzetközileg reklámozott termékek reklámplakátjai (pl. Unikum). Az udvaron kút, illemhely női és férfi elkülönített részekkel, áruraktár, állatszállításhoz feljáró, meg mázsaház mérleggel, amihez fogható valóban nem volt a falvakban, de ami az elterjedő ipari növények, elsősorban cukorrépa átvételekor igen fontos szerepet kapott. Az állomásépület körül fák: a vidéken nem őshonos gesztenyefa, meg hárs, virágágyások tavasztól ősziig pompázó virágokkal: nemesített rózsákkal, dáliákkal, meg az először itt megjelenő, innen elterjedő, gyorsan közkedvelté, „magyaros virággá” váló muskátlival. Az állomásépület körül nincs sár: kővel vannak felszórva a sétányok, meg a településre vezető utak is.

A nagyobb állomások legkedveltebb helye a vasúti resti, a maga standard berendezésével és először itt kóstolható ételleivel-italaival. Majdán János kutatásaiból derült ki számomra, hogy az ünnepi étkezést nálunk „régóta” uraló, „hagyományos” bécsi szelet (borjúhúsból, és akkora, hogy a széle lelóg a tányerról) az állomási restik „kapuján” keresztül jutott el a vidéki családok asztalára! Ugyanez a helyzet a fásírozottal, a csapolt sörrel (a vonattal mindig érkezett a friss csapolnivaló), a szoda-

vizes málnaszörppel, a pogácsával, meg az igen praktikus kockás abrosszal. Amikor Baross Gábor közlekedési miniszter 1889-ben bevezette a zóna-rendszert, azaz nem kilométer szerint, hanem zónák szerint változó vasúri díjszabást,²⁹ akkor egy 20 kilométerre terjedő első osztályú menettérti jegy ugyanannyiba került, mint 40 kilométerre terjedő másodosztályú, azaz egy pengőbe. És ugyanennyiből lehetett egy adag bécsi szeletet venni, meg hozzá korsó sört inni, majd azt egy pogácsával elnyomtatni a vasúti restiben. Vagyis aki, mondjuk, falujából másodosztályon elutazott a 40 kilométerre fekvő városba, annak feltehetően volt a jegy ára mellett egy másik egy pengője is, amit arra szánt, hogy megebédelhessen.

Úgy gondolom, a vasútépítés nyomán indult meg vidéken számos modern, addig ismeretlen tárgy és viselkedés beépülése, organikussá válása. Mindennapivá vált magának a vasútnak és jellegzetes tárgyainak (mozdony) a használati meg a népművészeti tárgyakon való ábrázolása: „A mozdony, a vasutas, az expressz- és a személyvonat, a vasúti fiáker, a vasúti utazáshoz illő poggyász és ruházat egyaránt szerepelhetett a tárgyalkotó népművészet újkori motívumkincsében. Többek között agyagpipán, fazekaskorsón, mézeskalácson, lakástextílián, faliórán is megjelent a vasúti tematika.” (Molnár 2015: 49.) De ezen túl új társasági szokások kialakulásához is vezetett a helyi közösségekben. Majdán János példája a Balassagyarmat mellett fekvő Szügy. *Egy vasúti menetrend alakította falusi szokás* című tanulmányában olvasható, hogy a Budapest–Hatvan-fővonalhoz csatlakozó, végül is 112 km hosszúságú, Aszódtól Balassagyarmaton keresztül Losoncig húzódó Nógrád megyei HÉV építését 1889-ben kezdték meg, és a millennium évében, 1896-ban adták át a forgalomnak (ebben az évben, a millenniumra való tekintettel, rekord hosszúságú, 949 kilométernyi vasútvonal készült el). Ezen a vonalon, néhány hónapnyi kísérleti időszak után, 1897. január elsejétől volt végleges menetrend. Ekkortól formálódott az az ünnepi, vasárnap délutáni, a Balassagyarmatról érkező, Aszód fele tartó vonathoz igazodó szokás, amelyet Majdán János dokumentál. Írott forrás 1931, az új evangélikus lelkész érkezése óta van erről az – igaz, időjárásfüggő – szokásról. A forgatókönyv a következő volt: „Az ebéd utáni pihenőt követően az evangélikus közösség számára 14 órakor »vecsernye« volt, melyre minden család együtt vonult le. [...] A fél órás egyházi szertartás után kezdődött a lányok vasárnap délutáni sétája. A templomból kijövő családok szétváltak, s az iskolából kimaradt és eladósorban levő lányok kisebb csoportokba szerveződve föl, s alá sétáltak az utcán. A barátnők, szomszédok, esetenként a rokonság lányai alkották a 3-5-8 fős csoportokat, akik kart karba öltve, együttes lépésütemben sétáltak. Időnként megálltak beszélgetni más csapatokkal, vagy a főutcán lakó társuk kapuja előtt. A sétára a legszebb ruhá-

---

29 „A Baross Gábor által bevezetett új tarifa nem kilométerenként, hanem zónánként adta meg a személyszállításnál bevezetett összegeket. A legkisebb zónába eső (0-5 km, a 25 km alatti és a 225 km fölötti) szakaszon drasztikusan csökkentek a jegyárak. Az eredmény nem várt forgalmi fellendülést hozott: egy év alatt 7 millióval több utas szállt vonatra.” (Majdán 2016: 244.) Igen fontos a 225 km fölötti olcsó jegyár bevezetésének következménye: ez tette az ország távoli részeiről a Budapestre való utazást a vidéki kevésbé módos rétegek számára is lehetővé, megerősítette a főváros centrális, nem csak politikai-adminisztratív szervező, hanem kulturális mintaadó szerepét is.

jukat vették fel, amit a házak előtti kispadokon ülő lakosok árgus szemmel kísértek figyelemmel. A fiúk nem követték a lányos csapatokat, hanem egy-két ház előtt bandába verődve szemrevételezték a menyasszonynak valókat. A séta mindenkor a vasútállomáson fejeződött be, fél hat körül, amikor a Balassagyarmatról érkező vonat befutott. A szügyi állomáson színpompás népviseletben álldogáló lányok csoportjait az utasok virágsokrokhoz hasonlították. [...] A vonatról ritkán szállt le Szügyben utas, így nyilvánvaló volt, hogy legtöbbször nem valódi vendéget vártak, hanem magukat akarták a világnak megmutatni. A vonat elment, a lányok a korábbihoz hasonló ütemben hazasétáltak. [...] Ezt a szokást a gazdák lányai, vagyis az evangélikus közösség tagjai alakították ki és tartották fenn. A katolikus cselédek asszonyai és lányai nem is hordták a szügyiek rövid szoknyás viseletét, nem sétáltak a főutcán és nem mentek le a vasútállomásra se.” (Majdán 2016: 252–253.) A szokás a hatvanas-hetvenes években a kivetkőzés, a meghonosodó szomszédsági televíziózás, a Kultúrotthon nyújtotta új találkozási-szórakozási lehetőségek, a kialakuló intenzív háztáji zöldségtermelés igényelte vasárnapi munka következtében egyre kevesebb lányt fogott össze, majd az 1969-ben módosuló menetrend (az ingázás tömegessé válása miatt egy órával később érkezett a balassagyarmati vonat) felgyorsította a folyamatot. „Ahogy a szokás kezdetét, úgy a végét is a MÁV menetrend szabta meg, az 1970-es évtől végérvényesen eltűnt.” (Majdán 2016: 253.) Szügyön ez az organikus népszokás: a népviseletben sétáló eladó lányok vasárnap délutáni, a legények, a falu, az ország és világ előtti megmutatkozása.

Az idő haladtával „a vasúton utazás fokozatosan tömeges életlémmé válik” (Molnár 2015: 50). Nem egyszerre, nem egy időben, hanem időszakos eseményekhez, mesterségek gyakorlásához, a kialakuló turizmushoz köthető a vasúti utazás. Molnár Gyulának a kecskeméti állomás forgalmi adatainak a feldolgozására épülő következtetése: „A legnagyobb mozgás az országos vásárok előtt és az őszi behajtások, elszámolások idején volt, ugyanakkor december–januárban alig utazott valaki. A helyi társadalom jövő-menő elemei a tehetősebb gazdák, kertészek, szőlőművesek, pásztorok, állattartók, kéregetők, fuvarosok, kofák, katonák, szakácsok, szobalányok, mutattványosok, vándorárusok, kéjleányok, kupeczek, kézműves mesterek vagy legények, illetve az értelmiség tagjai, előljárók, ügyvédek, mérnökök, színésznők, tanulók voltak. Tehát inkább csak a felső- és középosztály utazott, elsősorban iskolai, egészségügyi, turisztikai ügyben; továbbá »munkaügyben« fuvarosok, vándorkereskedők, iparosok, tisztviselők.” (Molnár 2015: 50–51.) A „köznépi réteghez” tartozók „vontatottan és későn” váltak rendszeres utasokká. Voltak azonban úttörők: „jelentősebb számban vették igénybe a személyvonatokat a summások, hajóvontatók visszaútban, illetve a kubikosok, földmunkások. Bár gyalogos vándorlásuk sosem szűnt meg teljesen, a vasút kiépülésével egyre gyakrabban utaztak bandákban, sokszor tehervonaton, szerszámaikkal, talicskáikkal együtt.” (Molnár 2015: 52.)

Nem meglepő, hogy rendszeres vonathasználók legnagyobb számban a szocializmusban voltak, a tömeges napi, heti ingázás kialakulásával. Ekkorra már rég kialakultak, stabilizálódtak, elfogadottakká váltak az utazás kulturálisan meghatáro-

zott rutinjai: „a vonathoz való kikísérés, a helykeresés, a helyfoglalás, a szóba elegyedés, az alvás, a jegyvizsgálat, az étkezés, az alkoholfogyasztás, a szemétkelés, az úticsomagok kezelése, a kézimunkázás, a vécére járás...” (Molnár 2015: 52.) Meg persze ami talán a legfontosabb az organizált formák organikussá válása szempontjából: a „beszédbe elegyedés”. Ezt részben meghatározta a vasúti személykocsik kiképzése, térformája: „azokban a vagonokban, ahol kétszemélyes ülések voltak egymással szemben, legkönnyebben az egymás mellett és egymással szemben utazó két-három-négy személy tudott beszélgetni. Olyan kocsikban pedig, ahol az ablakok mellett hosszában kialakított padok voltak, szélesebb körű, több utast megmozgató társalgásra nyílt lehetőség. Egész kocsira kiterjedő beszélgetések is zajlottak, melyekbe egymástól távolabb ülők is bekapcsolódtak s legalábbis hallgatóként gyakorlatilag mindenki részt vett bennük.” (Molnár 2015: 67–68.) Az együtt utazó egy falusiak, szomszéd falusiak, ismerősök, munkatársak az utazásokban alakították, megerősítették kapcsolatrendszerüket, egy táji kommunikációs hálózatot működtettek. Végső soron, ahogy Molnár Gyula írja: „Az utazás közben tanúsított viselkedési formákat, a vonaton töltött idő megélését tehát számos tényező együttesen alakította ki, s mindezekből egy újonnan létrejött és időben is változó közös normarendszer forrta ki magát. Noha a vasúti utazás eredeti célja az innen oda eljutás, fokozatosan szociális, kényelmi, pihenési, esetleg kulturális szokások tapadtak hozzá. Egy-egy vasútvonal, napszak, évszak jellemző vonata jórészt lefedi a környékbeli társadalom jellegzetes csoportjait is »kicsiben«...” (Molnár 2015: 60.)

Még egy olyan életmódszervező tulajdonsága van a vasútnak, amelyet feltétlenül említeni kell: az organikus viselkedések idejét alapvetően befolyásolta, megváltoztatta a vasút mesterségesen kialakított, univerzális időhasználata. Ez nem többet és nem kevesebbet jelent, mint hogy a vasút elterjedése, használata óta van a mindennapokban, a vasúti időhöz igazodva, azt átvéve egységesnek (országosnak, nemzetinek, nemzetközinek mondható) időképünk, időhasználatunk. A hagyományos agrártársadalmakat a feladatidő uralja: tavasztól ősziig, vetéstől betakarodásig az egymásután elvégzendő feladatok időtartalma. Az, hogy meddig tart a reggel, a dél, az este, a reggeli, déli, esti feladatok elvégzése jelentette. Délben a hajnalban már kezdődő mezei munka közben pihenni kellett, ezt jelezte a déli harangszó, amit leginkább a nap állásához, deleléséhez igazítottak. A toronyóráknak sokáig csak egyetlen mutatója volt, az az órákat mutatta. Az is lehetséges volt, hogy ahány település, a nap haladtával annyi időpontja volt a harangozásnak – mindenütt más-kor volt dél, de ez az immobilis helyiek számára sosem okozott gondot. Ha pedig a házban megjelent az órák közül az első, a falióra, annak a beállítása is a harangszó után történt. „Ez a tarkabarka idő nem volt zavaró mindaddig, amíg a helységek közötti közlekedés olyan lassú volt, hogy el is tűnt az időbeli eltolódás. Amikor aztán a vasút lerövidíti a távolságokat, nemcsak a helységek szembesülnek egymással, hanem a különböző helyi idők is. Ilyen körülmények között lehetetlen a régiók közötti menetrend kialakítása, mivel az indulási és érkezési idő mindig csak ott érvényes, amely helység helyi idejéről szó van. A következő, saját idővel rendelkező állomásra ez az idő már nem érvényes. A szabályozott közlekedés megköveteli az idő szabá-

lyozását, egészen hasonlóan ahhoz, ahogy a sínek és kocsik műszaki egysége rácsfolt az egyéni közlekedésre, és kikényszerítette a szállítás monopolizálását.” (Schievelbusch 2008: 51.) A mintaadó itt is Anglia: ha a különböző magántársaságok arra kényszerültek, hogy a saját vonalaikat másokéhoz csatlakoztatva hálózatokat alakítsanak ki, akkor meg kellett egyezzenek egy közös időben: ez lett a greenwichi idő, az 1675-ben alapított greenwichi Royal Observatory ideje. „Az időmérés pontos egységesítése a greenwichi Royal Observatory megalapításával kezdődik. Miként a későbbi egységes idő, az eredeti greenwichi idő is egy közlekedési expanzió, a 17. századi tengeri hajózás szükségletéből született, ezt az időt mérték a kronométereiken. [...] A vasúti idő a század végéig csak a vasúti forgalomra érvényes: menetrendi idő. Minél sűrűbb azonban a vasúthálózat, minél több tájegységet vonnak be a közlekedésbe, annál reménytelenebbé válik a helyi idők helyzete az egységes vasúti idővel szemben. 1880-ban Angliában a vasúti időt általános standardként vezetik be, Németországban hivatalosan 1893-tól alkalmazzák a zónaidőt, miután már 1884-ben Washingtonban egy nemzetközi standardidő-konferencia időzónákra osztotta fel a világot.” (Schievelbusch 2008: 51–52.)

Magyarországra később érkezett el a „világ vasútjainak ideje”: „A greenwichi időzónákat 1890. október 1-jén vezették be a magyar vasúton és a közéletben, a vasúti és polgári idő egységesítése azonban évtizedekig eltartott, például Nyíregyházán csak 1904-ben állították át a templomi toronyórákat a helyi időről a zónaidőre. A népies időhasználatot, időszemléletet korábban az égítetek járása, a mindenkor elvégzendő munka, például az állatok szükségletei irányították, s jelentős volt az évszakok módosító szerepe. »A vasút igen alkalmas óramutató« – írja Tömörkény annak kapcsán, hogy a vonatok menetrendszerűsége fokozatosan az időszemléletet is átformálta: a korábbi természetes időkép [...] helyett a polgári pontosidő-alapú beosztást kellett elsajátítania annak, aki el akarta érni vonatát. Meg kellett tanulni a percnyi pontosságú idő használatát (korábban a hajózásnál is csak órákban számoltak), a menetrendi táblák olvasását a megfelelő lábjegyzetekkel, oszlopokkal együtt, s magát a pontosságot, hogy »a vonat nem vár«.” (Molnár 2015: 94.)

A vasúti pontos idő diktátuma egy egész, jól kiépült rendszeren keresztül érvényesült: „A vasút naponta a hamburgi csillagvizsgáló intézettől kapta az órajelet, majd távirtdáin át minden délben ehhez igazította az állomási órát majd a vasutasok zsebóráikat, az utasok és a nép pedig azután ezekhez a sajátjait. Minden állomáson az indóházi óra alapján indultak a vonatok, ezért az utasnak a saját óráját lakóhelyének állomási faliórájához volt célszerű beállítania. Az indóházak mechanikus óráit szerződötetett pályáorások tartották karban és végezték el után-állításukat; az 1920-as évektől a villamos órajelek elterjedésével szorultak vissza feladataik. [...] Paraszti háztartásban az első időjelzők rendszerint az ingaórák voltak, a vasút hatására elterjedtek a háztartásokban, sokszor éppen ezért mozdonyal vagy más vasúti szimbólumokkal a számlapjukon, sőt kisebb helyeken a templomtornyok órái is csak ekkoriban jelentek meg. Óra még a második világháború után sem minden családban volt, illetve mezei munkák idején mások is számítottak a vonat zakatolására, füttyére, látványára az idő múlásának jelzésére.” (Molnár 2015: 94–95.)

A vasút elterjedésének még egy olyan roppant fontos, egyénekre és társadalomra egyaránt változtató erővel ható, máig tartó következménye van, amelyet kifejtetem már a regresszióról írott fejezetben. Nemcsak a modernitás idejét, de pszichológiai viselkedését is egységesíti: megteremti az iparosodott környezethez alkalmazkodott „iparosodott tudatot” (Schievelbusch 2008).

Hát persze, hogy a vasút előjelei voltak a legfélelmetesebbek.

A vidéknek, az iparosodás periferiájának őstermelő-gazdálkodó népe a maga módján reagált a vasút, meg a motorok megjelenésére. Hihetetlennek, csodának tartották, hogy állati vonóerő alkalmazása nélkül is mozogjon egy jármű. A jelenség magyarázatára ma is hallhatóak, gyűjthetőek mitizáló, az „ezer telik, ezer nem” (az idő romlása) hiedelmkörbe tartozó magyarázatok. Erről részletesebben szó volt fentebb.

A vasazott szekerektől a cséplőgépig

Azért is maradhattak fenn a mai napig az „ezer telik, ezer nem” hiedelmei, mert a vizsgált közösségekben, Erdély keleti részén a lassú változások közepette volt idő minden új gép hírére reagálni, az azokról szóló információkat a rendszerbe beépíteni. Tehát ha lassú volt a változás, azért, ha pedig hirtelen következett be, akkor az aktualizálódó és tárgyat kapó félelem miatt lehetett mesélni ezeket a történeteket, hiszen az folyamatosan fennállt, állandó készlet volt a népi közösségekben, hogy a jelen tetteit, viselkedését egy eljövendő elszámolás, eszkatológia árnyékában ítélték meg. Eljött és eltelt a kétezredik év, de a vita időszámításunk szerint ezerben is arról szólt, hogy mikortól kell számtani az ezret és a kétezret, az emberi vagy az isteni idő a mérvadó. Eszerint az „ezer telik, ezer nem” szólás nem konkrét, elérkező-elmúló évszámokra vonatkozik, hanem nagyon általános, figyelmeztető-emlékeztető formula: az emberi világ egyszer majd pusztulásba fordul, a bűnök végül is nem maradnak büntetés nélkül. A jelen permanens kérdése az, hogy mindez mikor következik be. A meg-megújuló vita tárgya az interpretációk érvényessége: milyen jelek érvényesek, jelzik a közelgő időpontot?

A gépi eszközök megjelenését egy rendszeren belül érdemes vizsgálni: a történelem szerint az iparosodás előtti korszakban „a munkaeszközök fejlettsége határozta meg a gazdálkodás agrotechnikáját, a termelési rendszereket és a munkaszervezetet, nem szorul további bizonyításra, hogy mindezek között szoros feltételezettségi viszony állott fenn: rendszert alkottak” (Egyed 1981: 213). A föld megmunkálásához szükséges eszközök a falu kerekese, kovácsa, meg maga a gazda állította elő, tartotta karban. Amikor 1848 után Erdélyben a fából épült „fakószekereket” vasazott szekerekkel kezdték kicserélni, ahhoz is elég volt ennek a három szereplőnek az együttműködése. De ennek a három szereplőnek a szakértelme, tapasztalatai már nem voltak elegendőek a gyárilag gyártott munkaeszközök, például a vasból készült ekék, a vetőgépek, meg majd a mezőgazdasági erőgépek működtetéséhez: megjelent a falu világában a negyedik szereplő, a gépész: igaz, nem mindig kívülről érkezett,

ugyanis „a kovács, aki eddig csak kovács volt, most rendszerint gépezés is lett...” (Egyed 1981: 219, kiemelés az eredetiben – G.J.).

A lassú elterjedés huzamosabb együttélést eredményezett: „Hosszú évtizedekig együtt élt a régi és az új technika, a hagyomány és az újítás. Maroscsicséren, e csak kisgazdák által lakott faluban mintegy harminc kisgazda Snack-féle ekével szántott, a többiek javított fagerendelyű vaskével. Bár három cséplőgép is volt a faluban, a kisgazdák nagyobb része lovakkal »csépelgetett«, azaz nyomatta ki a gabonát. [...] 1895-ben Erdély-szerte egy időben arattak kézisarlóval, kaszával, marokrakó aratógéppel és kéveköti aratógéppel.” (Egyed 1981: 213.) Említettem, hogy gyerekkoromban többször is ilyen sarlóval való aratáson vettem részt apám szülőfalujának, Etédnek a határában.

A szántás, vetés, aratás és cséplés gépesítéséről is Egyed Ákos közöl adatokat. 1895-ben történt egy olyan nagyobb összeírás, amelyből kiderül, hogy a 100 holdnál kisebb gazdaságokban 535 szóró vetőgép és 4006 sorvetőgép van – és nincs ezek között a paraszti társulások, gazdakörök által vásárolt és működtetett gépek száma. Aratógép ekkor 509 van, de csak 135 van ezek közül a 100 holdnál kisebb gazdaságokban. Eléggé elterjedtnek mondható a cséplőgép: 1451 (és az ezeket hajtó gőz- vagy robbanómotoros erőgép), emellett „lovasszéplő” 4285 darab. Egyed Ákos konklúziója: „Végül is a gépi cséplés a századfordulón általánossá vált, s kivételt ez alól csak a magas hegyvidékek, illetve bizonyos elmaradott szegény gazdaságok képeztek. A későbbiekben a géppark tovább bővült: 1915-ben már 3872 gőzcséplő, 1768 motoros cséplőgarnitúra és 3198 járgányos cséplőgép dolgozott. Ekkorra a cséplés (magnyerés) technológiája teljes mértékben átalakult: technológizálódott.” (Egyed 1981: 219.)

Ezzel a történész letudja az átalakulás kérdését: teljes mértékben megtörtént, a továbbiakban nem kell foglalkozni vele. Leglábbis nem kell foglalkozni az általános trendeket vizsgáló történésznek – de a helyi kultúrákat a jelenben (sokféle helyi kultúrát sokféle megjelenésben) kutató néprajzos nem kerülheti meg ezt a kérdést. Fél Edit félreérthetetlenül fogalmaz: „míg a magyar néprajz klasszikus mesterei a faluban is csak a hagyományoknak ítélt paraszti kultúrát, így a gépesítés előtti gazdálkodást, szájhagyományozott műfajokat kutatták – ma az etnográfusnak a falusi élet jelen teljességét, a teljes társadalmi struktúrát kell vizsgálnia, tehát a nem paraszti rétegeket s a gépek használatát is...” (Fél 2001: 270.) Ha nem is írnak róla a „*Mi, korrekt parasztok...*” című műben, de Fél Edit és Hofer Tamás figyelemmel követték a szemnyerés meghatározó tényezőjének, az agrártechnika elterjedt tárgyának, a cséplőgépnek a használatát, és rendszerezték ennek változtató hatásait. Tapasztalataikról részletesen egy 1962-es beszámolóban olvashatunk: a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében, az agrártörténészek meghívására a szerzők bemutatták Átány-kutatásuknak a történészek számára is figyelemre méltó eredményeit. A vita anyaga először az *Agrártörténeti Szemle* V. (1962) számában jelent meg.

A szerzők azért beszélnek a cséplőgépről, mert „az agrotechnikai változások messze gyűrűző hatására” (Fél–Hofer 2001: 276) ez jó példa. 1912-ben Átányon

már 7 „tüzes gép” dolgozott, és egy-két idősebb gazda volt csak, aki más módszerrel is csépelte a gabonatermését. Ebből a szempontból Egyed Ákosnak kell igazat adnom. Az egyik első következmény: a megváltozó időgazdálkodás. „A cséplőgépek munkába állásával megszűnt a nyomtatás, az esztendő munkarendjéből kiiktatódott az egyfertályos gazdáknál 2-3 hétig, nagyobb gazdáknál hosszabban is eltartó munka.” (Fél–Hofer 2001: 276.) Egy másik következmény: egy új szereplő jelent meg, a cséplőgép-tulajdonos vállalkozó: „ezek részben jómódú gazdákból, részben kis földű, vállalkozó szellemű fuvaros emberekből kerültek ki” (Fél–Hofer 2001: 276). Harmadik következmény: egy új szerveződés, a cséplőgépet kiszolgáló munkacsapat jött létre, a kölcsönös segítség és részesedés új formái honosodtak meg. Negyedik következmény: az önállóság sérülése, hiszen „az eddig valamennyi munkát saját felszerelésükkel végző átányi gazdaságok a továbbiakban, az esztendő egyik legfontosabb munkájánál rá voltak utalva egy más birtokában levő gép használatára” (Fél–Hofer 2001: 277).

A kert és udvar használatában bizonyos funkciók eltűntek, és új funkciók alakultak ki: „Eltűnt a gondosan őrzött szérű, a kocsiszín se fogadta be többet a garmadába tolt magot. A gyorsabb cséplési munkára tekintve leegyszerűsödött az asztagrakás, elmaradt a régi, gondos, díszes betetőzés, sőt megváltoztak maguk az asztagba rakott kévék is – kisebb markokat szedtek, kisebb kévéket kötöttek, mert a gép ki dobta az eddigi nagy kévéket. Megnőttek és megszépültek viszont a szalmakazlak, melyeknek mérete, gondos összerakása címere lett a gazdaságnak, mód és presztízs kifejezője.” (Fél–Hofer 2001: 277.) A nyert gabona tiszta lett, és a szalma, pelyva, törek újfajta felhasználásra került: a szalmát már nappalra is az állatok alá tették, a töreket a pelyvával együtt rakták kazalba, s télen répával erjesztve adták a jószágoknak, ami miatt több takarmányrépát termesztettek. Megváltozott a gabona nyilvántartási formája: a korábbi vékával mérés mellett a mázsát is kezdték használni. A gépek tulajdonosainak és kezelőinek folyamatosan tanulniuk kellett: „a gyárak folyamatosan tanfolyamokat tartottak. A gépekkel együtt így újfajta technikai ismeretek is jöttek Átányra, és tartós kapcsolatok szövődtek a mezőgazdasági gépgyárakkal. A cséplőgép-tulajdonosok rendszeresen kapták a gyárak prospektusait, s a későbbiekben is mind közvetítő réteg, új eszközfélék elterjesztői szerepelnek a községben.” (Fél–Hofer 2001: 278.)

Sokrétű, sokféle, a cséplőgép használata köré szerveződő változásról beszélhetünk tehát. Igaz, lassú változásról. Nincs ez máshogy az első traktorok megjelenésekor sem. De amikor már a traktorokkal és a traktorhoz tartozó gépek sokaságával, intézményes formában kezdődik az agrárgazdálkodás, megnő a traktoristák-gépezetek száma és környezetükben tapasztalható befolyásoló szerepe, akkor a változások felgyorsulnak és az urbanizációs, industrializációs, társadalmi-kulturális átalakulások vidéki társai lesznek.

Motorizáció

Az új járműcsodák első zajos-füstös ünnepeinek (felvonulások, bemutatók, versenyesemények) is a nagyvárosok, meg a nagyvárosok közötti főutak voltak a helyszínei. A vidéken, a hagyományos, mezőgazdasággal foglalkozó településeken élők nagy tömegei először a mezőgazdasági gépekkel szembesülnek: a ló vontatta arató- és cséplőszerkezetek után a „tüzes géppel” (gőzgép), és amit ez meghajtott, a cséplőgéppel (egyes helyeken az öregek ma is gépszerűségét eltakaró megnevezéssel illetik, „szekrény”-ként emlegetik), meg az első, igen zajos, olajos és büdös traktorokkal. Az első világháború után a gazdasági-társadalomfejlődési szempontból kelet-európai perifériának számító Székelyföldön az emlékezők szerint a legelterjedtebbek az állat vontatta, igen egyszerű szerkezetű, nyersolajjal működő és éppen ezért beindításkor a gépésznek sok gondot okozó, körfűrész működtető favágógépek (cirkulák) voltak.

A század közepén, az második világháború előestéjén, 1938-ban Csík megyében 216 önmeghajtású jármű közlekedett (ebből 125 személygépkocsi, a többi teherautó, autóbusz, traktor, motorbicikli). Maros megyében 560 (227 személykocsi), Udvarhely megyében 170 (68 személykocsi), Háromszék megyében 333 (91 személykocsi) ezek száma. Tehát az akkori Székelyföldön nem volt több 511 személygépkocsinál és 1279 motoros járműnél. A fejlettebb, urbanizáltabb Brassó megyében ugyanekkor 767 személygépkocsi, összesen 1323 gépjármű közlekedett – több tehát, mind a Székelyföldön együttvéve. Ugyanekkor Romániában 41180 (25350 személykocsi) a gépjárművek száma. A második világháború után a személygépkocsi-állomány csak 1965 után éri el ezt a számot.³⁰

A technikai változások az emberi világot alakítják át, de nem egyszerre minden helyen és azonos időben, hanem a helyi feltételekhez igazodva és a helyi feltételek által meghatározva. Tulajdonképpen ez a társadalomtudományi vizsgálódásokból ismert centrum–periféria kettősség tartalma: nem az elkülönülés, hanem a tagolt térben a társadalmilag különidejű események sorozata, az ezekből szerveződő eltérő fejlődési pályák és fejlettségi szintek egyidejű megléte, ugyanakkor elkerülhetetlen egymásra-hatása.

A modernizáció kezdetén még csak útvonalak léteztek, amelyek a centrumokat kötötték össze, valamint a centrumok politikai-gazdasági érdekeinek, erőforrásigényeinek megfelelően hálózta be a perifériákat. Peter J. Taylor a modernizáció

30 Az 1938-as adatok forrása: *Anuarul...* 1940: 516–517. Az 1990-es Román Statisztikai Évkönyv (*Anuarul...* 1990) szerint 1965-ben 1,2, 1970-ben 6,4 személygépkocsi jut ezer lakosra (1965-ben tehát kb. 22000 a személygépkocsi-állomány). Ebből az adatból lehet arra következtetni, hogy rendkívül alacsony volt a hatvanas évek közepén a két világháború közötti állapothoz, de a szomszédos, nyugatabbra fekvő, saját személygépkocsi-gyártással rendelkező (de nemcsak: Magyarország személygépkocsi-állománya 1965-ben: 99395 darab) szocialista országokhoz képest is a szám. Ennek a helyzetnek a kezelésére is döntött úgy ebben az időben a párvezetés, élén a frissen megválasztott új főtitkárral, Nicolae Ceaușescuval, hogy nyugatról személygépkocsi-gyártást telepítenek Romániába.

három hullámát különbözteti meg.³¹ Véleménye szerint az első periódusban a kereskedelem, a kereskedők által kialakított szerteágazó kapcsolatok, tevékenységek nevezhetők a modernitás szféráinak. Ennek a korszaknak a meghatározó alkalmazott tudománya a hajóépítés és a navigáció. Az útvonalak pedig a tengereken, óceánokon át épültek ki, szerveződtek hálózattá. A szárazföldek belseje titokzatos és elérhetetlen volt, és amikor már a távoli kontinensek rejtett partjait is felfedezték, bejárták, a térképek ismert „fehér foltjai” még mindig jelezték ezeket a periférián túli, mitikus, mert ismeretlen területeket.

A modernizáció második hulláma: az ipari forradalom nyomán kialakuló ipari társadalom. A nyersanyagokat el kel juttatni a feldolgozó központokban, a ipari termékeket pedig el kel juttatni a fogyasztóhoz. A kontinensek belsejében is kiépülnek a vasútvonalak, és megjelennek az első autoutak. A vasúti pályák, az autoutak építése egyre bonyolultabb technikai szakismeretet kíván. Ugyanakkor a „navigációs ismeretekre” ezeken a kiépített útvonalakon már nincs szükség. Az általános érvényességre szert tevő, uralkodó alkalmazott tudománya ennek a korszaknak a gépészet (mechanika), a legismertebb munkása pedig a gépész: az ipari vállalatok gépész-karbantartója, a vasparipát megzabolázó mozdonyvezető, az egyre szakosodottabb közúti szállítást végző teherautó-, kamion- meg autóbusz-sofőr, és a gépesített szántóföldi gazdálkodás megvalósítója: a traktorista. A korszak hőse azonban a személyautó-vezető: előbb a státusát megmutató, a divatnak demonstratív hódoló „úrvezető”, majd a fogyasztói társadalom kialakulásával az igen értékes tartós fogyasztási cikk vásárlója és használója: az autós polgár (vagy az akkori szocialista országokban: elvtárs).

Helyszínek, esetek

Amikor mintegy két évtizeddel ezelőtt az 1945–1990 közötti korszak hagyományos (falusi) környezetben lezajló motorizációját, a motorizáció hatásait vizsgáltam, a jelenségek megismeréséhez két, más-más változási jellegzetességeket mutató erdélyi (székelyföldi) helyszínen végeztem terepkutatást. Nyárádszentmárton Csíkfalva község egyik települése a Nyárád mellett, egy nagyváros, Marosvásárhely vonzáskörzetében. 1950-ben alakult meg és a hatvanas évektől élenjárónak számított az állam által kiemelten támogatott Termelő Szövetkezete, amely jelentős vagyon felett rendelkezett, teljesen gépesített gazdálkodás folytatott, központjában és mellékküzeleiben jelentős számú alkalmazott dolgozott. A TSZ erőforrásaira támaszkodva, Marosvásárhely közelségétől befolyásolva és ezt a közelséget kihasználva (például zöldségekkel piacozás), már a hetvenes években jelentős felhalmozás, ennek nyomán pedig infrastrukturális-társadalmi, kulturális modernizáció történt.

---

31 Lásd Taylor tipológiáját *Mitől modern a világrendszer? Hétköznapi modernitás és totális hegemonia* című írásában (1997).

Máréfalva Székelyudvarhelytől keletre található, a szocializmus évtizedeiben itt nem működött TSZ, nem volt pénzkereseti lehetőséget nyújtó gazdasági egység – megmaradtak a kis, önellátó magángazdaságok. Ezeknek és városi munkahelyeknek a jövedelmeire támaszkodva a hatvanas-hetvenes években kialakult ugyan egy viszonylagos prosperitás, de ez nem hozott jelentős modernizáló átalakulást. Nem terjedt el a szakismeretekre alapozó gazdálkodás. Az anyagi felhalmozás a családok többségénél csak gyűjtést és raktározást jelentett, de nem gyökeresen megváltozó életmódot, fogyasztásra való beállítódást. Példaként annak a gazdának az esetét említem, aki igazodott a hagyományos értékrendhez: szép ökrei voltak, ezekkel dolgozta meg a földjét. A tradicionálisan gazdálkodó többség előtt ez biztosított számára tekintélyt. Ugyanakkor jövedelméből teherszállításra is alkalmas ARO kiskocsit is vásárolt, de egy idő után csak a garázsba tartotta, nem közlekedett vele, főleg pedig nem használta, néhány kezdeményezőt követve, nyereségszerző kisebb vállalkozásokra. Mindehhez azonban tudni kell, hogy 1990 előtt Romániában, különösen falusi környezetben minden feketén zajló vállalkozást nemcsak törvények tiltottak, hanem valóban nyomoztak a törvényes szabályozás megsértői után. Viszont akik a hatóságokat kijátszva kockáztattak, azok – falusi viszonylatban – jelentős nyereségre tehettek szert. Ezt a nyereséget azonban Máréfalván eltérően azoktól a falvaktól, ahol TSZ működött, és hasonlóan azon kevés településekhez, ahol magángazdálkodás folyt, a paraszti gazdálkodók számára legfontosabb presztízstárgy: földbirtok vásárlásába fektethették. Ezt tették a fiatal családok is, és ez újratermelte a hagyományosan gazdálkodók körét. A modernizáció folyamata 1990-ig kevésbé hatott, kevésbé alakította át a máréfalvi átlag-családok életvitelét, gondolkodásmódját.

A terepkutatásom során arra kerestem választ, hogy hogyan jöttek létre, hogyan alakultak Romániában, valamint az ipari, infrastrukturális fejlesztési, urbanizációs jelenségek szempontjából különösen 1968-ig perifériának tekinthető Székelyföldön a motorizáció feltételei?

A helyi sajátosságokat szem előtt tartva, a továbbiakban a tradicionális (falusi) környezetben megjelenő motorizációnak két jelenségcsoportját, ezek központi tárgyait: a traktort és a személygépkocsit külön kezelem. A szocialista korszak ideológiája, országfejlesztési tervei és az ennek nyomán kialakult valóság szerveződése kényszerít erre. Azt lehet mondani, hogy ez a vidék átalakulásának romániai, de kelet-európai sajátossága: előbb terjedt el, vált általánossá a politikai-gazdasági átalakulás, a szocialista modernizáció „frontján” oly fontos traktor. Emiatt a kollektivizálás időszakában, majd a TSZ-ek fennállásának első esztendeiben ez volt a legfontosabb, legelterjedtebb gépe (munkagépe – de az utánfutós traktort jelentős mértékben szállításra is használták) a vidéki tájnak. Nem volt szüksége modernizált útra, csupán adminisztrációs-karbantartási központokra – ezek voltak a Gép és Traktorállomások. Falusi környezetben történetileg jól elkülöníthető a „traktor-korszak”, majd a személygépkocsi megjelenésének időszaka. A traktor-korszakról és annak hőseiről mai napig több kisebb kutatást folytattam a Nyárad-mentén, ennek eredményeiről, meg Suba Ferenc traktorista-életútjáról külön fejezetekben lesz szó.

A személygépkocsik az ötvenes évek végéig, a hatvanas évek elejéig a szocialista tábor országaiban sokak által vágyott, de igen kevesek által birtokolt közlekedési eszközei voltak.

A bevezetőben már bemutattam a személygépkocsi-gyarapodást jellemző adatokat. A képet itt csak árnyalni szeretném. Romániában a személygépkocsi-tulajdonosok száma igazából 1970 után kezd növekedni. 1970-ben 6,4 gépkocsi jut 1000 lakosra (a valószínű gépkocsiszám 142420), 1980-ban 28,9 (634950 gépkocsi), 1985-ben 41,7 (947600), 1989-ben 50,3 (1164500). A kilencvenes éveket a robbanásszerű növekedés jellemzi, 1997-ben ezek a számok: 108,5 (2447087) (hét év alatt megduplázódik a mennyiség), 2002-ben 137,1 (2973390).³²

Az ötvenes években nemcsak falun, hanem városban is csak igen kivételes helyzetben volt magántulajdonban személygépkocsi. 1948-ban, az államosításkor, majd a sorozatos kisajátítások során az állam erre az értékre is rátette a kezét – a tulajdonosok örültek annak, ha a létezésüket közvetlenül biztosító lakóépületet, lakást megtudták tartani legalább személyi tulajdonban. De ha meg is maradt a gépkocsi, nem lehetett üzemeltetni: jegyre adták az üzemanyagot, nem lehetett pótalkatrészekhez hozzájutni. Ebben a korszakban a nagyvárosokon kívül szinte kizárólag vállalatok, intézmények (az állami szektor) gépkocsijaival lehetett találkozni a közutakon.³³

Ebben a korszakban az utazás, áruszállítás igen nehézkes – még a mai viszonylag kis távolságok (például Székelyudvarhely–Csíkszereda, 50 km) is jelentősnek mondhatók. 1955-ben az országúti személyszállítást a Magyar Autonóm Tartományban 44 autóbusz végzi, ezek száma 1959-ig 81-re szaporodik, az 1955-ben fuvarozó 198 teherautó száma 1959-ig 482-re növekszik. A teljes úthálózat hossza 3121 km, ennek 4,35%-a modernizált (aszfaltozott vagy betonozott), a legnagyobb részt kövezett (80,39%), de van jócskán földút is (13,64%). Az utat kezelő, tehát teljesen elfogulatlanak nem mondható szakemberek szerint a teljes úthossz 25%-a jó, 34,5%-a közepes, és 39,6%-a rossz minőségű.³⁴ A Székelyföld belsején áthaladó Marosvásárhely–Szováta–Székelyudvarhely–Csíkszereda út korszerűsítését (szélesítését, a régítől eltérő, új nyomvonalak kialakítását, aszfalttal való burkolását) 1960-ban kezdik el.

Az ötvenes évek Romániában a vasút és az autószállítás versenyeznek a személyes áruszállításban. A személyszállítást egyértelműen a vasút uralja, a közúti infrastruktúra lassan fejlődik, és csak a hetvenes években alakul ki az a közúti személyszállítási szerkezet, amely már több utast képes szállítani, mint a vasút. Áruszállításban a fordulat éve 1961: ekkorra már annyira bővül az járműpark, javulnak

32 Az 1990-es és 2003-as *Statisztikai évkönyv* adatai nyomán kiszámolt mennyiségek.

33 Marosvásárhelyen, az ötvenes évek végén emlékeim szerint közlekedtek magánautók. Abban a belvárosi, „kispolgári” negyedben, ahol gyerekeskedtem (Liszt Ferenc, Deák Ferenc, Külsőkutas, Belsőkutas utcák) ilyen gépkocsikat a becsukott kapuk mögött, az udvaron lehetett megfigyelni – hiszen igen ritkán közlekedtek. Naponta az itt lakó párt- és adminisztratív elit (pl. Bugyi Pál tartományi néptanácselnök) hivatali kocsiját, meg rendszeresen a Városi Közüzemek öntöző, szemétszállító gépkocsiját láthattuk, csodálhattuk. De például az akkori hűtőszekrényekhez szükséges jeget, vagy a szódavizet lovas fogatok szállították.

34 Maros megyei Állami Levéltár, 1134-es fond, 1959/226-os iratcsomó, Bürölések, p. 62.

a feltételek, hogy átveszi a vezető szerepet a közúti, teherautókkal bonyolított áruszállítás.³⁵

A személygépkocsizás legfontosabb feltétele, a közúthálózat korszerűsítése lassan halad, de más feltételek is lassan alakulnak ki: benzintöltő állomások, a karbantartást végző javítóműhelyek, az alkatrészellátást biztosító szaküzletek. Ez utóbbi három, mint szerkezet kialakítása egyértelműen az 1968-ban „született” Dacia személygépkocsi gyártásához, elterjedéséhez, működtetéséhez kapcsolódik, és a hatvanas évek végén, a hetvenes években épül ki.

A személygépkocsi-tulajdonosok számáról nem rendelkezem területi adatokkal. Ez nem volt olyan fontos politikai, nemzetgazdaság-stratégiai kérdés, mint a traktoroké. Maradnak a terepen szerzett információk. Csíkfalva községben a hetvenes évek elején a személygépkocsik száma nem haladta meg a tízet – ebből is kettő a TSZ tulajdonát képezte. Máréfalván 3 személygépkocsiról tudnak, kettőnek a gazdája sofőr, egynek tanár.³⁶ A nyolcvanas évekre változik a helyzet: a fiatalok házasságukkor kapott indulási tőkájukat személygépkocsi-vásárlásra fordítják, a felhalmozás lehetséges formája már ekkor a lakásépítés mellett a gépkocsivásárlás. Ugrásszerű gyarapodás sehol sem történik. Az azonban kijelenthető, hogy 1990 előtt a falusi településeken a személygépkocsi megjelent, elfoglalta helyét a lokalitás lakóinak mindennapi életében – de nem vált gyakorivá, és használata végig felértékelődött (a tulajdonosok társadalmi státusát jelentős mértékben emelték a tulajdonukban levő gépkocsik).

Az ötvenes években, különösen a főúttól távolabb fekvő falvakban csodalátni gyűltek össze az emberek, ha megjelent egy-egy gépkocsi. Főleg a gyerekek örültek az alkalomnak: csapatostól futottak a felvert porban a jármű után, ha megállt, köréje gyűltek, és a legnagyobb jutalom volt számukra, ha a sofőr felnyitotta a motorház fedelét és engedte, hogy szemlélődjenek, vagy ha egy kis sétakocsikázásra, „egy fordulóra” őket is beültette.

A faluban megforduló hivatalos kocsikat egyenként ismerték, számon tartották, elnevezték. Általánosan elterjedt volt, hogy a személygépkocsikat, márkájuktól függetlenül, utalva a számukra nyilvánvaló társadalmi jellemzőkre, státus-tartozásra, egyszerűen csak „luxus”-ként emlegették. A másik elterjedt elnevezés, amely egy márkanévből származott, a pobeda:³⁷ a hivatalos személyek, a tartományi, rajoni tisztviselők közlekedtek ezekkel. A félelmetes ellenségként kezelt kollektív-szervező aktivisták meg milicisták az ötvenes évek elején a „fekete kocsikon” érkeztek ki a faluba. Amikor a helyiek közül is kikerült már egy-egy sofőr, azoknak is jellemző nevet találtak: aki például gyorsan hajtott (és Lőrinc volt a keresztneve), az „Rapid Lőrinc” lett.

35 Lásd a *Buletin Statistic Trimestrial* 1957 (1–2), valamint 1968 (1–2) adatait.

36 Egy tanulmány adata szerint Farkaslakán, ahol a szénégetésből már ekkor jelentősebb jövedelmek voltak, a hetvenes évek elején 3 magántulajdonban levő személygépkocsi volt (lásd Kinda–Peti 2004).

37 A Pobjeda a negyvenes évek végétől gyártott, Kelet-Európában elterjedt szovjet személygépkocsi.

Az ötvenes években még egyénítve lehetett kezelni a ritkán feltűnő gépkocsikat, hosszasan beszélni lehetett róluk, mint valamilyen távoli valóság érdekes, fantáziát foglalkoztató, megszelídítendő elemeiről. De nem volt a mindennapi használat eleme, nem volt közeli ismerős a személygépkocsi.

Ma is név szerint tudják, hogy ki volt az a falvakban, aki az első gépkocsit vásárolta. Máréfalván is, Nyárádszentmártonban is ezek távolabb (a Zsil-völgyében, illetve Marosvásárhelyen) éltek, olyan szakmunkások voltak, akiknek nagyobb keresetük volt. A személygépkocsi-típusok: Wartburg Lux és Skoda Felicia. A Dacia a hetvenes évek közepén jelent meg falusi környezetben. Autóval jártak haza, és megtartották azután is, hogy visszaköltöztek a faluba. A másodikok a sorban: akiknek ez volt a mesterségük. Sofőrök, gépészek vásárolták a következő gépkocsikat. Ezután jelentek meg a személygépkocsi-tulajdonosok között az értelmiségiek: orvos, állatorvos, agrármérnök, tanár.

Elszórt adatok nyomán következtettek arra, hogy a falvakban még a hetvenes években is alig volt pár gépkocsitulajdonos. Természetesen, ahol jelentősebb volt a családi vagyongyűjtés (kisiparból például, mint Korondon), ott több volt belőlük. Az mindeneképp általánosíthatónak tűnik, hogy a hetvenes években még tartott a „házépítési korszak”, a családi élettér és falukép modernizációja, erőteljes ütemű átépítése, és ebbe fektették be a legtöbb pénzt.

Romániában a motorizáció tulajdonképpen a saját személyautó-gyártás megindulásával bontakozott ki igazán. Ezt megelőzően azonban meg kellett változnia a hatalomnak a személyautó-tulajdonlással szembeni ideológiai-politikai megfontolásai. Ez mindig is az országfejlesztési, társadalom-alakítási elképzelések, meg természetesen az aktuális gazdasági helyzet határozták meg. A nyolcvanas években, az adósság-visszafizetés szűk esztendei alatt adminisztratív rendeletekkel korlátozták a személyi tulajdonú személygépkocsik használatát, de a használt autók piacát, vagy a családi tulajdonban levő személygépkocsik lehetséges számát is. Szélesebb rétegekben a személyautó viszonylag gyorsan terjedt a nyolcvanas években – de ahhoz a robbanásszerű gyorsasághoz képest, amely a kilencvenes éveket jellemezte, mégis lassan. A szükségletek kielégítését a nyolcvanas években a politikai döntések igen erősen korlátozták. A kilencvenes években ezek a korlátozások megszűntek, és fentebb említettem, hogy 1989 után 7 év alatt duplázódik meg a személygépkocsik száma.

Egy, a Kászoni-medence falvaiban a személyautók elterjedésével foglalkozó esetbemutató adatai szerint az öt települést magába foglaló községben az első személygépkocsi 1967-ben jelent meg: egy Moszkvics. A hetvenes években 7 személygépkocsi került magántulajdonba (az első Dacia 1975-ben), 1980-ban egyszerre három. A nyolcvanas években összesen 24 személygépkocsit és egy teherkocsit vásároltak a kászoniak – 1990 előtt összesen 38 gépkocsi került a községbe. A kilencvenes években a mennyiség ugrásszerűen nő, és évről évre nagyobb ingadozások is tapasztalhatók: 1993-ban például 16, 1996-ban 63 autót vásárolnak. 1990 és 2003 között 327 gépkocsi került a faluba, az utóbbi esztendőkből egyre inkább nyugati gyártmányúak – az 1000 lakosra jutó gépkocsik mutatója (104,8) az országos alatt

van ugyan, de nem sokkal.³⁸ Kászson esete azért csak egyszeri példa, és nem általánosítható, mert ezt egy kényszerhelyzet (is) szülte: a kilencvenes évek elején a rossz utak miatt akadozó tömegközlekedés mintegy elszakította a községet a külvilágtól, akinek mozognia kellett (például városi munkahelyét akarta megtartani), az csak a saját járművére számíthatott – ezért is vásároltak, még ha nagy áldozatok árán is, személygépkocsikat.

Vajda András Sáromberkén vizsgálta a személyautók elterjedését, azon a településen, ahol a Teleki grófnak már az 1940-es évek elején volt személygépkocsijuk. Vajda nagyon jó példára bukkant: a település első autótulajdonosa az a Bartha Sándor volt, helyi nevén Tubák, aki „a helyiek emlékezete szerint először a francia attasénál, majd Marosvásárhelyen a Román Kommunista Párt alkalmazásában volt sofőr. A sofőrök közül az ő személyét lengi körül a legtöbb mítosz, és számos történetet őriz a település kollektív emlékezete róla és vezetési stílusáról. A történetek elsősorban az óvatos és türelmes, a 40 km/h sebességet soha át nem lépő sofőr képét kultiválja. Az általa vásárolt első személygépkocsi egy orosz gyártmányú Pobeda volt.” (Vajda 2019: 90.) Sáromberkén az 1980-as évek végén már 27 gépkocsi volt, nagyjából Dacia márkájúak. Az 1990-es évek végére megduplázódott a gépkocsik (leginkább nyugatról behozott, használt gépkocsik) száma, a 2010-es évek közepére ezt a számot 190 körülire becsüli a szerző.

Gépész – és sofőr

Azt, aki valóban ért a motorok javításához, falusi környezetben már-már misztikus tisztelet övezi ma is, amikor legális és illegális autójavítókat találni a kisebb falvakban is. *Olyan ember, hogy két motorból egy harmadikat csinál* – mondják Máréfalván Sz. B.-ről. Ez – hogy kettőből egy harmadikat – különösen akkor volt fontos, amikor igen nehezen lehetett pótalkatrészekhez jutni még annak is, aki egyébként azok árát meg tudta fizetni.

A gépészeti ismeretek a kollektív gazdaság javítóműhelyének, meg kis saját műhelyeknek a kialakításáig, felszereléséig és működtetéséig egy-két ember monopóliuma volt. De hát gépek sem voltak. A Nyárádszentmártonnal szomszédos Búza házán 1936-ban egy Héderfájáról ide költözött uradalmi gépész épített egy malmot, amelyet előbb a Nyárad vize, majd diesel-motor, majd az ötvenes években egy ide szállított, kiszuperált, de még működő hajómotor hajtott. Ezek karbantartását is helyben, a malomba berendezett műhelyben kellett megoldani. A hatvanas évek elején vezették a vidéken az áramot, és megjelent a karbantartási gondokat megoldó egyszerűbb villanymotor.

Ahol a kollektív gazdaság gépjavító műhelyt üzemeltetett, ott kialakították a szerszámgép-parkot, meg hivatalos úton könnyebben hozzájutottak az alkatrészekhez. A nyárádszentmártoni kollektív gazdaság gépműhelyében állandó alkalma-

38 Az adatok lelőhelye: Péterfi 2004.

zotként három gépész-géplakatos és egy esztergályos-marós dolgozott, és besegítettek nekik a sofőrök (a nyolcvanas években két ARO terepjáró, három személygépkocsi és 7 tehergépkocsi sofőrje), meg a traktoristák is (7 traktora volt ekkor a gazdaságnak). Összesen tehát 23 szakember. Nemcsak a gazdaság gépkocsiit, traktorait és mezőgazdasági gépeit javították, hanem elsősorban a személyzet gépkocsijait, de jó pénzért idegenét is, és ehhez a rendelkezésükre álló felszerelést és anyagokat használták.

Sofőr bárki lehetett, aki letette a sofőrvizsgát. A gépész sokkal többet tudott, mint a sofőr. Életet lehelt a gépbe. *Ma már csak sofőrök vannak, a gépészek kiöregedtek...* – mondják, és ezen azt értik, hogy a maiak nem veszik az időt és fáradságot, hogy szétszedjék és összerakják a saját kocsijukat, akkor se, ha képesek lennének ezt tenni. A hetvenes években egy szenvedélyes nyárádszentmártoni gépész személygépkocsiját minden télen szétszedte, a motort is szétbontotta és tavasszal újra összerakta. Más volt a gépésznek a géphez való alapviszonya, mint a mostaniaknak, akik „csak sofőrök”. Nem öt-tíz évre, hanem egy életre vásárolta a gépet szerető és géphez értő tulajdonos a gépkocsit, amely haláláig ki kellett szolgálja őt, és ki is szolgálta, ha megfelelően gondozták. Nyárádszeredában és a környék falvaiban ma is személyesen ismerek olyan idős családokat, akik ragaszkodnak a több mint harminc éves Daciajukhoz.

„Úton maradni...”

Az ötvenes-hatvanas években igen gyakran elromlottak a személygépkocsik. Természetesen az idős, használt autók többet, a fiatalabbak kevesebbet betegeskedtek. Az idős kocsikat, amelyeknek nem volt önindítójuk, kurblizni kellett. Egy szentmártoni idős sofőrt fiatal korában állon vágott a tehergépkocsi visszaperdülő vaskurblija: állcsontja több helyen eltörött, úgy kellett összedrótozni, fogai kiestek, műfogsort viselt.

A beszámoló szerint a legtöbb gond az ötvenes években nem is a motorokkal, hanem a kerekekkel volt. A rossz utak, a rossz minőségű külső és belsőgumik arra kényszerítették a sofőröket, hogy fél napokat töltsenek az út szélén gumifoldozással. Az útnak indulás elképzelhetetlen volt pótkerék, pótgumik nélkül.

Így is megtörtént, pláne, ha gyér forgalmú útra tévedt, hogy a sofőr ott töltötte az éjszakát a feltámasztott tengelyű autóban, várva a reggelt és azt az emberséges kollégát, aki segít rajta.

Egy másik gond: a benzin minősége. Folyton eldugultak a benzinszűrők, hegynek fel köhögött a motor, meg kellett állni, szétszedni és kitisztítani a szűrőket, a gyertyákat. Ha újra és újra mindenféle javítanivaló akadt a kocsikon, akkor ahhoz valóságos mozgó kis műhelyt kellett hogy magukkal vigyenek a szerszámosládákban. Az országúton vagy a falvakban, ahol megállni kényszerültek a gépkocsik, olajos foltok, olajtócsák keletkeztek, a gyerekek nagy örömeire szívárványosra színezve az esők után kisütő nap sugaraiban az árkok, erek vizét.

A személygépkocsik idővel egyre megbízhatóbbak lettek. Ehhez hozzájárult a karbantartó intézmények (szervizek) hálózatának kialakulása, az ezzel járó szakértelem növekedése, a diagnosztizáló felszerelések terjedése. No meg a gyártás minőségének javulása. Természetesen aki tehetette, az nyugati kocsikat vásárolt, mert azok köztudottan megbízhatóbbak voltak, mint a cseh vagy keletnémet kocsik. A hatvanas években Romániában már megjelentek a Fiatok (600-tól az 1500-ig terjedő választékskála) meg Renault-k (8-as, 10-es, a későbbi 1100-as Dacia, a Renault 12, azaz Dacia 1300, meg Renault 16).

Családi döntés, összefogás

Szó volt róla, hogy legelőször olyan falusiak vettek személygépkocsit, akik – fizikailag és szociálisan is – eltávolodtak a falutól, vagy a falu elitjéhez tartoztak. Ezek individualizáltságuk miatt tudtak felhalmozni, gyorsan dönteni. A falusiak kivártak, haboztak. A szükségletkielégítés társadalmilag meghatározott szigorú sorrendje hatott az egyénekre: előbb ház, bútor, majd a gyerekek nevelése, iskoláztatása követelt erőfeszítéseket – más tartós fogyasztási cikkek ezután következtek. Ez utóbbiak beszerzésének is megvolt az időszaka, divatja: a hatvanas évek végén minden család törekedett arra, hogy tévét vásároljon. Mivel megvoltak a kialakult étel-miszer-tartósítási szokások, lehetőségek, a jégszekrények lassan terjedtek. Ugyanez a helyzet a porszívókkal: ezek használatához megfelelően felújított, takarítható lakások, szőnyegek, bútorok kellettek.

Az autóvásárláshoz szükséges összegeket gyakran a rokonság adta össze – mintegy megjelölve saját szerepét az eljövendő használatban. Az autónak együtt örültek, és utána sorra jöttek a különböző kérésekkel. Ezek jogosságához nem férhetett kéttség, és teljesíteni kellett attól függetlenül, hogy rég megadta-e már a tulajdonos az adósságot, vagy még tartozott vele. Betegség esetén orvoshoz, kórházba vitte az új tulajdonos a rokont. Ha útja volt a közeli városba, akkor értesítette, és beszállította. De legfontosabbak a rokoni rituális találkozók voltak, ezeken meg kellett jelennie a gépkocsival, és vállalnia kellett a szállítást: lakodalomkor, temetéskor, ballagáskor, születés- és névnapkor, vagy a távol levő katona-fiú látogatásakor.

Az autót a családnak – de a férfi „keze alá” vásárolták, ő foglalkozott vele, ő vezette, ő javította. Értelmiségieken kívül nem voltak női sofőrök falun. Kivételt azok a fiatalok képeztek, akik szintén családi összefogás nyomán lettek autótulajdonosok: lakodalomkor az összegyűlt pénzajándékból vásároltak autót, és különösen ha a lány rokonai voltak a „bőkezűbbek”, meg a lány ezt akarta is, akkor megtörtént, hogy ő is letette a sofőrvizsgát és teljesítette a gépkocsis segítségre vonatkozó rokoni igényeket.

A romániai diktatúra éveit, mint annyi másban, ebben is a kelet-európaiktól eltérő, sajátos állapotot alakítottak ki. A nyolcvanas években a falusi családok számára az étel-miszerekhez és a mellékjövedelemhez jutásnak – vagy egyszerűen, az akadozó tömegközlekedés mellett, a városi munkahely megtartásának és a jövedelemhez

jutásnak – igen fontos eszköze lett a gépkocsi. Akinek egy több mozgást, kapcsolatot, nagyobb területen való tájékozódást lehetővé tevő gépkocsija volt, az könnyebben viselte az ellátás okozta nehézségeket. Aki Bukarestbe vagy a munkásközpontokba el tudott jutni, az akár több hónapra is ellátta a családot, rokonságot a csak ott kapható élelmiszer-cikkkel. A romániai nyolcvanas évek valóban megmutatták, hogy a modern, de egyszerre premodern és demodernizált elemekkel keveredő, krízisektől nem mentes társadalomban a nagyobb mobilitás, a több és differenciált információ ha nem is termel jólétet (bár erre is akadt példa), de jelentősen segíti a túlélést.

Kialakuló motorizáció és átalakuló falusi környezet

Állat vagy gép? A dilemma falusi környezetben ma már egyértelműen eldőlt. A kilencvenes években, a magángazdálkodás visszaállítása után a falvakon jelentősen nőtt, de ma már egyértelműen csökken az igavonó állatok száma.

A dilemma mögött a két társadalmi állapotnak romániai tradicionális környezetben ma is létező szembenállása húzódik. A tradicionális agrártársadalom megszűnt – de egyértelmű, végleges és visszafordíthatatlan módon nem sikerült a fejlett ipari társadalom integráns részévé átalakítani a tradicionális (falusi) vidéket. Az erőszakkal kialakított nagyüzemi, gépesített, kemizált mezőgazdaság időszaka után demokratizált politikai környezetben ugyan, de kisüzemi, állati igaerőre támaszkodó, fejlett mezőgazdasági ismereteket és technológiát nélkülöző gazdálkodás időszaka következett. A nagyüzemi modernizációt a kisgazdaságok uralta demodernizáció követte.

1989 után a gépek – és leglátványosabb, hatásaiban ma még nehezen körvonalazható módon éppen a személygépkocsi – terjedése feltartóztathatatlanná vált. Máréfalván többek között a személygépkocsik megléte változtatta meg a fiatalok szórakozási szokásait, módjait: nem a faluba, hanem a város, vagy a környező nagyobb települések felkapott szórakozóhelyeire járnak autóval. Az udvarlás, kapcsolatalakítás helyszínei, alkalmi az éjszakai élet autóval elérhető „intézményei”. Szentmártonban a gépkocsi a szomszédos Nyárádszeredát hozza tíz percnyi közelségbe, de fél óra alatt Marosvásárhely is elérhető – mindazzal a tanulási, munkaerőpiaci, fogyasztási, szórakozási lehetőségekkel együtt, amit a nagyváros kínál. A fiatalok a gépkocsi segítségével tudják elérni, hogy személyes jelenlétükkel is integrálódjanak egy kialakuló ifjúsági kultúrába (és annak szubkultúráiba).

Ernest Gellner társadalomtipológiája az agrár, írni-olvasni tudáson alapuló, valamint a fejlett ipari társadalmat állítja szembe. Az előbbi alapozó világmép a természet és a társadalom stabil partnerségére épült, a társadalomkép lényege pedig a szilárd hierarchiának, változtathatatlannak, de kívánatos és nagy erőfeszítéssel elérhető státusoknak a tiszteletben tartása. Az utóbbi ettől lényegesen eltér: a társadalom maga alá gyűri a természetet, és a folytonos és szakadatlan innováció, az erőforrások, a termelés és a javak mennyiségének ugrásszerű gyarapodása jellemzi. A természet ebben a

rendszerben „ténylegesen megváltoztathatóvá és befolyásolhatóvá, a szakadatlanul növekvő jólét forrásává válik” (Gellner 2004: 53). Ugyanezt az elvet hirdette a szocialista ideológiára alapozott tervgazdálkodás is, ezt tanulták a szakképző intézetekben a traktoristák, az egyetemeken az agrárszakemberek – és ebben a hitükben bizonyosodtak meg azok, akik autótulajdonosokként gyúrték maguk alá a távolságot, változtatták meg az időt, alakították ki nagyobb individuális mozgásteret.

Losonczi Ágnes életmód-kutatásairól készült összegzésében az autóhasználat három formáját különbözteti meg.³⁹ Először is funkcionális, „célszerű” autóhasználatról beszél – végül is ezért találták ki ezt a „rendkívül szellemes alkotmány”-t. A praktikus, józan (kalkuláló, és csak óvatosan reszkírozó) ember autóhasználat ez. Karbantartja a gépet, de csak annyira, hogy funkcionális maradjon – tehát nem a csinosítás, ékítés-szépítés lesz szabadidejének és költségezésének legfőbb célja. A józanság azt is jelenti, hogy az autó lehetőségeinek kihasználásával teremtett új szükségleteknek csak korlátozottan hódol – gyalog is jár. Tehát ő dönti el, és nem az autó diktálja, hogy mire kell fordítsa az idejét, és ennek érdekében mikor használja és mikor ne a gépkocsit.

A vázoltakat egy kissé ideálképnek látom. Falusi környezetben esetleg az értelmiségiek viselkednek így.

Ugyanakkor falusi környezetben a funkcionalitásnak is más az értelmezése. Az állatot is, a gépet is a gazdálkodás rendszerébe illesztve kell használni – „hajtani kell”, mert ha „csak áll”, akkor az állat nemhogy nem hajt hasznot, hanem csak táplálékot fogyaszt, az autó pedig rozsdásodik. Igazi lejárt kocsikkal, amelyekkel a háttérben úttalan utakon jártak (és aközben rozsdásodtak) ma is találkozni a falvakon. Ezeknek már közele rokona a „csupa funkcionalitás” daktari: nincs szélvédője, sárhányója, a motornak háza, a kerekei nagyobb méretű traktorkerekek, de jó nagy a csomagszállításra alkalmas „platója” (sík szállítófelület).

A második a jövedelemszerző autóhasználati mód. Noha a személygépkocsit nem erre tervezték, és valóban megdöbbenő látvány, amikor az utánfutós Daciával szénát szállítanak, vagy piacon a csomagtartóból árulják a malacokat – de falvakon ez bizony megtörténik, és nem is csak kivételesen. Leggyakrabban azonban úgy használták a megfigyelt helyszíneken is az autót, ahogy azt Losonczi leírja: jövedelemkiegészítő, hétvégi munkára, fizetség ellenében távolsági személy- vagy csomagszállításra. A nyolcvanas években már tömegével tapasztalhatók ezek a jelenségek.

A motorizáció első időszakára jellemző inkább, de ma is igen lényeges szerepet tölt be a harmadik használati mód, a státuserősítő autóhasználat. A tulajdonos úgy használja a gépkocsit, hogy utazásaival lehetőséget teremt arra, hogy megsokszorozza a jelenléteit, megsokszorozza és megerősítse kapcsolatait, és ezzel növelje társadalmi jelentőségét. A rokonlátogatások, a családi rítusokon való részvétel

39 Az élethez szükséges tárgyi szükségletek sorában a táplálkozást, lakást követi a mozgási igény kielégítését lehetővé tevő gép, hiszen végül is „az autó voltaképp egy rendkívül szellemes alkotmány, alkalmas arra, hogy minden állati erő nélkül mozogjon, például a lóerejű vontatás helyett önjármű legyen, a helyváltoztatást gyorsítsa, kényelmessé tegye, és az ember, pontosabban az individuum szolgálatába álljon. Rendeltetése szerint: közlekedési eszköz.” (Losonczi 1997: 430.)

nyújt erre lehetőséget. De a szabadidő, a hétvége is erre teremt alkalmat: az autós turizmus központjainak látogatása, télen a sízés, nyáron a fürdőhelyek, a szabadtéri fesztiválok előadásai.

Falusi környezetben a felhalmozásnak megvoltak, megvannak a közösségre el-
lenőrzött módjai: régen a földvásárlás, földbirtoklás, majd a házépítés, a gyerekek
taníttatása. Ehhez társult a tartós fogyasztási cikkek birtoklása, ezek egyike a sze-
mélygépkocsi. A státuserősítő autóhasználat előzménye, hogy a felhalmozási sor-
rendet a csökkenő státus megerősítése vagy a létező kiterjesztése érdekében meg-
változtatják: „megvesszük az autót, ha megehezünk is!”. Az előzményekből logiku-
san következik, hogy az autót kímélni kell, és nem baj, ha a mindennapokban a ga-
rázsban áll. Ez az autóhasználat kapcsolódik leginkább az ünnepekhez, a kivételes
alkalmakhoz.

Az autó, bármelyik használati mód dominál, az individualizálódás eszköze.
Egyéni utakra ad lehetőséget, gyakorlatilag és átvitt értelemben is. A tulajdonos
lakhelyétől távolabb vállalhat munkát, saját kapcsolatrendszert építhet, saját pénz-
keresetre tehet szert, anélkül, hogy szűkebb környezetéből bárki ezt megtudná, ezt
szóvá tehetné. A mobilitás gépesített eszközöként az egyéni szabadság kialakításá-
nak eszközévé válik a személygépkocsi. A fent mondottak értelmében azonban falu-
si környezetben ez korlátozottan érvényesül: a családi autóhasználat éppen azt je-
lenti, hogy „együtt vettük” (azaz kölcsönt adtunk) – és együtt, azaz (leginkább per-
sze erkölcsi) felügyelet mellett lehet csak használni. Ez az alapállás mélysegesen jel-
lemzi ma is különösen az idős generáció viszonyulását az autó teremtette mobilitási
lehetőségekhez, az ezek nyomán kibontakozó individuális szabadsághoz.

Kaszálógép

A kaszálógépek inkább az állattenyésztő, sok kaszálóval rendelkező vidékeken ter-
jedt el a Székelyföldön az 1960-as évektől kezdve. Ebben a régióban ez volt az egyé-
ni gazdálkodásban a leginkább elterjedt kiegészítő a nyolcvanas években, és talán ma is
az. Ezt kellett megismerni, használni, javítani, átépíteni, alkalmasabbá tenni, meg
hát ehhez fűződtek mindennapi történetek arról, hogy milyen, amikor a gép cserben
hagyja a gazdáját. Kialakultak a használatnak bizonyos hiedelmei és rítusai is. Az
idősebb generáció belátta az alkalmazás hasznosságát, de ezek az idősek már „nem
lettek gépeszek”, hanem a fiatalabbak foglalkoztak a javításokkal.

A kaszálógépek az elmúlt mintegy ötven évben folyamatosan szerepet kaptak az
egyéni gazdálkodásban, és mivel nem nagy értékű és bonyolult gépekről van szó,
ezért sokkal könnyebb volt a társadalmi-kulturális integrációjuk, a hagyományos
keretekbe való beillesztésük. Példa erre a máréfalvi eset, amikor aki megpróbál-
kozott azzal, hogy üzleti alapon szervezze meg a saját falujában, közösségében a
kaszálógépek eladását, szervizelését, fel kellett adja ezt az elképzelését, be kellett
szüntesse tevékenységét. A szerves beépülésre, organikussá válásra lehet példa te-
hát a kaszálógép esete.

Oláh Sándor⁴⁰ szerint Homoródmalmáson először a Kollektív Gazdaság vásárolt két Carpatina márkájú, osztrák licenc alapján Brassóban gyártott kaszálógépet. Ezeket a traktoristák és a kollektív géterének a kezelője működtette, akik menet közben tanulták meg a kezelésüket, de a kaszálók talajának az egyenetlensége miatt eléggé gazolta a füvet, hiszen nem folyamatosan a talaj szintjén vágta le azt. Ez a gép viszonylag drága volt, meg csak az egyenletes talajon lehetett vele minőségi munkát végezni, a hepehupás domboldalakon sokáig eredményesebbnek gondolták a több időt felemészítő és fáradtságos, de nagyobb szénamennyiséget, tisztább tarlót eredményező kézi kaszálást. A hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején már magánemberek is vásárolták, mert egyrészt szükség volt a több takarmányra, mert már érdemes volt szerződést kötni és borjút hizlalni, másrészt azok, akik iparban (bányában, üzemben) dolgoztak, rendelkeztek már olyan jövedelemmel, hogy az árát ki tudták fizetni, és éppen ezek voltak azok, akiknek fontosabb volt, ha rövid idő alatt elvégzik a kaszálást, mert a napi ingázás, ipari munka mellett nem volt elég idejük a kézi kaszálásra. A gépeket a szövetkezeti üzletekben lehetett kapni, vásárlásukat utóbb kötelező szerződés aláírásához kötötték, Oláh Sándor apósa 1982-ben, apja 1984-ben vásárolt kaszálógépet. A családok férfitagjai gyakorlatra, egyesek jelentősebb szakismeretre is szert tettek. Szükség is volt ez utóbbira, mert hivatalos javítóműhelyek nem voltak, a karbantartást és javítást helyi szinten kellett megoldani. Ez nehezen ment, mert vidéki környezetben hagyományosan a kovácsműhelyekben foglalkoztak vasművességgel, a géphez az alkatrészeket ott nem tudták előállítani.

Oláh Sándor szerint a gyakran elromló kaszálógéphez minden tulajdonos kellett értsen valamennyit, és a merészebbek/kreatívabbak átalakításokat is végeztek:

„Volt olyan dolog, amit mindenki megcsinált. Akkomodálták a terepviszonyokhoz a gépet. Az asztal [vágólap] két végén volt két öntöttvas szárny, a lekaszált füvet az a szárny egy pár centivel bennebb tolta, hogy amikor sík terepen jössz vissza, a vágórésznel ne gyúljon össze a fű, ne duguljon meg... S a másik, hogy súlyos volt, minden fordulónál emelni kellett a gépet. Na, ezt a szarvat leszerelte mindenki, én nem láttam olyan gépet, amelyiken rajta legyen. Ez egyrészt a terepviszonyok miatt volt, másrészt a fű gyengébb volt a természetes kaszálókon, a lucernánál, lóherénél más volt a helyzet. Amivel sokat kísérleteztek, az a rázófej, a tengelyt egy rázófej rögzíti a késekhez, ez volt az az alkatrész, ami problémás volt, a gyáriak nagyon hamar tönkrementek, volt benne, úgy mondták, dió, az kotyogni kezdett, s akkor nagyobb tarlót hagy. Na ezzel aztán sokat kísérleteztek az üzemben,⁴¹ sokféle kombinációkat csináltak, az egyik, az volt a keresett, a traktor hátsó nagy kerekének a vastag recéi, abból csinálták a rázófejhez azt a részt ami-

40 Itt is megköszönöm Oláh Sándornak, hogy megosztotta velem tudását a kaszálógép megjelenéséről, használatáról, a tulajdonosoknak a géphez való viszonyulásáról.

41 A Vlahicai Vasöntödéről van szó, a homoródmalmásiak közül sokan dolgoztak ott.

be belement a csap, s az egy szezont volt hogy kibírt. Aztán a karbantartás, menet közben saját kárán tanultuk nálam a családban is, láttuk másoknál. Megvannak a pontok, ahol kellett zsírozni, azt meg kellett csinálni, minél gyakrabban csinálod annál jobb. Rituális módszerek voltak aztán használatkor, az emberi testi képességei szerint is, egyéni módszerek voltak. Apám például megállította minden órában 10 percre, mert nem ő kaszált, elszívott egy szivarat, s pihentette, hát a gépnek nem kellett volna pihenni, a gép hűtése működött normálisan. Apám nem kaszált soha, de apósom 2 évvel fiatalabb, s kezdettől, rá volt utalva a tanyán, egyedül volt ott a tanyán, kellett, mert sürgős volt a szénacsinálás.

Apám kaszával is kaszált, a meredekebb helyeken s az öcsém volt aki dolgozott a géppel. A gép kellett, bele volt kalkulálva a szerelés is, az idővesztés, a karbantartás. A gumidefekt ellen az öcsém megtömtö a kerekét gumislaggal, addig tekerte körbe hogy nem tűnt fel, hogy nem belső van benne. Amikor javították, a mester leszedte, nem voltam ott, hogy megmagyarázzam miért lágyabb a gumi, s leszedte s mikor kibontotta, nem belső volt benne. Aztán a leggyakoribb hiba, hogy a benzinbe víz került, dugulása volt. A benzin akkor is probléma volt, páratlan-páros hétvégén voltak, a teherautóktól, s az erdei munkásoknak is adtak üzemanyagot, az IRTA,⁴² az üzem mellett Vlahicán a dombon volt, onnan beszerezték s tartalékolták. Mi is egy sofőrtől szereztük be, a vállalatnak hordta az üzemanyagot Darmanestiről, repülőbenzint hozott, ne törődjek, ettől fog menni, de persze ezek nagyrészt rossz minőségű benzinek voltak...

A gépekhez, és ezesetben: a kaszálógéphez való viszonyulás nem szakismeretek előzetes megszerzésére épült, hanem a napi gyakorlatban alakult ki, aszerint, hogy ki mennyire érdeklődött a gépek iránt, ki milyen kényszerhelyzetben próbálta újra működésbe hozni az elromlott gépet.

Bátorság kellett hozzá valamennyi, mert soha nem javította, soha nem használta apám, s volt egy jó barátom, ott is ugyanaz volt a helyzet, az apja nem használta s nem érdekelte, megvették az apák, egy jó tehénnek, bornyúzó tinónak az ára volt '83-ban, '84-ben, s a gyerekek használták, az apák nem lettek gépészek. Apósomnak voltak olyan hiedelmei, biztosan ez a baja, az a baja, mikor nem tudtuk beindítani, mikor kellett javítani. De annyira lekötött, s ösztönzött, hogy kellene menjen, volt egy belső indíték, hogy egyszer már kapjuk meg a baját, s gyűjtsuk be, hát anyósom s a feleségem csodálkoztak, hogy reggeltől délig étlen-szomjan javítottuk s még mindig nem ment...

---

42 IRTA – Regionális Autószállítási Vállalat.

[Úgy képzelem el, ezek napi témák voltak, amikor használniuk kellett a gépeket, naponta foglalkoztak, kialakultak a családban a viszonyulások hozzá.]

Hát igen, emlékszem egy ilyen szezonzárásra, amikor ilyen kisebb hibák lettek, de már lekaszáltuk a sarjút is, s akkor anyósom azt mondta, na most a gépnek feltehetjük a csillagot, mert jól viselkedett!

Hát egy olyan helyen, a határban ha eltörött valami, akkor kellett vinni Vargyasra, az volt legközelebb, akkor volt szerepe a motorbiciklinek... csak az a hegesztés sem tartott sokáig.

Apósomnak nagy területeket kellett megkaszálni, s mielőtt vett volna gépet, egy vargyasi embert fogadott meg, aki nagyon nagyon pontos ember volt, aki géppel kaszált, értett a géphez, ismerte a gépet, s a gép jól működött s pontos ember volt, inkább kézzel is leszakította, ha ottmaradt, s akkor meggyőződött apósom, hogy hasznos a gép...

[Azt mondtad, hogy a javításkor voltak babonás elképzelések...]

Hát azt hittük, hogy ez a baja, s közben nem... biztosan a karburátor vagy ez vagy az... s egy fűmag is tudott olyan munkakiesést csinálni, a szűrőbe beszorult, a poharába leülepedett, s felszipantotta, s akkor nem kapott benzint, s amíg megkaptad, húzhatod [ti. a beindításhoz a zsinórt] százszor is, nézheted hogy szikrázik a gyertya, kitalálták hogy benzines rongyot kellett tenni a levegőszűrőbe, s akkor jobban gyújt... de hiába, ha nem kapott benzint, mert el volt dugulva...

Itt a lényeg az, hogy az időt lehetett kezelni, többletet lehetett termelni vele... Ha valaki megvette, akkor azt már használták, nem volt olyan hogy akkor ne használja, vagy eladja, olyanról nem tudok, ha már megvette, akkor használta. Voltak olyan hiedelmek, egy-egy ember körül, hogy annak nagyon jól levágja, nagyon jól kaszál a gépe, s akkor a másik ahogy lehetett. Meg a kaszálógéppel csak akkor lehetett kaszálni, ha a nap felsütte a harmatot, volt az elején egy ilyen vélemény, hogy a száraz fűvet tudja jobban vágni, amikor a harmat már felszáradt, de hát vágtuk harmaton is, ha muszáj volt...

Az öcsém annyira megtanulta, szétszedi s összerakja a motrot is, a kapcsolószekekrényt is, úgy hogy működik utána, de sokat kínlódott vele. Aztán voltak vagy hárman, akik szakértők lettek, gyárban dolgoztak, esztergagépen, aztán ezek lettek a helyi kaszáló gép-szakértők, aztán mellettük olyanok is megtanulták, akiknek érzékük volt hozzá, értették már a villamoságnak a csínját-bínját, s a mechanikai részt is. Úgy gondolom, ma már jobb, ha szakember foglalkozik vele, mert rengeteg idő elmegy vele, odaviszem, megfizetem, s rendben van...

[Mi történik akkor, ha elromlik váratlanul a gép?]

Elkezdés ilyenkor gondolkodni, hogy mi történt, mi lehet a hiba. Ma segítséget kapni sokkal könnyebb, azt is valószínűsítéd hogy mi a baj, s aszerint fordulsz a szerelőhöz. Ma a géptulajdonosoknak mindegyiknek megvan a kapcsolata, akihez lehet fordulni.

[Akkor ez már más korszak, mind az, amikor a tulajdonosok saját maguk javították, tanulták...]

Az autóhasználat elterjedése sokat segített, azt jobban meg kellett ismerni, kellett kezelni, hozzá kellett szokni ha elromlik, megáll. Autókon is módosítottak, kicserélték a kipufogócsöveket, hátsó rugózást... Az a vargyasi ember, aki annyira pontos ember volt, az nem módosított semmit, mert azt mondta, az az osztrák, aki ezt a gépet megcsinálta, az nagyon jól tudta, mit miért csinál. S volt, aki újított, dicsérték, hogy mennyire bevállik. Úgy okoskodtak egyesek, hogy igen széles a kaszálógép asztala, s mind a két végén kivágtak, s tényleg könnyebb a motornak, de akkor kevesebbet vág, csak jobb, ha bírja a gép, hogy nagyobb a vágási felület. Mostanában Honda gépeket hoznak, van aki meg van elégedve, de azt mondják, nagy fűben nem bírja, kell túráztatni, s van műanyag alkatrész is benne, hamarabb kopik.

4. kép. Kaszálógép felújítva, Honda-motorral (ifj. Oláh Sándor felvétele)

Van egy olyan ideológia, hogy olcsón megvesszük, s feljavítjuk, megcsináljuk, de az nem lesz olyan tartós, komámék a harmadik kaszálógépet cserélik, gyengébbek. Van aki rengeteg kisépét behoz nyugatról, valamit javít rajta, olcsóbban adja el, s akkor aki megveszi az is javít rajta. Ez egy kényszer.

Nemrég voltunk a vargyasi barlang mögött, kaszáltunk, s egyszer csak megállt, mintha fejbe verték volna. Aztán haza kellett jönni, a szelepfészek

megmozdult és a kompressziót vesztette... Zsögödben van egy műhely, az ott éppen olyan, mintha az IPIC-hez⁴³ egy műhelybe mentél volna be, feketé olajos ruhába a nyugdíjas szakik, esztergagépek... megcsinálták, működik, ki tudja meddig.

Még egy kaszálógép-történetem van: a máréfalvi Simó család esetében az apa traktorista-iskolába járt, és a nyolcvanas évek elején vásárolta a használt kaszálógépet egy gyergyói Tsz-től. A megvásárolt gépet „egy kosárba hozták haza”, és a szakértelmüknek köszönhető, hogy összerakták, megindították. Aki beletanult a kaszálásba, az a középiskolás fiú volt, ő kezelte, javította, ha hívták, ő ment másoknak dolgozni. Volt olyan nyár, hogy több pénzt keresett vele, mint az apa fél éves traktorista fizetése.

A fiú 1990-ben érettségizett a székelyudvarhelyi mezőgazdasági szakközépiskolában, a katonaságnál sofőrkönyvet szerzett, leszerelés után sofőrként dolgozott 1987-től 1998-ig. Közben 1994-ben úgy döntött, hogy gépjavitással is kezd foglalkozni, vállalkozást alapított, ezen belül kaszálógépeket forgalmazott, ezekért garanciát vállalt, tehát a javításukat is végezte. Magyarországról gépkocsikat hozott be, azokat javította, értékesítette, majd egy kisebb kamiont is vásárolt, és áruszállítást is vállalt. 1999-ben hosszabb ideig Németországba ment dolgozni, közben onnan is gépkocsikat hozott be, értékesített.

Végül azonban a traktorok mellett döntött, használt vagy éppen lerobbant traktorokat vásárolt, javított, majd eladta őket. 2003-ban, amikor terepmunkám során megkerestem, az udvaron 4-5 traktort láttam (azért csak becslöm a számot, mert alkatrészként, polcokon szerteszét is heverték volt meg jövődi traktorok, nem csak összeszerelt állapotban lehetett látni őket). A házzal szembeni gyümölcsösben, amely raktárként is szolgált, több használt nyugati kocsit, traktort vagy csak csutakra állított traktormotort, utánfutót, meg három erdei munkára használt traktort (TAF-ot) lehetett látni. A traktorista, majd nyugdíjas, állattartó apával együtt folyamatosan több traktort is használnak saját célokra, ezen kívül fel vannak szerelve egy MAP nevű, a legelők karbantartását végző géppel: ez traktorra szerelhető rotoros szerkezet, a bokrokat, kisebb fákat kivágja, a vakondtúrásokat elegyengeti. Van még egy kaszálópuccoló gyalujuk is, ezzel tavasszal, hóolvadás után a kaszálók, legelők egyenetlen talaját gyalulják egyenesre. Természetesen van vetőgépük, trágyaszórójuk, ekéjük, boronájuk, egy, a negyvenes évek elején gyártott, 1991-ben egy megszűnő TSZ-től vásárolt Ezüst Selector Piccolo nevű gabona szelektoruk. A faluban saját és mások véleménye szerint is akkor ők rendelkeztek a legtöbb, mezőgazdasági munkában használható géppel. A fiú szerint: *A gépeket beállítottam, ha alakul a helyzet, ne kelljen kölcsönkérni...*

A kaszálógépek forgalmazásával, karbantartásával azonban felhagyott a fiú. Azért, mert voltak falubeliek, ismerősök, akikkel nem lehetett tisztán piaci kap-

43 IPICCF – Vasúti Építőanyag- és Gépgyártó Vállalat néven ismert csíkszeredai vállalat a szocialista korszakban.

csolatot fenntartani. Vagyis: szívesseget kértek, és azt nem lehetett visszautasítani, majd késve, vagy nem is fizettek, hanem természetben akarták téríteni a szolgáltatás ellenértékét. Nem lehetett ebben a közösségben a piaci feltételeket megteremteni, a piaci viszonyokat működtetni. Magyarázata szerint ezért kellett áttérnie az áruszállításra: abban a piaci körülmények jobban érvényesültek, mint a helyieknek végzett gépjavításban.

Beépülés, biográfia

Milyen változó társadalmi viszonyulásokat alakít ki tradicionális közösségekben (falun) a motorizáció 1944–1989 közötti folyamata?

Amíg nincs helyben lakók tulajdonában traktor vagy gépkocsi, addig maga a gép mozgatta jármű, ennek teljesítménye, időt és teret változtató hatása nem ismeretes. Amiről értesülnek és tudnak, az a természettől való eltávolodás, az ismerős természeti törvények tagadása („nem ló húzza”), meg státusalakító hatása (városi, gazdag emberek engedhetik meg maguknak, hogy „szórakozzanak” vele).

Amikor megjelennek az első önjáró gépek, akkor helyben is lehetőség van az alaposabb vizsgálatra, tapasztalatszerzésre: részt venni a javításon, beülni a kormány mögé és próbálgatni az érzést: milyen lehet, amikor valóban megmozdul, sőt száguld.

Az igazi változást az jelenti, amikor kezd beépülni a gépkocsihasználat a mindennapokba.

Ez a romániai falvakban a nyolcvanas években következett be. Paradox módon, hála a diktatúrának, a diktatúra elleni szerveződések eredményeként, mondanám, ha nem tudnám: ha nincs diktatúra, akkor is bekövetkezik, csak valamivel hamarabb, és kevésbé keserves helyzeteken, eseményeken keresztül. A kilencvenes évek a minőségi változás elterjedéséhez szükséges mennyiségi ugrást hoztak: elérhetővé tették a gépkocsit mindazok számára, akik hajlandóak voltak áldozni (a kilencvenes évek végén egy átlagfizetésért is lehetett már venni még mozgásképes Trabantot), és megjelentek a gépkocsironcsok (a motorizáció káros hatásai) falun is.

A nyolcvanas években felerősödött egy rituális autóhasználati forma, ami azelőtt is létezett, de kisebb méretekben, kismértékű hatásokban. A diktatorikus politikai rendszer csak kizárólag propagandacélokra használta az állami televíziót, megszüntette annak szórakoztató szerepét, márpedig a nagy világszintű rendezvények (foci-vb, Európa-bajnokság, olimpia, de pl. pápalátogatás) nézőtáborából (fogasztótáborából) már Romániában sem lehetett kimaradni. Az autó segítségével tömeges társadalmi ellenrítusok szerveződtek: oda vándorolt autó-karavánokkal az ország belsejének (férfi) lakossága arra az egy-két napra, délutánra, ahol lehetett fogni az eseményt közvetítő külföldi tv-adókat. Igazi közösségi események voltak ezek, táborozásokkal, ivászatokkal, hetekig tervezték, szervezték, utólag ugyanennyit beszéltek róla. Ezekben az eseményekben éppúgy részt vettek a falusiak is, mint a városiak.

Az autóhasználat alkalmisága szintén a nyolcvanas években érett stratégiává: egyéni pályák alakultak ki, individuális viselkedés körvonalazódott.

Szó volt a kisiparosokról, akik székelyföldi falusi környezetben először használták jövedelemtermelésre a személygépkocsit. A mesteremberek követték őket: azok, akik hétvégén fusítottak, építettek, javítottak. Hozzákötdött ez a modernizációhoz: egyes vidékeken új házakat már fürdőszobákkal építették, meg ekkor kezdtek falun is központi fűtések szerelni az emeletes házakba, az építő, vízgáz-szerelő szakmát gyakorlóknak elkezdődött az a konjunktúrája, ami a kilencvenes években, a gázvezetés terjedésével csak fokozódott. Máréfalván ezek a szakemberek nemcsak feketén dolgoztak, hanem vizsgát tettek és kisiparos-engedélyt váltottak, majd a mozgáshoz szükséges terepjáró autókat vásároltak, majd ezeket lecserélték, közben az autókat minden lehetséges jövedelem szerzésére kihasználták, például rendszeresen szállították a zöldségtermelőket áruikkal együtt a távolabbi piacokra. Ma ezek az emberek a település nagyvállalkozói. Számukra nem 1990-ben, hanem évtizeddel azelőtt kezdődött az az életpálya, aminek most a csúcán vannak.

A nyolcvanas években, a beszámolók szerint, az autó egy másik nyereségtermelő jellemzője is tapasztalható volt a falvakon: ezt a szocialista elosztási rendszer termelte ki és tartotta fenn, az emberek csak kihasználták. Általában 3 évet kellett várni egy Daciára, azaz a feliratkozás, a pénz lefizetése után ennyi idővel kapták meg a tulajdonosok az értesítést, hogy átvehetik a gépkocsit. Aki tehetett, az első kézhez vétele után rögtön lefizette a másodikra, majd mivel szabályozták az egy személy tulajdonában levő személygépkocsi mennyiségét, általában amikor megérkezett a másik, akkor eladták a már használtat. Általában feláron, mert aki megvette, megtakarította a sorbanállást. Tulajdonképpen, az állami szabályozás jóvoltából, a sorbanállásra szánt idő értékével lehetett kereskedni, nyereségre szert tenni. Persze ehhez szükség volt kezdőtőkére: ez Nyárádszentmártonban a háztáji zöldségtermesztésből és dísnótartásból, Máréfalván a szarvasmarhatartásból származott. Ez az „üzletág” 1990-ben megszűnt.

A modernizáció társadalmi változásként is felfogható – de ebben az esetben sem a változás mibenléte, sem pedig az iránya nem adott. Mégis ezt a fogalmat használják annak a hosszú távú változásnak a megnevezésére, amely Nyugat-Európában, majd a világ más részein is lezajlott, és egymáshoz hasonló társadalmakat hozott létre.⁴⁴ Nyugat-Európában a második világháború után alakultak ki a különböző országokban a jóléti társadalmak, Kelet-Európában a szocialista változások is a mezőgazdaság tradicionális formáinak, a parasztságnak a háttérbe szorulását, általános írni-olvasni tudást, iparosodást, városiasodást, a szociális és egészségügyi ellátórendszerek kiépülését, és – korszakonként és országonként változó – élelmiszerellátási biztonságot, sőt bőséget teremtett.

A szocialista átalakulást sem nevezhetjük előre megtervezettnek abban az értelemben, hogy bár lépései racionálisak, a lehetőségek szerint tudományosan megal-

44 H. A. Diederick holland történész véleménye szerint a nyugat-európai fejlődés „nem volt megtervezve. Bizonyos, hogy a középkor végi Anglia, Franciaország, Németország és Hollandia akkori lakói nem láthatták, vajon mi lesz a társadalmi fejlődés iránya. Meggyőződésünk, hogy a négy ország gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális szerkezete számos különböző tényező játéka folytán vált oly hasonlóvá a XX. század végén.” (Diederick 1995: 14.)

pozottak és központilag tervezettek voltak, maga az ideológia, amely körbefogta és irányította mindezt, akadályozta az előrelátást – hiszen nem a társadalmi, hanem a társadalomra erőltetendő valóság képére alapozott. Hatalmas erőfeszítéssel, energia-pazarlással – vér- és könnyáldozatokkal – érte el a szocialista rendszer azt a fejlettségi fokot, ahonnan nekirugaszkodhattak ezek az országok az 1989-es politikai változások után a jóléti társadalmak követésének.

Az általános folyamatok mélyén, a mindennapokban, a kelet-európai elmaradott – tradicionális – vidékeken zajló átalakulások egy kis elemét, a motorizáció megjelenését és elterjedését állítottam figyelmem középpontjába. Magát a fogalmat kitágítottam, hiszen a motoros járművek közé tartozik a traktor is, és ezen a vidéken a változást ennek megjelenése indította el. Traktoristák, gépészek, ezek tudása és magatartás-változása teremtette meg a feltételeket a gépi világ kiterjedésére, használatba-vételére. Ahol megalakultak a kollektív gazdaságok, ott ez a gépesítés tervezett, országos folyamatba illeszkedett. Ahol nem, ott valóban csak rejtve, egyéni utakon szivárgott be a szakértelem, alakultak ki a társadalmi használat új formái. Ez nem azt jelenti, hogy egyéni szinteken nagy különbségek mutatkoztak azoknak a településeknek a javára, ahol jelen voltak az állami szervezetek. Sőt, azokon a vidékeken, falvakban, ahol mindvégig magánföldbirtokok voltak, magántermeléssel foglalkozók éltek, és ebből adódóan nagyobb volt a döntési szabadságuk, meg a felhalmozási (értsd: a rendszer ellenőrzését és elvonási szándékát kijátszó, elrejtési) lehetőségük, tulajdonosként, és nem csak használóként viszonyultak első pillanattól a gépekhez. Kollektivizált vidéken a géppel kapcsolatos tulajdonosi viselkedés csak a személygépkocsik megjelenésekor alakulhatott ki.

A szocialista rendszerben a személygépkocsi-használat köré politikai meg gondolásokból tiltások és korlátozások hálója szerveződött. Először a tulajdonos más vagyonával együtt államosították, használatát a politikai mezőben létező státusokhoz szorosan kötötté tették. Utána a gépkocsi-elosztást szigorúan szabályozták, majd Romániában például, a nyolcvanas években, a mozgási lehetőségeket is rendeletileg korlátozták. Gyakorlatilag a falusi utakon közlekedő személygépkocsikat is bármikor megállíthatta, csomagtartójukat is ellenőrizhette a milícia (különösen az őszi betakarítási kampányok idején).

Maga a gépkocsigyártás fejlesztése és a gépkocsi-használat státuskötöttségének a feloldása is jelentős politikai korszakváltáshoz, a hrucsovi „dognaty i peregnaty” (utolérni és túlszárnyalni) elvéhez köthető.

A két rendszer versenyében a szocializmusnak is követnie kellett a másik félnek a lakosság fogyasztási igényeit kielégítő lépéseit. A hatvanas évek Romániájában azonban még csak a döntéshozatalnak, előkészületnek, gyártás-telepítésnek az időszaka. Viszonylag későn, a hetvenes években a városi, egy generációval azután, a nyolcvanas években pedig falusi környezetben válik megszokottá az autózás, és kiépül az autóhasználat segítségével egy mobilis, a kommunikációs és szociális lehetőségeket kibővítő, de ugyanakkor individuálisabb életmód.

Roger Silverstone használja a mindennapi életbe beépülő televíziózás vizsgálatok a familiarizáció fogalmát (Silverstone 1999: 117 és a továbbiak). Legálta-

lánosabb értelemben ez a használat egyéni formáinak kialakítása – akárcsak az egyes embereknek, a tartós fogyasztási cikkeknek, így a Silverstone által is említett gépkocsinak, meg az általa vizsgált televízióknak is életrajza (biográfiaja) lesz. Még mielőtt megvennék, a tárgyat elképzelik, a (fizikai és érzelmi) „helyét” kialakítják (mintegy fészket készítenek neki). Ahhoz a folyamathoz hasonlatos ez, ahogy egy jövőendő családtagnak (születendő gyereknek, vejnek vagy menynek) helyét előkészítik. A családi, magán-térbe és magánéletbe kell majd beilleszkedjen a kívánt tárgy. Vagyis sokkal többről van szó, mint a tárgy teljesítményének megvásárlásáról. Amikor vásárolnak, akkor azt a tárgyat veszik meg, amely a legjobban illik erre a helyre, amelyikről legjobban el tudjuk képzelni, hogy megfelelő „családtag” lesz.

Silversone familiarizálási folyamatról beszél: a tárgynak a fizikai jellegét, de főleg a jelentéseit a fogyasztók kialakítják, majd átalakítják. Az eredmények nagyon eltérőek lehetnek, hiszen egyesek több, mások kevesebb felkészültséggel, türelemmel és (anyagi-, idő-) áldozattal végzik ezt a munkát. Egyes tárgyak, egyes jelentések, egyes működési módok jobban beilleszthetőek a családi szerkezetekbe, mások kevésbé. Igen sokrétű és időigényes tehát ez a folyamat, melynek eredménye, hogy egy társadalmi csoport (egy család, de lehet egy szervezet, intézmény is) a technológiai tárgyakat és azok jelentéseit saját kultúrájukba – saját tér- és időhasználatukba, saját értékrendszerükbe illesztik. A végeredmény: a tárgyak ellenőrzése, használata, „életbe tartása” egy családi/szociális egységbe integrálódik, a mindennapi rutin része lesz, a tárgyak mintegy „láthatatlanokká” válnak, azaz beleolvadnak a családi mindennapok hátterébe. Az idő pedig telik, a család túllép egy-egy cikluson (a gyerekek megszületnek, iskolába járnak, felnőnek), és a tárgyak is bejárják a maga ciklusait (elromlanak és megjavítják őket, újakat vesznek melléjük, kiköltöztetik a házból a nyári konyhába, nyaralóba) – életútjuk lesz, amit a családtagok ismernek, nyilvánartanak.

Románia falvaiban későn, a hetvenes évek elején jelent meg, és elhúzódott a személygépkocsik familiarizálásának folyamata. A traktorok esetében mindez fel sem merült, hiszen magánember csak kivételesen birtokolhatta ezt a gépet. Falusi környezetben a tartós fogyasztási cikkek (lakás, bútorok, televízió, hűtőszekrény) a hatvanas években már megjelentek, de még luxuscikkeknek számítottak, lassan váltak egyre általánosabban elterjedő eszközökké. A gépkocsi a kilencvenes évekig megőrizte ezt a státust. Nem családtag lett, hanem inkább kíméletet és megbecsülést követelő, de mindvégig idegenségét is megőrző magas rangú távoli rokon.

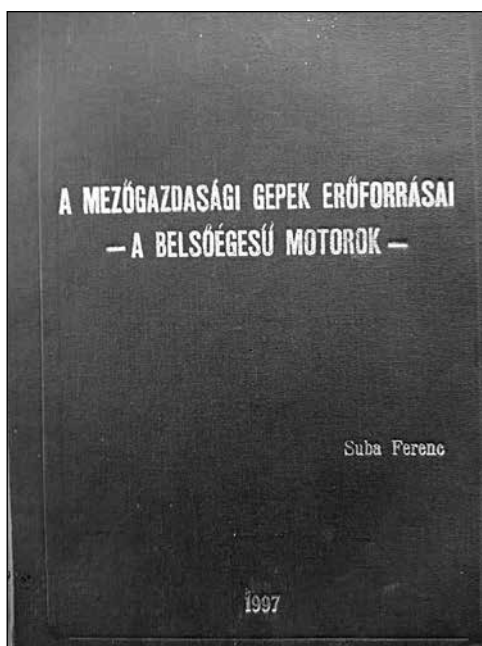
A mai helyzet pedig: az atomok még mindig fontosabbak mint a bitek!

Megfigyeléseim szerint a vidéki környezetben jelenleg nem is a számítógép a leghajtottabb és a leghasznosabb a gépek sorában, hiszen a legfontosabb, leghasznosabb, legnagyobb társadalmi súllyal rendelkező gép: a végre sokak (a fiatal generációhoz tartozók majdnem mindegyike) számára elérhető gépkocsi.

Úgy gondolom, hogy a mai vidéki társadalomban a késői motorizáció és a korai, kezdetleges komputerezáció „versenyének” egyértelmű nyertese ma a gépkocsi. Legalábbis én ezt tapasztaltam, így látom: a digitális eszközök megszerzése, működtetése csak másodlagos.

Suba Ferenc életútja

Suba Ferencet nem azért kerestem meg, mert tudtam, hogy van neki egy *A mezőgazdasági gépek erőforrásai: a belsőégésű motorok* című, 471 számozott oldal terjedelmű, barna borítóba kötött, a borítón 1997-es évszámmal jelölt, géppel három példányban írt „könyve”.

5. kép. Suba Ferenc könyvének borítója

Suba Ferencet azért kerestem meg, mert ő írta a *Márkod históriája és néprajzi leírása* című, 2004-ben a marosvásárhelyi Ansid Kiadónál, magánkiadásban megjelent 217 oldalas könyvet, és ezért lakhelyén, Nyárádszeredában és a környéken mint néprajzzal, népi hagyományok kutatásával, leírásával foglalkozó embert ismerték, és ajánlották, hogy keressem meg, ismerkedjek meg vele. Ez meg is történt, és megtudtam, hogy Suba Ferenc 1938-ban született Márkodban (jelenleg Székelybereg község egyik települése), a hét osztály elvégzése után Marosvásárhelyen, az akkori Gépészeti Középiskolában (Școala Medie Technică Mechanică) végzett két osztályt, traktorista lett szülőfalujában, idővel a traktorista brigád, majd szekció vezetője, majd a nyárádszeredai Gép és Traktorállomás karbantartó gépésze, az esti-

ben letett érettségi és a mesteriskola elvégzése után karbantartó mestere lett, innen ment nyugdíjba 1996-ban, 58 éves korában. Ezután kezdődött egy új korszak életében: nem a gépészetet gyakorolta, hanem néprajzi gyűjtést végzett szülőfalujában, 2000-ben beiratkozott a marosvásárhelyi Népi Egyetem néprajz tanfolyamára, és egy év elvégzése után a következő évben írta meg szülőfaluja „históriáját és néprajzát”. Ez volt a diplomamunkája.

Suba Ferencet 2019 márciusában kerestem meg először. Nyárádszereda déli részében, az egykori Nyárádszentanna faluban (ma ez a városhoz tartozik) laknak feleségével együtt azóta, hogy Márkodból 1974-ben előbb albérletbe ide beköltöztek, majd megvásárolták a házat. Első látogatásom óta 14 rögzített beszélgetést folytattunk, de legalább kétszer ennyit látogattam meg rövidebb időre a Suba családot. Azért csak ennyit találkoztunk, beszélgettünk, mert 2020 márciusa és 2021 áprilisa között, a COVID-járvány miatt nem végeztem terepmunkát.

Többször is választ kellett fogalmazzak kíváncsi kérdéseire: de hát ha a népi, paraszti, hagyományos világ érdekel engem, akkor miért nem márkodi könyvéről, tapasztalatairól beszélgetünk? Miért érdekel engem a traktorista múltja, a belsőégésű motorokról írt, de meg nem jelent könyvének sorsa? Miért arról kérdezem, hogy miképpen alakult a gépek iránti érdeklődése, kötődése, milyen karriert futott be gépészként, milyen volt munkahelye, a nyárádszeredai Gép és Traktorállomás (később: Mezőgazdasági Gépállomás) meg ennek melléküzeme, a traktorjavító műhely, kik voltak a főnökei, milyen műszaki feltételek, politikai-társadalmi viszonyok között kellett dolgozzon a 20. század ötvenes-hatvanas-hetvenes-nyolcvanas éveiben, a Nyárádmentén, a Székelyföld nyugati részén egy olyan traktoristának, aki kora gyerekkorában már élénken érdeklődik a gépek iránt, elsőkik otthonról, hogy gépész lehessen (de aztán hazatér, és mégis otthon lesz traktorista), tanul, mesteriskolát végez, jóhírű gépésmester lesz? Aki a gépekkel, a technikával kapcsolatos könyveket vásárol, olvas, majd ő maga is teljes értékű, terjedelmes szakirodalomra alapozott „könyvet”⁴⁵ ír?

A nyárádmenti Csíkfalva község településein 2004-ben megkezdett terepmunkám során sokszor, sokféle helyzetben találkoztam, beszélgettem traktoristákkal – vagy ahogy az egyik beszélgetőtársam, a jobbágyfalvi idősebb Balogh István, aki 1967-ben végezte a sáromberki traktorista szakiskolát, mindig mindenkit kijavít: mezőgépészekkel. Traktorista volt, mesterségét tekintve, az a helyi vezető is, akit mindenki emlegetett, akit erről a korszakról kérdeztem, aki központi szereplője volt a helyiek sorsát alapvetően meghatározó társadalmi és gazdasági intézményének, a kollektívnek⁴⁶ és a helyi, kollektivizált társadalomnak. A nyolcvanas évek kollektívelnökről, Nagy Jenőről van szó. Traktorista volt az a nyárádszentmártoni, 1921-

45 Az idézőjelnek egyetlen magyarázata van: nem nyomtatványról van szó, hanem gépelt, bekötött kéziratról. Amit ő természetesen könyvnek nevez, könyvként kezel.

46 Mivel a helyi társadalomban ez a megnevezése a hivatalosan Mezőgazdasági Termelő Szövetkezetként (MTSZ) ismert intézménynek (szervezésük, alakulásuk idején, a 20. század ötvenes éveiben, a hatvanas évek elején kollektív gazdaság volt a nevük, megtoldva a szocialista névadás leltárából választott névvel, pl. Új Élet Kollektív Gazdaság), ezért ezt a megnevezést használtam itt és a továbbiakban.

ben született Marton Árpád, aki 2005-ben elvezetett az egykori kollektív gépjavító műhelyének helyszínére, annak romjaihoz, rozsdásodó gép-maradványaihoz.

Amikor a Marton Árpáddal való ismerkedésünk történetét másoknak előadtam, a bemutatott helyzetre mindannyian rögtön ráismertek. Ugyanis minden tapasztalt traktorista tisztában volt a használt traktorok furcsa természetével: a hőmérséklettől, üzemanyag minőségétől, akkumulátor állapotától függően vagy beindult a motor, vagy nem. Ajánlatos volt tehát a traktort lejtőn leállítani, orral lefele: így rövid gurulás után sokkal nagyobb volt a motor beindulásának esélye. A kilencvenes évek elején, terepútjaimon sok ilyen, lejtőn álló traktort figyelhettem meg, sok olyan magyarázatot hallottam, amelyek mind oda lyukadtak ki, hogy ezek: a traktorállomások vagy TSZ-ek elkótyavetyélt használt gépei. Ezeket az (általában az egykori vagy éppen még aktív) alkalmazottak vették meg, újtották fel, a tavaszi és őszi szántások-vetések idején hajtották látástól vakulásig, meg tartották karban tudásuk és anyagi lehetőségeik szerint. Románia traktorgyártása leállt, a külföldi behozott és árusított mezőgazdasági eszközök, köztük a traktorok a kis területeiken gazdálkodó magánszemélyek számára drágák voltak, igazából Romániának a 2007-es Európai Unióhoz való csatlakozása, a támogatási rendszer kialakulás teremtette meg a feltételeket a már a szocialista korszakban működő és onnan öröklött mezőgazdasági gépek, köztük a traktorok cseréjére.

6. kép. Egy volt traktorista, a vadadi Kovács Károly az egykori munkahelyén, a nyárádszeredai Mezőgazdasági Gépállomás nyárádszentmártoni részlegén használt, majd 2000-ben onnan megvásárolt, 1981-ben gyártott U 650-es traktorral. Jól látszik a bal első kerék támasza: a csűr lejtős talajú, ha nem indul több próbálkozás után sem a motor, akkor meg lehet próbálni gurulás közben beindítani.

Én 2004 nyarán Nyárádszentmárton utcáit járva pillantottam meg az egyik lejtős udvar tetején a traktort, meg az udvar mélyében a remorkát (utánfutót), szétszedett vetőgépet, kerekek helyett facsutakokon álló, traktor után köthető tárcsát, használt gumikerekeket, motorinás (gázolajos) hordókat, vagyis számtalan nyomtát annak, hogy a ház, az udvar gazdája nem állatokat tart, gazdálkodik, vagy nem virágágyásokkal, befűvesített udvarral jelzi, hogy felhagyott a gazdálkodással, és iparban vagy szolgáltatásban dolgozik. Benyitottam és rákérdeztem arra, amit amúgy is tudtam, de gondoltam, hogy kapcsolatteremtésre alkalmas téma: miért van a traktor éppen így megállítva? A kapcsolat kialakult, családjáról, a traktorista életmódról beszélgettünk, majd körbehordozott az udvaron, a gépek között. Eljutottunk addig, hogy megígérte: egy másik alkalommal körbevezet a kollektív egykori gépműhelyének maradványai között. Beszélgetésünkről sem ekkor, sem a következő két alkalomkor nem készült hang meg fényképfelvétel, ez az alkalom egy volt a számos, a terepbejárás során kialakult kapcsolatfelvételből, amelyek a tájékozódást, az általános terepismeretet alapozták. Utólag néhány jegyzetet is készítettem, meg felhasználtam ezeket egy 2009-ben megjelent tanulmányban (lásd Gagyí 2009a).

Suba Ferenc traktorista, gépészmester

Márton Árpádon kívül több, a kutatásom helyszínén lakó és tevékenykedő idősebb vagy fiatalabb traktoristával is megismerkedtem. Közülük, amint ez már kiderült az előző részből, Suba Ferenc életútját tartom érdemesnek legrészletesebben bemutatni. Legalább három fontos okom van erre. Lehetséges, hogy vannak olyan traktoristák vagy gépészek, fémfeldolgozásban jártas szakemberek, ma is mezőgazdasági gépek javításából élő elismert mesterek (mint például a jobbágyfalvi Mezei János) a terepkutatásom helyszínén, akiknek narrációi részletesebbek, koherensebbek és színesebbek. De – és ez az első ok – Suba Ferenc tárta fel számomra azt a kezdő pillanatot, ami minden, a gépek és technika használatával jár, Hermann Bausinger által kifejtett regresszió alaphelyzete: a gyerek rácsodálkozik a környezetében megjelenő önjáró gépre. Már idéztem, most újra bemutatom, majd a későbbiekben többször is hivatkozni fogok erre az „őspillanatra”:

Leges legelőbb mikor megjelent Márkodban a Fordson traktor, magyar világ volt, Fordson traktor cséplővel, magyar világ volt s Pestről egy gazda hozta, olyan 6 éves lehettem, hej mikor megláttam, hát mondom 5-6 éves lehettem, nézem, mejen, hát hogy az Istenbe mejen, se ló előtte, se tehen, se semmi, s hát hogy mejen, egy nagy vasdarab csak s pufog s mejen. S ez úgy felizélte a fantáziámat, nem tudtam elképzelni, hogy mi dohog benne, s az viszi, hogy avval mejen, hát mi van benne, S ez úgy felkelte a fantáziámat, hogy mi van benne, aztán ez érdekelt, ez volt a kiinduló pont. (0302 – 2019.04.20.)

Ma, rákérdezésre, az akkori helyzetet felidézve, egy emlékezési folyamatba illesztve meséli ezt így Suba Ferenc. Ne kételkedjünk, első hallásra legalábbis ne: nem az „első találkozás a géppel” sokféle ismert vándormotívumról van szó, hiteles a bemutatás, valóban lehettek jócskán olyanok akkoriban Márkodon, nem csak gyerekek, hanem felnőttek, idősek, férfiak, asszonyok, akiknek megdöbbentő és félelmetes volt az átélt pillanat, a tapasztalat: nézték hogy megy, „egy nagy vasdarab”, puffog és dohog és megy, pedig „se ló előtte, se tehen, se semmi”. Hallottak róla, hiszen mesélték azok, akik már átéltek hasonló találkozásokat, meg esetleg olvastak is híradásokat, láttak képeket, el is képzeltek maguknak, milyen is ez az önjáró gép, de a kulturális megképződésből/virtualitásból előlépő, megelevenedő látvánnyal, a zajokkal, a szagokkal, a tapintható felületekkel való találkozás akkor és ott Márkodon, de mások számára máskor és más helyeken megrendítő és emlékezetes lehetett.

Úgy gondolom: egzisztenciálisan fontos találkozás.

Mert ha van ilyen gép, és ez már látható-hallható-szagozható-tapintható, akkor el kell gondolkodni az eddigi érthető-tapasztalható világon túli valóságok milyenségéről, ember számára felfogható jelentéseiről, céljáról és értelméről: „hogyan az Istenbe mejen”?

El kell gondolkodni a felrémlő fenyegetésről: ha nem az Isten, akkor maga az Ördög az, aki benne rejtőzik (mert hát hatékonyabb, ha nem mutatkozik, csak rejtőzik) és mozgatja.

El kell gondolkodni a megelevenedő gépi valósághoz való viszonyunkról, a lehetséges megismerési stratégiáinkról, hiszen választ kell kapnunk a nyugtalanító kérdésre: „mi van benne”, milyen idea, elv, szellem működteti, és milyen szándékokkal?

Vagy az történik, mint a hasonló helyzetek legtöbbszörében: a megcsodálás után eldöntjük, hogy inkább távol tartjuk magunkat ezektől a tárgyaktól és valóságoktól, és ha mégis szükségünk van ezekre, akkor specialistákhoz fordulunk – vagy pedig eldöntjük, hogy megpróbáljuk megismerni és uralni ezeket a tárgyakat és valóságokat: mi magunk leszünk specialisták. *Felkeltette a fantáziámat, hogy mi van benne, aztán ez érdekelt* – mondja ma Suba Ferenc. Ő ezt az évszázadokkal ezelőtt, a technika korszakának hajnalán kidolgozott utat választotta: szétszedni, mechanikai ismeretekre szert tenni, összerakni, lehetőleg javítani is valamiben a szerkezeten, azaz hozzáigazítani az aktuális elképzelésekhez és szükségletekhez, majd működtetni, és hinni benne, hogy mindez lehetséges, sőt csak ez, a gépek uralása az egyetlen lehetséges viszonyulás.

Ez akkor, a szocialista korszak kezdetén, államilag kijelölt és támogatott ideológia volt. Az új – amin azt értették, hogy szocialista eszmeiségű és szocialista erkölcsű – ember ideológiája. Aki nem kételkedik abban, hogy kitartó erőfeszítéssel, munkával képes arra, hogy uralja a gépeket és technikát, meg saját sorsát, és végül is, valójában az egyre kevesebb titkot rejtő, technikailag-mérnökiileg kezelhetővé változtatható világot.

A második ok, amiért Suba Ferencről érdemes hosszabban írnom: az általa bejárt út, hiszen traktorista, brigádvezető, karbantartó, majd mezőgazdasági gépész-

mester (diplomáján: maistru în specialitate mecanic agricol) lett a több mint negyven éves pályája során. Véleményem szerint akkor és ott, a Fordson traktort csodálva, Suba Ferenc azt még nem gondolhatta végig, hogy mire is szánja el magát. De amikor otthonról elszökve, szülei engedélye nélkül iratkozott be 1952-ben, tizenégy évesen, a hetedik osztály elvégzése után a marosvásárhelyi Gépészeti Középiskolába, akkor már megfertőzte ez az ideológia. De az is szerepet játszott ebben, hogy „meggyűlölte a mezőgazdaságot”:

Engem otthon a gazdaságba úgy befogtak, miután Nyárádszeredából hazahozott apám, a többi gyermek ment futballozni, s én haza kellett menjek, ellátnia lovat, tehent, s akkor apámmal a kőkútról vizet vinni, két rúd volt, apám a rudat közel fogta hogy én bírjam elől, s úgy meggyűlöltem a mezőgazdaságot... Akkor csinált egy kicsi kaszát, s kellett menni vele egész kaszálni, cseszetelni, kellett szántani, vezetni nem tudtam, mert kicsi voltam. Aztán én mentem Vásárhelyre, azelőtt már jártam ott az iskolánál, s mentem s békopogtattam, néztem, hogy direktor, tudtam, hogy igazgató, mi a helyzet, s mondtam, s mi van gyermek, neked nincsenek szüleid. Hát nem érkeznek, mert sok a dolguk. S akkor kellett menni felvételi vizsgára, 700-an voltunk 150 helyre, s aztán sikerült. Számtan volt, fizika s kémia, a román s magyar.

[Románul tudott?] *Tudtam a fenét, azt hittem, hogy elvágta. Egy bándi gyermek ideadta a tankönyvét, s megjegyeztem belőle néhány szót, s írtam... (0296 – 2019.03.21.)*

Inkább ez a választása állította őt arra az életpályára, amelyet befutott – az érdeklődése a gépek iránt megszülethetett a Fordson megpillantáskor, de a pályára állásának a feltételei később alakultak ki, és a kiinduló időszak az a két év volt, amit ebben a középiskolában töltött, amelyet végül is, mivel elvesztette második év végén az ösztöndíját, két év után kénytelen volt otthagyni.

Még ez előtt nagy változások történtek Márkodban: megalakult a kollektív gazdaság első, kezdeti formája, amit „kicsi kollektívként” emlegettek. Suba Ferenc ekkor még a nyárádmagyarósi, bentlakásos általános iskola hatodikos tanulója, innen küldték haza, hogy biztassa szüleit a belépésre: és nemcsak biztatta, hanem, ahogy emlékszik, apja helyett ő írta alá a belépési nyilatkozatot, és ennek következtében visszamehetett az iskolába. Nem tudni, milyen közvetlen hatása volt szüleivel való kapcsolatára ez az új korszakhoz való igazodást bizonyító esemény, de ha tudjuk, hogy utóbb az édesapja kollektív-elnök is lesz, akkor úgy gondolom, hogy hamar beletörődtek a megváltoztathatatlanba, sőt, ennek közvetlen szerepe is volt a traktorkhoz való viszony alakulásában:

Apám kollektívelnök lett, s a kulákoktól elvettek egy Fordson traktort, s az hányódott a színben, s én örökké azelőtt néztem, néztem, hogy hogy gyűjt-sák be, az egyik tölti a benzint, s a másik indítsa.... S gyermekül, megfigyel-

tem, mit kell csinálni hogy hátrafele menjen, mert előre ment... petrol volt benne, s benzín is volt külön, s odahívtam az egyik állatgondozót, jó kemény ember volt, s jöjjön Lukács bá, hajtsa meg, hallám bé tudjuk gyújtani, s bégyúlt, egyből bégyúlt! S azt mondja apám, hát akkor kellene gané-zanak, s akkor hozzákapcsolták a szekeret ganéval s ment... Három sebességük volt, s volt rükverc is... Én gyermekül megfigyeltem, hogy mikor előre megy, akkor előre nyomta, s mikor hátra, akkor hátra húzta... A Fordson traktor bégyúlt, meg kellett még keressem a sebességet, s amíg megrakták a szekeret ganéval, addig járkáltam a traktorral az udvarán a kollektívnek... Mindent kitanulmányoztam. (0269 – 2019.03.21.)

Előzményei is voltak ennek a bátor kísérletnek:

Mikor csépeltek, Fordson traktorral, én mentem utána egész nap, érdekelt. Két testvér vett Fordson traktort, megtanulták vezetni. S elromlott egy helyt, s javították s figyeltem, az egyik mondta a másiknak: hányszor megmondtam, hogy a gyújtás 1,2,4,3, ezt nagyon megjegyeztem. Én addig semmi gépet nem láttam, a kicsi vonaton se utaztam... Az egyik testvér odavolt tanfolyamra, hogy tanulja meg, s akkor én is odamentem, magyarázta, hogy gyújtsák be, be kell zárni a karburátort, hova kell tölteni a petrolt, s be kell gyújtani de óvatosan, vigyázni kell ne legyen békapcsolva, hogy nehogy meginduljon... (0269 – 2019.03.21.)

A következőképpen pedig:

6.-at végeztem, akkor már vittem a traktoristának a pálinkát, hogy engedje, hogy vezessek. S kicsi voltam, s meg kellett fogni a kormányt, s kuplungot nyomni, s kapcsolni, hát gyakoroltam. S egy alkalommal azt mondja a traktorista, hogy el kellene menjek, hogy hozzak vizet. S ez a márkodi hátrában volt, s mondom, inkább menjen ő vízért, s én addig szántok helyette. De nem vízért ment, hanem a bodegába inni, s nem is jött fél nap vissza, de ő tudta, hogy én tudok jól szántani! S egy alkalommal kijöttek, hát én nem tudtam, hogy kik, egy olyan bricska szekérrel, megálltak, ott a föld végén, s néztek. S mikor olyan négyet-ötöt fordultam, hát te gyermek, hol a traktorista. Hát el akart küldeni vízért, de mondtam, hogy inkább ő menjen, én szántok helyette, hát hazudtam. S hát te hol tanultad meg? Itt mellette, vele. S még ízéltek vagy kettőt hármát, s én nem tudtam hogy kik, hát a gépállomás igazgatója s a főmérnöke volt. (0269 – 2019.03.21.)

A kibontakozó kép: Suba Ferencet érdeklődése, hajlama állította az új világban számára kínálgató pályára. Szinte gyerekként, játszva szerezte meg azt a gyakorlatot, amivel elkezdhetette a traktorista pályát:

S aztán hogy kijártam a hetet, s a két éves iskolát is, s elvittek katonának traktoristákat akkor. S kijöttek utánam, bévittek, hát mind gyermeket, fiatal voltam, 16 éves koromtól, s hol a gyermek, hát 18 év előtt nem lehetett traktoristának menni... jöttek a hernyótalpasok, azt is megtanultam, a párttitkár kijött, mondta, hogy felvesznek traktoristának, már tudták, hogy tudok szántani, egy öreg traktoros mellé beosztottak... Az tanított, de egyszer jött, hogy te Suba, te fel voltál dolgozva, hogy 200%-ban csináltad meg a plánt! Így lettem traktorista. (0324 – 2018.11.01)

Vagyis: így lehetett igen fiatal korában már a traktoristák között is kiváló, éltraktorista.⁴⁷

S akkor két évig traktorista voltam, de kivettek, s akkor az igazgató mondta, az én felelősségemre vissza kell venni, s a párttitkárral vitatkoztak.

[Ha jól értettem, akkor a családban nem volt gép, s magának olyan tanulmányai se voltak, hogy megtanulja az alkatrészeket s a gép működését, hanem gyakorlata volt.]

Hát gépész technikus volt az iskola, ott már tanultuk, volt széjjelszedve traktor, úgy hogy fogalmam volt. Gyakorlatom volt, s akkor behívtak azzal a feltétellel, hogy egy idős traktorista mellé odatesznek, s ha nem tudja megcsinálni a gyermek, akkor az segít majd. Csak tudjon a traktor szántani, mert ugye plánja volt minden traktornak, ne álljon, ezért hívtak.

[De ha már traktoristaként rendszeren dolgozott, akkor fizetést is kapott?]

Kaptam. Amennyit szántottam, annyit kaptam. Otthon voltam, az volt a körzet, abban a kollektívben kellett szántsak. Az elején kicsi kollektív, s aztán '62-ben mindenki be kellett álljon. Úgy hogy én azután csináltam meg a traktor-iskolát, 6 hónapot kellett volna, de én csak vizsgáztam, mert már mindent megtanultam ott bent, tudtam a dolgokat, a főmérnök vizsgáztott s az igazgató. Amikor odakerültem, akkor azon az őszön kellett vizsgázzak, de nem kellett járjak tanfolyamra. Így lettem aztán traktorista. Év szerint [...] mondom, nem kellett járjak, mert amit kellett tudtam, s megadták, amit kértek tudtam, megadták a diplomát. (0269 – 2019.03.21)

Előbb lett tehát traktorista, számításaim szerint 1954-ben, 16 éves korában, s utána szerezte meg 1958-ban a szükséges diplomát. Mivel most már a feltételek is adottak voltak, hogy gépekkel dolgozhatott, kiélhette tudásvágyát, egyre nagyobb

47 Korabeli, a propaganda által használt megnevezés. Lásd pl. egy, a cséplésre való előkészületek részletező újságcikkben: „Eddig mindig csak szántottam – mondja Matos Mihály éltraktorista – most már nagyon szeretném látni a szántás eredményét is. Látni akarom a faluban, milyen termést hoz a mi mély barázdánk, együtt akarok örülni a falusiakkal.” (Pontos munkaterv szerint kezdik meg a cséplést és a tarlóhántást a kacszentmártoni gépállomás dolgozói. *Romániai Magyar Szó*. 1950. június 15.) Meg lásd: „A maroszentannai kollektív gazdaságban dolgozó Cioba Gavril 27,62 normálhektárt teljesített s ezzel elnyerte a gépállomás éltraktorista versenyzászlaját.” (Vállalás és megvalósítás. *Vörös Zászló*. 1958. április 8.)

gyakorlatra, meg hírnévre tett szert. A következő, de más történetekben is fiatal korában megmutatkozó gépészi képességeire, fiatal kora ellenére elért sikerekre emlékszik:

Volt egy régi gépész Keresztúron, gáterje volt, az olyan ideges volt, aztán rúgta, káromkodott úgy hogy, Isten, még tudsz sokat baszogatni? Felszereltette a Fordson traktort mágnesre, vásárhelyi mérnök csinálta, s elromlott, nem volt szikra. Hej, ki tudja megcsinálni, s valaki azt mondta, menj fel Subának a fiához, akkor én még gyerek voltam, 17 éves, katonaság előtt. Ki a mezőre, hej, te Subának a fia vagy, s az, s te értesz ehhez a mágneshez? Hát én még olyant nem láttam, de általában mindegyiknek ugyanaz az elve. Hozta széjjelbontva egy tarisznyában. Kiborítja oda, na hallám, ebből hogy csinálsz... Jól, mondom. Meg kellett pucoljam a kontaktot, beállítsam, ahol olajos volt jól megpucoljam s összerakjam, s na mondom, fogja meg azt a drótot, a drót végét. Megrázta jól, meghajtottam, jött a szikra. Hűj az istenit, hát honnan tudad te gyerek? A SMT-nél örökké gyermek voltam. (0299 – 2019.04.04.)

Amit még kihangsúlyoz: volt bátorsága ahhoz, hogy kísérletezzen:

Hernyótalpas traktorral kezdtem... Mikor bévettek, akkor az volt, ott is kellett csináljak egy újítást, mert az egyik lánctalp fenn kellett menjen a borozda tetején, nem a borozdában, mert a traktorok kereke a jobboldali benne ment a borozdában, de a vontatóhorog is úgy volt hogy innen húzott, hogy menjen arrább, dobja oda a földet az eke s állandóan kellett a botkormányt fogni, s igazítani, mert csúszott meg, mert a teher ezen volt, érti. S eszembe jutott fizikából, hogy a nagyobb keréknek az átmérője nagyobb, nagyobb a fordulatszám is, s akkor a baloldali lánctalpból egy elemet kivettem, s olyan szépen ment, a szántásban olyan jól ment, alig kellett mozgassam. De amikor kipróbáltam, egyenes helyen egy legelőn, akkor egy nagy félkörben ment, de én azzal nem törődtem, engem az érdekelt, a szántásban menjen jól...

[Dehát nehéz volt kiszedni a lánctalpból egy elemet...]

Spanolóval meg lehetett eresztetni. Az ilyen dolgokról gyermekkoromban is gondolkoztam, hogy mit lehet csinálni... (0309 – 2019.05.23.)

A megőrzött munkakönyve szerint 1958. március 3-án lett a nyáradszeredai Gép és Traktorállomás traktoristája, de emlékei szerint, ahogy fent olvasható, hamarabb, mert nem volt még 18 éves, amikor már teljes értékű munkaerőként alkalmazták. Beilleszkedett, jól érezte magát, szorgalmas és öntudatos volt, nemcsak megismerte a rá jellemző tudásvágytól hajtva a gép működésének titkait, hanem megtanulta azt is, hogy miképpen történik ebben a környezetben a gépek társadalmi és kulturális használata, mit jelent a „termelésből való kiesés”, meg „kampány”,

meg „a terv túlteljesítése”, igazodott az érvényes elvárásokhoz. A gépek érdekelték, de közben úgy viselkedett, hogy megbecsüljék, vezetésre alkalmasnak találják és előléptessék:

[Akkor maga eltávolodott az otthoni gazdálkodástól...]

Traktorista voltam, s voltak olyan alkatrészei, hogy csak műhelyben szakember tudta megcsinálni, de nekem az volt, hogy nem kellett senki se javítsa, jöjjön, én mindig javítottam, szétszedtem, nekem nem kellett, hogy valaki csinálja meg helyettem. Munka közben is ha kellett javítottam, ne essen ki a termelésből. Széjjelszedtem a blokkmagot, a magasnyomású pum-pát, az egészen komplikált szerelék, hogy kicseréljem benne az elementeket, a porlasztókat, hogy működőképes legyen a traktor, s akkor jött éppen ki Csomós, ő volt a főmérnök, s meglátta, ott volt a padon szétszedve a blokk, s Suba, hát maga mit csinál, hát mondom ezt, hát ezt a műhelybe padlón kell szétszedni s beállítani, hogy lássa hogy melyik mennyit, hogy priccolja be a motorinát, s nekem nem kell műhelybe, anélkül is beállítom, na én arra kíváncsi vagyok, aztán másnap szépen direkt kijött, nézze meg hogy mit csináltam, s én aztán utána is álltam, olyan szépen ment, működött, szépen spriccolta be, szépen ment. Na s akkor, a brigádos az majdnem semmit nem értett ehhez, s akkor megtettek brigádosnak.

[Milyen kell legyen a brigádos?]

10-15 traktornak a főnöke, a körzetnek a brigádosa, karbantartás, javítás, s a traktoristáknak a képzése, az is az ő dolga volt, télen, kértem egy táblát az igazgatótól, olyan lábos táblát, s akkor tanítottam őket. (0269 – 2019.03.21.)

A beilleszkedésnek, alkalmazkodásnak egy másik, az ötvenes években kínálkozó útjára is rálépett, ugyanis sajtólevelező⁴⁸ lett. Kérték erre vagy saját jószántából jelentkezett, erről nem beszél. Én az utóbbit tartom valószínűnek, hiszen a traktoristasághoz képest a brigádvezetés, meg mesteri pozíció szakmai téren jelentett emelkedést, de közéleti szerepjátásra nem adott lehetőséget, márpedig Suba Ferenc azt is fontosnak tartotta. Nem lett azonban intézményvezető. Ez a közéleti, értelmiségi, nevelői szerepvállalás fiatalabb korában sem áll távol tőle, a belső égésű motorokat bemutató könyv megírásának is ez az egyik motivációja, a lehetőség azonban igazából nyugdíjazása után adódott, a néprajzi kutatás, monográfia-írás teremtette meg ezt a státust, töltötte meg tartalommal ezt a szerepet. Mindenesetre az újságcikkek írójaként írásgyakorlatra tett szert, és megtapasztalhatta az ideológiai elvek és a mindennapi gyakorlatok ellentmondásait:

48 Lásd erről tájékoztatóként: Két hónapos sajtólevelező versenyt indított a Népújság. *Népújság*. 1949. augusztus 1., valamint *Az ellenség írott képei* című alfejezetet itt: Gagyi 2004: 158–164.

[Az újságoknak levelezője volt, ez mit jelent?]

Hát igen, már gyermekkoromban kezdtem cikket írni, cikket írtam a kollektíváról s erről arról, de úgy átformálták, olyan címet adtak neki, hogy: Anyám szívesen dolgozik a kollektívban... s megint, hogy a kollektív gazdaság brigádosa az azt csinálta nekem, hogy [...] nem azt írtam, amit ő mondott... Aztán a legnehezebb a gépész emberekkel interjúkat írni...

Tudósítója voltam az Előrének s a Vörös Zászlónak... Jöttek, kérték az újságcikkeket, kérték írjam le, miért hagyták ott a traktoristaságot a traktoristák... Na aztán leírtam, 12 pontba... s aztán lehívtak a pártbizottsághoz, s úgy nekem estek... 8 óra alatt nem tudja megcsinálni a normát, akora a norma, kell 15 óra, s éjjel is dolgoztak, s mondtam, a traktoristákkal kell beszélgetni, nem a papírt nézni... Na visznek be Veres elvtárshoz...⁴⁹ Menjünk azonnal, hogy tudja meg, mi történik a traktoristákkal...

[Meg voltak adva a témák?]

Hát egyszer a traktoristák, a faliújságra amit írtam... tervteljesítés... Kapáltak a kollektívban, s egy aktivista odament, jaj, ezeket a szép kicsi csemeteket kapálják ki, hát ez értékes... Ilyenek voltak... Leírtam az én véleményemet is... Voltak ilyen ankétek, hogy miért hagyják el a traktoristák a traktoros pályát... (0324 – 2019.11.01.)

1958-ban katona lesz, és mind annyi traktorista társa, a tankosokhoz kerül. Hosszabban kibontottam *Régi ember új világban. Sztrátya Domokos életútja* című könyvemben (2019) azt az esetet, amikor egy magyar, székelyföldi fiatal a román hadseregben, a 20. század ötvenes éveiben, képességei szerint és szorgalmának köszönhetően karriert fut be, és a katonaság életének olyan pozitív időszaka, amire szívesen emlékezik. Ugyanez a helyzet Suba Ferenc esetében is. Szívesen, többször is elmeséli kalandjait, annál is inkább, hogy ez neki egy országos versenyen első helyet, olyan dicsőséget hoz, amire ma is büszke:

[Magának jó katonasága volt, pedig mások sokat panaszkodtak.]

Hát az elein ki voltam szuperálva, mert nem tudtam semmit románul, s azt mondta a komándánt, nincs mit csinálni, s összeszedték ezeket aki ilyen volt, s akik technikailag nem feleltek meg, már úgy volt, hogy visznek a Zsil völgyében a bányába. S akkor bejött az a kapitány, amelyik innen Szentgyörgyről elvitt oda, s magyar volt, Lipován voltunk, s bejött, hát mi van, ki vagy szuperálva, s ki, s na gyere velem, s beosztott egy plutonba, de ott is baj volt, s akkor adott egy szótárt, s azt esténként nézegettem.

Már a válogató vizsgán a legjobban kijöttem. Ott szerencsém volt, mert olyan volt előttem, aki félős volt, bevitték egy ciheresbe, s a tank ha megbilient, ez már megijedt, na állj meg, nekem nem kell mondjad, hogy lassabban, aztán én nyomtam, de nem szólt, s úgy jártunk, hipp, hopp, s aztán leg-

⁴⁹ A Maros Megyei Pártbizottság akkori első titkára.

jobb lettem, cel mai bun, s akkor az év letelt s instruktornak visszatartotak. A vizsgákon is jól jöttem ki. Volt 3 hónapos felkészítő, instruktornak, s akkor jöttek az újoncok.

S azt hiszem már mondtam, volt az a verseny a Radnai havasokban, cel mai bun tanchist din RPR. Ez volt egy verseny. Éj, az is erősen kurvás volt, még az oroszok csinálták azt a sok tankakadályt, egy cserefás, 40 centire le volt vágva a fa, s úgy kellett menni, hogy rámenjek a lánctalppal, mert ha nem akkor megemelte az egyik felét, fennakadt, csak került a fát. Megvolt, hogy mennyi idő alatt kell visszamenni, nézték az időt. S mi voltunk a legutolsók, délután 6 óra felé, s egy barátom, az is magyar volt, de egy másik plutonban, s az jött ki akkor legjobban, mert foarte bunara megcsinálta 35 perc alatt, de én megcsináltam 23 perc alatt! Mert előbb én is mentem vele, néztem a terepet, kellett ugratni, egy nagy patak volt, hát az úgy engedte, azt a szűzmáriáját, amikor visszamegyünk, s volt ott egy orosz tábornok, az még gratulált neki. Akkor odajött a parancsnokunk, a kapitány, mérnök, a delegátus aki volt velünk, s nagy hangon az mondta, mai Suba, tu ai fost cel mai bun, eresszed, ne félj, ne nézd a cserefákat, azt nem tanultuk sehol, ne nézzed, mert ha nagy svunngal meg, nagy a súlya, akkor lecsúszik róla, mert ha félfelére került, akkor lecsúszott, s akkor én engedtem, s lecsúszott. S akkor mikor visszaértem, akkor ott volt az asztal, ott a tisztok, de én tudtam, hogy amikor mentem 70-essel, akkor ha teljes erővel fékezek, akkor még csúszik 10 métert, aztán eresztettem és éppen ott álltam meg, aztán gratuláltak. (0299 – 2019.04.04.)

7. kép. Suba Ferencnek a katonaságban szerzett tankvezetői igazolványa

Arra is büszke ma, hogy segítette magyar társait:

Aztán voltak magyarok, s kellett vizsgázni, s én voltam csak magyar sergenti rangba, s a többiek mind alhadnagyok s sergent majorok voltak. S akkor fel volt osztva, s egy plutont vizsgáztattam én. S tételek voltak, s volt egy, szeredai volt, s mit lehet csinálni? Hát mondtam, szólok a kollegáknak, s hátrahívtak este ezek a magyarok, hogy jó volna valamit, s aztán hoztak be egy liter likórt, s aztán ittunk, de egy bukaresti volt a másik plutonban, s az átaljött, s látta s jelentette. S akkor reggel mondta a tisz, mai Suba, ce ați făcut aseară. S aztán pont hozzám került, aki jelentette, s utána jött, éppen ez a Búzás, s aztán én szigorú voltam ezzel a bukarestivel, kivettem a contact generalt, s akkor nem indult. S volt egy hadnagy, az kiabált, ce faci mă pulică, miért nem indulsz, s amikor indult, akkor lefulladt. S a hegy közepén is, oprește, s akkor megállt, s kezdett csúszni visszafele, rá kellett lépjen a fékre. Na aztán megbukott, 3 nap múlva már a bányában volt Petrozsényben. Akkor aztán jött Búzás, s én előre megmondtam mindent magyarul, mit csináljon, s ezt a románt hátra ültettem, hogy ne hallja, s a végén mondom: na vezi pulică cum trebuie să conduci? Úgyhogy jól sikerült neki. S akkor volt az elméleti, na mit tudsz Búzás, hát semmit se jól, na tanuld meg a főkuplungot, a beállítása annak a legegyszerűbb, miből áll, s a beállítás, reglaj, s a vizsga előtt odaadtam a tételt, ambreajul principal, s amikor kihúzod a tételt, akkor ezzel jössz! A tisztek előtt én vizsgáztattam, Bukarestből is volt egy, na ambreajul principal, s tudta, s akkor a tisztektől kérdeztem, dacă aveți ceva de întrebare, s nem volt, és sikerült, aztán úgy örvendett! (0299 – 2019.04.04.)

Ha valaki gépész volt, akkor volt hajlama és ösztönzése arra is, hogy a motorke-rekparózás kezdeti korszakában, vagyis amikor még akadozó alkatrészellátás, kezdetleges szerviz- és útviszonyok voltak, és bizony gyakran kellett az út szélén javítani a gépeket, a motorosok sorába belépjen. Erre példa Suba Ferenc is:

Mikor leszereltem, akkor lett motorbiciklim, 175-ös MZ-m volt, akkor egyből lehetett venni, be kellett menni Vásárhelyre, busszal, de még nem volt könyvem, hogy kerül ez haza? Mert a vezetéssel nem volt baj. Akkor ide Szentgyörgyhöz a benzinkúthoz kiteszítottam, s akkor utána jöttem, s a falukba leszálltam ahol milicista volt s taszítottam, s akkor Deményházán át, s ott ki Márkodba, ez 1960-ban volt. Aztán sokáig szolgált, 4-5 évig, de egyszer letörött a villája, mentünk egy barátommal Szentgyörgyre Abodon keresztül, letörött a villája s az eleje leesett s aki hátul volt az a fejemen keresztül lerepült. Makfalván bevitettem a lengyárhoz, s ott megheggesztették, de már tovább nem kellett. Itt Szeredában volt valaki, annak volt IZS-je, de rossz volt a dereka, az MZ-nek jobb a rugózása, na cseréljük. Na jó, szórt szórrel. De nem volt jól beállítva. S akkor hazavittem s beállítottam, gyűj-

tást, mindent, s mentünk a jegyzőhöz, akkor csodálkozott, úgy mentünk, a hegyen se kellett visszakapcsolni, ez nem ment így új korába se, s akkor még rá kellett fizessek 1000 lejt, mert már nem akarta eladni. Nem gondoltam, hogy megegyezünk s akkor a jegyző előtt... Úgyhogy ráfizettem.

[Ez érdekes, maga a szakértelme miatt rá kellett fizessen...] (0299 – 2019.04.04.)

A papírjai szerint 1964-ben nevezik ki a nyárádszeredai Gép és Traktorállomás márkodi traktoros brigádjának brigádosává.

Hat hónapos tanfolyam volt, akkor azt mondtam, adják ide a tételeket, s levizsgázok.

S akkor megtettek brigádosnak, s ahhoz kellett brigádos iskolát is tenni. Andrásfalván volt az iskola, mellette ott volt a műhely. 1949-ben akkor már ott voltak a szeredai javítóműhelyben a traktorok, a felszerelések. Mikor odakerültem később, akkor egy télen a műhelyben, az egész megyéből, 200-300 traktort javítottak. Apránként szerelték fel. Nem nagyon készítettünk mi alkatrészeket, mert megvoltak az alkatrészek, Vásárhelyt volt a Báza, onnan hoztuk. Amikor béhoztak, akkor már ki volt alakulva, a megyéhez tartozott, mindenhol a megyéből hoztak traktorokat télen javítani. Akkor volt Vásárhelyt, Segesváron, itt Szeredában is központ, meg Régenben, s akkor lett Szovátán, Ludason... (0299 – 2019.04.04.)

Több traktorista főnökeként a traktoristáknak átadott traktor, más gépek, leltári tárgyak használatát felügyelte, meg a nagyobb javításokat időben betervezte, a kisebbeket a traktoristákkal együtt elvégezte. Az állam vagyonának őreként, a szabályok ismerőjeként és az meghirdetett etikai elvek nevében fellépett a traktoristák nemtörődömsége ellen, vállalva a konfliktusokat is:

[Egy traktor egy traktoristához tartozott?]

Átal volt adva neki leltárilag, a traktor, az eke, s vetőgép, amivel évekig dolgozott, permetezőgép, s a kombájn, leltárilag átal volt adva neki, ők feleltek.

[Karbantartásért ki felelt?]

Én feleltem a karbantartásért, a kapunál sokszor ott kellett állni, kalapáccsal, hogy meghúztad-e a csavarokat, s olajat töltött-e, s ha nem, ott maradt defektbe munka közben. Pontosan volt egy ilyen esetem is, szépen néztem az olaját, erigyj s töltsél, s az elmegy mára, s pontosan, délután le-sült a motra, na mondtam, baszd meg, most már rendezed, s akkor a szere-lővel pálinkával mivel rendezte. Például a gumiknak is megvolt, hogy meny-nyi ideig, hántriban, úgy mondták, hántriban, hogy mennyit kell tartson. S volt éppen egy unokatestvérem, s hogy ne rázzon, kieresztett a gumikból a levegőt, s háromszor is figyelmeztettem Pétert, s á, jól van az, s akkor szét-

ment. S akkor én is el kellett menjek vele, a könyvelősnél kinézték, hogy mikor kapta, s kiszámították, hogy mennyi hántrit csinált, s akkor a felét az árának megfizettették, s akkor az anyja jött reám, hogy én vagyok a hibás, hát Péter tudta, hogy nem, de az anyja...

[Volt garázs?]

Nem, az ég alatt voltak sorban. Télen fagyban, hóban. Kabin se volt. (0299 – 2019.04.04.)

1964-ben 26 éves volt, és már régóta dolgozott ebben a brigádba, jól ismerte az egyes traktoristák képességeit, erősségeit és gyengéit, de meg kellett tanulni a munkafolyamatok szervezését, a kollektív gazdaságok vezetőivel való egyezkedéseket is.

Kampányok voltak, s ha otthon végeztünk, akkor kellett menjek Torboszlóba, vagy Szentimrére, máshova, segíteni, kombájnnal csak később mentünk a Regátba. Akkor Márkod volt a kollektív központja, a néptanács is itt volt, Mája, Kendő ide tartozott, s 10 traktor, később 12 volt itt.

[A traktorok műszakilag ide tartoztak, de az utasítást, hogy hova menjenek, mit csináljanak, azt a kollektív mérnöke s elnöke adta meg.]

Igen, reggel bejöttek, a mérnök s az elnök, s megbeszéltük, hogy hány traktor hova kell menjen, s akkor én beosztottam, aszerint hogy melyik hova volt jobb, mert volt aki csak szántani tudott, nem tudott vetni, vagy a kombájnozás.

[Ha elvégeztek egy traktorista szakiskolát, akkor volt ezek között olyan, hogy nem tudott egy munkafázist?]

Ej, sok volt ilyen!

[Papírja volt, de nem tudta... Idősebb kollegái kik voltak? Akik idősebbek voltak, azok hol tanulták a mesterséget?]

Az elején a gépészeket szedték össze, hát minden faluban volt cséplőgép, Fordson traktor, vagy ilyen traktor, vagy olyan traktor, s tüzes gép, ahogy mondták, s azokat akik kezelték, aztán összeszedték őket. Nem volt fix fizetés, teljesítmény után fizettek.

[Akkor lehetett hajtani őket, éjjel is dolgoztak...]

Igen.

[Ha idősebbek, akikről lehet tanulni, azok nem nagyon voltak, akkor maga önmagától mindent kipróbált s megtanulta amit kellett?]

Igen, az igazgató mondta, nézd meg, Suba többet tud, mint három mérnök... (0299 – 2019.04.04.)

Mindent kipróbált s megtanult – ezen azt értem, hogy jól ismerte a gépek szerkezetét és működési folyamatait, vagyis az esetleges adódó hibákat is hamar felismer-te, a javítás módját is kigondolta. De ennél több az, amire gondolok. A gépek mellett, technikai környezetben érezte jól magát, ez volt a természetes közege, és úgy viselkedett, mind aki uralja azt a környezetet, és másokat is arra kell bízasson, abban

kell támogasson, hogy „jó gépészek” legyenek. A gépekkel való együttlétezésben a gépek szakszerű működtetésére, folyamatos karbantartására, minél hosszabb idejű eredményes használatára kell törekedni. Ennek titka pedig hogy a traktorista „szeresse a mesterségét”. „Nincs rossz gép, csak rossz gépész” – írja könyvének előszavában, és véleményem szerint azt érti alatta, hogy a kétség fölött áll: a géphasználó ember az, aki meghatározza, uralja a gépet, az ember–gép viszonyt.

Igen szemléletesen határozza meg a gép „személyiségét” és a hozzá való helyes viszonyulást egykori mesteriskolai társa, a vadadi Kovács Károly:

A gép... hááát [gondolkozik a szón]... a gép az mutuj! Az nem érzi, hogy mi történik rajta, az nem látja, hogy mejen s te közben mit csinálsz, s hogy csinálod, az húz, az megy s te irányítod, az mutuj. Pontosán mint az állattal, a géppel is az van. Én tudok olyan emberekről, akiknek egy szezomban semmi baja nem volt a géppel, nem volt mert az ha megáll, nem rögtön, hogy hoppá, keresem az árnyékot s azonnal hanyatán, hanem ment s megkerülte, s megnézte, egy csavart meghúzott, meg van lazulva, én húzzam meg, mert hanem nagyobb baj lehet belőre. Megkerülte szépen, s ahol tudta, hogy defekt szokott lenni, na most leült s azt tisztázta, s ráhúzta, a nyugodtan utána leült. (0345 – 2021.05.28.)

1969-ben újra előlép: a munkakönyvben a megnevezés karbantartó gépész (mecanic de întreținere): fizetésben ez több volt, mert nem csak egy brigádnak, hanem egy egész körzetnek lett a karbantartó gépésze.

[Mi a különbség?]

Brigádos aki a traktorokat irányítja, hogy hova menjenek, a karbantartó verifikálja, javítja a traktorokat.

1970-ben lett szekciófőnök, azaz az 1968-ban újjászervezett, ezután Mezőgazdasági Gépállomásnak nevezett gépesítési központ egyik körzetének vezetője, ekkor 1900 lej volt a fizetése. 1973-ben helyezik át a központba, Nyárádszeredába, a központi gépműhelyben lesz karbantartó gépész. Ígéretet kap újabb előléptetésre, de ehhez szükséges, hogy letegye az érettségi vizsgát. Ezért 1974-ben feleségével és két fiával Márkodról beköltözik Nyárádszeredába, hogy az itteni Mezőgazdasági Szaközépiskola esti osztályába beiratkozzon és itt érettségizzen 1979 tavaszán. Intenzív munka, tanulás, olvasás időszaka ez. Felesége szerint öt olyan év, amikor éppen csak hazaért a munkából, vette az iskolás könyveit, füzeteit és estig iskolában volt.

Az érettségi után azonnal felvételizik a segesvári mesteriskolába (școala de maistru mecanic agricol). Ide azok jelentkezhetnek, akik traktorista szakiskolával és legalább tíz év gyakorlattal rendelkeztek. Ő nem végzett hároméves szakiskolát, csak hathónapos tanfolyamot, azt is úgy, hogy csak vizsgázott – de érettségizett, és több mint húsz éves gyakorlata volt, magasan teljesítette a követelményeket. A munkakönyvében egy 1979. szeptember 19-i bejegyzés szerint ekkor: tanuló,

2247 lej a fizetése. Egy évet volt az iskolában, ez volt az elméleti képzés ideje, de volt a gyakorlat, meg a diplomadolgozat megírása. 1981-ben lesz I. kategóriájú gépész-mester, a fizetése ekkor 2880 lej.

Akkor béhoztak a műhelybe, de volt vagy 20-22 traktor a szekcióba, de gyenge volt a karbantartó, állandóan kellett melléje valaki, s akkor jött Csomós, hogy be kellene menjél, mert az nem ér semmit... s akkor utána mentem mesteriskolába. Azért költöztem be Nyárádszeredába, mert el kellett végezzem az estit, hogy mehessek mesteriskolába, a fiam elsőosztályos volt... Aztán 5 évet jártam, s érettségiztem, s beiratkoztam Segesvárra a mesteriskolába, s oda jártam, csónakos motorom volt akkor s azzal ingáztam, internátus volt, de szombaton este jöttem haza s hétfőn reggel mentem vissza, csónakos motor. Az nagy eredmény volt na. Egész Erdélyben ez az egyetlen mesteriskola volt, olyan szigorú volt, 8-ason felül vették csak fel az embereket, annyi volt a jelentkező, románul volt, s Csomós négyet küldött oda, hogy legalább kettőnek sikerüljön, mert kell ide a mester. De kemény felvételi volt, nehéz volt bejutni. Hát mikor odamegyünk, már voltak olyanok, hogy háromszor voltak, három évben, s egyszer se sikerült, s amikor odamentünk, na megint jönnek, hát hogy létezik hogy ennyien jönnek, nem fog nekik sikerülni! S aztán a vizsga olyan volt, hogy egy tantárgy nem sikerült, akkor már mehetett haza. Ketten voltunk innen érettségivel, s ketten szakiskolával, nekik kellett legyen 10 év gyakorlat, aztán kiségtettük egymást, s mind a négyünknek sikerült.

8. kép. Suba Ferencnek a mesteriskola elvégzését tanúsító diplomája

[Felesége: *Engem vitt be a szülészetre, s ő ment felvételizni, akkor született a harmadik fiunk...*]

Erősen érdekelt engem, hát olyan hamar mentek ki egyik-másik, s én kellett még papírt kérjek... S a direktor gratulált, még ilyen nem volt, hogy amióta fennáll az iskola, minden tantárgyból a felvételin 10-ese legyen. (0299 – 2019.04.04.)

A szakiskola elvégzése után a központi javítóműhely megbecsült mestere lesz, de adott helyzetekben különbözőn helyettesítésekkel is megbízzák.

Az volt az érdekes, Magyarósra ki voltam téve, mert a szekciófőnökből kollektív elnököt csináltak, s megkértek, a főmérnök, hogy Magyarósra fel kellene menjél, s felmentem, reggel mentem s este jöttem, biciklivel. S akkor jött a kombájnozás, s Vásárhelyről két pasas, ezek a pártosok, ki volt téve, hogy ellenőrizzék, s az is volt, hogy olyan alkalom, hogy ha nem lesz elég a motorina, akkor kell kivinni. S fent voltunk Szénamezőben, arattunk, s délután az egyik kombájnból kifogyott a motorina, s akkor jött oda, hogy Suba elvtárs, hát mi van, hol van a ciszterna, nem tudja, hogy itt kell legyen, na most már meg van baszva az egész tudomány! Dehogyan van, a másik kombájnot leállítottam, adj egy veder motorinát! S aztán jöttek, hogy Suba elvtárs, be kell iratkozni pártiskolába, s akkor mondtam, hogy hogy iratkozzak, hát engem akarnak, hát ugye én nem tudom megszervezni az aratást sem, aztán egy másikat vittek! (0299 – 2019.04.04.)

Nem akar pártiskolát végezni, vezető lenni. A mesteriskolában kiemelkedik tapasztalatainak alapuló gépészeti tudásával, meg a pontos műszaki rajzaival, és másoknak, például Kovács Károlynak is segít a vizsgadolgozat elkészítésében.

[A maga rajzait is Suba csinálta meg?]

Részben, segített... nagyon értette... A vizsgadolgozatot, hát a vizsga előtt fél évvel kiadták a témákat, hogy te mit akarsz, a traktornak melyik részt, s aztán abban ügyesen segített Feri, a technikai rajzokat, soknak segített. Neki volt praktikája a rajzokhoz, aztán beléjöttünk, s mire beléjöttünk volna, már vége lett. De soknak segített. Nagy művész volt az öreg, szerette a gépeket, mai napig... (0344 – 2021. 05.24)

Nem akar tehát vezető lenni, egyre inkább arra koncentrál, hogy a tudását másoknak írásban is átadja: a nyolcvanas évek során kitartó munkával megírja a könyvét, amihez évtizedes olvasással, könyvek vásárlásával, jegyzeteléssel készül fel. Volt ambíciója, hogy megmutassa: mi is lett abból a gyerekből, aki a traktorista helyett szántott egykor, a gépállomás terepen ellenőrzést végző igazgatójának és főmérnökének elképedésére. A középiskolás évek, majd a mesteriskola megmutatták, hogy képes kitartóan olvasni, jegyzetelni, írni.

Az egyik motiváció az lehetett, amiről fentebb is beszámol: nem voltak olyan idősebb, tapasztalt traktoristák, akiktől ő tanulhatott volna, inkább az volt a gyakorlat, hogy tőle várták a megoldást, tőle akartak tanulni. Lehet, nem pont ekképpen fogalmazva, vagy így is és más helyzetekben, másképpen is megfogalmazódott, és a nyáradszeredai Mezőgazdasági Gépállomáson, a megye központi javító műhelyében dolgozók között elterjedt: *Suba többet tud, mint három mérnök.* Be kellett hát bizonyítsa, hogy ez valóban igaz. Felesége véleménye szerint *Istenem, istenem, annyit kopogott éjjelenként, a gyermekek is megszokták az írógép kopogást, még jobban aludtak, de úgyis lassan ment, szaporátlan volt... Kétszer is leírta kézzel, amíg kapta az írógépet Ilonkától, ez a forradalom után volt, hát géppel írni tudott már, bent megtanult... sok idő volt, amíg ennyire jutott...*

9. kép. *Suba Ferenc* írógépe

Következik tehát a harmadik oknak a bemutatása, amiért érdemes Suba Ferenc életútjával foglalkozni. Ez pedig: gépész, és gépészként két könyvnek a szerzője, két, teljesen más területhez, más valóságtartományhoz sorolható könyvnek. A könyvek mögött két, igen jól elkülönülő sors és értékrendszer sejlik fel. Miért írta meg az egyiket, miért nem sikerült megjelentetnie, és utána, nyilvánvaló hiányérzettel hajtva, valamilyen beteljesülést keresve, életének mintegy új értelmet adva miért írta meg és jelentette meg saját kiadásban a másikat?

Gép és gépészek vidéken

A szocializmus korszaka traktor-használatának intézményes szervezési formáit és a mindennapok néhány sajátos jellemzőjét szeretném részletesebben bemutatni ebben a fejezetben. Szót fogok ejteni a szervezési keretekről: a szocialista gépállomásról, a traktorista élet igen tág politikai-gazdasági-szakmai, meg adminisztratív kereteiről, a termelékenység és jövedelem hivatalos méréséről, az ötvenes-hatvanas években a teljesítmény-számítás alapegységeként szolgáló hantriról, a traktorbrigádról, a társadalmi illeszkedés kérdéseiről.

Az adatok Suba Ferencsel és társaival való, az utóbbi három évben folytatott beszélgetésekből származnak, meg azokból a könyvekből, amelyet Suba Ferenc könyvtárában őriz mai napig, vagyis amelyekről feltehető, hogy általánosan ismertek voltak abban a korszakban, amikor nagy példányszámban megjelentek, és a téli tanfolyamokon ezek alapján szervezték meg a továbbképzéseket a traktoristák, majd a hatvanas évek közepétől bevezetett hivatalos, a szakma követelményrendszerének változásához igazodó névváltozat szerint: mezőgépészek számára.

1948-ban már az új hatalom diktálta propaganda és agitáció egyik főszereplője volt a traktor – és „lovasa”, a traktorista.

10. kép. Valamikor a szocialista korszak kezdetén, vidéken: érdeklődő lányok ismerkednek a traktorral. Jó ok van azt feltételezni, hogy ez egy, a női traktoristák toborzásához használt propaganda-kép.

Forrás: https://torimaskepp.blog.hu/2016/10/19/nonek_lenni_az_50-es_evekben_a_noideal

Az 1938-as statisztika⁵⁰ szerint a négy székelyföldi megyében összesen 280 traktor található, igen egyenlőtlen eloszlásban (Maros 150, Háromszék megye 86, Udvarhely megye 24, Csík megye 20 darab). Az országban ekkor 4039 traktort írtak össze. Az évtizedek során rohamosan növekszik ezek száma, hiszen 1948-ban beindult Brassóban a hazai traktorgyártás. Ebben az évben 10189, 1950-ben 13713, 1960-ban 40194 a traktorok száma, 1970-ben 107209 traktort tartanak nyilván, tehát tíz évenként csaknem megháromszorozódik a számuk. 1985-ig még nő ez a szám (1980: 146592, 1985: 184409), majd valószínűleg a kiselejtezők, racionalizált használat nyomán, meg esetleg más, általam nem ismert okokból erősen csökken: 1989-ben 151754.⁵¹ A kilencvenes években, amikor már magánemberek is vásárolhatnak traktorokat, megint növekszik a számuk. A 2003-as adatok szerint 2002-ben az országban összesen 169240 traktort működtettek (ezek közül 163711 volt magántulajdonban).⁵²

A traktor mint munkagép és szállítóeszköz a szocializmus korszakában igen kivételes esetben volt magántulajdonban. A köztulajdonban levők használatát pedig igen erősen szabályozták, ellenőrizték. Ez a gazdasági hatalom feletti monopólium biztosításáért történt: ne lehessen az állami erőforrásokat magáncélokra használni.

A negyvenes évek végén, az ötvenes években kialakított szerkezetek, használati módok a hatvanas években jelentősen átalakultak. A traktor használatának, a „traktorizációnak” két korszakáról kell beszélni. Az első: az osztályharc, a kollektivizáció időszaka – a felnövő nemzedékek számára a sematizmus tendenciózus, kollektivizálást tematizáló irodalmából jól ismert hősök, konfliktusok, „hajnali győzelmek” periódusa.

1948. október 7-én alakultak meg az első gép- és traktorállomások. Ezzel kezdetét vette a termelő területek gépi művelésének állami monopóliuma – noha a propaganda-terjesztette szövegek nem erről szóltak, hanem arról, hogy a gép- és traktorállomásoknak „a földmunka gépesítése és a felsőbbrendű agrotechnika alkalmazása által meg kell győznie a szegény- és középparasztot a kollektív gazdaság előnyeiről”, valamint alapításukkal „a párt és a kormány egy erős eszközt teremtett a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségére, amely demokratikus rendszerünk alapja”.⁵³

50 Az 1938-as adatok forrása: *Anuarul...* 1940: 516–517.

51 A számadatok forrása: *Anuarul...* 1990, Parcul de tractoare și mașini agricole principale din agricultură.

52 Erről lásd *Anuarul...* 2003, Parcul de tractoare și mașini agricole principale din agricultură în 2002. Érdekes következtetéseket sugallnak a Székelyföldet magába foglaló három megye adatai. 1989-ben Kovászna megyében 1417, Hargita megyében 1746, Maros megyében 4290 a traktorok száma. Ugyanez 2002-ben (zárójelben a magántulajdonban levő traktorok száma): Kovászna megye 3633 (3614), Hargita megye 3893 (3861), Maros megye 4951 (4.859). A magángazdálkodásra való áttérés következményeként Kovászna megyében tehát 13 év alatt 256, Hargita megyében 223, Maros megyében pedig csupán 115%-kal nőtt a traktorok száma (az országos növekedés sem több 111,5%-nál). Jó lenne tudni a helységenkénti statisztikákat, meg ismerni a használatot: mennyit áll a színen, és mennyi értéket termel a traktor mint munkaeszköz egy mezőgazdasági ciklus alatt.

53 Itt és a továbbiakban egy 1953-ban a bukaresti Technikai Kiadónál a Földművelésügyi Minisztérium által megjelentetett kisméretű, kemény kötésű, tartós és sokat használt, 2004 nyarán Nyárad-szentmártonban egy nyugdíjas traktoristánál, Marton Árpádnál felfedezett könyvből idézek. Ennek az idézetnek a lelőhelye az 5. oldal.

Az 1956-os romániai népszámlálás adatai szerint ekkor a traktoristák, traktorbrigádosok száma 46510 (az aktív lakosság mintegy 0,5%-a, a mezőgazdaságban dolgozók 0,64%-a). 1966-ban számuk már ennek a háromszorosa: 123096, majd 1977-re 199342-re nő.⁵⁴ Ez ekkor az aktív lakosság mintegy 2%-a. Az ötvenes években, különösen az ötvenes évek elején jelenlétük tehát nem járhatott a falvak, minden falu lakosaival való tartós kapcsolatok kialakulásával, azzal az átalakító hatással, ahogy ezt a propaganda beállította.

A traktoristaság életre szóló választást jelentett. A mezei, fizikai munkának való hátat fordítás, a paraszti, hagyományos gazdálkodó sorssal való leszámolás történt meg, amikor traktorista-iskolába ment valaki. A korán megalakult kollektív gazdaságok tagjai közül kijelölték, küldték a fiatalokat – máshonnan, ahol nem volt kollektív, jelentkeztek, mert változtatni akartak az életükön, hiszen az iskolában *pénzt kaptunk ott, ezt, azt, csokit vettünk, szőlőt, ilyen-olyan dolgokat. Éreztük, hogy tanulunk, hogy már tudunk valamit.* (Sz. B.)⁵⁵ Az iskolában nemcsak a jobb jövő perspektívája, hanem a mindennapok csábítása is jelen volt: a teljes ellátáson túl *amelyik cigarettázott, annak adtak cigarettát is, s cukorkát is, nem volt azzal baj.* (Sz. B.) Nemcsak a szakmát tanulták meg, hanem szocializálódtak arra, hogy a családi múltat maguk mögött hagyva „a szocialista mezőgazdaság munkásai”, azaz bérmunkások legyenek, majd az „új erkölcsöt” elsajátítva feketemunkában az állam erőforrásait saját céljaikra, pénzszerzésre felhasználó alkalmazottakká, új házat építő és fogyasztói magatartás tanuló falusi munkásosztály tagjává váljanak.

Az ötvenes években a traktoristáknak eléggé zord életmód jutott. Kampányról kampányra bukdácsoltak,⁵⁶ mezei táborban laktak,⁵⁷ nappal-éjjel dolgoztak. Igaz, jól kerestek.

A hatvanas évek közepétől a létszámbeli gyarapodás, az átszervezések lehetővé tették, hogy helyhez kötöttebb életmódot folytassanak. Az aratási időszak volt a kivétel, amikor távolibb vidékeket is megjárták. De ekkorra már a jelentősebb állami gazdaságok, TSZ-ek megteremtették számukra a szállás, tisztálkodás, étkezés civilizált feltételeit. Vagy éppen ezek a gazdasági egységek voltak azok, amelyek saját gépparkot alakítottak ki, és a legjobb szakembereket alkalmazva, nem tartottak

54 Forrás: az 1956, 1966, 1977-es népszámlálások *Populația activă, pe categorii și grupe de ocupații* című táblázatai.

55 Szopos Béla (sz. 1937) máréfalvi földműves fiaként 1951-ben került a sepsiszentgyörgyi traktorista-iskolába, a vele készített beszélgetésből való ez a megjegyzés.

56 *Ez az élet úgy volt, hogy lementünk Bögözbe, s akkor Nagygalambfalvára, s Kisgalambfalva, akkor Keresztúrra le. Le a Küüllő mentén Héjjasfalváig, s akkor a másik részén fel neki Kőhalomnak, felmentünk egészen Bardócra, Erdőfülébe, Olasztelek, Száldobos. S amikor a szántást befejeztük, jöttünk haza a gépekkel, s akkor újra osztottak ki, te ide mész, te erre mész s te arra...* (Sz. B.)

57 *...volt egy vagon-dormitor, de vaskeréken volt szegény az is, nem gumikeréken, s ciszterna vaskeréken... Voltak asszonyok, akik főztek, s volt hogy házról házra adtak bennünk, a kapuzergető ment, s mondta, te adsz reggelit ennek, s ebédet annak... Aztán amikor a kollektívek kezdtek erősödni, akkor levágtak egy disznót, és odaadták annak, aki főzött a traktoristáknak, s akkor volt ahova menjünk.* (Sz. B.)

igényt a Gép- és Traktorállomások (a nyolcvanas években: Agromechanikai Központok) munkájára. A hőskort maga mögött hagyó traktorizáció ekkor élte virágkorát.

Vajda András könyvének motorizációról és mobilizációról szóló részében említi, hogy a Marosvásárhely melletti Sáromberkén a traktorok száma „az Állami Gazdaság (1957), a Mezőgazdasági Gépállomás (1959) és a Kollektív Gazdaság (1962) megalakulását követően nőtt meg ugrásszerűen, az 1970-es évek végére mintegy 12-13 traktor volt a különböző mezőgazdasági egységek tulajdonában, s ez a szám a rendszerváltás idején elérte a 19-et (ekkor az említett három gazdasági egység összesen 4 arató-cséplő géppel is rendelkezett).” (Vajda 2019: 85.) Itt találhatunk adatokat az 1989 után helyzetről, a traktorok tulajdonlásának az elmúlt harminc évben tapasztalható tendenciáiról. A legfontosabb változás: a 2000-es évek elejére eltűntek az állami intézmények traktorai (eladták, kiselejtezték, megszűnt maga az intézmény), a magántulajdonban levők száma 32-35 között mozgott ebben az időszakban. A legújabb fejlemény: a településen 2012-ben megjelenő mezőgazdasági nagyvállalkozó modern gépparkjában 8 nagykapacitású traktor és 4 kombajn is van. (Vajda 2019.)

Említést kell még tenni a traktorok mostoha kistestvéireiről, a „daktarikról”. Az eszköz a traktorizáció virágkorában született meg, amikor már hozzá lehetett jutni az alkatrészekhez, alvázakhoz, lerobbant motorokhoz, használt gumiabroncsokhoz, meg rendelkezésre állt mindaz, ami az ötvenes években még hiánycikk volt: nagy mennyiségű ócskavas, kis otthoni műhelyek hegesztőgépekkel, netán régi esztergákkal, meg a széles körű fémipari szakmai hozzáértés. A jármű vidéken általánosan ismert és használt volt, az általam átvett megnevezés elterjedtségéről nincs adatom.

Ezzel a megnevezéssel a Kis-Homoród mente felső folyása menti falvakban azt a motoros eszközt nevezik meg, amelyet traktor- vagy más motor, traktor vagy más járműalkatrészek, gumiabroncsok, netán szekér-alvázak felhasználásával maguk építettek, és a Hargita oldalába felnyúló úttalan utakon közlekedtek (és ma is közlekednek) vele. Sok türelem, sok találékonyság, sok olcsó, egyéb célokra használhatatlannak tűnő (alkalmanként lopott) alkatrész kell egy ilyen jármű megépítéséhez. Országúti közlekedésre nem alkalmasak, nincs ehhez forgalmi engedélyük. Fát, szénát, követ-homokot, meg azt ami éppen szükséges lehet vele szállítani a háttérben, viszonylag nem nagy távolságokra. Működtetésük feltétele az állandóan kézügybe levő szerszámosláda és valamelyes szakismeret, hiszen bármikor defektet kaphatott, elromolhatott.

Statisztikai adatokkal a daktarik számát illetően nem rendelkezem – és nem valószínű, mivel hivatalosan nem regisztrált járművekről van szó, hogy országos statisztika létezett volna róluk. A helyi néptanácsok a kivetett adó megállapítása érdekében valószínű, hogy nyilvántartást vezettek róluk. Ezeket kellene felkutatni, összesíteni. Vajda András az említett könyvében egyetlen, leginkább favágásra használt daktariról ír.

A daktari a gépész-ezermester kultúra jellegzetes vidéki tárgya-járműve. Bármilyen büszke is rá az alkotója, igazán csak akkor rentábilis, ha az alkatrészek és

az üzemanyag is olcsón (állami szervezetektől elvont erőforrásként) beszerezhető. A daktari a traktorra jellemző járműhasználati, kulturális magatartáshoz közeli viselkedésformákat, viselkedésmódokat alakít ki, hegyvidéken a lovas fogatokhoz képest képvisel alternatívát. Ez akkor a legnyilvánvalóbb, amikor ugyanazt a szénász-szekeket húzza, amit időnként a lovak, majd 1989 után a gépállomásoktól felvásárolt, kiöregedett, de még mindig működtetett traktorok is.

Szervezeti-adminisztrációs keretek

Romániában a 1948 októberében, a Nagy Nemzetgyűlés Elnökségének dekrétumával hozták létre a Gép és Traktorállomásokat. Ez azt jelentette, hogy létrejött az országos hálózat, de ekkor még kísérleti jelleggel, hiszen egyrészt sürgősen rendezni kellett a már államosított mezőgazdasági tulajdon (nagybirtokok gépparkja) helyzetét, másrészt a létrehozás megelőzte a kollektivizálás meghirdetését (1949. március 3–5., a Román Munkáspárt plenárisa), vagyis annak a folyamatnak a kezdetét, amelyben jelentős, ideológiai és gazdasági-szervezői szerepet szántak a vidéki környezetben megalakuló mezőgazdasági szolgáltató szervezeteknek. Idővel tehát integrálódtak a Gép- és Traktorállomások a kollektivizálásnak a folyamatába, vagyis a szocialista Románia tulajdonviszonyainak, társadalmának átalakítási, újjászervezési tevékenységébe. „Míg az ipari és pénzügyi eszközök államosítása viszonylag rövid idő alatt végbement (1948–1952), a kollektivizálás a RMP legszélesebb körű, egy évtizednyi időnél hosszabb politikai kampánya volt (1949–1962). Románia teljes falusi népességét érintette, azaz 1948-ban a teljes lakosság 74%-át – vagyis felkerekítve a 16 millióból 12 millió lakost.” (Lásd Gagy 2009b: 116.)⁵⁸

Az első Gép- és Traktorállomások leginkább városi környezetben működtek, példa erre az első székesfehérvári, a sepsiszentgyörgyi Gép- és Traktorállomás. A létrehozási szándék szerint ezek az intézmények, akárcsak a nagyobb, államosított földbirtokokon már 1945-ben létrehozott Állami Gazdaságok, nemcsak gazdasági egységek, hanem az új hatalom ideológiai bázisai: „a proletariátus egyik célkitűzésének, a szocialista mezőgazdaság meghonosodásának serkentői...”⁵⁹

A létrehozás utáni időszakban munkaerőt toboroztak, az államosított gépek államosztatására, a brassói Sovromtraktor gyár új traktorjainak fogadására alkalmas helyeket, javításra alkalmas műhelyeket rendeztek be, megkezdték vidéken, leginkább állami gazdaságokban, de a velük szerződő magángazdaságokban is a munkálatokat. A sepsiszentgyörgyi Gép- és Traktorállomásnak, amit szervezetileg már 1948 márciusában létrehozta, októberben még csak „öt rozoga traktor” volt a birtokában. Jelentős állami beruházással rövid idő alatt két, hatvan traktor és húsz cséplőgép befogadására alkalmas épületet emeltek, létrehozta egy, a szüksé-

58 A kollektivizálás, szocialista tervgazdálkodás kérdéseiről bővebben írtam *A pártállam diktatorikus hatalomgyakorlása* című fejezetben, a továbbiakban többször is hivatkozni fogok az ott megfogalmazottakra.

59 *Romániai Magyar Szó*. 1949. október 17. Lásd Gagy 2004: 87–88.

ges szerszámokkal és két esztergapaddal felszerelt javítóműhelyt, egy kovácsműhelyt, egy hegesztőműhelyt, és megépítettek egy három vagonnyi üzemanyagot befogadó tartályt. 1949 áprilisában az állomány: huszonhat traktor és három cséplőgép, és harminchat traktorista alkalmazott. Augusztusban az állomás 1153 hektár őszi szántásra és 689 hektár tarlóbuktatásra kötött szerződést.⁶⁰

Csík és Udvarhely megyékben ekkor még nincs gépállomás, Marosvásárhelyen van, ott 1949 februárjában a gépállomásnak tizenhat traktora, négy vetőgépe, két aratógépe és huszonegy cséplőgépe volt, 1949. február 25-ig tizennégy községben kötöttek szerződést 280 hektár megmunkálására: „A traktorokat négyes csoportokra osztották. Minden csoport egy egy területet kap. A községeket körzetekre osztják be, így a munkálatokat percnyi pontossággal ki tudják számítani.”⁶¹ A gépállomások már itt úgy jelennek meg, mint a tervezhető gazdálkodást, meg a bőséges termést biztosító szakszerű munka szervezetei.

Egy év múltán, 1949. október 16-án született meg a Román Munkáspárt Központi Bizottságának és a Román Népköztársaság Minisztertanácsának közös határozata „a munka javítására hozott intézkedésekről a Gép és Traktorállomásokon”.⁶² Szamba vették a sikereket: „1948 őszen, országunk történetében először, a kis és középparasztok földjeik művelést az állam által előnyös feltételek mellett, a Gép és Traktorállomások által a rendelkezésükre bocsátott traktorokkal és mezőgazdasági gépekkel végezheték”. A Gép és Traktorállomások közül egyeseknek, a kiadott politikai utasításokat követve, sikerült társas gazdaságokba szervezni a parasztokat, hogy így az egyesített parcellákat sokkal hatékonyabban tudják megművelni: „Az elvégzett munka minőségének növelésével a Gép és Traktorállomásoknak sikerült növelni tekintélyüket a dolgozó parasztság szemében, akik érezve őszinte barátot látnak bennük, érezve azt a hatalmas támogatást, amelyet a munkásosztálynak és Román Népköztársaság Kormányának a részéről kap a kizsákmányolók elleni, egy jobb életért folyó harcban.” Megemlíttettek néhány hiányosságot is. Egyes helyeken nem volt megfelelő minőségű a szántás és a vetés, ezzel kiváltva a társult parasztok jogos elégedetlenségét. A Gép- és Traktorállomások mintegy felének nem volt agronómusa, azaz az agrotechnikai, gazdálkodási részhez értő szakembere. Azért volt fontos feltétel, hogy az agronómusi állásokat elfoglalják, mert a kevés kollektív gazdaság termelésének szervezése mellett ők voltak az agrárinnovációk terjesztői: a még nagyrészt magánbirtokokon gazdálkodó földművesek szakmai tanácsadását is ezek végezték. Az elromlott traktorokat és gépeket nem mindig javították meg, vagy a megjavított gépeket nem használták ki teljes kapacitásuk szerint. Az üzemanyag és kenőanyagok pazarló használata, a megadott normák nem teljesítése és a nagy adminisztratív költségek miatt magasak lettek az önköltségi árak. „Egyes vezetők hibás és veszélyes álláspontra helyezkedtek, elszigetelődtek a Párt és az állam

60 *Romániai Magyar Szó*. 1949. augusztus 1., *Igazság*. 1949. november 11., *Népújság*. 1949. január 31., április 9.

61 *Népújság*. 1949. február 4., február 25.

62 Lásd a határozatot: *Romániai Magyar Szó*. 1949. október 16. (https://adt.arcanum.com/hu/view/RomaniaiMagyarSzo_1949_10/?pg=120&layout=s)

helyi szerveitől, és nem vették figyelembe, hogy ha szoros kapcsolatot tartanak fenn ezekkel a szervekkel, sok hibát és hiányosságot kiküszöbölhettek volna, és ez hozzájárult volna a hibák és hiányosságok kijavításához az állomások munkájában.” A szocialista ipar egyes egységei nem teljesítették a megrendelt berendezések megpótalkatrészek legyártását és szállítását, megtörtént az is, hogy ha mégis szállítottak, akkor gyenge minőségűek voltak a pótalkatrészek. Nem mindenütt szerveztek a propagandában jól megjeleníthető munkaversenyt: „Egyes gép és traktorállomások szakszervezeti csoportjai nem értették meg azokat a feladatokat, amelyeket rájuk a gép és traktorállomások munkája termelékenységének megerősítése hártott. Nem szenteltek kellő figyelmet a gépállomások munkásai között a terv túlszárnyalásáért szervezett szocialista versenynek. Nem végeztek kellő munkát különösen a szántóföldön a dolgozó munkások élet- és kulturális színvonalának emeléséért, nem szerveztek tapasztalatcseréket a legjobb gép és traktorállomások és a legjobb traktoristák között.” Amikor Suba Ferencet kérdeztem a szocialista munkaversenyekről, akkor igen határozott volt az álláspontja: *állandóan versenyeztünk, de arra ma már nem emlékszik senki.*

Ezután következnek a határozatok pontjai, amelyek közül néhányat, mivel hosszú távú hatásai voltak, kiemelek és ismertetek. Először is, a legfontosabb cél ideológiai jellegű: meg kell győzni a középparasztokat a gépi munka felsőbbrendűségéről, ugyanakkor megtanítani őket arra, hogy „ha egyre jobb termést akarnak, akkor nem szabad megtorpanniuk a mezsgyéknél, hanem át kell lépniük rajta”, és a közös gazdálkodás útját kell járniuk. Másodszor: a tervezési folyamatok és az ellenőrzés megerősítése, ennek érdekében a csoportos munkavégzés (brigádok) előtérbe állítása: ennek feltétele a csoportvezetők körültekintő kiválasztása, meg „csoportok szerint kell elosztani a traktorokat, a vontatott gépeket meg a szükséges mezőgazdasági szerszámokat. A csoportokat el kell látni az üzemanyag, a felszerelés és az alkatrészek beszerzéséhez szükséges leltárral, és ezzel megteremtik azt a lehetőséget, hogy saját maguk megjavíthassák traktorok hibáit és biztosíthassák karbantartásukat.” Harmadszor, és ez a legfontosabb szervezési rendelkezés: meg kell tiltani, hogy a csoportokon belül „sűrűn és alapos indok nélkül” változtassák a (megadott, kiosztott tervek teljesítése érdekében) kiszabott feladatokat. A mezőgazdasági szakmai ellenőrzést is a lehetőségek szerint meg kell erősíteni, ezért létrehozzák a körzeti agronómusi állásokat: az állomás agronómusának lesznek ezek a munkatársai a gépállomás körzetében. A határozat szerint gyorsított eljárással képzik ki ezeket: „A gép- és traktorállomások körzeti agronómusokkal való ellátásának biztosítására folyó év november 1-i kezdettel 6 hónapos mezőgazdasági tanfolyamot szerveznek 120-150 ember részvételével. Ezekhez a tanfolyamokhoz a mezőgazdasági termelés terén jó gyakorlattal rendelkező elemeket és a mezőgazdasági szakiskolát végzettenek kell kiválasztani.”

Negyedszer: kiterjesztik a Mezőgazdasági Minisztérium ellenőrzési kompetenciáit, és ezzel a minisztérium „szigorú fegyelmet vezet be a gép- és traktorállomások pénzügyeiben és rendet teremt az anyagok és pótalkatrészek felhasználásában a traktorok és mezőgazdasági gépek javításánál. Be kell vezetni a prémium rendszert

a traktoristák részére, akik megtakarításokat értek el az üzemanyagoknál, és a bérelvadás rendszerét a traktoristák hibájából elhasznált üzemanyagtöbbletért.” Több gépészt kell képezni, hogy minden traktor mellett ketten legyenek, és „a gép- és traktorállomások munkálatainál olyan szakképesített munkásokat kell alkalmazni, akik faluhelyen laknak”. Szabályzat kell kidolgozni a gép- és traktorállomás igazgatóságának működésére, és módosítani kell a vezető szervek jogairól és kötelezettségeiről már meglévő szabályzatot. Meg kell javítani a lét- és kulturális feltételeket: lakókocsikat, vagy megfelelő szállásokat kell biztosítani, és nem utolsósorban: meg kell szervezni a traktorista-csoportok, meg a személyzet kedvező áron való élelmezését, és a gép- és traktorállomások mellett „könyvtárakat és olvasótermeket kell létesíteni, amelyek a mezőn tartózkodó traktorista csoportokat ellátják újságokkal, folyóiratokkal, politikai és tudományos művekkel”.

Szabályozzák a jutalmazási rendszert: kidolgozzák a traktoristák akkord-bérezésének és jutalmazásának rendszerét, és intézkednek a vezetők (igazgatók, helyettes igazgatók, agronómusok, gépészek és könyvelők) jutalmazását abban az esetben, ha túlszárnyalják a gépi munka előírányzatait.

Ötödször: a Földművelődésügyi Minisztérium az előbbi és minden más kidolgozott javaslatot az Állami Tervbizottsággal egyeztet, majd közösen 1949. december 1-éig a Román Munkáspárt Központi Vezetősége és a Minisztertanács elé terjesztik jóváhagyás végett. Ezután következik a minisztériumok közötti egyeztetés: az Iparügyi Minisztérium a traktor- és gépjárműtést meg a pótalkatrészgyártást felügyeli, a Bánya és Petróleumügyi Minisztérium biztosítja az üzemanyagok és kenőanyagok idejében való leszállítását. A Pénzügyminisztériumnak is fontos szerep jut: „az 1950-es költségvetésbe beveszi az összes gép- és traktorállomások tevékenységének megjavítására jelen határozat szellemében engedélyezett intézkedések finanszírozását. [...] Állandó ellenőrzést vezetnek be, hogy a gép- és traktorállomások tiszteletbe tartásuk a pénzügyi fegyelmet és teljesítsék a pénzügyi tervet.” Az Állami Tervbizottság a Földművelődésügyi Minisztériummal közösen kidolgoz és szintén december 1-ig a kormány elé terjeszti „a mezőgazdaság (gép és traktorállomások, állami gazdaságok, kollektív gazdaságok, egyéni parasztságok) géppel és felszereléssel, szerszámokkal és anyagokkal való ellátását szolgáló hivatal megszervezésének kérdését, mely központ a Földművelődésügyi Minisztérium keretébe tartozik”.

Hatodszor: a helyi párt és államvezetési szervek ellenőrző szerepének növelését is beveszik a határozatba: „az állomások igazgatóinak kötelessége állandó kapcsolatot tartani a pártszervekkel és a néptanácsok ideiglenes bizottságaival, amelyekkel összeegyeztetik a gépesített munkálatok tervét, és amelyeknek jelentik a munkában észlelt hiányosságokat és a haladéktalan felszámolásukra hozott intézkedéseket”. Ezek a szerveknek kötelességük, hogy időnként megvitassák ezeket a jelentéseket és támogassák a gép- és traktorállomások munkáját. Igaz, a leglényegesebb döntésbe nem szólhatnak bele: a határozat szerint szigorúan megtiltják a gép- és traktorállomások igazgatóinak a földművelődésügyi miniszter vagy valamelyik helyettese „személyes jóváhagyása nélküli kinevezését vagy elmozdítását”.

Hunya Gábor véleménye szerint olyan intézkedések születtek, amelyek nem megszüntették, hanem állandósították a fennálló, kezdeti problémákat: „A gépállomás-rendszer kezdettől fogva számos problémával küzdött, amelyek időről-időre politikai határozatok tárgyát képezték, majd a rendszer ismét újratermelte őket.” (Hunya 1990: 94.) A fentebb ismertetett, de ezek szerint idővel újra és újra előkerülő megoldási javaslatok: „nagyobb ellenőrzés a politikai szervek részéről, különprémium az üzemanyag megtakarításra, a selejtezési döntés felső szintre helyezése, állandó brigádok alakítása egy egy megrendelő igényeinek folyamatos kielégítésére, a felsőszintű szervek munkájának összehangolása, az adminisztratív létszám csökkentése” (Hunya 1990: 94). Egy 1974-ben megjelent, Románia gazdaságföldrajzát tárgyaló angol mű adatai szerint, írja Hunya Gábor, 1953-ban például a gépállomás traktorparkjának fele csak papíron létezett, alkatrészhiány volt, nem tudtak selejtezni és javítani. Az újra és úrra felhozott „gazdasági és technikai érvek általában jórészt megalapozatlanok voltak és csak a hatalomközpontosítás propagandáját szolgálták” (Hunya 1990: 94).

Suba Ferenc tulajdonában van egy kis méretű, 280 oldalas, 1952-ben 20000 példányban megjelent könyvecske: *Agenda tractoristului* (A traktoros naplója), kiadó: Editura Tehnica (Technikai Kiadó), ára 7,68 lej. A megjelenés évében Suba Ferenc 14 éves, befejezi a hetedik osztályt, elkezdi Marosvásárhelyen a szakközépiskola első osztályát.

A címlapon pecsét: Comitetul de Intreprindere SMT Miercurea Niraj, Raion Tg. Mures, Regiunea Autonomă Maghiară (GTA Üzemi Bizottsága Nyárádszereda, Marosvásárhely rajon, Magyar Autonóm Tartomány). A tartalmát átolvasva, inkább *A traktorista alapismeretei* címet lehetne adni neki, ha nem lennének ott az első négy oldalon a propaganda-szövegek: a traktoristához intézett felhívás hét pontban, a traktorista legfontosabb kötelességei nyolc pontban, és a bevezető szöveg, amely az 1949-es határozatból vesz át részeket, például: „A Gép-és Traktorállomás létrehozásával a Párt és a Kormány erőteljes eszközt teremtett a munkásosztály és a dolgozó parasztság közötti szövetség, ami népi demokratikus rendszerünk alapja, megerősítésére és fejlesztésére.” Ugyanakkor kijelöli a Gép- és Traktorállomások és a traktoristák szerepét az általános, országos nagy átalakítási folyamatban: „A Gép és Traktorállomásnak az a szerepe, hogy mindent megtegyen hogy támogassa a kollektív gazdaságokat és a társas gazdaságokat az elvégzett jó minőségű munkálatokkal és agrotechnikai, valamint szervezési tanácsokkal. Ennek a tevékenységnek a végzésében a traktoristának nagyon fontos szerepe van, mert az agronómus által adott, a munka minőségére és a legmegfelelőbb mezőgazdasági határidőkre vonatkozó utasítások végrehajtásával aktívan részt vehet a mezőgazdaság szocialista átalakításában, a szocializmus építésében hazánkban.” Olvashatóak a traktoristának a munkaeszközéhez való viszonyára vonatkozó passzusok is: „A traktor egy bonyolult, több ezer alkatrészből álló gép. Egyes alkatrészei nagy igénybevételnek vannak kitéve, ami a traktor folyamatos beállítását és karbantartását igényli. A traktor csak akkor fog zavartalanul működni, ha gondosan karbantartják. A karbantartás nemcsak figyelmet, hanem a traktor jó ismeretét is igényli.”

És ami itt nincs leírva, de újra és újra elmondják: a gépeket szeretni kell, csak úgy lehet jó eredményeket elérni: és következnek ezek alátámasztására sorolják az éltraktoristák példáit.

Ezután következik egy nyolc oldalas kis fejezet a traktorbrigád szervezéséről, a brigádos, a pontator-normator és a traktorista feladatairól. De a könyvecske következő tizenegy fejezete, mintegy 260 oldalon, a traktorista munkájához tartalmaz részletes utasításokat: a helyes munkavégzés (szántás, vetés, kapálás, aratás), az üzemanyaggal való takarékoság, majd a traktorok karbantartása, a traktorok üzembe helyezése és vezetése, meg kis defektek javítása, beállítások. A korszak öt, ezek szerint általánosan használt traktortípusáról olvashatunk: a sztálinvárosi SOVROMTRAKTOR gyártotta IAR, a múlt korszakból örökölt amerikai Fordson Major és német Lanz, és a szovjet, lánctalpas STZ Naty és KD-35.

Suba Ferenc tulajdonában van egy közepes nagyságú, 746 oldalas, 1960-ban 30000 példányban megjelent könyv, ár nincs rajta feltüntetve, a belső címlapon ez áll: *Pentru uz intern* (Belső használatra), és emellett ott egy aláírás: Suba Ferenc. A megjelenés évében Suba Ferenc huszonnégy éves, és hat éve traktorista. A könyv címe: *Cursuri pentru mecanizatori din agricultură* (Előadások/tanfolyamok mezőgazdasági gépészeknek), a bukaresti Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó jelentette meg. Előadások gyűjteményéről van szó: egy koordinátor vezetésével huszonnégy szakember munkájáról. Első alkalommal kerül erre sor, de követi majd ezt a következő előadategyűjtemények. A bevezetőben ott vannak a közismert, a propagandában használt statisztikai számok: 1960-ban, a Román Munkáspárt III. kongresszusának évében a mezőgazdaságban mintegy 62650 (konvencionális, 15 lóerős, tehát ez nem a fizikai számuk) traktorral, 17400 cséplőgéppel 21500 vetőgéppel rendelkezik, 1948-ban egy traktorra 957 hektár, majd 1959-ben 270 hektár jutott, és 1965-ben 100 ha szántó föld jut majd egy traktorra. De ott van a meghatározás is: mit értünk ezután azon a kifejezésen, hogy mezőgépész. „Minden traktoristának mezőgazdasági gépésznek kell lennie, aki tudja, hogyan kell használni, karbantartani és javítani nemcsak a traktort, hanem az általa kezelendő gépek egész komplexumát, és rendelkeznie kell agrotechnikai ismeretekkel is, tudnia kell, hogy mikor, miért és hogyan kell elvégezni az egyes mezőgazdasági munkákat.” (5–6.) A téli „kötelező 100%-os részvétellel zajló” tanfolyamokon kell megszerezni a mezőgépésszé váláshoz elengedhetetlen szakismeretet, többek között ezeknek az előadásoknak a tanulmányozásával. A könyv előadásai (leckéi) „kiterjednek a mezőgazdasági gépészetre, a talajművelésre, a növénykarbantartásra, a mezőgazdasági termékek betakarítására és tárolására, stb., a traktorok és a mezőgazdasági gépek működésének és működtetésének ismeretére, amelyekkel az egységeink fel vannak szerelve. Tartalmazza továbbá, hogyan kell megszervezni a teljes gépesítésű brigádokat az Állami Gazdaságokban vagy az állandó brigádokat az Kollektív Gazdaságokban, a javítások szervezését a Gép- és Traktorállomásokon és az Állami Gazdaságokban, a termelési terv brigádokra és traktorokra történő elosztását, tudnivalókat az elsődleges elszámolásról az állami egységekben, az önköltségről és annak csökkentési módjairól a Gép- és Traktorállomásokon és az Állami Gazdaságokban, valamint a műszaki

biztonság és a munkavédelem szabályairól. Az egyes leckék végén minden traktorvezető, mezőgazdasági gépész, brigádvezető, pontator-normatőr vagy műhelymunkás által tanulmányozandó és elsajátítandó irodalmi anyagot is megadunk.” (6.) – meg vannak ellenőrző kérdések is.

Tehát ez a könyv a traktoristák, a Gép- és Traktorállomások személyzete téli továbbképzésének a tankönyve. Nem lehet megtudni belőle a téli továbbképző tanfolyamokon történeteket, az esetleges vizsgák eredményeit, nem lehet megtudni azt sem, hogy a tanfolyam résztvevőinek mi volt a véleménye az előadások hallottakról, milyen rendszeresen látogatták az előadásokat, milyen szorgalommal jegyzeteltek a tananyagot. Suba Ferenc arra emlékszik, hogy brigádsként neki feladata volt megteremteni a tanulás feltételeit, *s a traktoristáknak a képzése, az is az ő dolga volt, télen, kértem egy táblát az igazgatótól, olyan lábos táblát, s akkor tanítottam őket.* (0269 – 2019.03.21.) Amit meg lehet viszont tudni belőlük: a traktorista mindennapoknak az állam által megszabott keretei. Azok az ideológia, gazdasági, adminisztrációs viszonyítási pontok, amelyeket állandóan hangoztattak, amelyek jelmondatokban a falakon, kifejtve a gyűléseken megépítették, mint egy üvegbúrárt, a traktorista mindennapok hivatalos szövegvilágát. Egy idős ember mondta, arra utalva, hogy ugyanazt sokan, sokszor, és esetenként az abszurditásig menően (hiszen mindenki, aki hallgatta és aki mondta, az is tudta, hogy hiábavalóan) ismételték: kakukkolás.

Példának okáért a második előadás témája: a trágyafajták és a trágyázás. Szó esik 23 oldalon keresztül a természetes vagy organikus, a kémiai vagy ásványi, meg a bakteriális trágyákról, meg arról, hogy mikor és milyen adagokban használják őket a talaj tulajdonságaitól meg a növények igényeitől függően. Számomra kérdéses, hogy a leírt tudnivalókat egy traktoristának milyen mértékben kell megtanulni, vagy esetleg elegendő-e, ha tudja, hogy amikor szüksége van a trágyázással kapcsolatos információkra, akkor hol nézhet utána, vagy melyek azok a „kompetens mezőgazdasági szervek”, amelyektől tanácsot kell kérni.

Az azonban kétségtelen, hogy fontosak a traktorokkal, mezőgazdasági gépekkel, ezek javításával, meg a szervezéssel és javadalmazással kapcsolatos ismeretek. A szocialista gazdaság: tervutasításos gazdaság. „Elvtársaim, a tervekhez igazodik az élet” – írja Hajdu Zoltán költő 1949-ben.

A tevékenységek a tervgazdaság keretei között szerveződtek: a gépállomásoknak, a brigádoknak és az egyes traktoroknak is tervük volt, de a fizetések is a tervezett keretekbe kellett beilleszkedniük. Terv és a terv túlteljesítése, vagy lemaradás az előírt tervhez képest: a traktoristák ezzel keltek és ezzel feküdtek. Terve volt a napi munkavégzésnek, az üzemanyag- és kenőanyag-fogyasztásnak, az időszakos műszaki ellenőrzésnek és javításnak. A XIX. fejezet a *Termelési terv elosztása traktoronként és mezőgazdasági gépenként, elsődleges nyilvántartás, a Kollektív Gazdaságokban végzett munka minősége és átvétele* nevet viseli, és valóban érdemes figyelmesen végigolvasni. „Az SMT termelési tervének traktorbrigádok szerinti bontása alapvető feltétele a célkitűzések megvalósításának, a traktorok és a brigádok közötti szocialista verseny kialakításának. Csak ha minden traktorvezető tud-

ja, hogy naponta és kampányonként mennyit kell termelnie, milyen alkatrész- és üzemanyag-fogyasztással, akkor tud sikeresen küzdeni a meghatározott termelési feladat túllépéséért, az alkatrész-, üzemanyag-, kenőanyag- stb. költségek csökkentéséért.” (550.) Sok ága-boga van a tervezésnek és a nyilvántartásnak, én azt emelem ki, hogy minden traktoristának van egy nyilvántartó füzet, amely a traktorra lebontott feladatokon kívül tartalmazza „az egyes gépesítők által a megtakarítások elérése érdekében tett kötelezettségvállalásokat”. A füzetbe beírtak alapján „minden traktorvezető és brigádvezető minden dekádban (a hónap háromszor tíz napjának egy egysége, tíz nap) tudhatja a termelési tervének megvalósulási állapotát, azt, hogy az egyes traktorokra mennyi pénzt költöttek, és hogy a tervezett összegekhez és a termelési terv megvalósulási állapotához viszonyítva mennyi a feladata a traktornak.” (554.)

De a szövegből kikövetkeztethető a valóság, legalábbis ennek egy formája. „Sok traktoros brigádban azonban a tervet és az egyes traktorok fogyasztását nem minden egyes traktorra vonatkozóan, hanem globálisan, brigádonként rögzítik, majd a tényleges dekád végén a fogyasztást matematikailag elosztják a brigád traktorai között, ami megakadályozza az egyes gépészek tevékenységének helyes értékelését.” (554.) Vagyis: arra törekednek, hogy papíron rendezve legyenek a teljesítmények és fogyasztások,⁶³ ez pedig jó a brigádnak, de elfedi az egyéni, egyenlőtlen teljesítményeket.

A XXI., *A Kollektív Gazdaságok mellett megszervezett állandó traktorbrigádok* című előadásban a folyamatosság előnyeit hangsúlyozzák: ha ugyanaz a brigád dolgozik ugyanannak a kollektív gazdaságnak a földjein több éven keresztül, akkor túlteljesíti a tervet, és növekszik a traktoristák és a kollektivisták jövedelme. Ebben az előadásban, egyedülként, konkrét adatokra bukkanunk: a csákovai (Temesvár tartomány) Gép és Traktorállomásnak a Libelingi Kollektív Gazdaság mellett dolgozó IX. brigádja 1959-ben 1346%-ban teljesítette a termelési tervet. Kitűnően megszervezett, gépekkel jól ellátott állandó brigádközpontja van, például egy nyolc traktort befogadó fedett kocsiszín, két traktort befogadó javítóműhely, meg üzemanyag raktár. 1958. január 1-től dolgozik a brigád Lieblingben, és 1959-ben a traktoristák átlagfizetése 1100, a brigádvezető 1721 lej, az éltraktorista Dudah Iosif átlagfizetése pedig 1224 lej volt. (603.) A Freidorf-i (Temesvár) Gép és Traktorállomás VII. brigádja 1957. szeptember 1-től dolgozik a Sácálaz-i Kollektív Gazdaság mellett, és 1959-ben a traktoristák átlagfizetése 1008 lej, a brigádvezető 1504 lej, az éltraktorista Dimster Franciscé pedig 1400 lej volt. (604.)

Meg kell említenem még a XXIII. *A traktorok és mezőgazdasági gépek műszaki javításának és karbantartásának megszervezése*, a XXIV. *Az üzemanyagok és kenőanyagok ésszerű használata* valamint a XXV. *Az önköltség és annak csökkentési módjai a Gép-és Traktorállomásokon* témájú előadásokat. Mindhárom olyan kérdéseket taglal, amelyeket érdemes volt tanulmányozni, hiszen befolyásolhatta a traktoristák, többek között a márkodi XI. brigád tagjainak a mindennapjait.

63 Ekkor egy kilogramm „fekete” kenyér ára 2 lej, a „félbarna” kenyéré 3,60 volt.

Suba Ferenc tulajdonában van továbbá egy harmadik könyv is, amiről még beszélnem kell. Címe *Cartea tractoristului* (A traktorista könyve), szerzője Th. Bobeica, 280 oldalas, a Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadónál jelent meg 1962-ben 34114 példányban, mint az előszóban olvasható: a kollektivizálás 1962. áprilisi befejezése után. Ott van ebben az előszóban a jövőre vonatkozó statisztika is, ebben pedig egy szám, a 4000 közül az egyik maga Suba Ferenc: a jelenlegi 53000 helyett 150000 mezőgazdasági gépésze lesz az országnak 1970-ben, 4000-re nő a gépészmesterek száma az aktuális 1500 helyett, és 3000-3300 gépészmérnök lesz az 1300 helyett.

A könyv célja, a bevezető szerint, hogy „hozzájárjon a mezőgazdasági gépek gyakorlati képzéséhez, egyrészt a traktorokon és mezőgazdasági gépeken elvégzendő ellenőrzési, beállítási és karbantartási munkák megtanításával, másrészt az ésszerű üzemeltetés szabályainak feltüntetésével”. Úgy ítélem meg, hogy ennek a könyvnek a tematikája, tagolása, anyaga információ-gazdagabb, gyakorlatibb, mint az eddig említett kettőé. Az éppen használatos, román gyártású traktorok (Universal 2, UTOS-27, UTOS-29) technikai ismertetésén, motor-beállítási módjain, vezetési módjain, meg a traktorok vontatta mezőgazdasági gépek részletes bemutatásán túl, újdonság, hogy részletesen foglalkozik a traktor és mezőgazdasági gép együttesének (mezőgazdasági gépegyüttesnek nevezi – agregate agricole) beállítási lehetőségeivel, energiafelhasználási sajátosságaival, a legjobb felhasználás lehetőségek kiszámítási módjaival. Külön megadja például a traktor névleges teljesítményének, meg a vonóhorognál mért teljesítmények az értékét, hiszen a munkavégzés szempontjából igazából az utóbbi függvénye, hogy a traktor hány gépet képes elvontatni, és milyen széles sávban képes munkát végezni a traktor vontatta gépegyüttes. Nem magának a traktornak, hanem a traktorból és több gépből álló együttesnek a hatékonysága a mérvadó. Így már érthetővé válik a traktorista és mezőgépész közötti, tudásban, feladatvégzési gyakorlatban (feltehetőleg valóban, és nem csak a szakkönyvek lapjain) létező különbség: a traktorista csak a traktorral, a mezőgépész pedig a traktor és gépek gépegyüttesével való munkavégzésnek a szakembere. Különböző munkákra szakosodott, a román mezőgazdaságban használatos gépek beállításait, meghibásodásuk és javításuk módjait mutatja be a könyv: ekék, kapagépek, trágyaszórók, vetőgépek, kultivátorok (talajlazító gépek), vegyszerező gépek, öntözőgépek, betakarítást végző gépek. Abban az esetben, ha ezekkel rendelkeznek a Gép és Traktorállomások, és használják, karbantartják, javítják is őket, akkor már beszélhetünk a minden munkafolyamatra kiterjedő gépesített mezőgazdasági gazdálkodásról. Ha olyan mezőgépészek vannak, akik megtanulják a gépegyüttesek használatát, ha nem kell takarékoskodni az üzemanyaggal és kenőanyagokkal, és ha mindig rendelkezésre állnak a szükséges pótalkatrészek (ami egy hiánygazdaságban ritkán teljesül), akkor piac- és versenyképes lehet a termelés. Természetesen, ehhez hozzájárul a méltányos bérezés is.

A Gép és Traktorállomások (majd: Mezőgazdasági Gépállomások, MGA-k, románul: Stațiuni pentru Mecanizarea Agriculturii, SMA) a kezdetekkor elképzelt modernizáló, gazdasági szerepe új és új szerkezetek létrehozása során csak hangsúlyozódott. 1970-ben úgynevezett szövetkezeti tanácsokat hoztak létre, 1974-

ben az országban 746 ilyen tanács volt, ezek „tanácskozási” és „koordinációs” jogokkal rendelkeztek, és egy adott gépállomás területén működtek, a tanács elnöke a gépállomás igazgatója volt. Ezek a szervezetek a tervelesztás, terv-végrehajtás láncszemei voltak. Ezek utódjai voltak az 1980-ban, egy újabb átszervezés nyomán alakult agrár-ipari tanácsok (agritok): ezek feladata volt, hogy „összefogja az egy gépállomás körzetéhez tartozó valamennyi szövetkezet és állami egység, és más alsófokú intézmény tevékenységét. 10-20 ezer hektáros nagy szervezetek jöttek létre a gépállomás vezetése alatt. Az egyes gazdálkodási egységek megtartották jogi, pénzügyi önállóságukat, az agráripari tanácsoknak a szervezeti és technológiai összehangoltságot kellett biztosítani.” (Hunya 1990: 106.) Ekkor már nem bízták szakemberekre ezeknek az egységeknek a vezetését: azelőtt párt vagy állami funkciót viselők lettek az elnökök, a gépállomás igazgatója csak ennek a helyettese volt. Viszont ekkor a gépállomások megkapták az állami gazdaságok addig külön kezelt gépparkjait is, meg felügyelheték a szakképzést: hozzájuk csatolták a területükön levő szakiskolákat is. 1982-ben újabb átszervezés következett: a gépállomások kihelyezték a gépeket és gépkezelő személyzetet az állami gazdaságokhoz és mezőgazdasági szövetkezetekhez, ami az jelentette, hogy a személyzet egyben termelőszövetkezeti taggá vált és jogosult lett háztáji föld használatára, a gépek javítása továbbra is a gépállomásokon történt: „mindezek a változások a gépállomásrendszer bizonyos reformját jelentették, de nem szüntették meg ezt az idejétmúlt intézményt. Feladatát műszaki jellegű kérdésekre korlátozták. [...] A gépkezelők a korábbinál jobban integrálódtak a falu életébe. Megjavultak a kistermelést is folytató gépkezelők kereseti lehetőségei, megnőtt a pálya vonzereje.” (Hunya 1990: 108.) Még ide tartozik, hogy az agrár-ipari tanácsok székhelyül szolgáló településeket később központokként, a szisztematizálási tervben jövendő városokként kezelték, a környező, esetleg megszüntetendő települések rovására.

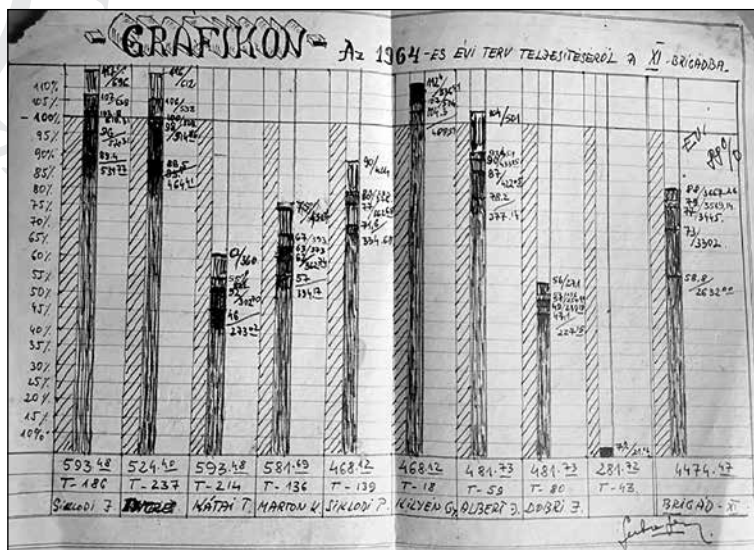
A helyi szint: a traktorbrigád

A szocialista mezőgazdaságban, ahogy a fentiekből is kiderül, nem a traktor és a mezőgépezés a a szervezés alapja, hanem a Gép- és Traktorállomás munkájának alapsejtje: a traktorista brigád/ traktorbrigád.

Részletesebb képet kapunk egy traktoros brigádról, ha a Suba Ferenc szűkszavú beszámolóin túl megvizsgáljuk azt a füzetet, amelyet iratai között őriz: egy kockás iskolás füzetéről van szó, ahogy iskolásként egykor ismertük: huszonnégy laposról (kisebb fajta, huszonnégy lapot tartalmazó számtanfűzet). A nyárádszeredai Gép és Traktorállomás XI-es, márkodi brigádjának, azaz a Márkod, Kendő, Mája települések területén dolgozó nyolc traktor (mint lentebb olvasható, ezek száma később tíz-tizenkettőre nőtt) meg három remorka (utánfutó) 1964-es tevékenységének statisztikája, az egyéni statisztikai adatok és ezek brigádszintű összegzése van benne. Tudjuk, hogy Suba Ferencet 1964-ben nevezik ki brigádosnak, és 1969-ben már egy körzet karbantartója, tehát egy öt éves időszakról van szó. Az átszervezés az 1968-

as megvásárlás után következett, amikor több községet egy nagyobb adminisztratív egységbe olvasztottak, Nyárádmagyarós lett a Márkodot is beolvastató, 10 települést magába foglaló új község központja, az mezőgazdaság gépesítését biztosító intézmények nevét is Gép és Traktorállomásból Mezőgazdasági Gépállomásra változtatták (SMT – Stațiunea de Mașini și Tractoare helyett SMA – Stațiunea pentru Mecanizarea Agriculturii), a brigádok helyett pedig szekciók alakultak.⁶⁴

Suba Ferenc szerint minden évben hasonló módon kellett elkészíteni azokat az alapstatisztikákat, amelyek a teljesítmény és a jövedelem kiszámítására szolgáltak, és mutatták a terv teljesítésének mikéntjét, meg a munkaversenyben (ahogy hangsúlyozza: „örökkéig verseny volt”) elért helyezést. Minden traktoristáról a következő adatok szerepeltek a füzetben: neve, a használt traktor típusa, a traktor nyilvántartási száma, a hónap, vagy egyes hónapok esetében, például őszi hónapoknál a „dekáda” (a hónap tíz napokra beosztva), a motorina (üzemanyag) fogyasztás, a hántri, a motorina fogyasztás összesítve (a hónap lezárásakor az előzőekéhez hozzáadták az éppen lezárt időszak fogyasztását) és hántri összesítve (ugyanígy). A megjegyzés rovatban az illető hónapban megtörtént műszaki felülvizsgálatokat vagy javításokat írták be. A füzetben volt három lap, amelyen a brigádvezető kézzel írva összesített három adatsort: Grafikon a XI. brigád nyári kampányterv teljesítéséről traktoronként 1964-ben, Grafikon a XI. brigád őszi kampányterv teljesítéséről 1964-ben, és Grafikon az 1964-es évi terv teljesítéséről a XI. brigádban.

11. kép. Grafikon az 1964-es évi terv teljesítéséről a nyáradszeredai Gép és Traktorállomás XI. brigádjában

64 Forrás: <https://lege5.ro/gratuit/g43tinrx/hotararea-nr-1190-1968-privind-organizarea-si-functi-onarea-intreprinderilor-pentru-mecanizarea-agriculturii>

A statisztikák a minden traktorista egyéni adatait tartalmazó, naponta vezetett lapok („fisák”) összesítései. A XI. brigádban 1964-ben kilenc traktorista dolgozott, ezek közül egyik régi KD-35-ös lánctalpas traktoron, négy régebbi UTOS-27-esen, egy UTOS-29-esen, hárman U-650-es új traktoron. A brigád felszereléséhez tartozott még három szállítást végző remorka (utánfutó) is, ennél nem a motorinafogyasztást jegyezték fel, hanem hogy hány órát volt üzemeltetve, és a napi időmeny-nységet átszámították hántrira, hogy legyen értékelhető a teljesítménye.

Ezek szerint ha érteni akarjuk a teljesítmény-jövedelem viszonyt, akkor tisztáz-ni kell, mi is az a szép, de titokzatos nevű *hántri*?

A szó eredetéről egyik beszélgetőtársam se tudott felvilágosítani. Azt tudták, hogy ez egy olyan, standard számítási alapegység, amely arra szolgált, hogy a teljesítmények összehasonlíthatóak, és jövedelemre átszámíthatóak legyenek. Tudták azt is, hogy egy hántri az egy hektár terület 22-23 centiméter mély felszántását jelenti. Internetes ke-resésem nyomán kiderült, hogy ez a hántri egy román mozaikszó rövidítése. A DEX (Dicționar explicativ a limbii române – A román nyelv értelmező szótára) szerint: „a hantru/hantri egy konvencionális mérőegység, amely kifejezi egy traktor egy hektáron végzett normális szántásának az energetikai értékét”.⁶⁵ A normális szántás az a bizo-nyos 22-23 centiméter mély szántás, amiről beszélgetőtársaim is tudtak. Minden más szántásforma, például az őszi, 37-38 centiméter mély szántásnak, vagy lejtős talajon végzett szántásnak az értéke ennek a „normálisnak” bizonyos kulcsok szerinti átszámí-tása nyomán tudható meg. Meg volt adva az az adat is, hogy egy hántri felszántásához mennyi gázolajat (motorinát) használhat fel egy traktor a saját átlagfogyasztásának megfelelően, valamint az, hogy mennyi időt lehet egy traktornak egy hántri felszántá-sára fordítani, meg természetesen az is, hogy mennyi a „norma”: mennyi az ezért járó fizetség. És ha ezek mind megvannak, akkor már lehet tervezni a munkát, fogyasztást, költségeket, vagyis például egy őszi kampány időszakára munkatervet lehet készíteni minden traktorra külön-külön, meg természetesen egységesen, a brigád számára. Ezt a tervet lehet teljesíteni vagy túlteljesíteni, és eszerint alakul ki a munkaversenyben a traktorok meg a brigádok közötti sorrend, meg kerül a kisebb-nagyobb pénzösszeg a traktoristák zsebébe. A mezőn dolgozó traktoristákat tehát ekkor, 1964-ben, és azelőtt is, nem a felszántott hektárok száma szerint fizetik, hiszen igen sokféle, mert sokféle energiabefektetést igénylő hektárnyi terület van egy határban.

A hantriszámítás kulcsait előre megállapították, táblázatba foglalták. Példá- ul egy hektárnyi területen végzett 29-30 cm mélységű szántás együtthatója 1,70 hántri, egy hektár szántás utáni boronálása 0,11 hántri, megadott típusú vetőgé- pel (SUP 29) való vetés 0,41 hántri, kapálás megadott kapagéppel (S.U.P.) 0,32 hántri, aratás megadott típusú aratógéppel (CI 4) 0,91 hántri.⁶⁶

65 HĂNTRU, hantri, s.m. Unitate de măsură convențională, care reprezintă echivalentul energetic corespunzător executării cu tractorul a unei arături normale pe o suprafață de un hectar de teren. – H[ectar] + a[rătură] + n[ormală] + tr[actor]. (Dicționarul explicativ al limbii române: <https://www.dictionarroman.ro/?c=hantri>)

66 Lásd a hántriszámításról: https://www.researchgate.net/publication/327499057_Lucrari_practice_Economie_si_Dezvoltare_rurala

Bizonyára meggyűlt a baja főleg a kevésbé iskolázott, idősebb traktoristáknak ezzel a hántri számítással! Dehát nem is az ő dolguk volt a nyilvántartások vezetése, a motorina elosztása meg a hántrik kiszámítása, hanem a szervezést, irányítást végző, a teljesítményt nyilvántartó brigádvezető, meg a pontator-normatoré. Ezek jövedelme pedig a traktoristák teljesítményének a függvénye volt, tehát joggal feltételezhető, hogy mindig igyekeztek, a lehetőségekre figyelve, felfele tornászni a hantri-mennyiségeket. A traktoristák dolga: ezek között a keretek között boldogulni. Mi érthető azon, hogy boldogulás?

Lentebb kitérek majd az ebből a helyzetből származó bonyodalmakra, valamint ezeknek a bonyodalmaknak a mindennapi megoldásaira – a statisztikák és a valóság egymáshoz igazításának sajátos technikáira.

A nyolcvanas években, amikor például Kovács Károly a nyárádszentmártoni traktorosok szekcióvezetője, már nem használták ezt a rendszert, a hektárszám a mérvadó, természetesen ekkor is figyelembe vették a talaj adottságait és a traktorok lehetséges teljesítményeit. Vagy pedig, ami sokkal egyszerűbben kezelhető: órábérben dolgoznak. Könyvébe Suba Ferenc sem tett be hántri számításról adatokat – noha például a fa köbözési szabályokat ismerteti, mert egy traktorista fahúzatással is dolgozhat. Nem tudott választ adni arra a kérdésre, hogy miért nem. Valószínűnek tartom, hogy azért, mert a nyolcvanas években, amikor a könyvét írta, már nem használták a hántriszámítást.

Hogy néz ki mindez 1964-ben, egy adott esetben?

A brigád éltraktoristája, aki 1964-ben 117%-ban teljesíti a tervet: Siklódi József. A reá vonatkozó adatokat fogom lentebb bemutatni. Őt követi, csupán 1%-kal lemaradva, Incze Mihály. Még ketten vannak, akik 100% felett teljesítenek: Kilyén Gyula (112%) és Albert János (104%). A másik ötnek olyan alacsony a teljesítménye, hogy a brigád-átlag jóval a 100% alatt van: 1964-ben ez a XI. brigád csak 88%-ban teljesítette az évi tervét. Hogy ezzel hányadik is lett a brigádok közötti versenyben, azt ebből a forrásból nem derül ki.

Lássuk tehát előbb a tervezés folyamatát. Az országos tervezési folyamat kis, helyi elemeként 1963-ban a nyárádszeredai Gép és Traktorállomás a saját évi tervét lebontja brigádok, meg traktorok szintjére. Siklódi József egy 1963-ban gyártott, U-650-es traktoron dolgozik, ennek a száma T-186, Incze Mihály szintén U-650-es traktora márciusába érkezik Nyárádszeredába, majd Márkodba, a március hónapban csak ez a megjegyzés szerepel: ÚJ TRAKTOR, a gépállomás T-237-es számú traktora ez. A füzetben, az Incze Mihály oldalán csak áprilistól következnek a statisztikák. Hogy miért osztottak ki erre a márciusban érkező traktorra az 1964-es évre 524,40 hántris tervet, azt nem tudom, de az bizonyos az évi tervteljesítés grafikonja szerint, hogy ezt a tervet a traktor és a traktorista 116%-ra túlteljesítette. Egy harmadik traktorista, Kátai Tibor T-214-es számú (a szám után arra következtek, hogy időben Siklódi T-186-os traktora után, de Incze T-237-es traktora előtt került ez a gép Nyárádszeredába) szintén U-650-es traktora május-júniusban javításon van, végül is 1964-ben csak 61,7%-ban teljesíti azt az éves tervet, ami pontosan ugyanannyi mint Siklódinak: 593,48 hántri. Hogy miért ugyanannyi? És ha a tervet

61,7%-ban teljesítette, akkor Siklódihoz képest sokkal kevesebb fizetést is kapott? Nem tudom. Feltételezem, hogy a fizetés számításánál nemcsak a hántrit vették alapul. Vagy nem csak egy brigádban dolgoztak egy év alatt végig a traktoristák, hanem a brigád az a gépek beosztására vonatkozott, a tervet a gépekre osztották ki, a traktoristák mobilisabbak voltak, más helyszíneken és más gépeken (például közúti fuvarozásban) is dolgoztak időnként. Mert volt ennek a brigádnak egy hernyótalpas KD 35-ös gépe is, a traktorszám T-43, traktorista Farkas András, és ez, a statisztika szerint, csak áprilisban, augusztusban és októberben teljesített hántriban, azaz szántott, és az évi megadott, 281,72 hántris tervet pedig csak 7%-ban teljesítette. Mivel a brigád felszereléséhez tartozott három remorka (utánfutó) is, jelzésük szerint: RT-21, RT-37 és RT-46 (ez utóbbinál a megjegyzés: ÚJ, 1964. november 4-én), lehetséges, hogy Farkas András havi keresetét remorka-vontatásból kapta. Ugyanis ebben az esetben a megtett utat mérték, egy óra egyenlő volt 13 kilométer megtételével, és például az RT-21-es jelzésű remorka 1964. október 9–19. között 132 órát (1716 kilométert) teljesített, és ezért 52,8 hántri került be a statisztikába. 32 kilométer futást vagy 2,5 órányi munkaidőt számítottak tehát úgy, hogy az egy hántri.

Térjünk vissza Siklódi Józsefhez. Az első adatsor a motorina-fogyasztás, a második a teljesített hántri. Üzemanyagot minden reggel vételeztek a traktorok, este pedig beszámoltak az elvégzett munkával, és azt hántriba számoltak át. A gazdaságos működtetés ebben az esetben azt jelentette, hogy minél kevesebb üzemanyaggal minél több hántrit teljesíteni. A hántri számításnál pedig az alapvető szempont az eke mélysége volt: 22 vagy éppen 38 centiméter?

Hogy mérték ezt, vagyis: mi volt a megadott módszertan?

„A szántás mélységének méréséhez a mérőeszközzel (rigla gradatã) a következőképpen kell eljárni: tisztítsa meg a barázda alját és a barázda szélét, majd a mérővonalat függőlegesen helyezze az egyik rúddal a barázda aljába, a másik rúddal pedig a szántott felületre, és olvassa le a mélységet a mérővonalon. Mélységmérést a szántás közben a szántóföld különböző pontjain és a lehető leggyakrabban a normatőrpontator és a traktorbrigád-vezető végzi. A szántás mélységének ellenőrzése érdekében a barázda különböző pontjain a munka befejezése után a földet több barázda szélességében kiegyenesítik, majd a barázda aljáig ásnak egy gödröcskét, és ezután a fentiek szerint elvégzik a méréseket. A szántott terület átlójában, 50-50 méterenként méréseket kell végezni, majd az árok szántási mélységét reprezentáló méréseket átlagolni kell. A tényleges mélységet frissen szántott és száraz földek esetében 20%-os, esőáztatott földek esetében 10%-os csökkenést feltételezve kell kiszámítani. [...] Az egyéb minőségi feltételeket vizuálisan ellenőrzik.” (*Cursuri pentru mecanizatori din agricultură* [Előadások/tanfolyamok mezőgazdasági gépészeknek] 1960: 566.)

Elég bonyolult és időigényes módszernek tűnik, kétlem, hogy ezt minden esetben naponta és szabályosan végezték. De beírták az eredményt, ha mért, vagy ha becsült is volt az, és az összegzésben eszerint haladt gyorsabban, azaz teljesítette kevesebb idő alatt az egy hektárt, meg fogyasztott több vagy kevesebb motorinát a gép. Az eke mélységének a beállítására mindig volt utasítás, általában a brigádve-

zető vagy az agrármérnök mondta ezt meg, és ugyancsak ők ellenőrizték az utasítás betartását. De az, hogy munka közben, fordulónként mi is történik, azt már a traktorista maga döntötte el. Nem állt minden barázdator mellett ellenőr. Lehetett hivatkozni a talaj állapotára is: nedves vagy száraz, köves vagy mocsaras. Arra törekedtek, hogy kijöjjen egy átlagfizetés, és arra, hogy mindig maradjon meg motorina – ennek egyik módja volt, hogy nagyobb mélységű szántással, azaz átszámítva több hántrival számoltak el, mint amit végeztek. Suba Ferenc így emlékezik:

[A dizelolaj minősége is fontos volt.]

Hát nem lehetett mondani, hogy nem volt probléma vele. Ciszternás kocsi volt, s én kellett jelentsem, amikor fogyott el, két napra való volt, s hoztak ki s feltöltötték. Fügött attól, mennyit jártak, reggel beírták, kellett adjak minden reggel, mentek vagy 4-5-ön, egyiket megbíztam, hogy az felel a többiért, az rendezte.

Azt akarom mondani, eleinte volt, mikor jöttek tankolni, volt nekem karbantartóm, s az kellett mérje, hogy mennyi, ki mennyit tankol. S aztán volt olyan, hogy a Bekecs mege, Szovátán szereltem munkákat, s a szántásban is, papíron 34-37 centi volt számolva, mert arra több motorinát adtak, úgy hogy maradt motorina, s Márkodtól Beréig elfolyt, elengedtem a motorinát, nem volt mit csináljak vele.” (0299 – 2019.04.04.)

Siklódi Józsefnél volt olyan eset, hogy ugyanolyan mennyiségű motorinával (180 liter) igen különböző hántrimennyiséget teljesített: 16 és 11,75, vagyis az előbbihez 11,25, utóbbi eléréséhez hántrinként 15,31 literre volt szüksége. Tudni kellene ennek a különbségnek az okát, akárcsak azt is, hogy miért történt háromszor is, hogy tíz nap alatt mindig 225 liter motorinát fogyasztva ugyanannyi, 20 hántri volt a teljesítmény. Vagyis ebben az esetben 11,25 liter motorinával lehetett elérni egy hántri eredményt. Gyanítható, hogy ezekben az esetekben nem a terepen mérték a teljesítményt, hanem papíron kalkulálták, és tekintetbe vették a többiek napi eredményeit is, hogy jó legyen az átlag. Volt olyan intenzíven átdolgozott tíz nap, hogy Siklódi 562 liter motorinát fogyasztott, és 46,88 hántrit teljesített, itt az átlagfogyasztás hántrinként 11,98 liter, tehát az előző adattól alig tér el. 1964 novemberében, a szántás teljében három dekádban összesen 1388 liter motorinát fogyasztott és 122,54 hántrit ért el, vagyis 11,32 liter volt az átlagfogyasztása. Egész évben 8782 liter motorinát számolt el, és 696,76 hántrit teljesített, egy hántrihoz 12,54 liter tehát az évi átlag.

Suba Ferenc szerint:

Háromféle traktor ha volt, akkor az háromféle számítás volt... Adtak ennyit s ennyi motorinát, s úgy kellett dolgozni, hogy kijöjjen a lépés... ha feketézni akart, akkor vett a gázasokról, ott nem volt korlát... De mindig úgy számoltuk el a traktoristákat, hogy legyen plusz motorinájuk... Mikor kampány volt, éjszaka is kellett hajtani... Fiatalok voltak a traktoristák, s készül-

tek a csősz bábra, s én kivítem egy kicsi aperitívet, s olyan jó kedvvel szántotunk, nem számított, hogy ittunk, nem a főúton voltunk. Hát egyszer az egyik úgy megrészegetett, a traktorról leesett... Amikor láttam, hogy egyes, kettes alapgázzal jött, az biztos részeg volt, mert nem mert gyorsabban menni, de hát nem volt ebből baleset... Volt máskor, az nagy baleset volt, bombát kidobott a szántás, az egyik szét akarta szedni, a hegesztő apparátot elvitte, hegesztette, s felrobbant, a feje kétféle nyílt! Híj, munkavédelem ügyészség, akkora cirkusz lett, honnan volt? S mondtam, én kaptam, s betettem az irodára, s jelentettem a milícián. Aztán mentek s elvitték s felrobbantották. Munkavédelmi fisa, a munkavédelem azt vette elő, s ott volt, hogy mire lehet használni a hegesztő apparátot... Nem lett ebből aztán nagy baj. (0348 – 2021.06.27.)

Ellenőrzések gyakran voltak, a legnagyobb felhajrással a bukaresti központból érkező ellenőrök fogadása járt:

Volt az a kontroll, Bukarestből, az összes brigádöt megbüntették visszamenőleg... s mi mulattunk velük... nem kaptak semmi hibát, minden talált a könyveléssel. Hegymegi volt az a márkodi határrész, ahol betettem 38-39 mélységet, s valójában 22-23 cm volt... (0348 – 2021.06.27.)

Ha megnézzük a fenti, hántri-táblázatból kivett adatokat, akkor látjuk, hogy 1 hántri helyett 1,7 hántri volt a teljesítmény ha nem 22, hanem 30 cm mélyen szántott az eke. Ezzel a „betett mélységgel” megkétszereződött a teljesítmény, és így a fizetés összege is. Maradt ezután a nehéz feladat, amit az ellenőrző brigádok fogadása után kellett végezni: a figyelmük elterelése, a lekenyerezésük. Suba Ferenc arra emlékszik, hogy a saját házuknál olyan mulatságot rendeztek a bizottság tagjainak, hogy „még anyámmal is táncoltak a bukarestiek”.

Köszönő viszony

Vidéki környezetben a szocializmus éveiben a traktor munkaerejét nemcsak a hivatalosan megszabott módon hasznosították. Történetek sokasága szól arról, hogy a helyi társadalomban a traktoristák jóindulatára számítva, a traktoristák segítségével, azokat megfizetve hogyan lehetett saját kis szállítási, gazdálkodási munkákat elvégezni. Ezek a rokoni, szomszédai, munkatársi, stb. segítségek mindig illeszkedtek a hosszú ideje fennálló kölcsönösségi rendszerekbe. A traktorállomás intézménye, vagy a megszerveződő, működő kollektív gazdaság, tágabb értelemben az állami szervezetek csak megváltoztatták, de semmiképpen nem szüntették meg, nem írták felül ezeket az organikusnak is minősíthető rendszereket. Sőt, azt mondhatom, hogy a hivatalos munkákkal, szolgáltatásokkal párhuzamosan léteztek a kölcsönösségek, ha úgy tetszik: a korrupció helyi szervezetei. A lenti példa egy traktoristából lett kollektív-elnökről szól:

Nagy Jenő volt az elnök. Neki is jól ment. Szekér, autósámra lopta a gabonát. Egyszer, a kollektív időbe bele is akarták dobni a patakba, mert lopta a búzát. Cséplés idő volt. Egy este elindultam a bátyám fiához. Már sötétedett. Látom, hogy viszik a traktorral a gabonát és utána megy valaki egy biciklivel. A biciklin is zsák volt. Láttam, hogy matattak. Ők is megláttak. A polgár a biciklit betette a sánca, elment, s ő is befeküdt. Én odamentem a sánchoz, kivettem a fehér biciklit és a két biciklit toltam felfele az úton. Mikor oda értem a polgárhoz, mondtam, neki, hogy: vidd haza bátran, nem jelentelek fel. Így loptak. Utána találkoztam Fazakas Jenővel, mondtam neki, hogy láttam a traktort, ő meg azt mondta, hogy Nagy Jenő vezette a traktort. Nagy Jenő traktoros brigádos volt. Akkor azt mondtam Fazakas Jenőnek, mondd meg Nagy Jenőnek, hogy, ha eddig nem is köszönt, ezután köszönjön. Három évig köszöntöttük. Ha egyszer nem köszönt, már üzenem neki, hogy jobban teszi, ha köszön. Egyszer széna osztás volt. Nekem a rosszabbik szekér szénát akarták adni. Mondtam, hogy adják a másikat és mondják meg Nagy Jenőnek, hogy AZÉRT. (Moldován Gyula, sz. 1932)

Hogyan értelmezhető a helyi kultúrában, hogy „ha eddig nem is köszönt, ezután köszönjön”? Nyilvánvaló számomra, hogy egy olyan kapcsolatra utal, ahol a lekötöttség (vagyis nem jelenti fel a lopást) kölcsönösségének a ténye megmutatkozik. Bármilyen helyzetben aki tartozik a köszönéssel, annak kedveznie kell annak, akivel ilyen „köszönő-viszonyban” van. Ennek a viszonynak a kialakulását mindenki tudja, és van ugyan amikor rejtetten, de van amikor a nyilvánosság előtt történik a „köszönés”.

Kovács Károly arra emlékszik, hogy a traktoristák hogyan segítették egymást a jövedelem elosztásával:

Hát általában, mert mondom, mi is el voltunk menve Kásvára, árvizek voltak, s akkor az utat megjavítani, követ hordtunk, Régenben is dolgoztunk, s Mája, Márkod, s Jobbágyfalvára is hordtuk a követ, a Berekben volt egy malom... Ott kő volt a Nyárádba, nem úgy mint most, s aztán vittük a követ, 3-4 egyén jött oda a SMA-ától, s mérték, kronometrálták, hogy mennyi idő alatt csinálsz meg egy fuvar, s aztán arra adtak egy tarifot, aztán csinálgtunk, s mikor nem jött úgy ki a lépés valakinek mert defektje volt például, akkor segítettünk mi rajta, jó pénz volt, 50 lej, 70 lej, egy remorka kő.

A történet folytatása:

S Jobbágytelkén át mentünk Kásvára, s jöttünk haza, Jobbágytelke felé, s mikor hétfőn mentünk, akkor a bácsik vártak, hogy mikor jösztek hazafelé, ekkor s ekkor. Jobbágytelkén olyan nagy házakat építettek, olyan nagy kocka betonokat, s az ablakig egészen fel van rakva, s aztán kellett homokot hozzunk nekik, s apró prizrát. Aztán már mi kacagtunk, hogy jöttünk

hazafele az úton, Jobbágytelke felső felire, Bölkényre lehetett átmenni, s Régenbe, s amikor jöttünk haza, az emberek dolgoztak a mezőn, s láttuk, hogy dolgoznak a mezőn, persze, elég dombos ott, s láttak, s amikor megláttak minket, akkor hagytak csapat-papot, kaszát letettek, s futottak haza, mert tudták hogy mi vagyunk, s nyitották a kaput, már azok futottak haza, akikkel hétfőn megbeszéltük. S a főnökök elnézték azért, egy egy ilyen dolgot, egész héten ott dolgoztunk száraz kajával, nem volt könnyű dolog, na, s az a kicsi pénzt, hogy ne jöjjünk üresen mert úgyis jöttünk haza, hát hamar le-töltöttük, úgy örvendtünk, hogy kaptuk az 50 lejt, s igyekeztünk haza, hát az az 50 lej is pénz volt, osztottuk azonnal kétfele a baráttal.

[Jobbágyfalván, ott pálinka is volt!]

Sehol nem merték főzni itt a pálinkát, s a borjút vágni, de ott igen, a legnagyobb tilalomban is. Azt mondja nekem egyszer Nagy Jenő, mert barátai voltak, mindenfelé volt, s a megyeikkel is jól volt, s a főnökökkel jó volt, akkor ő volt a szekiófőnök, s azt mondja nekem: Károly, ülj fel egy traktorra, s menj fel Ákoshoz, Bakó Ákoshoz. Mészáros volt, s cséplőgépe, s traktorista, magán traktorja, s autója s minden, s menj fel mondd meg, küldjön vagy 10 kilót. Hát bornyúhúsról volt szó. Megyek, s a fejihez csap, hüj, elfeledkeztem róla, eladtam! Ne menj sehova, várjál! S elfutott a szomszédba, a bornyút már hozták láncon, s ütötték meg, s másfél óra múlva már vittem a húst.

Hát azért volt akkora protekciója Nagy Jenőnek mindenütt, mert áldozott is, áldozott oda is, a megyétől is kaptak, s a tejhozam itt megvolt, nem mint Mosonba s máshol, hogy 2-3 liter, mert a cukorgyárból a malátát ide adták, s nem Mosonba! (0345 – 2021.05.28.)

Megjelenik ebben a beszélgetés-részben az értelmezéshez elengedhetetlen kulcs: „a főnökök elnézték”, hogy nem jöttek üresen, hogy a hivatalos feladatok teljesítése közben az állami tulajdonú traktorral, munkaidő alatt, mellékkeresetre tettek szert a traktoristák. Kereseti lehetőség pedig bőven akadt, a vidéki társadalom rá volt utalva a traktorok magáncélú munkavégzésére, hát persze, hogy igyekeztek az emberek „köszönő viszonyban” lenni a traktoristákkal. Sztrátya Domokos 1976-ban építi házát, és a harmadik faluban, Kendőben van olyan magánasztalos, aki elkészíti neki a megfelelő minőségben és árban, de „feketén” az ajtókat-ablakokat. Meg kell oldani tehát a hazaszállítást. Mivel semmiféle hivatalos papír nincs, amivel igazolni lehet a termék származását, ajánlatos az ellenőrzési lehetőségek elkerülése: éjszaka, mezei utakon kell lehozni Kendőből a kész nyílászárókat. Sztrátya Domokos története:

De az asztalosmunkák még nem volt hazahozva akkor, s izente az asztalos, hogy kész van, mert én mondtam, hogy mikor megvan, mielőtt lefestené így sárgára is, meg akarom látni az anyagokat. S izente, hogy készen van, akarja festeni, s menjek. S ott Keresztúron kellett szedjem a pénzt, s má-

sodik napra is maradt néhány, s elmentem, összeszedtem, amikor befejeztem, akkor ott a patak mellett feltaszítottam a biciklit Kendőbe, s megnéztem, s na fesse le az egészset. S akkor mikor menjek után, megegyeztünk. S elmentünk Balogh Pistával, a polgármester apjával, egy este elmentünk, a nap nyugodt le, sötétedett bé, s akkor mentünk Mája felé, mentünk át a hegyeken, s villany mellett pakoltuk fel a kocsira, s jó éjjélére érkeztünk haza. S még kifizettem az utóját, s még megkínáltak, s még vettem vagy hat liter pálinkát, adtak vele bidont is, mert kellett tovább is, mert itt akárki ha valamit mozdított, annak kellett tölteni. De jó szilvapálinkát. S mind alkudoztak, mert főzték, az öregek is éltek az asztalosomnál, s ötvenöt lejbe adták literit, de jó szilvapálinkát. Mondtam, én ötven lejért megveszem, de nekem ötvenöt lejért sok. S ő nem adja, a vénasszony úgy megkötötte, hogy na ha nem, adjon Isten jóccakát, én megyek, s ha megyek menjek. S na mondom: tölts meg a bidont, tölts meg, s aztán ötvenötben elhoztam. Aztán leállítottuk a remorkát, visszajöttünk a hegyeken keresztül, még fel kellett fújtasza a kerekét Pista Kendő s Márkod között, vissza kellett fordítsa a traktort, hogy világítson annyira emennyire, s fújtasza fel, a traktornak a hátsó kerekét kellett fújja. S kaptam a zsebkendőt, s a villanyal, szembe a lámpával így odatartottam, jó fehér volt, s a fényt jól oda vetette, ahova kellett neki, s felfújta, s hazajöttünk, s leállítottunk ide, s gyere bé, most már itthon vagyunk, s igyunk meg itthon is egy pohár pálinkát, kifizettem őtöt is, azt mondta, százötven lej, s még mondom, egy liter pálinkát is, te is részesülj benne. Legyen benne a százötven lejbe a liter pálinka is, azt mondja, én kétszáz lejt adtam tiszta pénzbe s még a liter pálinkát, mert azt mondtam, ez a gyors munka, hogy sötétedéstől mostanig itthon van, s bé van téve az udvarra, ez nekem aranyat ér, ki se lehet beszélni! Pista szeretett így velem jönni fuvarozni, mert más fuvarokat is csináltunk. A traktor a kollektívé volt.

[Sejtettem, hogy nem a saját tulajdona.]

Nem saját, s nem is a SMT, mert az esetleg...

[A kollektív traktorját ott tartotta a saját udvarában?]

Hát nem, fel kellett volna vigye, fel szokták vinni a központhoz, de hát későn jött haza, s akkor nem vitte fel, aztán reggel jött s elvitte, s akkor a holmit leraktuk, s béraktuk ide a házba, s akkor úgy örvendtem neki, hogy megvan! (0177 – 2016.02.26.)

Suba Ferenc elnéző és ugyanakkor szigorú főnök is volt, ilyen történetet is mondott:

Kéreztek, hogy engedjem hogy a traktorral hazamenjenek, sorompó volt, le kellett zárni, s akartak menni Iszujkáéra, Bekecs-megi... S én kiengedtem estefele, s olyan két fát hoztak éjjel, hogy a traktornak az eleje mind a levegőben volt! Megtudtam, aztán kérdezték, hogy honnan tudom, ki mondta?

De csak meg kellett mondják. Volt egy, IMSZ-titkár, az állandóan jött hozzám, hogy a többi hol volt. Hát már erősen az agyamra ment, hát tudtam mindent, de kihozták a ciszterna motorinát, s ennek állandóan járt a szája, hogy ez itt s az ott, s aztán Májában kellett tárcsázzanak a kollektívnek, s ott volt az egyéniéknek a kerthelyiség, s kellett menjek gyűlésbe, s utána egyenesen odamentem, ő volt akit megbízta, a felelős, s aztán őt szedtem elő, s jól lebasztam, az egyéniéknek dolgoztatok... (2021.06.27.)

Nem tehetette meg ő sem, hogy nem kedvez a beosztottjainak: elengedi, hogy éjjel fát húzassanak, pénzt keressenek, persze utólag ő is elgondolkozik azon, hogy ez nem volt egy veszélytelen éjszakai vállalkozás. Ha baleset lett volna, akkor őt is felelősségre vonják. Kezelni kell a jellemtelen, árulkodó beosztottakat is, erről szól a – tettetett – szigorúságát mutató történet. Meg rámutat arra is, hogy ha egymás mellett volt a kollektív területe és a kollektivisták kerthelyiségei, akkor számtalanszor megtörtént, hogy párhuzamosan mindkettőben dolgoztak a traktoristák – csak éppen ez utóbbiban a „köszönési viszony” szabályai szerint, hiszen ezt nekik a falubeliek sorozatosan, a következőkben is „megköszönték”. Az állami szervezetben, állami ellenőrzés alatt, törvények, intézkedések, ellenőrzések rendszerében, hivatalosan csak állami dolgozók voltak, mint a szocialista vállalatok munkásai ebben a rendszerben.

Ez volt életük organizált dimenziója.

De párhuzamosan ezzel vidéki környezetben, a helyi társadalom tagjaként folyamatosan rokonként, szomszédként, kölcsönös segítségnyújtási rendszerekben élve kellett teljesíteniük a „köszönési kötelezettségeket”. Ennek természetesen sokkal kevésbé világosak, egyértelműek voltak a határai, szabályai mint a szocialista állam uralta területnek, gazdasági kényszereinek, intézményeinek, propagandában hirdetett erkölcsének. Azonban ezek megjelenésével, hatókörének bővülésével időlegesen felbontható, csak rövid távon érvényesülő kapcsolatokká szakadtak szét az organikus közösségekben folyamatosan fenntartott kötelékek. Ebben főszerepet játszott a mobilitás, ami ebben az esetben a kötelezettségek teljesítésének fizikai akadályá lehetett: akin segítettek, az szükség esetén nem volt már jelen, hogy visszasegítsen. Ott voltak viszont az állami intézmény éppen jelen levő alkalmazottjai, akikkel ideiglenes „köszönőviszonyokat” kellett kialakítani, és ez vagy sikerült, vagy nem. A törekvés erre folyamatosan megvolt ezekben a társadalmi környezetekben.

Úgy gondolom, hogy ebben a modernizálódott mezőgazdasági környezetben inkább lehetett szervezett, szabályozott, szerződött, időleges, és inkább személytelen kapcsolatokat alakítani, mint organikus, szóbeliségen meg kulturális igazodáson alapuló, hosszú távra szóló, személyes viszonyokat. Az ebben a fejezetben bemutatott példák azonban ez utóbbira, a szocializmus korszaka megélésének személyes, kulturális dimenzióira mutatnak rá.

Suba Ferenc könyvei

A harmadik ok, amiért gépről és népről gondolkozva, írva érdemes Suba Ferenc életútjával foglalkozni: eltérően az általam ismert más traktoristáktól és gépészek-től, ő két könyvnek is a szerzője. Nem csak beszélgettünk, hanem kezembe vehettem, olvashattam, és bemutathatom írott, megformált elképzeléseit.

Két, teljesen más területhez, más valóságterülethez sorolható, meg két külön életszakasza összegzésének tekinthető könyvről van szó. A könyvek mögött két, egymással párhuzamosan futó, de jól elkülönülő sors és értékrendszer sejlik fel. Miközben aktív gépész volt, aközben is szükségét érezte, hogy a szülőfalujának múltja, „hagyományai” iránt érdeklődjön. Nem volt azonban alkalma, hogy csak ezekkel foglalkozzon, hogy erről írjon is. Miért, milyen ösztönzésre írta meg, mintegy gépészeti „tudását” összefoglalva, de ugyanakkor a kor számára adott elvárásait teljesítve az első könyvet? És ezután, nyilvánvaló hiányérzettel hajtva, valamilyen beteljesülést keresve, életének mintegy új értelmet adva, egy másik történelmi korszak más, a kislegrégióban új elvárásként létező közfeladatot – „monográfia írást” – felvállalva a másodikat?

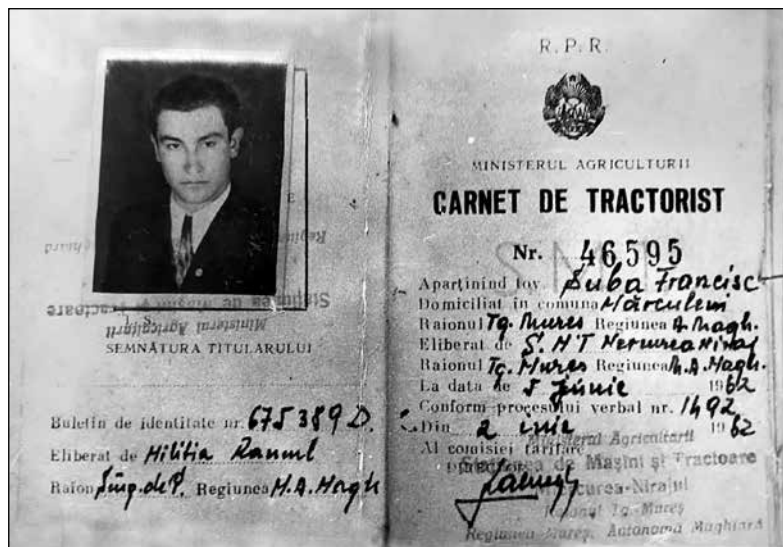
Ma nyolcvanhárom éves, és amikor beszélgettünk, elmondja, hogy egy harmadik, egy életrajz jellegű könyv megírásán is gondolkozott:

Hát amit a könyvekbe nem írtam meg, hanem azon kívül történt, abból is lehet egy könyvet írni. Volt olyan, hogy hívtak, te Suba, tarts egy előadást nekünk, miket tudsz. S akkor nekikezdtem, hogy szedjem össze, hogyan lettem én traktorista, ismertetőt, mint egy szakkönyv, ismertető jellegűt, gondoltam, hogy még a mérnökök is levehetnék a konklúziót, hogy egy gyermekből hogy lett gépészmester... (0302)

De végül is csak gondolkozott ezen, nem fogott neki.

Érdemes visszatekinteni életének kronológiájára, hogy a könyvek születésének időrendjét megállapíthassuk. Tizennégy éves, amikor 1952-ben Marosvásárhelyen a Gépipari Középiskola diákja lesz, két év múlva abbahagyja a tanulmányait és visszamegy szülőfalujába. Ott tizenhat éves korában, 1954-ben nem hivatalosan, majd tizennyolc évét betöltve 1956 márciusában hivatalosan is traktoristaként alkalmazták, de vizsgát csak 1962-ben tesz, ekkor kapja meg a traktorista-könyvét.

Két év múlva, 1964-ben, huszonhat évesen a Nyárádszeredai Gép- és Traktorállomás XI., Márkodban állomásozó traktorbrigádjának lesz a brigádvezetője. 1969-ben karbantartó gépész, 1970-ben szekciófőnök, 1973-ban pedig a nyárádszeredai traktorjavító műhely gépésze. 1974-ben, harminchat évesen családjával együtt beköltözik Nyárádszeredába, itt 1975-től 1979-ig esti iskolába jár, majd érettségizik, majd azonnal felvételizik a segesvári Mezőgépeszeti Mesteriskolába, egy év múlva

12. kép. Suba Ferenc traktorista könyve

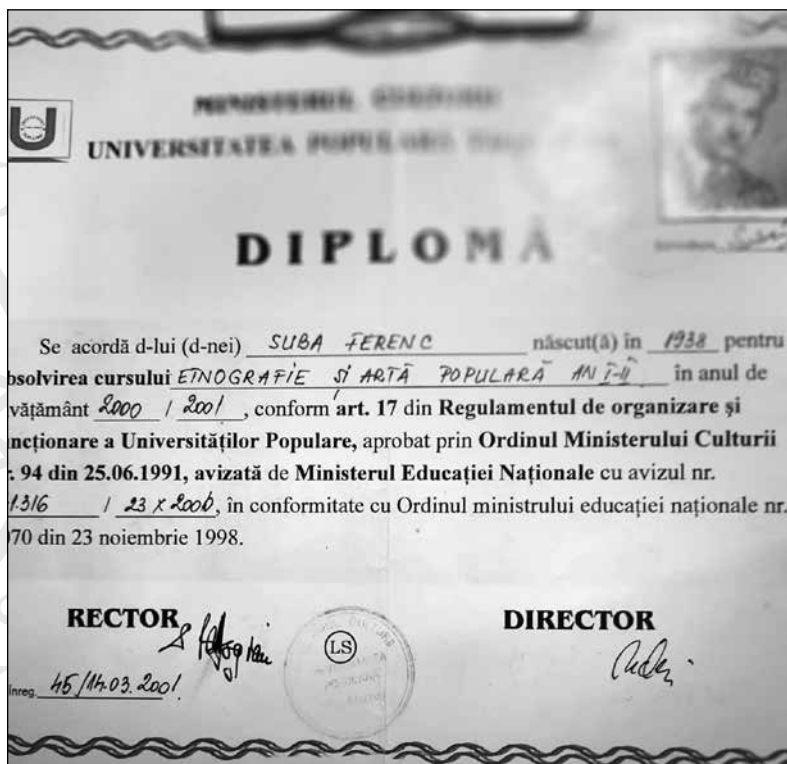
mezőgazdasági gépészmester lesz. Ekkor negyvenkét éves. Úgy vélem, ekkor kezd neki *A mezőgazdasági gépek erőforrásai: a belsőégésű motorok (gépészeti ismeretek)* című könyve írásának. 1983 elején már elkészül egy első változattal: ő beszélgatéseink során nem tudta ezeket az időpontokat pontosan meghatározni, de ez véleményem szerint onnan tudható, hogy kézirátával először felesége távoli rokonát, a Bukarestben megjelenő *A hét* hetilap főszerkesztőjét, Huszár Sándort keresi fel – akit 1983 második felében váltanak le funkciójából. Hosszú kálvária kezdődik a kiadás érdekében, erről lentebb részletesen lesz szó. 1989-ben a kolozsvári Ceres Könyvkiadó szerződést köt vele a könyv megjelentetésére, 1990 februárjában kelleme elkezdeni a nyomtatást egy dési nyomdában – de az 1989-es fordulat után már se a nyomdát, se a kiadót sem érdeklik az fordulat előtt kötött szerződések, Suba Ferenc hiába próbálkozik. Tovább dolgozik a kéziraton, az utolsó, a gépelt, bekötött kézirat, a ma is megmutatható 471 oldalas „kötet” borítóján levő, meg a *Előszó* végén olvasható dátum: 1997. Ezután Suba Ferenc, aki ötvenkilenc éves, és egy éve már nyugdíjas, úgy dönt, hogy lezárja életének aktív gépész-korszakát.

Ebben annak is szerepe lehet, hogy a világ körülötte igen gyorsan megváltozik.

Változnak, megszűnnek a szocialista korszak intézményei, értékei, a műszaki ismeretekhez való viszony, csökken a „jó gépészek” tekintélye, a „rossz gépészeket” pedig már végleg nem olvasnak műszaki szakirodalmat. Értelmét veszti az addigi ideológia: a világ „jobbításában” egyre kevesebb szerepe lesz az előző korszak egyik kulcsszereplőjének, annak a „jó” gépésznek, aki kitartó erőfeszítéssel, munkával képes arra, hogy uralja a gépeket és technikát, de arra most már nem képes, hogy saját sorsával is ezt tegye, mert a világ egyre komplexebbé válik, egyre több titkot rejt, és egyre nyilvánvalóbb, hogy csak technikai-mérnöki eszközökkel, ra-

cionálisan egyre kevésbé kezelhető. A gépész-identitásnak egyre kevesebb az orientáló, támaszt adó jellege.

Suba Ferenc úgy dönt, hogy a szép jövő ígázatéből szabadulva, a gépészet jövőalakító hatalmába vetett, már illúzióknak bizonyuló elképzeléseit feladva a múlt, hagyományok értékei fele fordul: néprajzos-örökségmentő lesz. 2000-ben beiratkozik a Marosvásárhelyi Népi Egyetem néprajz tanfolyamára, 2001-ben elvégzi ezt.

13. kép. Suba Ferenc diplomája a Marosvásárhelyi Népi Egyetem Néprajz és Népművészet tanfolyamának elvégzéséről

2002-ben, hatvannégy éves korában megírja a tanfolyam befejezéséhez szükséges néprajzi dolgozatát: *Márkod históriája és néprajzi leírása*. Ez a 223 oldalas munka 2004-ben a marosvásárhelyi Ansid Kiadónál Suba Ferenc saját költségén, meg a könyv végén felsorolt támogatók segítségével jelenik meg.

„Összeszedtem, ami egy könyvben se volt megírva...”

A mezőgazdasági gépek erőforrásai: a belsőégésű motorok című könyv megírásának okáról ma ezt mondja:

Azért fogtam neki, mert 30, 40 évig itt jártam állandóan, Szovátától Ákosfalváig, s minden defektet, amit nem tudtak javítani, rajtam ment keresztül, s én nem volt hova menjek, én kellett javítsak, s megmagyarázzam hogy kell feltenni eztet s aztot, s tőlem kérdezték, s én hiába kérdeztem a mérnököket, nem tudták. S annyi mindenre én reagáltam, hogy nincs meg, s anynyi könyvem volt, hogy egy egész könyvtáram, Magyarországról, mindennün, ami megjelent, de nem volt benne. Sokszor mentem ki s kérdeztem a traktoristáktól, hát te ezt hogy nem tudod, s mester elvtárs, én szakiskolát végeztem, mi ezt nem tanultuk, s nem olvastam, nem tudom. Aztán én ilyeneket összeszedtem, ami egy könyvbe se volt megírva, s aztán erről jött, hogy jó volna kiadni, s akkor vettem a könyveket, ebben ezt írja s abban azt, egy rakás könyvet, s abból, de azt is beleszöttem, ami nem volt a könyvekbe leírva. (0299 – 2018.04.04)

Vegyük sorra.

Fiatal korától szívesen kezelte, javította a gépeket – példa erre az előző fejezetben olvasható történet, amely szerint a „tarisznyában hozott” alkatrészt (elektormágness) megjavítja, pedig sosem látott addig olyant, de bízott a tudásában, mert „mindegyiknek ugyanaz az elve”. Megvolt tehát az érdeklődése, önbizalma. Miután gépésmester lett, de azelőtt is sorozatban kellett a javítási, karbantartási problémákat megoldania, és sokszor kellett tapasztalnia, hogy a elméletileg képzett szakemberek nem tudják a gyakorlati megoldásokat. Említi, hogy mondták róla: ha javításról van szó, „Suba többet tud, mint három mérnök”. Azt is tapasztalhatta, hogy a fiatalok már egy más nemzedék, nem lelkesednek az új ismeretekért: „ezt nem tanultuk, s nem olvastam, nem tudom.” Maga a szelekció is köztudottan olyan volt, hogy a jobb képességűnek tartott falusi fiatalok nem mentek traktoristának. Felesége erről egy közismert anekdotát említett:

A fiát vitte az apa a sáromberki traktoriskolába, s mondta az igazgatónak, kicsit gyengébb képességű, s mondta az igazgató, hogy tudom, mert ha jó lenne, akkor az udvarhelyi tanítóképzőbe vitte volna. (0323 – 2018.09.26)

Igazából csak 1975, az esti középiskola megkezdése után fordult egyre inkább a figyelme az olvasás fele. Fokozatosan rászokott a mezőgépezeti szakirodalom, meg ezen túl, általában a technika világát bemutató, a technika diadalát, a korlátlan emberi haladásba vetett hitet hirdető könyvek olvasására, gyűjtésére. Nem csak Romániában kiadott magyar és román nyelvű szakkönyveket vásárolt rendszeresen, hanem magyarországi utazásai során is szakkönyveket szerzett be, meg a nyolcvan-

nas évek elejétől rendszeresen járt vasárnaponként könyvekre „vadászni” a marosvásárhelyi ócskapiacra – és aki ismeri, hogy ebben az időben, a Magyarországra (sajnálatos módon) kiköltözők milyen könyvtárakat vesztegettek el ezen az ócskapiacon, az nem csodálkozik azon, hogy számára igen kedves és hasznos – igaz, nem éppen új – könyvekhez jutott így hozzá Suba Ferenc.

Végül, de nem utolsó sorban: Suba Ferenc fiatal korában hivatalos, folyamatosan hangoztatott ideológia része volt a fejlődés, a „világunk folyamatosan jobb lesz, és ehhez mi is hozzá kell járuljunk” gondolata. Egy korát és körülményeit elfogadó, ebbe belehelyezkedő gépészt állandóan foglalkoztatta, hogy „minél kevesebb meghibásodás legyen, hogy minél többet dolgozhasson és az országnap/népnek minél nagyobb hasznot hajthasson a gép”. Komolyan vette, amit a gyűléseken ismételtetek: tapasztalatait átadni, a fiatalabbakat tanítani kell: „összeszedtem, ami egy könyvbe se volt megírva, s aztán erről jött, hogy jó volna kiadni”, mások számára is elérhetővé tenni.

[Ki biztatta innen, hogy írjon könyvet?]

Senki, senki... én gyűjtöttem az anyagot, technikai könyvet mindent megvásároltam, elolvastam, s ami nem volt meg egyikben se, azt szőttem bele, például mikor írtam az olajozási berendezéseket, azt mind elolvastam, s beírtam. Elsőnek a főkönyvelőnek, a megyei főkönyvelő, Patakfalvi, azzal jobban voltunk, neki mutattam... s azt mondtam, hogy adjuk ki, s azt mondta, hogy ebben az évben már nincs erre pénz, én azt akartam, hogy itt jelenjen meg a megyei trösztnél, kerüljön a traktoristákhoz... (0299 – 2018.04.04)

Volt egy másik lehetőség, egy ajánlat a kiadásra: a nyárádszeredai Mezőgazdasági Gépállomás főmérnöke javasolta, hogy őt is tüntesse fel szerzőként, és akkor közbejár a megjelentetésért. Suba Ferenc erre nem volt hajlandó:

Csomós azt mondta, 3 évig mind jártam a kiadásért, hogy olyan van benne, amit ő sem tud, s azt mondta, adjam oda, s tüntessem fel őt is mint szerzőt, s akkor kiadassa, s mondtam, mérnök úr, én ha nem tudom kiadni, akkor nem foglalkozok senkivel. S hogy nem tudtam kiadni, örökké hát amikor találkoztunk, akkor mindig mondta, Suba, hát mit mondtam, eddig a könyv ki lenne adva, a könyv meglett volna! Hát meg lett volna, ha Ceaușescu még él néhány hónapot, mert próbálva volt! (0299 – 2018.04.04)

A végül is kudarccal végződő megjelentetési kísérletekről többször is kérdeztem, meg a kálváriájának egy-egy bosszantó részletét magától is említette különböző alkalmakkor. Az alábbi összefüggő szöveg a legrészletesebb, visszaemlékező, szubjektív kifejtés:

„S akkor aztán elmentem Huszár Sándorhoz, a Héthez, feleségemnek rokona volt... A főszerkesztője a Hétnak s a Tettnek... A Scânteia házban, alig kaptam meg az emeleten, ide oda mentem, amíg megkaptam az irodáját,

békopogtattam a titkárnőjéhez, s neki külön szobája volt, s volt egy külön gomb, hogy bemehetek-e, a titkárnő megnyomta a zöld gombot, s ő bent is megint a zöldet, s akkor beengedett.

[S vitte a kéziratot...]

Én vittem, s megmutattam neki, de azt mondja: Feri, ez nem az én meszeriám, hanem van Kolozsváron egy kiadó, ott van nekem egy jó barátom, az direkt ezzel foglalkozik, azt mindjárt fel is hívta. S aztán rea, hogy hazajöttem, 2-3 nap múlva mentem is, s aztán ő tudta a címet is, azt megkérdeztem rögtön, nem volt messze a kiadó, ahol van a szobor, ott van egy utca, s a Dolgozó Nő ahol volt, egymás mellett voltak. S azt mondja, hagyjam ott, nézze által, két hónap múlva jöjjen fel. S fel is mentem, s na azt mondja, ez igen, a titkárnőjénél kávét rendelt, én vittem a jó márkodi szilvapálinkát, hahaha... S mondta a titkárnőjének, ez igen, itt van a szerző, állandóan mondják, hogy adjunk ki magyarul könyvet a traktoristáknak, s itt megvan. Látszik, hogy ez az ember ért a gépekhez, hát sok mindent nem tudott, amit én leírtam.

[Szerződést írtak?]

Hát a nyomdához kellett menni, de addig nem lehetett, amíg a próbálás nincs. S legelőbb abba kötöttek bele, hogy Caușescuról nem írtam be idézetet. Legelőbb azért dobták vissza. S akkor amint beleírtam, feljövés, visszajövés, közben teltek a hónapok. S akkor az lett, hogy papírspórlás, három negyedével legalább le kell csökkenteni. De én azon voltam, hogy mindent aprólékosan írjak le, ez nem olyan, mint egy regény, hogy innét-onnat ki lehet hagyni, ha kihagyok akkor megint nem csináltunk semmit. S akkor majdnem bele is voltak nyuguva, s akkor újra, hogy románul lehet kiadni csak. Na aztán megint... Dehát nekem éppen ezért, hogy Erdélyben romolnak el a traktorok, nem értik, a kollektívekből toborozzák a traktoristákat, s a traktoristák románul nem értettek... Úgy hogy majdnem két évbe került ez... 4-5-szor voltam Kolozsváron, autóbusszal...

[Felesége: Annyi álmatlan éjszakája volt...]

Aztán egyszer telefonált, hogy beleegyeztek, megvan az autorizáció, lehet nyomtatni. Aztán felmentem, csináljuk meg a szerződést a nyomdával, Dés, ott nyomtatták ezeket a könyveket, s elmentünk, s ott azt mondták, hogy annyi munkánk van, jövő évben március, ápriliséig nem tudják vállalni, szerződést majd csinálják, ráér. S az volt 1989-ben, s akkor jött a forradalom... Ki is számították oldalszám szerint a honoráriumot, nekem adott volna 20 példányt ingyen, s akkoriban 60.000 lejt kaptam volna, az egy Dacia 1100-nak az ára...

S akkor 1990 után Vásárhelyt az összes nyomdát összejártam, s nem vállalták... Mentor Kiadó, Káli Király István, annál is voltam, ő úgy vállalta volna, hogy a képeket mind hátra kellett volna rakni, hát mondtam, főszerkesztő úr, hát régebb tudtak csinálni úgy, hogy a kép ott volt ahol a magyarázat, hát [...] egy sógornőnk ott dolgozott nála... (0299 – 2018.04.04)

Próbáltam rekonstruálni a megírás folyamatát, igen kevés eredménnyel: ma már nem emlékszik a részletekre, és nincsenek meg a folyamatosan készített jegyzetei sem.

[Az első jegyzet a könyv megírásához mikor készült?]

Állandóan valamit feljegyeztem... Összeszedtem a könyveket, s volt olyan, ami egyáltalán nem volt a könyvekbe, mentem terepre, s volt olyan hiba, hogy nem tudták egyáltalán megcsinálni, hát mester elvtárs, 3 évet végeztünk, ezt nem tanultuk... De aztán annyi papír volt, csináltam egy nagy rendet, s sok mindent eldobtam, egy doszár ejsze maradt.

14. kép. Suba Ferenc maradék doszárjai

[Felesége: *Istenem, istenem! Annyit kopogott éjjelenként, a gyermekek is megszokták az írógép kopogást, még jobban aludtak, de úgyis lassan ment, szaporátlan volt... Kétszer is leírta kézzel, amíg kapta az írógépet Ilonkától, ez a forradalom után volt, hát géppel írni tudott már, bent megtanult... sok idő volt, amíg ennyire jutott... nehéz volt, dolgozott vele... S közben kellett építkezni, s amikor a legjobban kellett segíteni, dolgozni, akkor mindig el kellett menjen valamiért... Azt a sok kéziratot nincs amiért tartsa, s csinált egy renoválást... Az hogy nem sikerült, na...]*

[A beosztást, hogy mi legyen az elején s mi a végén, azt Feri bácsi találta ki?]

Én, abba nem szólt bele senki... Csomós megtudta, odaadtam neki a kéziratot, átalolvasta, s azt mondja, felviszi Kolozsvárra, s a gépészmérnöki részt, annyit mondott, hogy ezt a fejezetet cseréljem ki a másikkal, mert a könnyebbtől menjünk a nehezebb felé.

Egyszer legépeltem, s akkor felvittem, s mondták, egy sorban hány betű kell legyen, s hány kimaradás, mi a standard, s újra kellett gépeljem... 454 oldal. S én tömöttebben írtam, s 2-ös izével kellett újraírjam, hogy ha valami javítás lesz, be kell írják a kollektorok.

Csomós egyszer kihozott egy újságíró, hogy javítsa, de az azt mondta, nem tud beleszólni, mert ez technikai dolog, de Vásárhelyen sincs senki, aki tudná javítani... A remorka, ez nem remorka, hanem pótkocsi, a regulátor az nem regulátor, hanem szabályozó, a motorina az nem motorina hanem nyersolaj... Na mondom, a traktoristáknak ezt hiába mondják, aztán úgy kijavítják, hogy a traktoristák nem fogják érteni, a traktor se traktor lesz, hanem erőgép... úgy hogy jobb, ha így adom a nyomdába, ezzel nincs amit foglalkozni...

[Megvan, látom, de ez nem a kézirat... ez is a 1997-es, ez egy második példány.]

Apám mondta, az irodai munka addig tart, amíg a rendszer, de a gépészet, az akármilyen rendszer, az tart...

[Írja, hogy „rossz gép nincs, csak rossz gépész...”. Maga azt akarta, hogy nevelje meg a rossz gépészeket!]

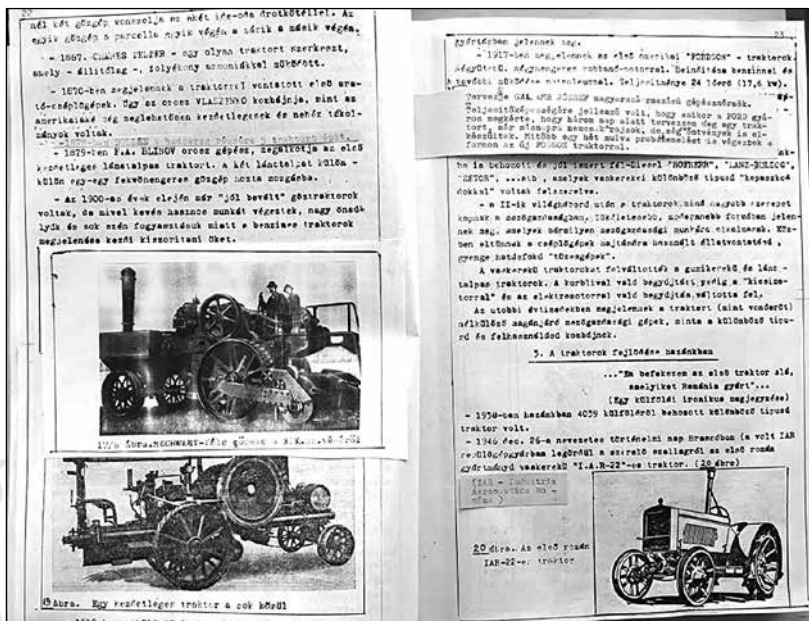
S neveltem is! (0299 – 2018.04.04)

A traktoristák fejlettebbek...

Érdeemes tüzetesebben szemügyre venni évtizedes munkájának kézbe fogható eredményét, ezt az 1997-ben lezárt, bekötött kéziratot-„kötetet”. Mindjárt a cím utáni oldalon ott van a papírszalagra írt, beragasztott mottó: „Fiam, légy gépész, mert akármilyen világ legyen, az a legbiztosabb állás!” Ez a fentebbi megjegyzés átírt, „irodalmiasított” változata, ugyanolyan papírra van írva, mind azok a szalagcsíkok, amelyekkel utólag kiegészítette a szöveget, beragasztott a különböző oldalakra, vagy letakarva velük az eredetileg gépelt sorokat, vagy csak az oldal szélire felragasztva úgy, hogy megnézhető az alattuk levő szöveg is.

Ezután következik a három oldalas *Előszó*, amellyel külön foglalkozom majd.

Az 1. rész: *Általános fogalmak a belsőégésű motorokról* (5–109. oldalak) első fejezete az erőgépek fejlődéstörténetéről tartalmaz egy rövid áttekintést, benne: *A traktorok fejlődése világviszonylatban* 8 oldalon (4 oldal csak kép). Majd az *Általános alapfogalmak* hosszú fejezete következik, ebben van egy 24 oldalas technikai lexikon is:

15. kép. Papírsíkok a könyvbe beragasztva

[Egy technikai lexikon, ezt miért tette be?]

Mert a 6-os kategóriánál már kellene ezek a dolgok...

[Mit mondtak erről a lexikonról, mit tegyen be, mit vegyen ki?]

Hát azt mondták, megvan benne minden, ami kell...

[Még ilyen is van, hogy munkasiker, ezt is meghatározza... még az örökmozgót is betette...]

Az embernek, ha elforgassa, abból is van amit tanulni... egy könyvben nem hiszem, hogy ennyi meglesse...

[Szövegfüggvénytáblázat is... gömbfa-köbözési táblázat...]

Márkóban volt a gáter, aztán én kellett menjek, hogy köbözsem le... a traktoristák fejlettebbek a többi földművesnél, kellett ezt is tudni... Ezt lehet használni a mesteriskolákban is... A mérnökök is, ami benne van, nem tanulnak mindent... (0299)

Ezt az *Egy kis termodinamika* és *A motorok osztályozása* fejezetek követik. A második rész hosszú címe: *A motorok szerkezeti felépítése, működése, beállítása, karbantartása és az üzemzavarok elhárítása*, ez mintegy 340 oldalas, tizenegy fejezetből álló rész. Sorra bemutatja: A. A motorok álló részeit, B. A motorok mozgó részeit (2 fejezetben: *A forgattyús hajtómű* és *A vezérmű*), meg C. A motor mellékberendezéseit (*Hűtési berendezés, Táplálóberendezés, Olajozó berendezés, Gyűjtőberendezés, Indító berendezés*). Az utolsó három fejezetből kettő a karbantartá-

sokkal, üzemzavarokkal és ezek elhárításával foglalkozik (411–435. oldalak), és van egy utolsó, *Különleges motorok* című rövid fejezet is.

A könyv végén ott a bibliográfia: 55 magyar és román nyelvű szakkönyv, valamint 11 folyóirat és más kiadvány adatai. Mivel a könyvben nincs szövegekőzi, megadott bibliográfia, ezért ezeket a bibliográfiai tételeket nem tudom a tényleges szöveghez kötni, nem tudom, mikor melyik forrást használta, és mennyire használta fel ezeket szó szerint, mennyire átírva. Vagyis milyen szövegek vannak más könyvekből átemelve. Ezért egy kis nyomozásba kezdtem: végignézttem Suba Ferencnek a még meglevő könyvtárát. A még meglevőt, mert ahogy elmondta:

Mind odaadogattam, mindegyiknek egy egy öllel... Zolinak, Csabinak [a fiai]... Hát még maradt annak, aki most tanulja az autószerelést [a harmadik fia]...

[Mondta, hogy 150 kiló könyvet vitt el a DAC-hoz a papírgyűjtésbe, s 15 lejt kapott érte...]

Igen. Az unokámnak is tettem félre, ez leginkább kezdőknek való...

[Kihoz egy halom könyvet – ezekből válogatok, nézegettem, közben kommentálok:]

Robogók... 1959, jó régi...]

Az ószeren vettem. Minden vasárnap mentem az ószerre, legtöbbit ott vettem... Erősen vadásztam az ilyen technikai könyveket...

[*Korrózióvédelem... 1989 utáni könyve nem nagyon van, ezek régebbiek... Román nyelvű könyv is van a bibliográfiájában... Az orosz könyvek el voltak terjedve akkoriban, amikor kezdte, né, Sztálin könyve is van... Automobil pe înțelesul tuturor... Paneele de automobil, itt van a végén... Románul végezte a mesteriskolát, kellett értse, s a tankosoknál is tanulta románul...]*

A tankosoknál is volt technikai könyvtár, azt is átalbögészttem.

[*Csillagászat, A technika ábécéje, Ifjúsági Könyvkiadó, 1953, ez mind az ószerről... Szatmári antikváriumnak a pecsétje van benne... Energiaforrások, erógépek, Mezőgazdaság gépesítése, a traktor az elején van... Technika a gimnázium I. osztálya számára...]*

Örökké lejegyeztem, mit kell úgy megcsinálni, hogy nincs benne a könyvben...

[*Agenda tractoristului... itt Obligațiile tractoristului... a traktorista a traktor kiszolgáló személyzetének a főnöke, azoknak akik ülnek a vetógépen például... Ez 1954-es könyv, az Augustus 23 vállalat könyvtárából... Hangsebesség, utazás a világűrben: A legyőzött távolság, 1961, Budapest, ebben a gőz ereje, az első vasút... Futógépből kerékpár... Recomandări practice pentru amatori auto... ezek vándoroltak egyik kézből a másikba, látom ezekben be van írva: Kato Francisc...]*

A feleségek árulták az ószeren a könyveket...

[*Ezekből van, ezeket, amiket úgy neveztek hogy brosúra... A műhelyben volt ilyen, ahol utána lehetett nézni... A műhelyben gépészmérnök volt?]*

Volt gépészmérnök, s 3 mérnök, de azok sokszor annyit se tudtak, mind egy traktorista, az oktatást azt rám bízták...

[Gépelemek, 1949-es...]

Érdekelt erősen már akkor, gyermekkoromban, sokat olvastam ilyeneket... (0344 – 2021.05.27)

Hamar rájöttem, hogy ezeknek a könyveknek az átlapozása nem vezethet a várt eredményre, Suba Ferencről pedig már nem várhattam el, hogy emlékezzen, tulajdonképpen mit is használt a megíráshoz a könyvtárának ezek szerint véletlenszerűen még megőrzött könyvei közül. Amikor óvatosan említettem, hogy át szeretném nézni a könyveit, akkor megkérdezte ugyan, hogy milyen típusú könyvek kellenének, de arra a kérdésre, hogy azokat szeretném megnézni, amelyekből dolgozott a megírás közben, újra csak azt tudta válaszolni, hogy a könyvei nagy részét már elajándékozta vagy elvitte a hulladékgyűjtőbe. Végül is a megváltoztathatatlanba belenyugodva engedélyt kértem, hogy ezeket a polcokat lefényképezhessem, megtalálomra leemeljek és megnézzek néhányat a megmaradt könyvei közül.

16–18. képek. A könyvespolcok

1,2,3 polc, s még ott is... S még a hiúban is...

[(Kezembe veszek a polcra találok leemelt könyveket:) És ez mind ve-
gyes, van technikai és van más is... *Kis technikus sorozat... mechanika és szí-
lárdásgep... Cartea instalatorului..., Cursuri pentru mecanizatori din ag-
ricultură*, 1960. 30000 példányban jelent meg...]

[Felesége: *Nem lehet meszelni ebben a szobában, máshol lehet...*]

[Ha már hozzányúltam, megnézem... *Talajvédelem.. Talaj előkészítése a
tavaszi vetések számára*, 1953... *Győz a tudomány sorozat... Talajtan, Talaj-
javítás, Termésgyűjtés* részek... Ez 0,20 lej...]

*A fehérszínű árulta a könyvet az ószeren, s mennyi, s 25 lej, hát inkább
tépje össze, s összetépte, s na jó...*

[Felesége: *A változás után elmentünk Magyarországra, s akkor is köny-
vet vásárolt...*]

Ami érdeklő, azt viheti nyugodtan, mert én úgyse foglalkozom vele...

[Magának még mindig nagyon sok könyve van... *A kovácsolás kéziköny-
ve..., Mechanizarea agriculturii..., Cartea tractoristului*, 1962, itt vannak a
traktorok leírása...]

*Az a helyzet, hogy a kollektívben a traktoristák nem tudtak románul...
Én jól megtanultam ezt a technikai nyelvet.*

[*Exploatarea rațională a tractorului pe senile..., Lóerő-számítás..., Te-
kercesek és tekerccsigetelések gyártási technológiája... U650, U651 traktó-
rok karbantartása... (leveszem, nézegetem, visszateszem a könyveket...)]*

[Levesz ő is:] *Itt van egy jó, Technikai lexikon, 1928-as.*

[Azt is az ószeren vette?]

Hát ott... Első kötet, 820 oldal... Nem kaptam meg a másikat...

[*Glória kombajn javítása..., Növényvédelmi gépek...*] (0344 – 2021. 05. 27.)

Tehát a meglevő könyveiben kereshettem ugyan annak a nyomát, hogy mit hasz-
nált fel az írás során, de néhány próbálkozás után le kellett mondanom arról az el-
képzelésemről, hogy akár a minimális sikerrel járok. Suba Ferenc könyvtárában
rábukkantam olyan könyvekre, amelyeket felhasználhatott, amelyekből akár szö-
vegrészeket, akár illusztrációkat is át vehetett, például Szathmáry József: *Motorok*.
Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1961, „Suba Ferenc 1984” bejegyzés van a címold-
dalán; vagy Sztróka Kálmán: *A technika ábécéje*. Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest,
1953, ebből oldalak és egyes képek vannak kivágva; vagy Surányi György – Rózsa
György: *Motor, moped, robogó*. Táncsics Könyvkiadó, 1959; vagy *Korunk techni-
kája 1964*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, „Suba Ferenc 1974” bejegyzés van a
címoldalán; vagy V. Parizescu: *Gépkocsidefektek tünetek, behatárolás, kijavítás*.
Editura Tehnică, București, 1982. De ezek átböngészése után is csak annyit tudtam
megállapítani, hogy képeket bizonyíthatóan átvett (lemásolt, vagy fénymásolt és
beragasztott), de szöveg-egyezésekre nem bukkantam.

Végül is a filológiai nyomozásnál, az átvételek, szövegegyezések kiderítésénél,
vagyis szövegírási munkamódszerének legalább a körvonalazásánál sokkal fonto-

sabbnak tartottam a megírás késztetéseknek a feltárását. Ezeket pedig a korszakban a technika szerepének, a „technikai-műszaki haladásnak” és a gépekhez való viszonynak az ideologizált megfogalmazásaiban véltem megtalálni – a kezembe került könyvekben és A mezőgazdasági gépek erőforrásai: a belső égésű motorok „könyvben” egyaránt. Ez utóbbi *Előszó* oldalait, meg a IX., *A belsőégésű motorok karbantartása* fejezet *Jó motor – rossz motor* című bevezetőjét érdemes figyelmesen átolvasni.

A megőrzött könyvek besorolása igen egyszerű kérdés, ezek előszavaiban a szocialista korszak propagandájának ismerős, sokat ismételt gondolatait olvashatjuk. *A technika ábécéje* című könyv előszavában írnak arról, hogy

„ha ismerni akarjuk a technika világát és magunk is részt akarunk venni további fejlesztésében, először is tájékozódniuk kell benne. Ifjúságunk nagy része technikai pályára készül, hiszen számtalan mérnökre és technikusra lesz szüksége szocialista hazánknak. Állandóan fejlődő nehéz- és könnyűiparunk a pályaválasztás számtalan lehetőségét nyújtja. De akármilyen technikai pályát választ magának az ifjú, kell, hogy valamilyen áttekintése legyen az egész mérnöki munkáról. Aki pedig nem technikai pályára készül, annak is nagyon hasznos, ha legalább annyit tud a technikáról, amennyit ez az „ábécé” elmond.” (Sztróky 1953: 3.)

A Motor, moped, robogó című könyv előszavában ez áll:

„Az elmúlt négy-hat év tapasztalatai és a hároméves terv perspektívái, amelyek a hazai motorizációra vonatkoznak, megkívánják tőlünk, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel hozzásegítsük a magyar dolgozókat ahhoz, hogy minél alaposabban megismerkedjenek a motorkerékpárnak, e manapság már szinte nélkülözhetlenné vált közlekedési eszköznek felépítésével és szerkezetével, működési elveivel, használatának és karbantartásának szabályaival. [...] Az ismeretanyag összeállításában a szerzők igen nagy hangsúlyt helyeztek a szemléletesség és a gyakorlatiasság pedagógiai elveire. Ezen elvek alapján állították össze munkájukat, és arra törekedtek, hogy a motorkerékpárosok az anyag elsajátítása után az összes előforduló üzemzavarok és hibákat fel tudják ismerni, és az üzemzavarok és hibák biztos és székszerű elhárítása ne okozzon gondot számukra.” (Surányi-Rózsa 1959: 3–4.)

Ami a motorkerékpárosokra vonatkozik, az vonatkozhat más gépészekre, a traktoristákra is például – Suba Ferenc a „több évtizedes praxis tapasztalatait” foglalja össze „önképzés céljából majdnem kérdés–felelet rendszer alapján” azzal a szándékkal, hogy az olvasás nyomán a „rossz gépészekből” „jó gépészek” váljanak (*Előszó*).

A Legyőzött távolság című könyv első oldalain olvashatjuk:

„Ebben az országban⁶⁷ a szocializmus rendjében jönnek létre az új technikai korszak nagy kezdeményezései, itt bontakozik ki a maga teljes nagyszerűségében az atomerő és a világűr meghódításának korszaka. Természetesen, a feltalálónak a szocialista rend viszonyai között is nehéz és önzetlen munkát kell végeznie. De most már nem marad magára, többé nincs egyedül. Műve nem egyes emberek érdekét szolgálja, megszűnt a lehetősége annak, hogy egy maroknyi csoport kihasználja, vagy visszaéljen találmányával. Az új találmány mindenkor ez egész nép javára válik, és a feltaláló éppen ezért az egész nép támogatására számíthat. A magányos ember ma már nincs abban a helyzetben, hogy nagy találmányokat hozhasson létre. A mi korunkban egy-egy nagy találmány számos különböző kutatási területen elért felfedezés összegzésének eredményeképpen jött létre. A szovjet szputnyikok például ragyogó kollektív teljesítmény eredményeként keletkeztek. A szocializmusban minden feltalálót támogatnak, még akkor is, ha munkája elszigetelten vizsgálva, önmagában véve, kevésbé fontosnak tűnik.” (Heinz Mildner 1961: 9–10.)

Suba Ferenc is osztja ezt a gondolatot: „a nagy találmányok nem a pillanat szüleményei. Nem a véletlen hozza létre a nagy találmányokat, hanem a kor érleli meg azok szükségességét.” (*Előszó*)

A kor példátlan, egyedülálló és csodálatos, büszke lehet mindenki, aki ebben él.

A *Korunk technikája 1964* könyv előszavában írja a globális emberi diadalról fogalmazott himnuszt a szerkesztő:

„Két évvel ezelőtt még csak az első botladozó lépéseket tettünk meg a világűr meghódítása fele vezető úton, ma pedig már kétszáznál is több azoknak a mesterséges égitesteknek, műholdaknak, műbolygóknak, űrszondáknak a száma, amelyek kitörték a Föld gravitációs börtönéből. Hírközlő műholdak közvetítik a rádió és a televízió adásait az óceánok egyik partjáról a másikra, s tucatnyi ember is megjárta már a világűrt. Új és új, minden eddiginél hatalmasabb erőművek fogják igába a vad folyók és a hullámzó tenger energiáját, alagutat építünk a hóval fedett Montblanc és talán a La Manche csatorna alatt, gomba módra nőnek ki az új gyárok, városok a földből. Behatoltunk a magfizika legrejtettebb területeire is, immár teljessé vált ez elemi részecskéék fél évszázaddal ezelőtt nem is sejtett családfája, mindjobban megértjük a természet alapvető törvényszerűségeit. A laboratóriumok csendjében egyre jobban szorul a hurok a pusztító népbetegségek – egyebek között az emberiség első számú közellensége, a rák – körül, s olyan, korábban teljesen misztikusnak tartott jelenségekről hullik le lassan a fátyol, mint az élet keletkezése vagy a gondolkodás, emlékezés folyamata. Mind több gyárban veszik le az

---

67 A Szovjetunióban.

emberről gépek, automaták a nehéz fizikai munka terhét, már mérjük, megfigyeljük, tanulmányozzuk az emberi érzékszervekkel érzékelhetetlent, a láthatatlant, a hallhatatlant, s tapinthatatlant, terjednek a minden eddiginél termékenyebb, gyorsabb, gazdaságosabb gyártási eljárások. Napról napra új felfedezések hírével, fogalmakkal, elnevezésekkel találkozunk a napilapok, folyóiratok hasábjain – még eligazodni, tájékozódni sem könnyű közöttük. Hát még megérteni lényegüket, jelentőségüket, felmérni a tudományok fejlődésében betöltött szerepüket.” (1964: 5–6.)

Az utóbbi két mondat lelkes megfogalmazásai mögött azonban már felsejlik egy kis árnyék: az eligazodás, tájékozódás, megértés egyre nagyobb gondot jelent, és nemcsak „a nép” számára. Suba Ferenc azonban optimista: „A XX. századot joggal nevezhetjük a technika századának. E század közepén három korszak alkotó technikai gondolat és vívmány bontakozott ki: 1. az atom energia, 2. az automatika és kibernetika, és 3. a világűr meghódításának ténye.” (*Előszó*)

Ezekhez képest a *Motorok* című szakkönyv, amiből sejtésem szerint Suba Ferenc a szerkezet kialakításakor jelentős mértékben tájékozódott, valóban csak a gépészeknek szóló szakkönyv:

„A könyv röviden összefoglalja a belsőégésű, villamos, pneumatikus és hidraulikus motorok elvi megértéséhez szükséges erőtani, folyadék-fizikai és hőtani alapfogalmakat, ismerteti a belsőégésű motorok elméletét, szerkezetét, részletesen foglalkozik a motorok üzembe tartásának gyakorlati kérdéseivel.” (Szathmáry 1961: 4.)

Ez a könyv lehetett a minta. Ennél közelebbit, megfelelőbbet, amiből inspirálódott volna, nem találtam, bár lehetséges, hogy volt. Ebből tájékozódott, hogy miről mennyit kell írni, milyen illusztrációk szükségesek.

Úgy vélem, Suba Ferenc, más kortársaival együtt, osztotta az ezekben a fenti megnyilatkozásokban tetten érhető, a politikai rendszert és kort uraló optimizmust és jövőképet. Az *Előszó*ban olvasható: „A folyamatos technikai fejlődés során az erőgépek mind nagyobb és nagyobb segítséget nyújtanak az ember számára és mind jobban és jobban megkönnyítik a munka körülményeit. Az emberiség történetében e példátlan méretű és ütemű technikai fejlődés fokozott követelmények elé állítja a mezőgépező szakembereket is, mivel napról napra újabbnál újabb típusú gépek jelennek meg. A traktorok és a mezőgazdasági gépek iránti érdeklődés falvainkban rohamosan fokozódik, s a falusi dolgozók egyre mindinkább ráeszmélnek, hogy csak géppel lehet jobb munkát és eredményesebb termést elérni.” A „példátlan méretű és ütemű technikai fejlődés” ügye mellé állni, a „rohamosan fokozódó érdeklődés”-t kiszolgálni: ez a szerep, amit vállalt Suba Ferenc. Egy ilyen típusú könyvet pedig azért érdemes megírni, mert a közvetlen szakmai célok (képzés) elérésén túl általános, sokat hangoztatott nemzetgazdasági eredmények is várhatóak, remélhetőek: „e könyvből leszűrődő tanulságok hozzájárulnak: – a termelési ered-

mények növeléséhez, – az önköltség és az üzemanyag fogyasztás csökkentéséhez, valamint a motor élettartalmának növeléséhez.”

Még két cél az, ami megfogalmazódik az *Előszó*ban. Az egyik a tudás, a szakmai ismeretek terjesztése, hiszen a szervezett képzés és továbbképzés során használhatóak majd a leírtak: „Ez a könyv elsősorban a kezdő és tanuló gépészek részére íródott, de kézbe vehetik „régii traktorosok” is, vagy bárki akit érdekelnek a mezőgazdasági gépek erőforrásai – a belsőégésű motorok – szerkezeti felépítése, működése, beállítása, javítása és karbantartása”. A másik az erkölcsi nevelést célozza, a „rossz gépészek” megjavítását és a közömbös magatartások megváltozását szeretné elérni azzal, hogy a karbantartás lelkiismeretes végzésére biztatja őket, ehhez ad ismereteket: „több mint 40 év gyakorlatom – közvetlen a gépek mellett – azt bizonyítja, hogy a defektnek és következményeinek 70-75%-át a karbantartás elhanyagolása, a hozzá nem értés és a gépek iránti bánásmód, hogy »nem apámtól maradt!« mentalitás okozza. Vannak 4-5 éves traktorok – mintha újak lennének – viszont vannak olyanok is, amelyek csak néhány hónapja hagyták el a gyár kapuját, de úgy néznek ki, hogy... Azt hiszem, valahonnan innen ered az a közmondás is, hogy »rossz gép nincs, csak rossz gépész!« – Egyes kezdők pár hónap alatt remek mezőgépészek lesznek, mások meg 20 év után is kezdők maradnak.”

A IX., *A belső égésű motorok karbantartása* fejezet elején újra visszatér ez a téma. Mivel a motor élettartalmának „egyik legfőbb tényezője a karbantartás”, persze hogy az üzemeltetőnek van a legnagyobb szerepe abban, hogy a motor jóból rosszá válik! Attól válik jóból rosszá, hogy „a kezelője hogyan ért hozzá, és hogyan bánik a motorral, mert egy rosszul karbantartott, túlterhelt és mindig teljes gázzal működtetett motor előbb-utóbb időnap előtt rosszá válik. S akkor kimondja a gazdája a végső szentenciát, hogy »Ez a motor nem jó – nem sikerült!« S ha a következő motor sem tart ki a meghatározott javítási időszakig, akkor: »Nincs szerencsém a motorhoz!« – hangzik a lelkiismeret-furdalás nélküli válasz.” A jó gépésznek tehát jó motorja van: „Aki a gépet szereti, örömét leli benne, és a vele való munka élvezetet, a karbantartás kikapcsolódást jelent. Az ilyen mezőgépész mindent megtesz a motor jó működéséért és karbantartásáért. Szakkönyveket olvas, hogy még több ismeretet elsajátítson...” Persze vannak olyanok is, akik nem így viselkednek, mert „ő csak azért lett traktorista, mert egyebüvé nem vették fel”. Vagyis döntő a jó motor – rossz motor vitában a gondolkodásmód, magatartás. „Végeredményben minden motor jó, ha megfelelően karbantartják és öntudatos felelős érzettel bánnal vele.” Ezért van szükség jó, azaz szakmailag képzett és erkölcsös, azaz kötelességtudó, aldozatkész gépészekre.

Mennyiben lehet működőképes ez az elképzelés, és mennyire illúzió, egy megadott korszakban szocializálódott, megadott személettel rendelkező, több mint egy évtized alatt hatalmas munkával egy szakkönyvet összeállító „mezőgazdasági gépészmesternek” meg társainak illúziója – vagyis ha megjelenik a könyv, akkor valóban hozzájárult volna a forgatása, használata a „jó gépészek” képzéséhez? Nem tudható.

Úgy gondolom, Suba Ferenc életének több mint egy évtizedében, rengeteg olvasással és jegyzeteléssel, napi aprómunkával alkotta meg ezt a „kötetet”. Ami végül is ott fekszik könyvtárának a polcán, nem olvassák, nem tanulnak belőle. Mondhatni, hogy nem hozott eredményt, elégtételt ez az évtizedes munka. Figyelme ezért is fordult egy addig számára kedves, de alig ismert terület, a néprajzi vizsgálat felé: ez eredmény esetén elégtételt ígért. De végül is témájában igen, de motivációjában nem volt igazából fordulat ez: ugyanaz a népszolgálati elképzelés⁶⁸ állt emögött is, mind a „jó gépészek” képzésének, kinevelésének szándéka mögött. „»Nagy fába vágtam a fejszét«, – amikor a könyv megszerkesztésére, megírására szántam magam, hogy a magyar anyanyelvű gépészeknek ezt a régóta érezhető hiányt bepótoljam.” – ezzel a mondattal ér véget az *Előszó*. „Ezen adatgyűjtemény célja nem más, mint megismerni ezt a szülőföldet alfától omegáig, valamint megóvni a falu történiáját, néprajzát a belátható feledés veszélyétől. Adatgyűjtésem során az az érzés alakult ki bennem, hogy semmi sem részesített volna nagyobb élményben, mint ez a kutatómunka.” – ez a *Márkod történiája és néprajzi leírása* kötet *Bevezetőjének* egyik első mondata.

A Márkodról szóló könyv kézírata 2002-ben készült el, és ennek a kiadása sem volt egyszerű:

Aztán kaptam, tankönyvkiadással foglalkozott, a városháza megett volt az irodája, Dánél Károly, s aztán hozza mentem, vállalta is, hát az addig jártatott! Aztán egyszer egy tanárnővel jártuk, az is valamit irt, vártuk ketten legalább egy óráig, mert nézte a meccset, hát végig kellett néznie a meccset, s a végén, győj, gyűlés van, kell menjek, benne volt a pártbizottságba, s akkor a tanárnő úgy leteremtette! S máskor, bérendelt minket, tél volt, nem volt otthon, szemben volt egy cukrázda, oda úgy ültünk be, hogy lássuk, mikor jön haza... Aztán megláttam hogy van az ASID nyomda, az állomásnál, hát már epepeg ennél nem voltam, ezt nem tudta Robi⁶⁹ se. Aztán

68 Lásd az 2015-ben megjelent *Népszolgálat* című kötet írásait (Bárdi–Filep–Lőrincz szerk. 2015), kiemelten Lőrincz D. József *Népszolgálat* című tanulmányát (Lőrincz 2015). Ebben olvasható, hogy a szocializmus „érett” korszakában, a hetvenes-nyolcvanas években a véleményformáló, baloldali értelmiségiek arra törekedtek, hogy „a népszolgálatot megfosszák a transzcendens rend keretétől, és beoltsák valamilyen fajta emberarcú, idealizált szocializmusba és/vagy pragmatizmusba” (Lőrincz 2015: 231) – ez utóbbi utó például a technika mindenhatósága, a technika sikeres uralásával az emberi sors uralásának a hite. Ez azonban csődöt mondott, mert transzcendens „rend nélkül nincs hivatás, hivatás nélkül pedig nincs szolgálat”. Vissza kellett fordulni Suba Ferencnek is az ősök rendezett világához: „Szándékom e munkán keresztül bemutatni ősapáink, nagyapáink életkörülményeit – az idősebbek elbeszélései, egyházi és levéltári adatok, valamint gyermekkori visszaemlékezéseim alapján.” A Majláth Károly polgármester által fogalmazott *Ajánlásban* pedig ez olvasható arról, hogy milyen szolgálatot tehet egy ilyen munka: „Ez a monográfia megtanít arra, hogy akarjuk vállalni önmagunkat, saját örökségünket, őseink tapasztalatát és szokásait, szülőfalunkat úgy, ahogy azt a föld és a szél, a víz és az éghajlat, a hagyományok és a munka alakította, csiszolta, nemesítette az évszázadok folyamán.” Ezt a Suba Ferenc gépész vagy mérnök társai, vagyis „technikai értelmiségiek” esetében is 1989 után tapasztalható esszencialista fordulatot én a regresszív magatartások közé sorolom.

69 Gligor Róbert, aki a könyv megírásában tanácsokkal segítette, és a könyv korrekora volt.

megtudtam, hol van, s elmentem, shüj, azt mondja, s hogy hívták... Dancila, vagy ki... ez román kiadó, miről van szó, hát van nekünk egy magyar szerkesztőnk, kompjuteres, s örültem, hogy tudok beszélni magyarul, mert csak nyegegett, s be kellett diktáljam neki, s közben ez került a legolcsóbbba, 6 lej egy darab a könyvből. S én 12 lejért adtam el. De ő nem izélt, így kell vagy úgy kell, kettes sorköz vagy mi, diktáltam be s az lett...

[Úgy látszik, ott szerkesztés nem volt, ahogy maga elkészítette, úgy maradt, a maga dolga, a maga felelőssége, ha valamit rosszul írt, maga a hibás...]

Kérdezte, hogy van-e szaklektorálva, s nem... De be is írtam az előszóba... ez olyan munka a néprajz, hogy lehet... (0299)

A kötet végül is 23, a kötet végén felsorolt támogató, valamint a szerző magánkiadásában jelent meg. Kérdésemre, hogy a Marosvásárhelyi Népi Egyetemen, a néprajzi és népművészeti tanulmányai közepette milyen szakmai, szerkesztési szempontokra hívták fel a figyelmét, a következőt válaszolta:

Asztalos Enikő, a tanárnő nem foglalkozott ezzel, megvolt vagy 15 falunak a monográfiája, s abból lehetett... a sorrendet én találtam ki, nem tudtam átvenni, erről ez írt, arról az, s volt amiről egy se írt... (0323)

Ebben az esetben sem beszélhetünk a források szövegekői jelzéséről, a kötet végén 26 bibliográfiai tétel van megadva. Ugyanitt olvasható a 36 adatközlő névsora.

A történelmi rész öt részből áll: *Márkod története* (a név 1567-es első említésétől az 1964-es „új hengerelt út” megépítéséig), *Márkod közigazgatása, Az I. és II. világháború hatásai Márkodra, A falu egyházi története, Márkod népoktatási története*. Hátralé, a 24. fejezetben olvashatunk Márkod lakosságáról.

A néprajzi gyűjtés anyagát 16 fejezetben mutatja be. Ezek: *A falu beépítése, A lakóház, Öltözködés, népviselet, Játékos gyerekkor, A házasság bonyolultsága, Szórakozás, Ünnepi szokások, Földművelés, gazdálkodás, gépesítés, Állattartással kapcsolatos dolgok leírása, Táplálkozás, Egy kis háziipar, Hiedelem, babona, Egészségügy, temetéssel kapcsolatos leírások, Néhány különleges leírás*. A kötet végén *Szójegyzék, szómagyarázat* van, meg az identitás tévedhetetlen jelzéseként, keretként: *Székely Himnusz* (teljes szöveg), *Magyar Himnusz, Szózat*.

Miközben a a könyvről beszélgettünk, kiemelten kérdeztem rá a hetedik, *Márkod népoktatási története* fejezet *Tanulmányi és szakmai továbbképzés* alfejezetére. Ebben a szakmát tanulók vagy „magas fokú oklevelet” szerző, azaz a paraszti sorból kiemelkedő márkodiakat sorolja fel, egy általa elképzelt, kialakított sorrendben. A tájékozódást igen megnehezíti, hogy nincsenek elválasztva a különböző generációk, nem tudni, ki mikor született, melyik történelmi korszakban élt, mennyit tartózkodott Márkodban, vagy éppen Márkoddól távol élte le az életét – elmondása szerint „azt nem tudtam volna kibogarászni”. Úgy gondolom, hogy a névsor azt mutatja, és nem többet, hogy Suba Ferenc milyen mesterségeket tudott összeírni, és az általa is ismert, vagy mások által említett embereket hova tudta sorolni.

A névsort végigvettük, az volt a szándékom, hogy a mesterséget tanulók és gyakorlók pályájáról szerezzek részletesebb információkat, de erről igen gyorsan le kel-

lett mondanom, hiszen beszélgetőtársam csupán leltárt készített, nem nézett utána a pályáknak. A párbeszédet az alábbiakban közlöm, mintegy betekintést engedve a mai, kihagyásos és hiányos visszaemlékezési folyamatba is. Legelőször is az általa felsorolt traktoristákra voltam kíváncsi, ugyanis két kategóriára bontva: *Régi „Fordson”-os gépészek és Mezőgépeszeti szakiskolát végeztek* csoportban összesen 31 traktoristát említ – messze ez a legtöbb a helyiek által választott, tanult mesterségek gyakorlóí között, a könyv szerint. De az is lehetséges, hogy azért ekkora a szám, mert Suba Ferenc ezeket ismerte közelről és a legjobban, más mesterségek gyakorlóíról csak közvetett információi voltak.

[Itt van a lista, a legtöbb a traktorista, vagyis két kategória van „Fordson”os gépészek, s iskolát végzett traktoristák.. Itt a listában először azokról írt, aki orvos lett s író lett, nem a traktoristákról...]

Sükösd Mihály, Illyében volt pap, s Sükösd Mihály, a másik, író volt... Agrármérnök Nagy Mihály s Majláth Károly, az a Nagy Mihály az Oroszországban tanult... Majláth Károly Berében polgármester is volt..

[Prókátor, jogász, ezek kik?]

Kocsis Sándor most is él Vásárhelyen, a felesége fogorvos...

[Én beírtam volna, ki mikor született...]

Hát azt nem tudtam volna kibogarászni, ki mikor született... Tanítók, tanárok, s akik itt vannak elől, azokat személyesen nem ismertem, idősebbek voltak... Dégi Sándor, az Bodfaluban volt előbb tanító, aztán tanár... Kovács Péter, Bodoni Mihály, ezeket betették a románok közé Moldvába, s aztán egy hónap múlva otthagyták... Bartus János, ő orosz tanított, mert volt orosz fogságban, s aztán elvitték tanfolyamra, s Hármasfaluban tanított... Majláth Irma matematika tanár, igazgató is volt... Marton Jenő, ő Magyarországon volt zenetanár, előbb tanító volt, megcsinálta az egyetemet, azt hiszem történelmet tanított... Szilveszter Ella, Zetelakán, na azt te kell tudjad Irma, az nálad is fiatalabb...

A beszélgetés közben véletlenül derül ki, hogyan sikerült Suba Ferencnek adatokat szereznie a „históriai” rész megírásához. A Maros Megyei Könyvtár egyik vezetőjével találkozik, az tájékoztatja a lehetőségről:

Hát mikor Magyarországról volt egy könyvkiállítás, s volt egy könyv, Erdély története, kezdtem forgatni, s abban Márkodról is szó volt, s kiírtam néhány sort, s jött egy nő, s leült az is, az volt az igazgatónője a könyvtárnak, olyan szimpatikus volt, s magát mi érdekl, s mondom Márkod, mert végezem a Népi Egyetemet, s akkor mondja, jöjjön el a megyei könyvtárba is. Bementem, aztán egyik nőnek kiadta, hogy vegyen kezelésbe, s akkor kiírták, hát ott az első emeleten minden megvan, melyik könyvben mi van, leírva hogy hányas számú, második s harmadik emelet, kellett menjek s mutassam, s akkor adták ide a könyvet... Utána tudtam meg, hogy le kellett

volna fizetni 70 lejt. S amikor akarok bémenni, akkor hol a kitánca, hát nem tudtam, Fülöp Mária nem mondta. Na aztán ő leültetett, s egy halom könyv volt, s na Suba úr, megkapta a könyveket? Aztán nem fizettem, hanem adtam én is egy könyvet...

Visszatérve a gépészekhez, a következőket mondta:

[2 technikus, az egyik gépész, a másik állategészségügyi... itt vannak a gépészmesterek, maga is itt van közöttük...]

Ezek közül kettőt, amikor felbomlott az iskola, őket felvették az Encsel Mórhoz mesternek, hát én inkább traktorista akartam lenni, hazajöttem... Aztán később én is elmentem, de nem volt nekem odaírva, hogy mecanic agricol... Siklódi Pál, Marton Béla Vásárhelyen maradt, mesterek lettek... Siklódi Ferenc osztálytársam volt, ő is valamilyen autószerelő lett... Marton Károly az már fiatalabb volt, az már végzett direkt iskolát. Szóval én is kerülhettem volna az iskolával egy gyárba Vásárhelyen.

Vass József állategészségügyi technikus, ő berei volt...

Nők: könyvelő tisztviselő, az csak nő lehetett, férfi nem... Én is egy évig főkönyvelő voltam, amikor hazakerültem, aki azelőtt volt, az elment iskolába, s én voltam egy évig, amíg visszakerült, a kollektív főkönyvelője... Nagy Olga könyvelő a néptanácsnál, ott volt néptanács, aztán összevonták a 10 falut Magyarós központtal, előtte Magyarós, Bere, Márkodon volt néptanács... Kozma Krisztina az is könyvelő, Hármasközségbe volt, márkodi, osztálytársam is volt, a szülei Gyergyóból jöttek, nagyon érdekes volt gyermekekül nekem a beszéde gyergyóias hangsúllyal... Ők az eredeti székelyek Gyergyóban, s mi olyan neveléses... székely, hát Márkodon is a székelységet tartották... Siklódi Lidi könyvelő Vásárhelyt, malomiparnál...

[Siklódi Ida, tisztviselő...]

Nem emlékszem rá... Vass Mária... ezek a kollektívnel voltak könyvelők, Vass Jóskának a felesége volt Mária, ő márkosi. Bárdos Péter, ő volt a kollektívnek a könyvelője... én helyette voltam, s akkor jöttek a SMT-ről, hogy hiányzik a traktorista...

Demeter Géza, Siklódi József villanyszerelők, ők iskolát végeztek. Amikor szerelték a villanyt, én éppen traktorista voltam, s az oszlopokat kellett szállítani, Magyarós felett vezették, s olyan csúf helyekre kellett vinni, az egyik traktorista nem vállalta, s akkor na, Suba ott van Márkodban, s egész Magyarósnak a túlsó felitől a nagy betonoszlopokat remorkával kellett vinni, követ s alapot, betonozni kellett. A háznál, az utcán megcsinálták, s utána vezették be, de az nagy dolog volt, minden szobába, hát azt be kellett építeni...

[Felesége: Volt aki örvendett, hogy éppen csak ott legyen, ahol laknak, s akkor anyósoméknál se volt a belső szobába... de aztán rájöttek, hogy ha be kell menni abba a szobába, gyertyát kell vigyenek, úgy hogy tovább is volt amit csinálni... Mikor meggyúlt nálunk a házba a villany, az olyan él-

mény volt, azelőtt kicsi leánka voltam, s kellett a lámpacsövet tisztítani újságpapírral...]

Én a villanyt megcsináltam nálunk is...

Ácsok, jó sokan, családok voltak, az apjuk után megtanulták. Sikó Majláth János, az Márkodban volt. Martonok, a kollektívnek volt ácsbrigádja, hát amiket kellett csinálták, hát régebb a háznak megvolt a váza fából, s akkor rakták be a téglát... ezek úgy szemre csinálták, úgy meg voltak szokva, belé voltak jöve, hogy tudták szemre... Az egyik ács vált, Siklódi Lukács József, az ügyvéd megtanította, hogy a mondja azt, hogy nem tudja építeni a szocializmust az asszony miatt, s a bíróságon az asszony azt mondta, hogy te Jóska, hát te nem mondtad, hogy még azt is felvállaltad! Haha!

Baricz Dénes, az is odavaló, nekünk is ő épített...

Siklódi F. Zs. Lajos, az ács és kerekesmunkával is volt, szerszámai voltak, ezermester volt...

Sára Sándor, az anyja márkodi volt, elment, s elvált, s a gyermekkel hazajött.

Siklódi Laci Károly, mindennel foglalkozott...

Kovács, itt vannak a cigányok, Gábor Máté, Rupi János, ezek generációk óta ott voltak, házuk volt s műhelyük volt, ezeket megbecsülték, állandóan patkolni kellett, a gyermekek velünk jártak iskolába, nem volt kivétel, az egyik szomszédunk volt, össze voltunk szokva...

Szabók Siklódi Ernő... volt földje mindegyiknek, de azért a mesterséget is gyakorolták... Szabónők, Szeredában volt tanfolyam, ezek mind otthon voltak... Cipészek, ezek is ott laktak a faluban... Borbély Veres József, Siklódi F. Zs. Lajos, na ez minden volt, zenész is volt...

Siklódi K. Ferenc, ő Régenben tanulta meg, bejelentkezett a Fogyasztási Szövetkezethez, mindent meg tudott csinálni, rendesen inas volt s segéd volt. Kovács István... egymástól tanulták, Veres Ferenc...

Kőműves csak Nagy Árpád, ez Májából házasodott oda, ez vezette a munkát, s a többi dolgozott neki...

Kereskedő, boltos Siklódi F. Lajos, Kovács A. István, Kacsó Péter, egymás után jöttek ezek... Máté Kacsó Rózsika, Fülöp Kacsó Margit... az Szeredában van most...

Volt 3 órás, Bartus Károly, nekem a nagyapám volt, elromlott, s addig tanulmányozta, amíg elindította a toronyórát... Földet is műveltek, ez csak mellékes volt...

Sofőrök, na ezek már iskolát végeztek, Marton Árpád, Marton Károly, ezek Vásárhelyen laktak, Bodoni Károly, Kacsó Albert, ezek már a kollektívnál, Kacsó Péter, ez az útügynél, Siklódi Emil, az IRTA-nál, TIR-kocsival járt, Bartus Vencel, az is ott volt, Kovács K. András az útügynél volt.

Erdész Kovács Károly, Süttő Ferenc, Siklódi Attila, egyszer itt Keresztúr, Kendő közt az erdő, akkor túlfelől Búzaházától Deményházáig is, s akkor a falun felül, mindenféle erdő...

Tejcsarnokos az édesapám, ő kivette Gegestől az egész Bekecs alatti részt, s megcsinálta a tejet sajtnek, s ő ezzel kereskedett, vitte Vásárhelyre. Ő a csarnokból összeszedte a tejet, s sajtot csinált, s azt eladta, Abod, Szentimre, Torboszló, szekérrel szedte össze, s legtöbbször lóháton járta el, hogy hogy áll a sajtkészítés, s akkor szekérrel szedte össze, egész nagy szekérrel, s vitte Vásárhelyre. Keresztúr, Kendő, Márkod, s ha megtótt a szekér, akkor vitte be. S nekünk volt 2 ló, egy tehén, s örökké mellette egy bornyú, a bornyú csinálta a pénzjövedelmet, mert azt adta el.

Kovács István, üzletes volt.

Bárdos Péter tejcsarnokos volt, ifj, Bodoni Károly is.

Mészáros vagy disznóölő: akinek nem volt tudománya, ezeket hívták. Kovács K. Ferenc [Felesége: Ez nagyapám volt] ez árulta is a húst, Marton Albert, Kovács K. Károly az Irma nagybátyja. Siklódi F. Zs. Lajos is, de zenész is volt, de a kottát nem ismerte, a jobbágytelki együttest kísérte, gyalog is képes volt Jobbágytelkére elmenni. A kereskesmesterségét láttam, az agyba véste bele a fentőket, s az kell találjon, hogy milyen szögbe kell legyen, de egész kurvás, hogy találjanak is a fentők, hát nagy mester volt ebben... Kellott találjon... Kotta nélkül úgy megtanulta a klanétálást, hogy nem ismerte a kottát, de ha egyszer meghallott egy éneket tudta, mindent tudott, mikor Magyarországon voltak a jobbágyfalviak egy versenyen, a rádió közvetítette, rögtön észrevették hogy ez Lajos bá, olyan jellegzetes hangja volt a klánétának.

Márton L. Károly, apa és fia... Siklódi Sándor, Marton B. András...

Szólészeti szakiskolát végzett Siklódi József, a kollektívben volt a csoportnak a főnöke.

Vadászok, volt engedélye, s nagyobb részének nem volt engedélye... így ismerték őket, hogy vadászok... Kovács Istvánnak volt csak, apámnak nem volt. Az volt az érdekes, hogy apám mikor jött hazafelé, itt a kabátjába a puskát besüllyesztette, kétféle lehetett törni, s nem látszott. Aztán eltűnt, volt a szomszédba egy szolgálta, az ellopta, eladta Búzaházára, s akinek eladta, azt elkapták, s akkor ettől van, s attól van, s akkor apámat vitték Szentgyörgybe a Sziguranciára. S akkor ő kibújt, hogy az apósáé volt, s ő nem is tudta, hova tette el az öreg, nem is látta, nem az övé volt.

[S akkor zenészek... gardonos, dobos...]

Nép lódoctorok... amikor a lovakkal valami probléma volt, őket hívták, volt nekik egy olyan bicsok, s vérezték meg a lovakat...

[Szövé, rojtkötés mesterei, nők...]

Kibéden csinálták a szövőszékeket...

Vasutasok, nem itt a kicsi vonatnál... Vásárhelyt, csak idevalók voltak.

Kántorizálás, hát azok itt tanulták meg... Siklódi B. Mihály, Sükösd Árpád, templomban s akkor temetésekor.

A szószólás mesterei, azokat hívták örökké amikor volt valami temetés, ők kellett fogadják. Ez egy ilyen adottság, szóbőség kellett ehhez, s aztán

betanult egy szöveget, s az talált majdnem mindenhova... Bodoni P. Károly, na az volt a nagy mester, mindenki őt hívta, amíg élt, azután jöttek a többiek... Demeter Géza él, most is ő folytassa... mikor falunapok vannak, akkor beszélnek... Demeter Géza, Magyarósról került oda, ő is villanyszerelő volt, még a feleségéhez én vittem először oda, elvittem, s összekerültek, még most is együtt vannak... egy udvaron, de ő hátul épített magának egy házat hátul, mert az asszony azt mondta, hallgass, mert ez az én házam... s akkor Géza a szép új házban van. Géza hívott, menjünk hozzá, s akkor melyikhez menjünk? Két fia van, otthon laknak... Beszélgettünk, mert egy torban együtt voltunk, s mondtuk hogy mi egy ágyban aluszunk, s akkor ő mondta hogy ők még egy házban se!” (0302 – 2018.04.20)

Ez hát a leltár: ezek közé illeszti magát is. Ezek azok az emberek, akik számára megnevezhetőek, akik szakmát tanultak, akik „magas fokú oklevelet” szereztek, azaz a paraszti sorból kiemelkedtek, de ugyanakkor valamiképpen, legalább ebben a leltárban a márkodiakhoz sorolhatóak. Elmentek, de mégis, leltárilag legalább is otthon maradtak, meg otthon maradtak, de mások lettek, mind földművelő elődeik. Egy részük neve ott olvasható a támogatók névsorában, mondhatni azok között, akiknek fontos volt a „hagyományok ismerete”, az a szellemi teljesítmény, amit Suba Ferenc létrehozott: a feltételezett újabb és újabb emlékezésekhez alapul szolgáló írott összefoglaló. Ez a szülőfalu mai, organizált intézményes-társadalmi valóságában született meg, de egy organikusnak feltételezett, ekként kezelt és megjelentetett világnak a reprezentációja.

„A gép az mutuj...”⁷⁰ „A motornak lelke van!” – „jó gépészek” véleményei

Suba Ferenc könyvében olvasható a IX. fejezet Jó motor-rossz motor című felvezetőjében, mintegy munkájának indoklásaképpen, hogy ki az az olvasó, akinek érdekes szakkönyvet írni:

„Aki a gépet szereti, örömét leli benne, és a vele való munka élvezetet, a karbantartás kikapcsolódást jelent. Az ilyen mezőgépész mindent megtesz a motor jó működéséért és karbantartásáért. Szakkönyveket olvas, hogy még több ismeretet elsajátítson...”

Valóban kérdés lehet azok számára, aki a gépek falusi elterjedésének ezt a sajátos esetét, a traktorok elterjedését, és a traktorokhoz meg a traktorista életmódhoz való viszonyulásokat vizsgálják a 20. század ötvenes, hatvanas, hetvenes éveiben, a szocializmus korszakában: lehet a traktorral való munkában élvezetet, a karbantartásban kikapcsolódást, a gépek kezelésében örömet lelni – lehet a gépet szeretni? Mert bizonyos, hogy ez elvként és követelményként folyamatosan megfogalmazódott az-az kapcsolatban, hogy ki a „jó gépész”. A „jó gépész” ugyanis, úgy gondolom, ezt hirdették és képviselték Suba Ferenc és társai: organikus kapcsolatban van a gépekkel.

Kovács Károly vadadi traktorista (sz. 1946, ma nyugdíjas) fényképei között találtam ezt a képet:

19. kép. Kovács Károly a szakiskola végzése után, 1964-ben

70 „Mutuly: néma” (Murádin 1963: 181), meg: „muta, mutuly: ügyetlen, pl. ez a Pista” (Orosz 1882: 285).

A következőket mondta a képről:

1964-es kép, akkor jöttem be a 650-es traktorok, akkor kaptam...

[Ugyanaz a sapkája, mint Suba Feri bácsinak egy hasonló képen...]

[Felesége: *Akkor berett volt mindenkinek...*]

Majóban, s berettben... jaj de boldogak voltunk, szabad emberek voltunk, tanár úr!

[Ezen mit ért?]

Hát nem jártunk már iskolába, mentünk a mezőre, dolgoztunk, pénzt kerestünk!

[S itt úgy látszik, mintha büszke is lenne!]

Hát persze, ahogy ott állok... Még mindig megvan ennek a traktornak a számtáblája, az első 650-esek, ennek munkavédelmi kabinja volt, vaspántok... ez már saját gyújtású volt, a 27-esek voltak a segédmotorosok, előbb a kicsi motort kellett begyújtani... ezek jöttek a lánctalpasok után. Ez a fénykép, fekete egyenruha, Sáromberkén volt, s volt az egyensapka, ez a micisapka... (0350 – 2021.06.30)

Elhiggyem, elhiggyük neki, amit ma mond?

Valóban „boldogak, szabad emberek” voltak, ő és társai, a „jó gépezetek”? Akik előtt megnyílt az út, a perspektíva: traktoristák lehettek, mentek a mezőre, dolgozhattak, pénzt kerestek – egy életen keresztül? Hogy lehetett az, hogy Kovács Károlynak annyira fontos volt az első traktor, amivel kezdte, hogy ma is szívesen emlékszik rá, őrzí a számtábláját?

Tovább kérdeztem tehát, az után nyomozva, hogy mennyire lehet organikus a kapcsolat: a „jó gépezet” mennyire tartja társának, adott esetben élőlénynek a gépet:

[Én sok emberrel beszélgettem, akik állatot tartottak, s ha megkérdeztem, akkor elmondták, hogy szerették az állatokat. S akkor vannak olyanok, mint maga, akik egy életen át a gépekkel dolgoztak. S akkor megkérdeztem, hogy a gépet lehet szeretni?]

Lehet, jaj nagyon, nagyon lehet! Biztos, aki nem szereti, az ne is üljön rá, ezt el kell mondani. El merem mondani, hogy ne is üljön rá. Azt meg kell szeretni, azt a gépet, tisztán kell tartani, ha valami baja van, akkor azt azonnal meg kell csinálni, nem kell halogatni. Amikor karbantartó voltam, akkor azokat úgy kellett kiereszteni a mezőre, reggel, hogy én ellenőrizzem a kormányműt, hogy bele van töltve az olaj a motorba, a vizet komplektálta, mert volt a napi karbantartás, s volt periodikus karbantartás, s aztán a nagyobb javításokat a SMA-nál, bent csinálták, mert nekünk nem volt műhely felszerelve. Volt egy küszürükő, s egy fúrogép, ejsze nem is volt más gép.

[A pótalkatrész raktár hol volt?]

Nyárádszerezében, a központnál, hoztuk ki, csináltuk meg a devizt egy gépre, s akkor mentünk, verifikálták, a főmérnök, az Csomós volt, de vál-

toztak, nekem ejsze 5 igazgatóm is volt a 42 év alatt. Az alkatrészt onnan kaptuk ki. A karbantartó ügyesen megcsinálta a devízt, hogy egy traktor-nak az első kerékhez kell két csapágy, satöbbi. S akkor nem is a traktorokkal, hanem a mezőgazdasági gépekkel volt a nagyobb probléma, tárcsa, borona, vetőgép, ilyesmikkel, komolyan mellé kellett állni. Minden tavasszal jött a delegáció, s az vette elő a munkánkat, hogy a télen hogy javítottuk meg. Megvolt, hogy őszi szántáshoz kell 35-38 centit lemenni, plusz scormonitort,⁷¹ na ott még lehetett csalni, tetszik tudni, az az ekelábakon kívül álltak még, belement egy 6-7 centire, lazítsa fel a talajt, hogy jobban kapjon nedvességet. Ha száraz ős volt, két traktor húzta, egyenes helyen, olyan talajlazító, az bement olyan 80 centire.

[Kezdte sorolni: ha valaki a gépet szereti, akkor sokat kell foglalkozni vele. Akkor az egy gépre vonatkozik, vagy mindegyik gépet szereti?]

Ha gépész vagy, s szereted a gépet, az erőgéptől kezdve, a traktortól, az ha rendben van, akkor felakasztják s a tárcsát, mert nálunk így volt, ez a te traktorod, s a te tárcsád, s a te vetőgéped, mármint nem a tiéd, csak te dolgozol vele. A csoroszlyák, úgy mondjuk, az nem volt szabad kotyogni, mert akkor egyik sor belement a másikba, meg kellett lenni a 12 centi sortávolság a búzánál, s a kukoricánál 70 centi. Akkor a krumplínál megint meg kellett legyen a 80 centi, vagy ahogy mondta a főmérnök. S akkor úgy be kell azt állítani, hogy utána töltse be, végezze el a munkát, a kukoricaszem ne maradjon ki, a krumplit is hompolja fel az a tárcsa hátul. S ezért mondom, hogy a gépet szeretni kell, nem csak úgy akasztjuk fel a gépet, s menjen, ő csinálja hátul ahogy akar...

[De az állatra azt mondják, hogy ha jól gondozzák, s szeretik, akkor az hálás.]

Biztos!

[S a gép tud hálás lenni?]

Tud! Bárkinek el merem mondani, hogy tud!

[Hát hogy hálás a gép, magyarázza el!]

Hát tetszik tudni hogy hálás a gép, az előbb elkezdtem már, ha én ötöt karbantartom, a gépemet, ha tudom hogy reggel megcsináltam a napi karbantartást, az kezdődött akkor, hogy kimentünk a mezőre, most beszéllek egy kombájnról, kimentünk a mezőre, ügyesen na a karbantartó ott volt velünk, volt egy olyan asistența tehnică, mozgó műhely. Na Imre, a vágóberendezést megnézted? Mindegyiket lekontrollálta, kézzel meghajtotta, nincs-e valamelyik kés leszakadva, ha meg kellett fenni, volt az, a 12 voltos akkumulátorról, ment a küszűrű, tudtunk küszűrűlni. Az olajozást el kellett végezni, az alkatrészeit meg kellett nézni, a lovakot, úgy hívtuk, ami a szalmákat dobja ki, vagy a szitákat ellenőrizni kellett, ami megszitálta a gabo-

71 „Néhány fajta ekén alkalmazott karom alakú fémdarab, amely a barázda alatti talaj felásására szolgál.” (DEX: <https://dexonline.ro/definitie/scormonitor>)

nát, hogy ne rakodjon meg, nem telt-e meg musztalékkal, a szűrős dolgokkal, ne rakódjon meg, mert ha úgy ment vele, akkor a szemek kihulltak a kombájnnak mögött, s ősszel a nyoma kikelt a kombájnnak, mintha be lett volna vetve. Akkor a főmérnök jött s állította meg. Ezért mondom, ha hálás a géphez, megcsinálja, a gép is hálás, akkor azt visszaadja. Mert hopp, két forduló után megáll, nem néztem meg a ventilátor szíjamat s az elszakadt, s akkor azt ki kell cserélni, s ahhoz a motor meg kell húljön. S akkor a sita de curățare, a rosta, ha nem pucoltad meg, akkor ha megrakodott, a dupla terheléstől, mert dupla terhelést adott neki, a mag nem tudott kihullni ezen a kicsi lyukakon, mert azok beteltek, nehezem mozgott, dupla terhelés volt, akkor kétfelől van két szárnya, ami így mozgott, járt, s na az kiment, a két csapágy, mert nem néztem meg reggel a karbantartáskor. Akkor megáll délkor, két órát a nagy melegben, s a hegesztővel, mert az lehet rásült, vagy a csapágykoszorú szétment, s akkor leszorult a csapágy, az nagy dolog volt megcsinálni, mert nem néztem meg a karbantartáskor reggel. Akkor megállt a nagy melegben, mert az szétment, leszorult. Akkor ha reggel a napi karbantartást megcsinálta, mert voltak ügyes fiúk, akik mellett nem kellett állni, mert megcsinálta. Én most is fel tudnám sorolni, ki hogy dolgozott, ki hogy ment a géppel, ki hogy dolgozott a géppel. Ezért mondom, hogy a gépet szeretni kell. Fiatalkorában, az ne menjen gépésznek! Aki nem szeret, hogy mocskos a keze, az ne menjen oda. A gépet azt zsírozni kell, mindenütt, elég zsíros mocskos munka, de meg lehet szeretni. Lehet, biztos. Én meg voltam elégedve vele.

[Akkor tisztáztuk, lehet szeretni, s hálás. Az állatnak azt mondták, hogy van lelke. De a gépnek is van lelke?]

Hát erre megint csak ugyanazt tudom mondani. Van lelke, de tetszik tudni miért? Az állatot is, ha csak kímélte, csak akkor van lelke, mert az állat is ha megverted, mit csináltál, futott el, ha megverted, mert félt! A gép is ugyanígy, annak van lelke, az biztos, ha jól bánasz vele, és ha nem túl erőlteted, mert annak megvan az a bizonyos ereje. A kettős s a hármas kapcsolás azért van, hogy tegyen hármasba vagy, ha nem bírja, tegyem kettősbe. De én nem teszem kettősbe, teszem hármasba, s a füstöt így nyomja ki a kipufogócsövön, s biztos a gép, azt a gép nem hálálja vissza, nem köszöni meg. Az biztos, hogy az a gép nem hálálja vissza, az nem köszöni meg, hogy te így karbantartottál engem. Hanem megköszöni, ha karbantartottad azal, hogy megy vele. Azt aki ilyen volt azt el lehetett küldeni. Mert vándoroltunk, a Ceaușescu időben, mentünk a Bărăganba, s ők is jöttek vissza. De csak azokat tudtuk küldeni örökké, akiben megbíztunk. Mert nem adták potyára, azt a pénzt.

Itt volt, szalmapréselés volt, s kiadtak neki két karika drótot, s az volt a norma, ha azt elfogyasztotta, akkor az azt jelentette, hogy tudott dolgozni. Olyanok is voltak, nem ment a présük, romlott el, s álltak, s hogy legyen jövedelem, elásta a földbe a drótot, de a végén úgymint kitudódott, mert nem

volt meg a hozomány, nem volt meg az a tömeg, ami meg kellett volna legyen. A 2500 bálából nem volt csak, mit tudomén 500 vagy 1000. S a drót mégis elfogyott. Úgyhogy voltak problémák.

Volt itt egy fiú innét a faluból, traktorista volt, s aztán átment a kollektívbe, s mondtam neki, az örökké olyan szomorúan, nem látszott az arcán neki hogy reggel van vagy este van, na most jól keltem fel s örvendek mert felköttem s megyek dolgozni, jókedddel mert jött egy másik nap. S eccer viccből megkérdeztem tőle, te Sanyi, van olyan nap, amikor te vígan kelsz fel s jó kedvvel jössz dolgozni? Mert úgy jött be a szekció kapuján, mintha a lágerbe jönne dolgozni. S egyet intett csak a kezivel, s na, s ez mai nap is olyan. Mai nap is olyan.

[Az állatnak van akarata, s az az akarat átfordulhat jóból rosszba, s rosszat csinál. Azt szokták mondani, hogy a gépnek ördöge van. Van ördöge a gépnek?]

Hát most már nem tudom, az ördög, ördög...

[Az azt jelenti, hogy rosszat csinál.]

Hát ezt mondom, ezt mondom! De oda is figyelmes kell lenni, hogy a gép ne csináljon rosszat, mert hamar rosszat csinál! Ott meg volt a munkavédelem, ez s ez, s amikor a géphez hozzányúlsz, meg kell állítani a motort, nem hogy felhúrom a féket, s... S a lábát bekapta a csiga, na ez az, hát van ördögje, az biztos. Ezért mondom.

A gép... hááát [gondolkozik a szón]... a gép az mutuly!

Az nem érzi, hogy mi történik rajta, az nem látja, hogy mejen s te közben mit csinálsz, s hogy csinálod, az húz, az megy s te irányítod, az mutuly. Pontosan mint az állattal, a géppel is az van.

Én tudok olyan emberekről, akiknek egy szezonban semmi baja nem volt a géppel, nem volt mert az ha megáll, nem rögtön, hogy hoppá, keresem az árnyékot s azonnal hanyatán, hanem ment s megkerülte, s megnézte, egy csavart meghúzott, meg van lazulva, én húzzam meg, mert hanem nagyobb baj lehet belőle. Megkerülte szépen, s ahol tudta, hogy defekt szokott lenni, na most leült s azt tisztázta, s ráhúzta, a nyugodtan utána leült. Nagyon precíz gépek vannak, pláne mostanában. Olyan pontos beállítókat kellett csinálni, s csak akkor ment... Azt akartam mondani, hogy vannak komoly beállítások minden gépnél, s ha beállítsa, mert nem azt mondom, hogy aztán most mindenki 100 százalékra tudja, de megtanulja, mert azt szokták mondani, az idő teszi az embert mesterré nem az iskolába amit tanul. Ott megtanulja, hogy na ennek a traktornak van 4 kereke, van négy hengeres, három hengeres motor, de aztat aztán javítani kell! Az iskolába ezt tanulja meg. Vannak ezek a praktikák. Pláne az én meszeriámban, praktikát abban a domíniumban végzi, ahol akar dolgozni. Aztán elmentünk Segesváron is az mesteriskolában, s metszetben, el volt vágva a motor, ott beleláltál, a dugattyúnak a fele, na nézzétek meg, a dugattyúnak a fele, hogy néz ki. Alumíniumból készül, a hegye hogy van kiképezve, hány

„A gép az mutuj...” „A motornak lelke van!” – „jó gépészek” véleményei

gyűrű jár bele, kompressziós, s olajgyűrű, hány henger jár benne, olajgyűrű, ott a bolszni keresztlödbva, s lebiztosítva hogy ne csússzon ki. Így próbálták, s így tanították az iskolába nekünk. Suba Feri aztán ezeket a dolgokat nagyon szerette.

[Volt-e olyan, hogy elromlott a gép, nézte, próbálta, s nem javult, nézte, s nem kapja a hibát, nem tudta megjavítani?]

Volt olyan is. Volt. Tetszik tudni miért? Azért mert, hát jó, hogy mi mesterek voltunk, de ahogy mondtam, én meghallgatom azt a gépet, hogy jól megy, hallom a fülemmel, érzem, hogy jól megy, vagy nem megy jól, na nézd meg, csak három henger dolgozik, akkor vedd ki a porlasztót, nézzük meg, mert ki lehetett próbálni, egy, kettő, három, négy dugattyú van, mindegyiket ki lehetett próbálni, melyik nem megy, már ha nem ment jól a motor, ügyesen kipucoltad, dűznit cseréltél, s visszatetted, s ment a motor azt ki lehetett próbálni. Hát ha elromlott például a magasnyomású pumpa, azt nem lehetett megcsinálni, mert az kényesebb, finomabb munka, por megy bele, hát amikor a műhelyben bent megcsinálták, akkor padra kellett tenni s kipróbálni, hogy egyformán nyomjon, az egyik 175 légkörrel a a másik 120-szal, mert az soha nem jön össze, nagyon sokat vesz a motor az erejéből, mint mi is, ha a fél tüdő dolgozik akkor nem tudunk kimenni a hegyen.

[Arra gondoltam, hogy voltak traktoristák, hogy nem volt türelmük hozzá, s kezdtek káromkodni...]

Tetszik-e tudni, attól függ, hogy milyenek az emberek, függ az embertől, vannak idegesebb emberek, s vannak olyan csenedesebb, meggondoltabb emberek. Sokféle ember van. Megtörtént itt nálunk is, hogy el volt romolva a gépje, s nekifogott csinálja, s nem tudta, s nem tudott betenni egy csavart, egy szeget, mert oda kellett volna egy segítség, vagy valamit ki kellett volna találni, állj meg, van egy rángám, van szerszámom, azt dugjam bé s emeljem meg, s akkor megemelem s mindjárt bemegegy a csavar, ez nem, vette a kalapácsot, s kezdte ott ütni a gépet mintha a gép lett volna a hibás, hogy ő nem tudja megcsinálni. Vannak ilyen ideges fiúk, nincsen türelmük, s azért mondtam, az ilyen ne menjen gépésznek. Elviszünk egy autót a szervizbe, ott mindent megnéznak, nem a kalapácsot veszik elő ott se. Esetleg megkérdik a sofőrtől, mi a baj, s elmondom mit vettem észre, hogy ne a hátsó felinél kezdjék, uram, ez a motor nem megy jól, vagy a kerekem csitorog, vagy a csapágy vagy a fék, azért mondom, kell az érzés, és meg kell hallani, ez a motor jól megy, vagy nem megy jól.

[Akkor a lényeg, hogy ami egyszer motor s ember csinált, az az embertől függ, nem az ördögtől s a szellemektől?]

Hát ezt is szoktuk mondani, nagyon sokszor, amikor ott dolgoztunk. Nem lehet megcsinálni, s nem lehet megcsinálni. Szekciófőnök voltam, s volt egy jobbágyfalvi karbantartó, Sáromberkén együtt végeztünk, Szeredában dolgozott, s aztán ide helyezték, legyen közelébb. S olyan jó bemondásai voltak, azt mondja, te, azt mondta a pasas, ezt nem lehet megcsinálni, s te, hát

ezt is emberek csinálták, hát hogy nem lehet megcsinálni! Balogh István... Nagyon, ó hogy értettük egymást! Soha egy rossz szót egymásnak, ó hogy értettük egymást. Ő nem idegesedett fel, nem vette a kalapácsot és ütött, ő gondolkozott, ha nem megy így, akkor megy másképpen, ő mondta, hogy hát ezt is embert csinálta. Olyan nyugodt ember volt ez az István, olyan nyugodt ember volt, szerettem vele dolgozni s mindenki szerette, nem fuserálta el, szerette a munkát. Mert volt olyan dolog, hogy be kellett jönni a mezőről, Búzaházán nem volt helyben felszerelés, nem volt hegesztő, nem volt semmi. Mert ez a mozgó műhely csak az aratás alatt volt, Búzaházáról ha egy hegesztés kellett, vagy kiharadt egy gumi, be kellett hozni hogy földje meg, mert itt Szentmártonban voltak ezek a kisebb vulkanizálók s meg tudtuk csinálni, egy-két órát kiesett a munkából, de megcsináltuk. Az én időmben ő volt a karbantartó. Rá lehetett bízni akármit, ha elmentem valahova, nem létezett, hogy az, a fiúknak kiadta, nyugodton mehetél, hogy ő elintézi, el kellett küldeni az egyiket boronálni s a másikat tárcsázni, nem feleseltek vissza neki az emberek, úgy viszonyult az emberekhez, s az emberek is hozzá, hát én is jól kell legyek az emberekkel, ha főnök voltam.

Az állat is, ha az állattal jól beszélt a gazda, az állat ismerte a gazdát, de ha más ment oda, azzal nem úgy viselkedett az állat se. A jó gépész is ilyen volt, a gépet nem szívesen adta oda, vagy nem hiányzott a munkából, hogy más ne menjen el vele dolgozni, mert a gép úgymint elárulta [ti. azt, hogy ki dolgozott és hogyan dolgozott vele...]. (0345 – 2021. 05. 27)

Ezután meg kellett kérdezzem mindezekről azt a Balogh Istvánt is (sz. 1948), aki „nem fuserálta el, szerette a munkát”:

[Első kérdés: a véleménye szerint a gépet lehet-e szeretni?]

Igen.

[Az embert lehet szeretni, az állatot lehet szeretni, de a gépet is?]

A gépet is lehet szeretni!

[Feleség: *Hát képzelje, én is a gazdaságban dolgoztam, kampány volt, engem is kiküldtek, s ott voltam, s sáros lábbal nekem nem szabadott fellépni a traktorra, le kellett pucoljam a cipőmet, na így tessék elképzelni.]*

Én minden este, amikor végeztünk a munkával leálltam, letörölgettem a kapotát, sárvédőt, a kabinban ott tisztaság kell legyen, nem is beszéd!

Ahol kellett lezsírozni, ott lezsíroztam, volt aki addig ment, hogy...

[Azt mondták, hogy egy állat, ha vele foglalkoznak, szereti a gazdáját. S a gép szereti-e a gazdáját?]

Azt már nem tudnád megmondani... Annyiban meghálálja, ha karbantartod. Meghálálja, mert...

[Vannak érzelmei?]

Vannak érzelmei.

„A gép az mutuj...” „A motornak lelke van!” – „jó gépészek” véleményei

[Az embernek van lelke, az állatra is szokták mondani ,hogy van lelke. De a gépnek van lelke?]

[Feleség: *hahaha...*]

Hát szerintem van. Hát szokták mondani, hogy van lelke, megmutatkozik, van erő benne, jól húz. Hát van lelke addig, amíg nem kopik, Addig van jó lelke, de amikor kopik, akkor már gyengül.

[S ha van lelke, akkor van akarata, időnként nem azt csinálja, amire az ember számít...]

Hát az az ember lábától függ, a lábamtól s a kezemtől függ... ahogy irányítom én, mindent időben csinálok, mert ha egy másodpercet kések egy fékezéssel, egy nagyobb gázzal akkor már más... az ember akarátát átveszi a gép.

[Az embernek rosszat is csinál a gép, elromlik, s akkor nem lehet megjavítani...]

Olyan nincs. Olyan nincsen, hogy nem lehessen megjavítani.

[Azt mondták, hogy nem lehet megjavítani, mert az ördög belebújt, ezt hallotta?]

Szoktam mondani a fiúknak, amikor karbantartónak, olyan nincs, hogy nincs vagy nem lehet. Kell legyen és kell lehessen.

Amit ember csinál, azt a másik ember meg is kell tudja javítani, mert nem teremtett dolog, hanem létrehozott dolog a gép. De gondozni kell. Szoktam mondani, mikor szerteszét hagyták a dolgokat a traktoristák, nem tették a gépet a helyire, hogy a szar is szép, ha sorba van, hahaha, na ezt megjegyezték... Még sokan emlegetnek most is, hogy mit mondtam nekik.

[Volt olyan, hogy türelmetlen volt valaki, ideges volt, s akkor ahelyett hogy megnézte volna, azt mondta, hogy ebbe belebújt az ördög, s akkor kezdte ütni a kalapáccsal a traktort...]

Volt olyan, hogy ütötte a kapotát, hogy elsüllyedett, nem tudott kijönni, vagy egyéb ilyen dolog történt, vette a szerelővasat s ütötte a kapotát... (0346 – 2021.06.06)

A harmadik beszélgetőtársam nem traktorista, hanem lakatos, esztergályos, marós, gépész, a jobbágyfalvi Mezei János, aki „életében végig gépekkel foglalkozott. Még ma is, betegem is.” Tőle is ugyanazokat kérdeztem:

[Az állatokról mondták, hogy azokat lehet szeretni. A gépeket lehet-e szeretni?]

Igen! Igen!

[Miért?]

Nem tudom megmagyarázni... Édesapámnak mindig motorbiciklije volt. Szóval amíg én visszaemlékszem, mindig, kecskével⁷² kezdte, aztán volt egy Manetje, aztán cserélte IZS-re Azt mondta, fiam, mert közben én is

72 Mobra márkájú kis motorbicikli.

20. kép. Mezei János a javítandó kaszagép mellett

vettem kocsit, fiam! A motornak lelke van! Ha nem vigyázol rá, akkor elszáll belőle a lélek pont mint az emberből! S csak úgy lesz még egyszer motor, ha új lélek költözik bele. S az pedig zsebnyúlós.

[Áhá, szóval van összefüggés, az ember ha nem ügyel, ráfizet. A szeretet mögött érdek is van!]

Van érdek, de valahogy tisztelni is kell a szerszámot. Én, megmondhasa a feleségem, nem is szeretem, ha más dolgozna vele.

[Az esztergája olyan, hogy csak magát ismeri?]

Mondtam egy párszor, de úgy csak viccesen, hogy jobban féltem őket, mind a feleségemet. Az esztergámat, a marógépet is, mindegyik szerszámot. Mert én abból élek, abból éltem 2000 óta. A fiam is azt mondta, Temesváron van, hogy édesapa, ne nyugtalankodj, mert, hogy beteg is voltam, infarktom is volt, ne nyugtalankodj, ha véletlenül valami baj talál lenni veled, akkor is a gépek megmaradnak, leolajozzuk, lezsírozzuk, és megmaradnak úgy ahogy vannak, azok 100 év múlva is gépek!

[A műhelyéből helyi múzeum lesz?]

Igen, így van, haha. Úgy hogy ide hiába jön ide bárki, a feleségem se ad ki semmit, hogy ide eljőjön valaki és szerszámot kérjen, hát szerszám, mondjuk, egy kulcsot igen, de furugépet vagy bármit, az nem lehet.

[Tehát van a gazda amelyik szereti a gépet...]

Simogatni is kell!

[De a gép is szereti a gazdáját?]

„A gép az mutuj...” „A motornak lelke van!” – „jó gépészek” véleményei

Biztos hogy igen. Nincsen neki tudata, mert tudjuk hogy nincsen, de a gép is érzékeny dolog. Szóval... Megmagyarázhatatlan. Megmagyarázhatatlan.

A gép, kell kötődjél hozzá, így tudom megmagyarázni csak. S meggyőződése, hogy csak annak sikerül jó dolgot csinálni, aki a gépet szereti és kötődik hozzá, mert vannak nekem is horgas napok, amikor valamilyen okból nem jön hogy dolgozzak, amikor rájöttem, hogy nem szabad dolgozni, mert valami hülyeséget csinálok, vagy eltörök valamit, vagy valami történik, vége, s ott kell hagyni, el kell menni bódorogni...

[A horgas nap azt jelenti, hogy az ember a hibás, vagy a gép a hibás?]

Az ember a hibás, a gép az nem hibás, a gép nem tudja, mi a helyzet.

Nagy becsülete van nálam a gépeknek, a feleségem is megmondhatja.

[Ha lelke van, akkor vajon akarata van-e a gépnek?]

Nincs. Nincs. De... nem tudom, ez olyan megmagyarázhatatlan.

[Nem lehet mondani, hogy a gép időnként rosszat akar?]

Nem, nem, ilyen sincs.

[Olyan nem volt, hogy egy gépbe belebújt az ördög?]

Volt, de az kaszagép volt, nem saját tulajdon!

[S mit jelent az, hogy belebújt az ördög?]

Hát olyan volt, hogy semmiképpen, egy példa, nem tudtam beindítani, semmiképpen nem tudtam rájönni mi a baja, s nem jöttem rá, hogy hogy mi a baja, s kész, ott mérgeződtem, csapkodtam... ha az enyém lett volna, meg is ütöttem volna.

[Azért van a kalapács, kell venni s kell ütni!]

Nenene! Aztán csináltam egy kört, s visszatértem megint, s olyan csekélységen múltott, de nem jöttem rea, de aztán megindult s ment, de felbosszantott.

[A gép az, amibe az ördög belebújik, s felbosszantja azt, aki a gépet akarja használni.]

Így van. Így van. Én amikor beteg is voltam, s felkerültem az ágyból, s ki tudtam menni, s húztam egy jó levegő, mondom a feleségemnek jaj de jó levegő van ott kinn, s menj el, monda a feleségem, menj el, büdös olajszag van! Nem bánom, de én ott érzem jól magam.

S a másik, hogy elmondjam, mikor az ember megalkot valamit, s az működik is, mint például Kilyén Csabinál van a könyökhajlító gép, az egy komplikált gép, csatornakönyök hajlító, az egy olyan jó érzés lesz, ha működőképes lesz, mért, hát elmondhatom, hogy azt Mezei Öcsi csinálta, dicsekszem.

[Ez nem ugyanolyan érzés, mint amikor a kertben szépen nő a vetemény, vagy kisborjú van s azt jól neveli?]

De igen! De igen!

[Van folytonosság, az állathoz s a géphez ahogy viszonyul...]

Nekem voltak állataim, elmondhassa a feleségen, nekem voltak bikabornyúim, s amikor bémentem hozzájuk, akkor játszottunk. Mert már rea volt

kapva a bornyú is, hogy amikor bémentem hozzá, akkor játszottunk. Aztán rúgták a falat, szidott a feleségem, hogy eltörik a lábuk, de hogy törik, tudták, hogy most következik a játék.

El merem dicselkedni, hogy eladtuk például a tehent, s nem tudták elvinni. Nem tudták, nem lépett egyet sem! Abszolút. Fel kellett üljek a szekérre, el kellett kísérjem. Mindegyik állattal... Engemet annyira szerettek az állatok, régebb télen ilyen oltás volt, kellett vinni régebb, s mindenki kínlódott, futott egyik állat erre a másik arra, erre arra, s én nem, én eleresztettem az enyimet, a láncot felvettem a vállamra, s mentünk oltani, s ott megkötöték, békapták az injekciót s jöttünk haza.. A fekete [kecske] is itt kellett a fenekemet érni az orrával, hogy nehogy elvesztődjön.

Egy olyan lovat vettem, tudva, hogy mihelyt otthagyja elfut, és 3 évig volt itt, anélkül, hogy elfutott volna. Azt mondta amikor vettem, Öcsi, mikor hoztam el, mihelyt leszálltál a szekérről, azonnal tegyed fel a lábára a béklyót mert elfut! Na én még egyedül elmentem vele a mezőre is, sehol ott nem hagyott. Vettem neki kilószáma cukrot. Mentünk s adtam egy egy cukrot neki. Volt egy fekete kecske, hogy mindent elmondjak, úgy neveltük fel tejjel, árva kecske volt, s mentünk a kicsi kaszálógéppel. Ment a gép, a kecske rögtön a gép után, s aztán én, fogtam a szarvát, s a végén a ló, hát mindenki kacagott, levettem a hámat, mehatsz, de nem futott el, úgy tudták Jobbágyfalában, hogy csodálkoztak, hogy lehet hogy tőled nem fut el? Kisért, mert tudta, hogy valamit adok neki.

[Ha valaki olyan ember, azt az állatok is szeretik, s a gépek is szeretik?]

Az állat az ránézésről, a kutya a macska, meg tudja állapítani, reámnéz, és meg tudja állapítani, hogy maradjon vagy menjen el, mert jókedvem van vagy mérges vagyok, biztos.

[Az emberek mondták, a gépnek ördöge van, nem indul be, elromlik, akaratlan van...]

Azért romlik el, mert rosszul bánnak vele. Ez az egyetlen oka. Rosszul bánnak vele!

Ezt is, mikor lemondtam a gazdaságról, ott volt az kaszágépem, de meg lehet kérdezni a szomszédokat vagy bárki itt a környéken, olyan kaszágépem volt, igaz újonnan vettem, én igaz sokat dolgoztam vele, egy húzásra megindult, s azt mondtam, ha egy húzása nem indul, bárkinek odaadom! De egy magyarósi embernek adtam el, s két ünnep között jött utána, s azt mondja, most szavadon foglak, most hideg van, nem fog megindulni a gép, mert tél van, jól van Feri bácsi, egy próbát megér. Megszívattam ügyesen benzinnel, s meghúztam, s meg is indult. S ez nem létezik! Az enyém nyáron, melegben nem indul el! S nézz ide, hidegen elindul! De megindult, mert olyan volt, úgy szerettem, hogy nekem legyen...

Hát a traktor! Azt a traktort '17-ben vettem, egy hónapra rá infarktom volt, Magyarországról vettem, ötvenmillió lejjel, egy kicsi kaszágép áráért. Tudja hogy nézett ki? Éppen csak nem omlott széjjel, azt is mondta aki hozta, te Öcsi, ezt nem kéne hazahozni, vigyük inkább az ócskavasba. Te maradj

„A gép az mutuj...” „A motornak lelke van!” – „jó gépészek” véleményei

csak nyugton! S jött egy év múlva, nézi, azt mondja, ez nem 650-es, nem román traktor, mondom nem, hát nem emlékszel, mert te hoztad, utánfutóval. Az nem létezik! Hát nézd meg a kerekeket, most sincs kicserélve, azok a hitvány gumik vannak rajta. Ez egy MTZ, belarusz traktor, levágtam az eredeti kabinját, s akkor tettem román kabint, s akkor elvágtam a kormányt, mert hátra jött egészen a hasamra, nem értem, teljesen átalakítottam. Akik látják, nem hiszik el! De nem használok, évente egyszer ha fát hozok vele az erdőről, s kérdezték, hogy ezt te miért tartod? Hát nem látod, olyan mély árnyék van alatta, nem látjátok, a csürkék hogy húzódnak be alája? Nem tudom miért, ezt kell szeretni. Azt, hogy zsíros legyen a keze, azt nem mindenki szereti, én igen...

Sokan járnak hozzám, s sokan mondják, hogy nem tudják, hogy mi lesz ha kiesek, mert ezekkel a gépekkel már nem foglalkozik senki itt a környéken...

[Hány olyan gépe van, amelyikre a számítógépet előbb rákapcsolja, s úgy vizsgálja...]

Nekem nincs olyan. De azokkal nem lehet azt csinálni, amit én csinállok, a karbantartás s a szériamunka között nagy a különbség, a karbantartás mindig más dolog, változatos... Amíg béprogramálják a CMC gépet, addig én már rég megcsináltam, ők száz, ezer egyformát meg tudnak csinálni, de nem tudják megcsinálni, amit én csinállok... szóval meg tudják, meg tudják csinálni, csak nem éri meg nekik, mert amíg béprogramálják, arra a munkafázisra, addig én megcsinálom. Ezt a gépet nem helyettesíti az a gép, s azt a gépet nem helyettesíti ez. (Mezei 0346)

És mit mond minderről Suba Ferenc?

[Az állatokat, azokat lehet szeretni?]

Hogyne, én szerettem, a lovak alatt búkáltam...

[A gépet lehet szeretni?]

Hát hogyne lehetne, még csak azt lehet!

[Nevet nem adott a traktornak, mind az állatnak?]

Hát nem, hát az csak traktor.

[Azt mondják, a gépnek is van lelke, ehhez mit szólnak?]

Hát van, van, de attól függ, hogy ki hogy kezeli.

[Feleség: Az apja elpanaszolta, hogy ennek a fiúnak nem kell a gazdaság, ennek csak a gép kell, úgy hogy a gépeket szerette gyermekkorában is, jobban szerette mint az állatokat.]

Anyám is azt mondta, ebből a gyerekből nem lesz soha semmi, nem szereti a gazdaságot, s akkor Irma anyja is azt róttta fel, ez nem fog megélni, mert nem szereti a mezőgazdaságot...

[Feleség: Ha nem szeret a mezőn dolgozni, az már nem semmi se, nem tud kapálni, kaszálni, de ő azt mondta, tud olyant, amit száz emberből egy tud, de meg lehet élni vele.]

Az ember szereti a gépet, ha az elromlik, az neki is fáj... Hát én mindig leellenőrzöm, mindent, most is mikor akartam menni Vásárhelyre, két égő ki volt égve...

[Olyant nem tapasztalt, nincs olyan, hogy a gépeknek is van saját akarata...]

Hát amikor el van hanyagolva, akkor nem működik. Ezzel kapcsolatban, Ákosfalván elromlott a kombájn, s másnap kellett menni, kiment a pap, a lelkipásztor is, de az nem ismerte, hogy pap, csak azt értette hogy pásztor, s azt mondta, maga éjjel itt marad, s ügyel, hogy nehogy a búzát kilopják, azt hitte, határpásztor... Azt, hogy van lelke, úgy kell érteni, hogy minden jó benne. Mert a lelketlenség, hogy nincs olaj benne, nem húz, s kárt okoz az embernek. Ez az én Dáciám 1984-es, a környéken talán a legrégebbi... Kell, a feleségemet az orvoshoz kell hordozzam Vásárhelyre, s félünk, hogy félreállítanak az úton.

[Nem volt olyan, hogy imádkozott, hogy a gép induljon meg.]

Én nem imádkoztam, inkább káromkodtam!

[Feleség: *Olyan türelmesen, többször megnézi... nem tud mérges lenni, nem tud haragudni.*]

Nekem az volt az elvem, hogy a motor nem hibás, az ember a hibás. Magyarországi könyvben olvastam, hogy ha elromlott, ülj le, szívj el egy szivarat, s gondold át...

[Régebb nem úgy volt, hogy: ülj le, s imádkozzál egyet, s gondold át..]

[Feleség: *Éjjel nem aluszik, hanem gondolkodik, hogy mit lehetne még, hol lehet a hiba...*]

Volt egy régi gépész Keresztúron, gátére volt, az olyan ideges volt, aztán rúgta, káromkodott úgy hogy, Isten, még tudsz sokat baszogatni? Felszereltette a Fordson traktort mágnesre, vásárhelyi mérnök csinálta, s elromlott, nem volt szikra. Hej, ki tudja megcsinálni, s valaki azt mondta, menj fel Subának a fiához, akkor én még gyerek voltam, 17 éves, katonaság előtt. Ki a mezőre, hej, te Subának a fia vagy, s az, s te értesz ehhez a mágneshez? Hát én még olyant nem láttam, de általában mindegyiknek ugyanaz az elve. Hozta széjjelbontva egy tarisznyában. Kiborítja oda, na hallám, ebből hogy csinálsz... Jól, mondom. Meg kellett pucoljam a kontaktot, beállítsam, ahol olajos volt jól megpucoljam s összerakjam, s na mondom, fogja meg azt a drótot, a drót végét. Megrázta jól, meghajtottam, jött a szikra. Hűj az istenit, hát honnan tudtad te gyerek? A SMT-nél örökké gyermek voltam. (0299 2018 04, 04.)

Vagyis, összefoglalva: a jó gépész úgy gondolja, hogy a gépet szeretni kell, s a gép is szereti a jó gépészt, a gépnek lelke van, és adott esetben, mivel az „Ördög nem alszik. (Még megtörténhetik valami.)”⁷³ számolni kell a gonosz munkájával is.

73 Más, az ördög munkáira vonatkozó közmondásokkal együtt lásd: Sirisaka 1890: 186–187.

„A gép az mutuj...” „A motornak lelke van!” – „jó gépészek” véleményei

Akárcsak az embernek és az állatnak, a gépnek is lehet saját természete, noha nem a természet szüleménye, hanem emberi termék – de valójában ezt a természetet a jó gépész hozza létre, tartja fenn/ tartja karban. Szeretetből és érdekből egyaránt: mert a géppel, de a gépet irányítva, gondozva lehet a jó gépésznek jó munkát, azaz hasznos, eredményes és ugyanakkor belső elégtételt adó munkát végezni, értelmezésem szerint pedig ekképpen: jó/erkölcsös életet élni.

Harmóniában élt a természettel – mondták egykor a parasztemberről.

Harmóniában éltünk a gépeinkkel – mondják a fent megszólalók.

Álljon itt végül ezt a fenti kijelentést véleményem szerint dokumentáló két kép: Mezei János kedves traktorával, meg kedves fémmegmunkáló gépei között.

21. kép. Mezei János kedves traktorával

22. kép. Mezei János kedves gépei között

Új kor. Új gép, új nép?⁷⁴

Suba Ferenc az 1990-es évek elején még írógéppel gépelte a belsőégésű motorokkal foglalkozó gépének kéziratát – és nem jutott tovább: nincs számítógépe, nem tanulta meg a számítógépet használni. Pedig az űrkorszakot vidéki környezetben, nyárádmenti terepemen is lassan felváltotta a digitális gépek korszaka. A Suba Ferencnek és a fiatalabb, középnemzedékhez tartozó generációknak is ugyanaz lehetett a kérdése, amikor először találkoztak az új csodával, a számítógéppel: *nézem, mejen, hát hogy az Istenbe mejen... nem tudtam elképzelni, hogy mi dohog benne, s az viszi, hogy avval mejen, hát mi van benne?* Persze, nem volt ezesetben szó dohogásról, pöfögésről, olajnyomokról és motorfüstről, de ettől volt csak még titokzatosabb: rákapcsolják az áramra, működés közben hangja sincs, van hardja és softja, és világlog, kattog, beszél és zenél, mutatja, összekapcsolja az egész világot!

2007-2011 között végeztem olyan terepkutatás Csikfalva községben, a Nyárádméntén, ahol többek között a számítógép, internethasználat vidéki elterjedésének egy viszonylag korai szakaszában ennek a gépnek a jelenlétét, társadalmi fogadtatását, és így utólag azt is merem mondani, hogy ennek a gépnek és az ezt használó emberek kapcsolatának az organikus/organizált voltát vizsgáltam. Amit mondani tudok, az az akkori helyzet rövid bemutatása, néhány, akkoriban engem foglalkoztató kérdésre adott válaszok sorolása, meg néhány, akkor érvényesnek gondolt konklúzió taglalása. Helyzetkép a nulladik óra után: abból az időből, amikor a Nyárádméntén a digitális korszak elején jártak.

Hozzáférés

A vidéket, a vidéken élő társadalmat nemcsak a későmodern korban jellemezte a megkésetttség: az a jelenség, hogy a technikai újítások, új elképzelések és szerkezetek késve, több szakaszban érnek ide és hatnak az itteni életre. A vidéki, természetközeli és a változatos gazdasági erőforrásoktól távoli társadalom az új eszközök megismerését és megszerzését, ezek kezelésének elsajátítását, valamint az életvezetési stratégiákba való beépítését, és ezzel saját, egzisztenciális körülményeinek javítását a centrumokhoz viszonyítva mindig késve végzi el. A vidék az infokommunikációs technológia használata szempontjából nyilvánvalóan modell- és normaátvevő, adaptáló.

⁷⁴ Ez a fejezet egy eddig meg nem jelent nagyobb tanulmány része. A kutatásban a Sapientia EMTE marosvásárhelyi Kommunikáció és közkapcsolatok szak terepmunkát végző diákjai vettek részt, eseteket bemutató írásaikban olvashatóak a kutatott alanyoktól származó vélemények. Külön nem jelzem a vélemények idézése során az alanyokat, az adatok megtalálhatóak a kutatási dokumentációban. Ezúttal is köszönöm a diákoknak a kutatásban való részvételét, munkájukat.

A vizsgálat során felkeresett települések mindegyikében már a kutatás időszakában multimédiás dokumentumokat tölthettek le a világhálóról, készíthettek és tölthettek fel a világhálóra, interaktívan kapcsolódhattak egymáshoz, más felhasználókhoz.

Kik azok, akik hajlandóak és képesek erre ezekben a közösségekben? Kik kezdtek el, és hova jutottak, milyen differenciálódás tapasztalható a sokasodó számítógép- és internethasználók között?

Az új média világának vidéki polgárai között a hozzáférés milyen különbségei tapasztalhatóak, és hogyan lehet értelmezni ezeket a különbségeket?

A hozzáférés kérdésének értelmezéséhez Szekfű András szempontjait követtem (Szekfű 2007: 22–24), aki Jan van Dijknek a digitális technológiákhoz való hozzáférés belső tagolódását bemutató modelljét fejleszti tovább, általában a digitális és a digitális előtti kommunikációs technológiákhoz való hozzáférés kérdését állítja középpontba. Négy szempontot különböztet meg: a motivációs, materiális vagy fizikai, a készségi és a használati hozzáférést.

A *motivációs hozzáférés* azt jelenti, hogy az embereknek vagy csoportoknak van-e belső késztetésük a horizontjukon feltűnő, kisebb-nagyobb áldozatok árán, de már elérhető, illetve saját használatra beszerezhető kommunikációs eszközök megszerzésére és működtetésére. A motivációs megoszlás sosem egyenlő. Hogy egy, az ötvenes évekből származó példával illusztráljam ezt: ekkor vezették be a községhez tartozó falvakba a telefonhírmondó és rádió „hibridjét”, a vezetékes rádiót vagy ahogy ezt, a román elnevezést használva a helyiek emlegették: a „difuzort”. Ezen a hangszóróval ellátott dobozon csak ki- és bekapcsoló, meg hangosító alkatrész volt, hangolni (a központból közvetített adáson kívül más rádióállomást fogni) nem lehetett. Az adás a nyáradszeredai stúdióból érkezett, a saját híreken kívül a kiválasztott rádióállomások (általában Bukarest meg Marosvásárhely) román meg magyar nyelvű műsorait továbbította. A helyiek választhattak: a legtöbben, akiknek nem volt saját, akkumulátoros (telepes) rádiója, minimális díj ellenében beköthetette a „difuzort”, sőt, kérhette, hogy több készüléket is szereljenek fel számára. Egy adatközlő említette, hogy többnek az istállóban is volt „difuzorja”, sok időt töltöttek ugyanis ott a téli időszakban ott. Ez mutatja a motivációt: az eszköz ekkor, az ezeken az esteken az istállóban gyülekező, „politizáló” férfitársaság tájékoztatását is szolgáltatta. A gazdaságban kialakult sajátos térhasználat, az ezzel kapcsolatos igény sajátos hozzáférési módot hívott életre.

A *materiális vagy fizikai hozzáférés* feltételei: a gép megvásárlásán túl a szükséges hatósági engedélyek, díjak („taxák”) kifizetése, meg persze a csatlakozási vagy vételi lehetőségek kialakulása. A műsorszórás beindulása után Erdély belső részein, így Marosvásárhely környékén sem lehetett fogni a magyar televízió műsorait, emiatt egy tájékoztató, de bizonyos szempontokból kulturális határ alakult ki azok között a magyar identitású csoportok között, akik hozzáfértek és akik nem: akiket „elért”, és akiket „nem ért el” a magyar nyelvű, magyar állami televíziózás.

A legkomplexebb a *készségi hozzáférés* kérdése: minél bonyolultabb a gép és minél sokfélebb a közvetített tartalom, annál összetettebb feladat a használat/kom-

munikáció. Szükség van *operacionalizációs készségekre*, vagyis arra, hogy a készüléket üzembe tudják helyezni, valamint rendeltetésszerűen és a felhasználó(k) céljai szerint tudják működtetni. Ma már hihetetlenül hangzik, hogy két generációnyi idővel ezelőtt, az ötvenes években a falusi lakosság, különösen az idősebbek között voltak olyanok, akik nemcsak hogy nem használták a telefont, de féltek felvenni és beszélni!⁷⁵ Az azonban jelenben is tapasztalható, hogy vannak, akik a sokcsatornás tévé-készülékek csatornáinak beállítására, vagy a távirányító rendeltetésszerű használatára (például a színárnyalatok beállítására) sem képesek.

A készségi hozzáférés másik esete: az *információkhoz való hozzáférés*, vagyis az információk kikeresése, kiválasztása, és ezen túl, ami fontosabb, az információk feldolgozásának és alkalmazásainak a készsége. Ez elválaszthatatlan, véleményem szerint, a harmadik esettől, a *stratégiai hozzáférés* kérdésétől. Attól, amiért létrehozák a gépeket megálmodóik és tudós tervezőik: vagyis „az emberiség java”, kevésbé patetikusan fogalmazva a felhasználó társadalmi-gazdasági helyzetének javítása.

Igen egyszerűnek tűnik, ugyanakkor igen komplex választ követel az a kérdés, hogy: ment-e például a telefon, a televízió, a számítógép és internet által a ez a vidéki világ elébb?

Lefordítva: kik azok az egyének, társadalmi rétegek, akik a saját társadalmi helyzetük javítására tudják használni az – elvben – erre tervezett, létrehozott gépeket? És kik azok, akik megszerzik például a számítógépeket, és ezzel bekerülnek a tulajdonosok sorába, de nincs elképzelésük, innovációs és kísérletező hajlamuk, tanulásra készítetésük, és nem lesznek olyan felhasználók, akik önmagukat fejlesztve, programokat megismerve, nyelveket tanulva teszem azt távmunka végzésére is alkalmasakká válnak?

Az információk kiválasztása, feldolgozása, felhasználása, a megértés mindig kulturális kérdés is. Az előző fejezetekből is kiderülhetett, hogy a gépek társadalmi beágyazottsága igen különböző lehet, az eltérő használatok, az eltérő stratégiák társadalmi csoportképző erővel bírnak. Ha a hozzáférésnek ezeket a kérdéseit vizsgáljuk, akkor a társadalmi tagolódására vonatkozó megállapításokhoz jutunk. Végző soron a hozzáférési forma, a *használati hozzáférés* mutatja a vizsgálódó számára a legnyilvánvalóbban (hozzáférhetően, egyértelműen, ami azt jelenti, hogy kvantifikálhatóan) a géphasználók közötti különbségeket: vagyis a számba vehető és táblázatba foglalható idő (nappal és éjszaka), amennyit a gép működtetésével, és különböző fajta működtetésével tölt el a felhasználó, az alkalmazások sokfélesége, változatossága, az egyéni feladatok megfogalmazása nyomán a feladatmegoldások célszerűsége, eredményessége. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy mennyire csak egy szabadidős, élményszerző tevékenység az internetezés, vagy mennyire napi pénzkereső, tanulási- és önfejlesztő gyakorlat.

⁷⁵ Saját, 1908-ban született nagynéném volt az egyik, számomra akkor megdöbbenő, furcsa példa erre.

Szakértő

Mielőtt továbblépnék, néhány mondatban magyaráznom kell az eddig is használt, de ki nem fejtett fogalmat: mit is jelent a vizsgált környezetben, a vidéki településen a nulladik óra utáni időszakban az, hogy valaki „szakértő”?

Ebben a környezetben, a 20. század első felében jelent meg, vált – ha nem is mindennapi és mindenki számára létező, de közvetlenül tapasztalhatóvá – egy gépfajta, a mezőgazdasági erőgép, a traktor, meg a hozzá tartozó munkagépek. Akkoriban azt a valakit, aki a traktort gondozta, nem szakértőnek, hanem ebben a környezetben az eddig ismert kovács mesterséget folytató mesterembertől külön kezelve, mint az *egyetlen*, a gépekhez értő szakértőt jelző fogalommal *gépésznek* nevezték. Sajátos vonása volt az őt a földművelő-állattenyésztő falusiaktól megkülönböztető speciális tudása, iskolázottsága, a jelentős, általában pénzben kapott jövedelme, meg a városi ruházata („nadrágos ember”). A géptulajdonosok esetenként gépészek is voltak – de például a nagybirtokok, szövetkezetek gépeinek kezelői fizetett alkalmazottak.

A hatvanas évektől az iparosítással együtt járó szakoktatás kialakulása nyomán vidéken is megsokasodtak a diplomás szakemberek: nehéz- és könnyűipari szakmák művelői, akik már iskolázottak voltak, speciális tudással is annyira mennyire rendelkeztek, és ami a legfontosabb: helyben maradtak, vagyis olyan rokonokká, szomszédokká, barátokká, egy-falusiakká váltak, akiket könnyen meg lehetett szólítani, amikor a falusi otthonokba bekerülő egyre több gép (elektromos háztartási gépek, gazdálkodásban vagy a gyakori építkezésekben, házjavításoknál használt gépek, vagy a megjelenő járművek, például személygépkocsi) közül valamelyik meghibásodott. Akkor is, és ma is a vidék hátrányos helyzetben volt, hiányos vagy nem létező volt a gépek szervizelése. Kényszerhelyzet volt tehát az, hogy a gépek javítását lehetőség szerint helyben, helyieknek – hozzáértőnek tartott, feltehetően megfelelő szakismerettel és tapasztalhatóan alkalmas szerszámokkal rendelkező helyieknek – kellett elvégezniük, vagy legalábbis megkísérelniük.

Ma is kényszerhelyzetről van szó: a meghibásodástól a szervizt biztosítók megérkezéséig, vagy a hibás gép beszállításáig, tekintve a fizikai és kapcsolati távolságokat, sok hasznos idő eltelhet. A hard és szoft ismeretekkel rendelkező családtagokhoz, helyiekhez kell tehát fordulni, ha elromlik a számítógép, ha „nem megy a net”. A szakértő ebben az esetben lehet diplomás szakember, de lehet a helyi köztudatban ismert és elismert, mert a felmerülő hibákat azonnal (vagyis ahogy szólnak neki, azonnal megjelenik és ha nem is javít, legalább megmondja a diagnózist) kezelő autodidakta is. Ez jellegzetesen nem egy szerződésen alapuló, személytelen, szervezeti, hanem a kapcsolati tőkét használó személyes, organikusként is felfogható viszony, és a reciprocitási kapcsolatháló ismeretében magyarázható. Aki „kicsit is többet tud” mint az, aki a segítséget az elromlott gép gazdájaként, károsultként, segítségre szorulóként elvárja, az köteles segíteni. A rokonságon belül világos ez a kölcsönösség, de ez működik tágabb a környezetben, a falusi közösségekben is. Amikor

megveszik a számítógépet, akkor eleve a helyi „szakértő” tanácsai szerint választanak, rá bízják a beindítást, és ha gond van, tőle kérnek tanácsot.

A kutatás végeztével úgy láttam, hogy minél inkább elterjed vidéki környezetben a számítógép és internethasználat, a sok tudáselemet, összetett szakértelmet igénylő hard- és soft-működtetés, a tanulás és fejlesztés, a szervizelés és javítás a létező társadalmi kapcsolatrendszerekre települ rá – kénytelen rátelepülni. Az értékesítő és szerviz szerződéseket kötő cégek emberei valószínűleg nem örülnek annak, hogy „ezek a falusiak megint belepiskáltak a gépbe”, de a falusi (de nemcsak) felhasználó szempontjából logikus, hogy egy távoli, kevésbé kiismerhető/kiszámítható és pénzbe kerülő szolgáltató helyett egy közeli, a reciprocitási hálózatába benne levő, kezelhető, azaz érthető, azaz megbízható „szakértő”-höz forduljon. De a tanulás szempontjából is ugyanez a helyzet: a standard, oktatási szerkezetekben elsajátított tudás helyett ebben a szorosabb egymásrautaltsággal jellemezhető falusi környezetben inkább a „barátok, ismerősök, kollégák” magyarázatait, tudásátadását preferálják. Lehet ezt a könyvben eddig olvasottakból kiindulva az organikus környezetben cselekvés preferálásának, a regresszió kerülésének is nevezni.

Áttekintve őket kiderül, hogy a motivációs hozzáférés a családok tagjai között távolról sem egyforma. Az anya, vagy az apa, vagy a szülők nem használják az eleve családi, közös tulajdonként megszerzett gépet, lehetőségeket. Magyarázatot szolgáltathat erre a családi viszonyrendszer is: a használathoz olyan kezdő-tudás kell (gépírás, nyelvtudás, alapvető informatikai ismeretek), amelyekkel az idősebbek nem rendelkeznek, és úgy gondolják (és ebben ragadható meg a motivációs különbség), hogy már késő elsajátítani – a fiatalok pedig nem segítik, nem bátorítják őket:

megemlítettek egy esetet, amikor a lány elfelejtett kilépni a Messengerből. Valaki írt neki, miközben az édesanyja bement a szobába. Szólt a bent levő fiának, hogy írt valaki, mire ő azt válaszolta, hogy írjál vissza. Mondta, hogy magyarázza el, hogy miként kell, de ő azt válaszolta, hogy ó hagyjál békén, úgyse értesz hozzá.

A készségi hozzáférés teremti meg az igazi, hosszabb távon ható különbségeket a családon belül, de a közösségeken belül is. Az operacionális készség, vagyis a kommunikációs eszköz működésbe hozásának, tartós és a felhasználó számára célirányos (ami esetenként azt jelentheti, hogy nem több, mint mailezés, bizonyos zeneszámok meghallgatása a YouTube-on, bizonyos honlapok elérése, filmnézés) működtetésének a készsége könnyen elsajátítható. Példa erre az a roma asszony, aki nem tud írni-olvasni, és senki nem tanította neki a számítógép használatát, de *képileg jegyzi meg, hogy melyik kattintással tud például a gép zenélni.*

Az autodidakta tanulásra, majd „szakértővé” válásra példa az egyik család nagyobbik lánya. A családról készült esetbemutató szerint az 1998-ban született, és a vizsgálat idején 4. osztályt végzett lány használja a legtöbbet a számítógépet és az internetet. Első benyomásom az volt, hogy gyerekként nagyon jól ért a számítógép használatához. Mivel a családban ő használja a legtöbbet a gépet és neki van a leg-

több tapasztalata, úgy is tartja, hogy ő a „család informatikusa”, bármi történik a géppel, amit a többiek nem értenek, ő „meg tudja oldani”. Rákérdezésre kiderült, hogy ő is csak véletlenszerűen használja a gépet. Legelőször a barátnőinél látott számítógépet, náluk használta először. Ők tanították meg, hogyan kell bekapcsolni, elindítani a telepített játékokat a gépen. Később, mikor a családban is lett számítógép, *nyomtam a gombokat és megtanultam, hogy ha megnyomom az egyik gombot, akkor az mit jelent. Az internetet is egyedül tanultam meg.* A beszélgetés során az is kiderült, hogy egyáltalán nem olvassa, nem érti a képernyőn megjelenő parancsokat, felhívásokat, mivel angolul vannak, tehát vizuálisan memorizálja, hogy az egyes ablak ami megjelenik hogyan néz ki, és az mit jelent.

Az idézett eset példa volt arra is, hogy könnyen megtörténik az információs készségi hozzáférés is: egyes eszközök megkeresése, kiválasztása, a (z esetleg valóban minimális) célok elérése érdekében való alkalmazásuk. Szoros összefüggés van aközött, hogy milyen igény van az információra: ha van kíváncsiság és felfedezőkédv, különösen ha az a családban közös, igen hamar eredményeket hoz:

Az internetet azt az egész család saját erőből tanulta meg. Ahogy bevezették, naponta kattintgattak és próbálgatták. Végül is szerintük egyszerű volt az interneten kutakodni, mivel magyarul el lehetett igazodni bizonyos oldalak között. Persze egy ideig az anya és az apa tanította a gyerekeket, hogy igazodjanak el az internetezés terén, de mára már megfordult a kocka és a gyerekek tanítják a szülőket.

De egyénileg is lehet érvényesülni. Egy fiú

egyedül telepíti fel a programokat, letölt szükséges adatokat az internetről, tanulmányozza és érdeklődéssel követi a modern technika változásait. Ő segít a szüleinek számítógépet vírustalanítani, programokat frissíteni, azonkívül saját és barátai részére filmletöltés és zeneletöltés mellett CD-k írásával is foglalkozik. Volt olyan helyzet, hogy kódokat tört fel, mert nem tudtak egyik pontról a másikra jutni, de sikerült már ez is.

A stratégiai készségi hozzáférés már kevésbé elterjedt, de erre is akad példa. Az egyik család állatorvos férje és asszisztens felesége nem végezhetné napi munkáját számítógép és internet nélkül. Egy másik családban a felnőttek ECDL vizsgát tettek és a számítógépest tudásuk gyarapodásában látják a garanciát arra, hogy munkahelyükön rájuk ezután is szükség lesz. Egy fiatalember üzleti ügyeit, bankátutalásait is interneten intézi, egy lány könyvelési munkájához használja az internetet.

A használati hozzáférés szempontjából nagy a változatosság, széles a mezőny. Ezt tartom vidéki jellemzőnek: a vizsgált családok mintegy felében egy vagy több családtag munkavégzésre is használja a számítógépet és internetet. Városi környezetben, városi családoknál ez az arány sokkal magasabb. Nem beszélve arról, hogy igazi specialisták (informatikusok, telekommunikációs szakemberek, tartalomfej-

lesztők, média-szakemberek) ezekben a közösségekben nem élnek. A vidék inkább felhasználó: az olcsó és gyors kapcsolattartás, az élményfogyasztás szintén olcsó és igen széles, egyre bővülő köre tarthat igényt a vidéki felhasználók érdeklődésére. A családokban fontos a kapcsolattartás, és igen kevés kivétellel (idős családokról van szó) a szórakozás: számítógépes játékok játszása, filmek, zeneszámok letöltése, nézése és hallgatása. Minden olyan családban, ahol diákok és egyetemisták vannak, használják az új média nyújtotta tanulási lehetőségeket. Viszont egyetlen olyan család sincs, amelynek tagjai programozással, honlapkészítéssel, tartalomelőállításal (például honlap-működtetéssel, blogírással) foglalkoznának.

Konfirmálás

Ebben a vidéki környezetben, ezekben a családokban, és ezt alapvető jellemzőnek és a városi környezetben kitalált és itt építkező digitális létől elválasztó lényeges különbségnek látom azt, hogy kevésbé informálás, inkább konfirmálás történik.

James W. Carey fontos, lényegmutató fogalom pára a informálás–konfirmálás.

A *kommunikáció kulturális megközelítése* című tanulmányában a kommunikáció két szemléletéről beszél, ezek: a transzmissziós és a rituális. Az ismertebb, elterjedtebb az első: „az elképzelés lényege: jelek és üzenetek távolba továbbítása, melynek célja az irányítás” (Carey 2003: 253). A fáraók birodalmának kialakulása óta tudjuk, hogy nem létezik központosított hatalom kommunikáció nélkül, és hogy egészen a távíró feltalálásáig a szállítás és a kommunikáció fizikailag összekapcsolódnak. Az ekkor kezdődő forradalmi változás azonban, James W. Carey szerint, alapvetően alig változtatja meg a kommunikációról alkotott szemléletünket: a mindannyiunk számára kézenfekvő meghatározás szerint „a kommunikáció az a folyamat, amely során üzeneteket továbbítunk és terjesztünk a térben, a távolságok és az emberek kontrollálása végett” (Carey 2003: 254).

A kommunikáció rituális szemlélete talán ősi, de ma kevésbé elfogadott. A kommunikáció rítus, mégpedig olyan, amely egyszerre közösség (commonness) és közösség (community) és egyesülés (communion). „A kommunikáció rituális szemléletének mozgatórugója nem az üzenetek térben való továbbítása, hanem a társadalom időben való összefogása. Nem információközlés, hanem a közös meggyőzés reprezentációja.” (Carey 2003: 256.) A központi feladat, ami kommunikációra készíteti az embert, elsősorban nem a térnek, hanem az időnek a legyőzése, megszelídítése, és így a társadalmiság, a társadalom létrehozása és fenntartása. A szent szertartások a hasonlóságot hangsúlyozzák, a testvériességet erősítik. Egy eleve létező kulturális világ (moralitás, értékrendszer, életforma, emberi kapcsolatrendszer) fenntartását, vagy egy új létrehozását/megkonstruálását, esetleg szükséges karbantartását végzik a rítusok. Nem feltétlenül a tömeges ceremóniákra kell gondolni: mint közismert, a tömegtársadalomban a mindennapi kis rítusaink (reggeli kávé, cigarettaszünet, stb.) nélkül nem lennének koherensek és egybekapcsoltak a mindennapjaink. A rítus tehát megvalósulásában, anyagiságával (énekekkel-tánc-

cal-mesével-mítoszsal) egy szimbolikus rendet terem, tart fenn, oly módon, hogy újra és újra, az ismétlődésekkel igazolja és megújítja ezt – idegen szóval: konfirmálja. A rítus kialakítja és fenntartja a közösség idejét, és ebben az időben, időt teremtő viselkedésekben és időt elraktározó majd felmutató tárgyakban a közösséget, a társadalmat.

A két szemlélet példázására James W. Carey egy klasszikus (régi és elfogadott) példát hoz fel, az újságolvasását. Az egyik közelítés: az újságban új-ságok, azaz hírek vannak, tehát az újság transzmissziós szerepet lát el. A másik közelítés: az újságban ugyanazok a típusú hírek variálódnak, újságolvasóként lényegében semmi újat nem tudunk meg, viszont találkozunk életünk drámájával: „az olvasók az újságot olvasva folyamatosan eltérő szerepekkel és dramaturgiai gyújtópontokkal találkoznak... A modell itt nem az információszerzésről szól, bár ez is végbemegy, hanem a dramatikus szerepvállalásról, ahol az olvasó bekapcsolódhat az erők vetélkedésébe, akár egy színpadi néző. Fel kell ismerni, hogy a vallási rítushoz hasonlóan a hír kevés változást visz véghez, mégis kielégítő, kevés funkciót tölt be, mégis megrogzötten fogyasztjuk. Az újságok nem hatások vagy funkciók forrásai, ugyanakkor dramatikusan kielégítő (nem feltétlenül kellemes) módon mutatják be a világ alapjait. S éppen ebben a szerepkörben – azaz szöveggént – szemlélik az újságokat: mint a bali kakasviadal, mind egy Dickens-novella, egy Erzsébet-kori dráma vagy egy diákgyűlés, az újság a valóságnak olyan ábrázolása, amely az életnek átfogó formát, rendet és tónust kölcsönöz.” (Carey 2003: 258.)

Visszatérve saját témámhoz: a fejlesztők a vidéket a városhoz képest erőforrás- és formációhiányos, vagyis erőforrásokra és információkra éhes tér- és társadalomrészként szokták elgondolni. Holott legalább ennyire, ha nem ennél is fontosabb a vidéki, a falusi embereknek és társadalmaknak a modernségben kibontakozó identitáshiánya és identitáséhsége.

Nincs ez a kijelentés ellentmondásban azzal a tapasztalattal, azzal a reprezentált képpel, hogy éppen itt „élnek a hagyományok” és éppen itt „rendben telik az idő, mindenki és minden tudja a helyét és a helyén van”?

Nincs, ha arra gondolunk, hogy milyen gyorsan változik a vidék viszonyítási rendszerét jelentő város, hogy a globalizációból nem lehet kimaradni. A mozdulatlanság egy mobil világban nem reális alternatíva, mondja Zygmunt Baumann (Baumann 2007). Ha ebből a szemszögből vizsgáljuk, a kommunikációs eszközök (elsősorban a hagyományos média) megjelenése, tömeges elterjedése, ezek használata a lokálisan érvényes „formák, rendek és tónusok” mindmegannyi alternatíváját szállították, terjesztették, kultiválták. A fiatal generációk és ezzel együtt a(z új) világ adott esetben érthetetlen és agresszív mássága alapvető tapasztalattá válik ezekben a közösségekben is. A kommunikációs eszközök tartalmához való információs hozzáférés (megkeresés, kiválasztás, feldolgozás, alkalmazás) itt mindig is korlátozott volt, és csak egyik korlát volt az írásbeliség peremén-lét, az elterjedt funkcionális analfabétizmus (nem használja a számítógépet, vagy nem használja feladatok megoldására a számítógépet és internetet). A vizsgált időszakban, a mához képest közelemben (az EU-csatlakozás mobilitási lehetőségeinek megnyílása előtt) a vidéki

lakosságának legfőbb statisztikai-demográfiai mutatója, a városi tömegekkel szemben, hogy viszonylag immobil: ha ingázott is, általában felhagyott vele, nincsenek a tanulásból-tudásgyarapításból származó alternatív kereseti forrásai, legfeljebb ideiglenes külföldi vendégmunkát (ez legtöbbször fizikai munka) vállal, ha kiegészítő jövedelemre van szüksége.

A kommunikációs eszközökhöz való stratégiai hozzáférés kivételesnek mondható.

Az identitás-éhség: rituális egységet termelő, bizalmat erősítő alkalmak, cselekedetek iránti igény. A számítógép megjelenését adott családokban mint egy igen reményteljes eseményt ünnepelték:

Amikor megvásárolták a számítógépet, odacsődült az egész rokonság, szomszédság, hogy nézzék meg, mit vettek. Aznap késő estig zenéltek rajta, az udvaron mindenki táncolt. A számítógép megérkezése tehát rendesen meg volt ünnepelve.

Úgy gondolom, a számítógép és internet mindennapi használatát vidéki környezetben kevésbé az informálás, inkább az identitáserősítő konfirmálás jellemzi.

Térhasználat

Az új média használóinak nagyobb (leginkább a még kiskorú meg fiatal) része hajlamos azt gondolni, hogy a virtualitás, amelybe naponta átlép és megjárja magát (az ottlétre és ottani mozgásra sincs más fogalmunk: lépés-járákálás, repülés), ennek az új gép-világnak a hozadéka. Azelőtt nem létezett, ezért kapta a valóság megkettőzése, a másik valóságra utaló virtuális valóság nevet. Holott az új média virtualitása igen késői fejlemény – az emberi világot a kezdetektől jellemző virtualitás törzsfeljődésének utolsó, igaz, eléggé vastag és csodálatosan termékeny ága.

„...az állat csak egyetlen világot ismer: amit külső és belső tapasztalatával érzékel. Egyedül az embernek van meg az a képessége, hogy ideált képzeljen magának és azt a valósághoz hozzátegye”- írja Émile Durkheim (2004: 384). Igaz, nála a társadalmi jelenik meg az ideákban, hiszen így folytatja: „Az idealizálás nem holmi luxus, amit akár nélkülözhetne is az ember, hanem létének feltétele. Nem lehetne társadalmi lény, azaz nem lehetne ember, ha nem tenne szert erre a képességre.” (Durkheim 2004: 395.) Durkheim ideálistól beszél – én úgy gondolom, és abból indulok ki, hogy a virtuális az ideális egyik alkategóriája. Az emberi alapvető, univerzális jellemzője tehát a virtualitás is: a megsokszorozás, a gondolati építkezés, az egyéni és társadalmi mozgás előrelátása, a jövő (meg a múlt) elképzelése, azaz jelenben levő, jelenlevő képekké alakítása – meg az erre szolgáló, ember alkotta, az ideákat megvalósító, a virtualitást létrehozó és fenntartó technikák. Ezek közül csak az egyik, az utolsó a számítógép ideája és realitása.

Itt egy olyan meghatározást szeretnénk beiktatni, amely a számítógép szerepét tisztázza. Michael Heim szerint „A virtuális valóság egy olyan technika, amelyik,

azáltal, hogy alapvető érzéki benyomásokat valamilyen számítógép által előállított és szolgáltatott adatokkal helyettesít, elhitei az emberrel, hogy valójában egy másik helyen tartózkodik... A virtualitás 'mintha' minősége gyakorlati valósággá válik, amint a virtuális világ munkaterületté válik, a felhasználó azonosul a virtuális testtel, valamint értelmesnek érzi egy virtuális közösséghez való tartozását." (Idézi Ropolyi 2006: 40.) A számítógép ezek szerint besorolható azoknak az ember alkotta technikáknak a sorába, amelyek ugyanezt végezték el évezredekkel ezelőtt is. Leginkább és legelsősorban a művészetek és vallásos rítusok ideákat inventáló és realizáló tevékenységeire, a transz-formációkra, transz-utazásokra gondolok. De a mindennapi, közöségi pihentető álmok is, megfelelő „edzéssel” és megfelelő társadalmi szükséglet/kereslet esetén, akár profétikus látomásokká válhattak.

Mindebből azonban számomra az a lényeges, hogy nem beszélhetünk virtualitásról valamilyen, hozzá kapcsolt térbeliség megléte nélkül. Munkaterület, test, közösség: mindezek lehetnek fizikaiak és virtuálisak – de nem lehetnek téren kívüliek (mint ahogy nem lehetnek időnkívüliek sem). A létezésük egyben valamiféle, bármiféle teret és térbeliséget feltételez. Ha nem így lenne, nem tudnánk felfogni/elképzelnéni őket és beszélni róluk. Nem lenne az emberi társadalomban koherencia és összehangoltság (meg ennek legértékesebb kifejeződése: harmónia) – vagyis nem lenne emberi társadalom.

Émile Durkheim szerint „lényegét tekintve a térképzet az érzéki tapasztalás által szerzett adatok legelső koordinálása. Ez a koordináció azonban lehetetlen volna, ha a tér részei minőségileg egyeznének; ha valóban kölcsönösen felcserélhetők volnának. Ahhoz, hogy térbelileg el tudjuk rendezni a dolgokat, különbözőképpen kell tudnunk elhelyezni őket; az egyiket jobbra, a másikat balra, ezt fölfelé, azt lefelé, északnak vagy délnek, keletnek vagy nyugatnak stb., amiként a tudatállapotokat is csak úgy tudjuk elrendezni az időben, ha meghatározott időpontokhoz kötjük. Ezzel azt állítjuk, hogy a tér nem lenne tér, ha az időhöz hasonlóan nem lenne felosztva és differenciálva.” (Durkheim 2004: 21.) Elsődleges feladata az emberi kultúrának, hogy a világban irányokat és helyszíneket kiemelve rendet konstruáljon – és csak másodlagos az, hogy miképpen is valósul meg mindez, miképpen képzeljük el, építjük fel és működtetjük a különbségeket/a határokat, és az azonosságokat/ a határokon való átjárást. Amint a történelmi modellek, az antropológiai kutatások kultúra-képei mutatják: sokféleképpen.

A fiziaki tér, az etológusok által vizsgált territórium az emberek számára otthon, táj, szülőföld, haza – vagyis kultúránként más- és másképpen felosztott, differenciált térrész. Elsősorban elképzelésekről, szimbolizációról (vagyis durkheimi ideákról) beszélhetünk – virtuális otthonról, tájról, szülőföldről és hazáról, amelyek mindennapi cselekedetek meg ünnepi rítusok és szimbolikus cselekvések során válnak kézzelfoghatóan-érzékeltetően valóságossá. Mindezt pedig nem a geográfiai, hanem a kulturális értelemben vett koordináció, amely ahhoz, hogy rendezhetővé változtassa, előbb, első és kezdő lépésként, minőségi különbségeket rendel az egyes térrészekhez. A tér, legyen az aktuális vagy virtuális, egyaránt szociális képződmény, amelyet „nem csupán fizikai és geográfiai értelemben, vagy a gazda-

sági és társadalmi szerkezet létrehozta mezőben lehet körülhatárolni (ez lehet pusztán »táj« is), hanem emberi magatartások, kulturális együttműködések, integrációs folyamatok eredményeként kialakult (vagy csak megnevezett) sajátos »mi-tudattal« elsajátított, részben kizárásokkal, határokkal definiált virtuális valóságselektként, amely akkor válik megnevezhetővé, ha átélésének lehetősége adott és köztudottan meg is teremődik.” (Gergely 1997: 290.) A vidéki társadalom a saját virtuális tájkonstrukciójának, a földrajzi táj virtuális megjelenítésének és a virtuális táj berendezésének/beélésének az első lépéséinél tart.

A kutatás első szakasza a megjelenésnek és terjedésnek, a hozzáférésnek a vizsgálatára korlátozódott, de már ekkor körvonalazódott, hogy az infokommunikációs technológia megléte és működtetése („rendeltetésszerű használata”) ennél sokkal többet jelent. Egyrészt ismeretek, képességek előzetes kialakulását jelenti: a számítógépekkel nem akkor ismerkednek a felhasználók, amikor személyes tulajdonukba kerül, hanem azelőtt tanfolyamokat végeznek, intézményekben (pl. iskola) már használják azokat. A „szerszámként” való használat pedig munkavégzési tevékenységek során, gesztusoknak az elsajátítását, az ezzel kapcsolatos testtechnikák (Mauss 2000) kialakítását feltételezi. De legalább ilyen fontos, hogy új társadalmi összefüggések, viszonyrendszerek körvonalazódnak a gép megszerzésével, használatával, és a megszerzett tudás más kognitív valóságot, újfajta jelenléteket, újfajta térbeliséget (lásd lennebb) teremt. Maga a gép és a hálózati kapcsolat megléte vagy hiánya, meg ezen túl a használat különböző formái olyan, kezdetben fizikai, majd szociálissá fejlődő határt vonnak/építenek folyamatosan, amelynek több megnevezése van: „digitális szakadék”, az „infokommunikációs társadalomba való belépés/ ebből való kimaradás” „digitális írásbeliség / digitális alliteráció/ anafabetizmus”.

A számítógép és internet (hasonlóan társaikhoz, a technikatörténeti fordulatot hozó, az életformákat megváltoztató gépekhez) nemcsak technikai-gazdasági, hanem az értékhorizontokat megváltoztató, a világ változásaihoz való alkalmazkodást támogató, vagy a kulturális változásokat (dinamikát), kulturális együttéléseket (szinkronitásokat) generáló eszközök. Az internet kommunikációs és kulturális, kettős szerepéről a következő meghatározást adja Ropolyi László: „Az internet egy számítógépekből összeállított önfejlesztő, komplex technikai eszköz, ami adottságaiból adódóan egyrészt meghatározó szerepet játszik a napjainkra jellemző kommunikációs folyamatokban, másrészt alapvető emberi értékek, relációk és törekvések befogadására, megjelenítésére, megőrzésére és működtetésére alkalmas kulturális közeg.” (Ropolyi 2004: 34.) A technikai és kulturális cselekedetek, jellemzők, hatások tehát elválaszthatatlanok.

A család terében helye kell legyen az új eszköznek, a személyi számítógépnek, a hozzá tartozó technikai eszközöknek: monitornak, klaviatúrának, egérnek, hangszóróknak, web-kamerának, DVD-lemezeknek és pen drive-oknak, mindenféle drótoknak. A kompakt, dobozolt rádióhoz és tévéhez képest ez digitális gépegyüttes: gépnek és tartozékainak a sokasága, esetleg dzsungel. És ez csak a látható rész, amely a bekapcsoláskor megelevenedik, és láthatatlan de fontos kiegészítőkhöz –

pl. távoli szerverekhez – csatlakozik. A számítógépnek, ennek az univerzális gépnek (Ropolyi 2004) éppen a felhasználók számára láthatatlan, mert a memóriába rejtett programok megléte, futtatása teremti meg a felhasználó által igényelt adottságait. Vagyis egy, minden eddigi gépnél rejtettebb és titokzatosabb működési elv és gyakorlat.

Hol is vannak, hol helyezkednek el ezek a programok – mit gondolnak a felhasználók akkor, ha ismerik és használják a memória, mágneslemez, processzor szakki-fejezéseket (merthogy láthatóan, kézzelfoghatóan mi micsoda, azt nagyon kevesen, csak a szakértők ismerik, tudják)?

A számítógép valósága a felhasználó számára – úgy gondolom, hogy általában, és nemcsak a megfigyelt vidéki környezetben – leginkább a képernyő-billentyűzet-egér hármását, tárgyegyüttesét jelenti. Ezek a közvetlen figyelmet igénylő, a működést elősegítő tárgyak, ezeket kell elhelyezni, látni-mozgatni, használni. Ott az asztalon vagy asztal alatt a számítógép doboza is, de az tárgyi valóságként ha nem is rejtve, de a háttérben van. A képernyő talán a leginkább ismerős alkatrész: a tévé képernyőjének kisebb változata. A billentyűzet is évtizedek óta ott van a felnőttek látókörében: a hivatalok írógépei, amelyet általában kipróbáltak, megszoktak. Az egér szokatlan tárgy, meg is gyűlik a baja a használatával a finom, koordinált mozgásokhoz nem szokott kezeknek: „amikor tanultam, akkor inkább idegesített... nem tudtam, mit kezdjek vele”. Alapvető probléma a térben való mozgásban a szem-kéz, meg jobbkezes-balkéz koordináció. A kíváncsi, fogékony és sokat gyakorló/játszó gyerekek számára hamar megoldódik ez a probléma – a felnőttek már kevésbé képesek koncentrálni, türelemmel gyakorolni. Sorolhatnám még azokat a technikai hozzáférést segítő készségeket, amelyekre épülnek a számítógépes tevékenységek, és amelyek városi-falusi helyszíneken igen különbözően fejlettek lehetnek.

Több olyan család számítógép használatát figyelhettem meg, akik a gépet költöztetik: nyáron előszobában, felhagyott konyhában tartják, télen áttelepítik a fűtött szobába. Ez megint csak vidéki sajátosságnak tűnik, és a falusi családi házak váltakozó, időszakos (nyári-téli) térhasználati mintáinak a kiterjesztése a számítógép használatra – avagy a számítógép használatának integrálása ezekben a mintákba. Vidéki környezetben első látásra nyilvánvaló a térbeli alakulásokat is alapvetően behatároló időbeli, történelmi megkésztettség. A városi környezethez képest később jelenik meg a technika, a gép, a szakértelem. Legalább ilyen fontos, hogy a gazdasági-innovációs centrumokhoz képest máshogy, más értelmezésekkel fogadják, helyezik el az innovációkat saját világukban – idejükben és terükben.

Kiinduló tételelem, amely a terepmunka során végzett megfigyelésekre, az elkészült esetbemutatókra támaszkodik: a számítógép vidéki környezetben, az azt megvásárlók, otthonukban elhelyezők és működtetők számára a terjedés-működtetés kezdeti fázisában egy új és nagyon hasznos, mert a szórakozási és kapcsolattartási formákat megkönnyítő (alapvető értelmezésében: olcsóvá tevő) elektromos gép – de nem több. Semmiképp sem egy olyan új valóság megteremtésének eszköze, amely gyökeres változásokat okozna életmódjukban, időhasználatukban, társadalmi szokásaikban.

A személyi számítógép vidéki környezetben nem egy, az életük szervezésére, jobbítására „célirányosan és kielégítő eredménnyel” (Szekfű 2007) használt technikai eszköz, hanem a TV kisebb/ fiatalabb társa, egy zenegép, egy mozigép, egy játékautomata.

Az internet pedig nem egy világot megnyitó interaktív eszköz, hanem leginkább egy eddig nem létező és hiányzó, olcsón vagy ingyen hozzáférhető, tehát igen hasznos archívum: zene- és filmanyagok, régebbi TV-műsorok, vagyis a populáris kultúrához sorolható médiaanyagok könnyen elérhető és kézügyben levő megjelenítő eszköze és tárolóhelye. Ugyanakkor a levelezés, kapcsolattartás legkevesebb erőfeszítést és anyagi ráfordítást igénylő, leghatékonyabb és legközvetlenebb módja. A számítógépnek a képzésben, gyerekeik iskolai karrierjének támogatásában, vagy a szórakozásban megmutatkozó jelentőségét a felnőtt társadalom tagjai elismerik, a gép megvételére, gép cseréjére, internet bekötetésére egyre inkább áldoznak, de a saját tevékenységeikben csak igen korlátozottan használják.

Mindazok, akik rendelkeznek nagyobb vagy kisebb földbirtokkal, igyekeznek ezeket megművelni, függetlenül attól, hogy mi a fő kereseti forrásuk. De tapasztalható, hogy egyre kevesebben és egyre kevesebbet termelnek. A számítógép használatlaltal kapcsolatos kérdésekre több családban is összefüggésbe került az állattartás és a számítógépes tudás. *A szomszéd többet tud [a számítógépről, a számítógépen dolgozni], mert ők már régebben eladták az állatokat... mi most adtuk el pár hónapja, ezután lesz időm nekem is a számítógépre...* Igen egyszerű ez a érvként felhozott ok-okozati összefüggés: aki még gazdálkodik, és naponta gondozza a teheneit, lovait, annak nincs ideje – több más mellett, amelyről a gazdálkodó, kötött időrendben élő ember mindig is le kellett mondjon – arra sem, hogy az egyébként hasznosnak és szükségesnek tartott minimális számítógépes ismereteket elsajátítsa. De majd lesz, ha...

Érdemes körbejárni ezt a jelenséget. Valóban, az életforma-váltásnak megmáshíthatatlan tényei, hogy a vizsgált helyszínen ezek a munkaképes falusi családok éppen ezekben az években megszüntetik az állattartást (tehén vagy ló tartást), és megválnak az állatoktól. Egy-két évig még elkészítik a takarmányt, akár csak eddig, és eladják. Az ugyanis a vélemény, hogy csak a napi munkaprogramjuk akadályozta az állattartást (rendszeres gondozást), a takarmány készítésére eddig is, ezután is képesek voltak. Azután ez is abbamarad, bérbe adják, vagy felhagyják a kaszálókat. Nincs állat az istállóban, nincs takarmány a szénapadláson – a gazdálkodás épületeit raktárrá, műhellyé alakítják, vagy lebontják. Az állatok, gépek átjárása megszűnik, az udvaron egyre több a virág. A változás egyik alapvető okának tartják, hogy az állattartás nem jövedelmező – de a kérdésre, hogy ha újra jövedelmező lenne, akkor visszatérnének-e hozzá, a válasz már bizonytalan.

Tehát állat már nincs, számítógép már van, több éve, és a gyerekek teljes körű számítógép-felhasználók, van tehát akitől tanuljanak.

A megfigyelt településeken a családi gazdaságok tereiben visszaszorul, átalakul a hagyományosnak mondható gazdálkodás specifikus térrésze. Ami mindenütt megjelenik: a garázs (garázssá alakított melléképület), a barkácsoláshoz felszerelt

műhely. Ez válik a férfiak ház körüli tevékenységeinek legfontosabb helyszínévé. Az asszonyok virágoskerteket telepítenek, a tornácokon, szőlőlugasok vascsővein függő virágcserepek terpeszkednek. Igazi újdonság, és gyorsan terjed a gyepes felület, rajta lugas, flekkensütésre-bográcsozásra berendezett hely, mellette nyáron kis úszómedence, kerti székek, nyugágy. Ez, véleményem szerint, olyan térátalakulás, amelyet nem lehet egyik napról a másikra, a tehéntartás esetleges újraindításakor, visszarendezni.

„Protodigitális” férfiak

Ha áttekintjük a kutatás eredményeit, akkor az egyéni használatról az első megállapításunk: a férfiak mintegy fele nem használja a számítógépet, internetet.

Ez lenne a mai vidéken a digitalitás mentén szerveződő társadalmi munkamegosztás egyik szembeötlő eredménye?

Miért lehetséges, mivel magyarázható az a jelenség, hogy a vizsgált vidéki családokban a férfi, a „családfő” az, aki a legkevésbé, vagy egyáltalán nem tanulja meg használni, és nem is használja a számítógépet és az internetet?

Miért nagy azoknak a férfiaknak az aránya, akik még nem léptek át a digitális valóságba?

Előzetes feltételezésem az volt, hogy a fiatalok, gyerekek használják a legtöbbet, a legkülönbözőbb célok szerint a családi tulajdonban levő számítógépet és az internetet, de a szülők, amennyiben befektettek a gép vásárlásába és az internet-szolgáltatásba, és akiknek a lakásában, „kezeügyében” vannak a gépek, szintén jelentős mértékben felhasználóvá válnak.

A családokban az asszonyok viselkedése nagyjából megfelelt az előzetes elképzeléseknek – a férfiaké azonban nagyobb mértékben eltért attól.

Vidéki környezetben ritka eset az, amikor szülők és gyermekek együtt, egymást tanítva és egymástól tanulva, majd elkülönülve (mindegyiküknek van már saját gépe, a gyerekeknek laptopja!) élik „digitális életüket”. Úgy gondolom, amikor „digitális családról”, azaz olyan családról beszélnek a kutatók, amelyben mindenki számítógép- és internethasználó, akkor ilyen, jellegzetesen városi környezetben élő családok jelentik a mintát. Ez vidéken egyelőre az értelmiségi családoknál történhet meg.

Azok között a férfiak között, akik használják a számítógépet-internetet, vannak olyanok, akik „éppen csak” megteszik ezt: például egyik esetben a férfi a gyerekek segítségével mailezik és messengerezik (a gyerekek kapcsolják be a gépet, állítják be a programot), egy másik esetben a szülők tagadták, hogy használnák a gépet és az internetet, de a gyerekek elárulták, hogy ritkán, mintegy titokban ők is próbálkoznak.

A vizsgált családokban a gyerekek, életkortól és iskolázottságtól függetlenül (pl. a 3 éves, akit felültetnek a székre és akinek bekapcsolják a gépet, már játszik rajta) mind használják a számítógépet, internetet. Ha azonban azt nézzük, hogy a család

melyik tagjának munkaeszköze a gép, és így melyik az a családtag, aki teljes körű felhasználóként tevékenykedik, akkor itt az asszonyok vezetnek. Vannak olyan (tizenéves) gyerekek, akik szintén munkaeszközként használják a gépet, és ezek közül csak néhány olyan, aki valóban kreatívan dolgozik a számítógéppel (az egyik programokat tölt le és installál, programokat módosít, a másik újságíró, rádiószerkesztő, tehát rádiós műsorokat, média-anyagokat szerkeszt). Igaz, ezek közül a gyerekek közül egyik sem tanult, tanul középiskolában vagy egyetemen informatikát.

Ezekről a vizsgálatba bekerült férfiakról elmondható, hogy:

1. Középkorúak, szakmunkások, „családfenntartók, kenyérkeresők” a szó hagyományos értelmében.

2. Általában a hetvenes-nyolcvanas években születtek, szocializálódtak, és legalább iskolás korú gyerekük van. Nincsenek közöttük érettségizettek vagy felsőfokú végzettségűek.

3. A kilencvenes években részt vettek a „visszaparasztosodási” folyamatban: családjuk visszakapta a kollektivizálás előtti földbirtokokat, újra gazdálkodni kezdtek.

4. Több lábon állnak, nem csak mezőgazdasági termeléssel foglalkoznak: általában a tanult szakmájukban dolgoznak, és több közülük vendégmunkán (Magyarországon, Görögországban) dolgozott az utóbbi években.

5. Jellemző rájuk az idősebb nemzedékkel szemben a kezdeményezés, az innovatív hajlam: mezőgazdasági gépeket vásároltak, házukat családalapítás előtt vagy után építették vagy átalakították, különböző újfajta termelési eljárásokkal (kerti zöldségtermesztés, fóliázás) kísérleteztek.

6. Csak kivételesen sorolható közülük egy-kettő „a helyi társadalmak kis számú, a normatív szint fölött többet akarói, az elfogadottnál többet felhalmozói” (Oláh 2004: 137), a vállalkozók közé.

7. Van szegénysorsúnak minősülő is közöttük (betegnyugdíjas családfő, roma család), de mindegyikre jellemző a falu társadalmában a státusmegőrzésre vagy státusmegerősítésre való törekvés.

8. A családok tárgyi ellátottsága kielégítő: a számítógép, internetbérlet megvásárlása előtt már az átlagos háztartási gépparkkal, meg rádióval, kábeltévé-hálózatba kötött, vagy saját parabola-rendszerbe kötött televízióval rendelkeztek. Mind egyikük lakása komfortos (fürdőszoba, gáz- vagy központi fűtés).

9. Értékrendjükben fontos a gyerekközpontság: a család számítógép-vásárlását, internet bekötését nem saját, hanem a gyerekek igényeihez igazodva támogatták. Igaz, hogy befolyásolta döntésüket, hogy az iskolán keresztül állami, számítógép vásárlására költhető támogatást (a Tăriceanu-kormány által folyósított 200 eurónyi összeget) kaphattak, általában ezt kiegészítették, hogy performansabb gépeket vegyenek.

10. Megrögzött tévé-nézők (híradó, sport, sorozatok – ez utóbbit a családdal együtt nézik), és a napisajtót is rendszeresen olvassák.

Ezek a férfiak a lokalitás társadalmának tekintélyes, státusvetélkedésekben edzett személyei. Az „értelmes” és „eredményes” tevékenységek számukra egyszerűen jövedelmező, de ugyanakkor a helyi férfiközösségben tekintélyt teremtő, ennek

értékrendje szerint történő munkavégzések kell hogy legyenek. Ugyanez vonatkozik az eredmények megjelenítésére: a viselkedésekben, társadalmi viszonyulásokban és tárgyokban megvalósuló láthatóvá tételre.

Ezeknek a férfiaknak az individuális viselkedése korlátozott, pontosabban: a velük együtt szocializáltak csoportja (korosztály, generáció) és a lokalitáshoz-kötöttség (rokoni, területiális kapcsolatok) által jelentős mértékben korlátozott.

Emögött egykori szilárd értékrendet vélek felfedezni. A magyarországi falusi társadalomnak a szocializmus korszakában történt változatairól jegyzi meg egy összefoglaló tanulmány, hogy a kialakuló fogyasztás, a gyarapodó tárgyak, gépek társadalmi, morális jelentést közvetítettek. „Az anyagi javak, a vagyon ebben az értékrendben ugyanakkor túlmutattak önmagukon, erősen morális töltést hordoztak. Nem kevesebbet jelentettek a közösség számára, mint azt, hogy az illető család sokat dolgozott, »fogyasztott« és helyesen élt.” (Jávor–Molnár–Szabó–Sárkány 2000: 993.)

A legfontosabb tárgyak ebben a sorban: a ház (nagysága, modern életmódra berendezettsége, meg a ház komfortját megadó felszerelések), az autó, meg a domináns média-környezetet kialakító, máig fenntartó televízió.

Ugyanebben a tanulmányban olvashatunk arról, hogy a szocialista átalakulás utolsó korszakában megjelentek a vidéki településeken a protovállalkozók. Ezek általában középparaszti háttérből lépnek elő, és az erőteljes urbanizálódás (városi minták követése) jellemezte őket. De nem szakadtak ki a vidéki környezetből, nem tehettek meg, hogy pénzgazdálkodásukban, egy megadott, tudásukat érvényesítő tevékenységre koncentrálnak teljes mértékben felbontják addigi kapcsolatrendszerüket. A „proto” előtag valójában és leginkább azt jelentette, hogy környezetük, örökölt kapcsolatrendszerük visszafogta őket, és ők gesztusaikban, életmódjukban nem távolodtak el, nem határolódtak el ettől a környezettől. A protovállalkozókból azonban 1989 után hamarosan valódi vállalkozók lettek, vagy pedig városra/külföldre költöztek.

Hans Medick fogalma a protoindusztriális család. Eredetileg a kutatók a gyárrendszer előtti iparosodás falusi kézműveseit nevezték így. Abban az esetben, ha igen nagy a munkaerő-túlkínálat, a gazdaság fejlesztő aktorai tömegével vonhatják be azokat a falusi családokat, akik hajlandóak otthonukban háziipart művelni – nem hagyományos formában, hanem a piaci igényeket ismerő, tőkével rendelkező vállalkozók szervezésében. Tehát a szerkezetnek ezek a létrehozói, mozgatói, a falusi munkavállalók csak végrehajtók.

Valójában nem is egyéni munkavállalókról, hanem ezt a munkát a családi munkamegosztás keretében vállaló falusi, az önellátás eszméjét még mindig fenntartó családokról van szó. A családi gazdálkodás része lett a „falusi-ipari termelés”. Amikor erősen korlátozódott vagy megszűnt a mezőgazdasági megélhetési forrás, akkor a család nem esett szét, hanem háztartásként, gazdasági egységként próbált továbbra is fennmaradni az új körülmények között. „A termelés, a biológiai újratermelés, a fogyasztás funkcionális és szervezeti egysége”-ként működött a család – mintegy „prekapitalista szigetként” (Medick 2002: 240, 242).

Ez a szerkezet paraszti abból a szempontból, hogy az elv a megszokott, közösség által is szentesített megélhetési szintnek és a családi – viszonylagos – gazdasági önállóságnak a fenntartása, az alkalmazott társadalmi technika pedig a szintén paraszti társadalomra jellemző önkiszákmányolás: nem mérik, nem számítják át pénzbeli értékre a családban mozgósítható munkamennyiséget, így az maximálisan felhasználható a termelésre. Aki a család tagja, az az individualizmusát korlátozza, annak a szolidaritás a legfontosabb, az a család érdekeiért nem kíméli magát.

A szocialista korszakban a kollektivizáció végett vetett az egyéni földjét művelő paraszttársadalomnak – de nem tüntette el a falusi családot, mint – kényszerből – újra hatékonyságát maximalizálni próbáló társadalmi egységet. Az ingázók milliói naponta ezekből a falusi családokból indultak, ide tértek vissza. Az ő esetükben nem kihelyezték falura a termelést – hanem ők mozogtak a termelés helyszínére, a gyárak és a családi lakhelyük, a falu között. A legfontosabb azonban az volt, hogy ezzel megteremthettek egy viszonylagos egyensúlyt: működtették a háztartásuk strukturális és funkcionális kapcsolatrendszerét, a családtagok együttes munkakapcsolatain keresztül életben tartották a „termelés, fogyasztás és reprodukció” hagyományos kereteit.

Romániában a nyolcvanas évek végén is igen jelentős volt ezeknek a – falusi, de esetleg városba beköltözött – családoknak, gazdaságoknak a száma. Ezeket Hans Medick nyomán protoindusztriális családoknak nevezem.

Úgy gondolom, Románia társadalomfejlődésének ez egy jellegzetes vonása: nagy számban maradtak fenn, tették lehetővé a diktatúra hiánygazdaságának túlélését, szabályozták tagjaiknak életelveit, életmódját ezek a falusi családok. 1989 után az újrakezdés tömeges illúzióját táplálták, és a külföldi vendégmunka legszorosabb mikrotársadalmi keretei még mindig ezek a családi gazdaságok voltak, a célt pedig ezeknek a gazdaságoknak a fenntartása, gyarapítása jelentette. Az individualizáció csak lassan, ellenőrzötten nyert teret, mert, ahogy azt fentebb már megfogalmaztam, és most újra leírom: a környezetük, örökölt kapcsolatrendszerük visszafogta őket, és ők gesztusaikban, életmódjukban nem távolodtak el, nem határolódtak el ettől a környezettől.

Ez lehet tehát rövid, összegző megfogalmazása a fenti kérdésre adott válasznak: ezeknek az eddig protoindusztriális, vagy ma már posztindusztriális családoknak sajátossága, hogy a digitális korszak megérkezése után, a számítógép és internet családban való megjelenése után a családfő, a kenyérkereső, a családot kifele, a vidéki településen képviselő és megjelenítő férfi nem tarja fontosnak, hogy átlépjen a digitális világba.

Protodigitális ként él, viselkedik, viszonyul a napi eseményekhez, interneten érkező információkhoz, kapcsolattartási formákhoz a már digitális családban, környezetben.

A protodigitális férfi más, vele egykorú és hasonló értékrendszerű, szintén protodigitális férfikkal tart fent napi, szoros kapcsolatot. Közös témáikhoz a televízió a legfontosabb mediális forrás.

Vannak közöttük különutasok: munkahelyükön, kényszerből, megtanulnak bizonyos számítógépes műveleteket, de ezt más, fárasztó műveletekkel együtt mun-

kahelyi kényszernek tartják, és jelentős újításnak, de nem a digitális világba való átlépésnek. A közös értelmezésben mindenesetre inkább ez a vélemény dominál. Ott hon pedig: második műszakban dolgozni, meg pihenni, regenerálódni kell. Ahogy az egyik férfi megfogalmazta: számára otthon az internetezés *csak felesleges időtöltés. A munkámat nélküle is el tudom végezni, és nincs is időm rá.*

Ezekben a családokban még mindig fellelhetőek a hagyományos család szerepformái, így a nemi, a generációs szerepek szerinti hagyományos viselkedés modellek érvényessége. A férfi, a családfő mintaadó és sikeres kell hogy legyen – éppen ezért nem merészkedik olyan területekre, ahol nem jól teljesít, amiben nem sikeres, amiben nem tud mintát mutatni a gyerekeinek. És, mondom az eddig tárgyalt kérdések felől közelítve: ami regresszióhoz vezethet.

Az internet minősítése tehát, legalábbis a kezdeti fázisban: a gyerekek-fiatalok gépe, játékszere, és másodlagos jelentőségű a felnőttek elsődleges gondjaival-bajaival, világával szemben.

Vonatkozik ez azokra az esetekre is, amikor megvannak a technikai feltételek, de a férjhez csatlakozva, az asszony sem, vagy elvéve használja az új média eszközeit. Egy asszony szerint: *...az internetről pozitív véleménnyel vagyok, szerintem nagyon praktikus, és könnyen kezelhető, de nekem csak egy másodlagos valami, meglennék én talán hónapokig is nélküle.*

Ebben a környezetben a új média elterjedése különböző, átmeneti helyzeteket, sőt, az átmenetek sorozatát eredményezheti. Ebben a környezetben nem úgy történik a digitális korszakba, digitális világba való átlépés, hogy elvégzik a tanfolyamot, megveszik és működtetik a gépet, bekötik a gépet az internet-hálózatba, és máris digitális állampolgárokká válnak.

„Ha nincs internet, vége az életnek...”

A vizsgált vidéki környezetben általános vélemény, hogy a számítógép hasznos és fontos. Nem tudnak a vizsgált családok megkérdezett felnőtt tagjai olyan családról, ahol azért nincs számítógép és internet, mert vállalják és hangoztatják az ellenkezőjét. Ez persze nem jelenti azt, hogy nincsenek ellenvélemények – de az az általános, hogy a családfő arra a kérdésre, hogy miért vásároltak számítógépet, büszkén kijelenti: *itt körben mindenkinek volt, s akkor hát itt is legyen.* Vagyis nyíltan vállalja, hogy az igazodás volt az egyik fő szempont: a család státusának fenntartása megkövetelte a vásárlást, holott tisztában voltak vele, hogy a gyerekeknek, és nem maguknak vásárolnak, hiszen a gyerekek *bármit csinálhatnak vele, mert nekünk úgymint mindegy.*

Ha sor kerül arra, hogy leüljenek a számítógép elé, az a gyerekek felügyelete mellett történik. Például az a családfő, aki a fenti véleményt megfogalmazta, csupán annyit tesz, hogy *nézek filmet egyedül, elindítom, megállítom. A hosszú billentyűvel...*

A kívánatos életkörülmények, komfort megteremtésének, fenntartásának modelljét követve a felújított lakás, a gépesített konyha, a gépkocsi és garázs mellé sorolódik ebben a társadalmi térben a számítógép birtoklása is. Igen kevés az olyan fel-

nőtt, akinek munkaeszköz – sőt, általában a munka, várható és nem meglepő módon, jellegzetesen és jellemzően, más eszközökkel, más terekben végzett tevékenységet jelent, Ahogy az egyik családfe megfogalmazza: *nekem nincs is időm és nincs is türelmem, és ha munka van, akkor nincs ilyen, hogy én leüljek, első a munka.*

A fentebb feltett kérdésre, hogy milyen helyet találnak a gépeknek a család életében, azt lehet válaszolni, hogy a családi, közösen használt gépeket vagy az intim térszében (hálószoba), vagy semlegesként jellemezhető térrészekben (félreeső folyósó, nem használt egykori konyha) vagy pedig a gyerekek térrészeiben, a már kialakított gyerekszobában helyezik el. A gép megvételét mások tudomására hozzák, beszélnek róla, és ennyiben státusteremtő szerepet játszik, de nem kiállítástárgy – nem kell mindenkinek, aki a családhoz betér, látnia is ahhoz, hogy a státusfenntartó legyen.

Nehezebben megválaszolható az a kérdés, hogy van-e helye, és miképpen van helye a falusi, családi térképeken a számítógép segítségével elérhető, a használók életében ekképpen megjelenő virtualitásnak – az interneten elérhető munka- és életmenny-tereknek?

Alapvető tapasztalat, hogy a vizsgált vidéki közösség rendelkezik „a valóságos közösségek kohéziós erejével” (Nyíri Kristóf)⁷⁶ – a számítógépes kapcsolattartás kiegészíti, de nem pótolja a szomszédolást, közös munkákat, amelyekben a beszélgetés, véleménycsere legalább olyan fontos, mint magának a (már gépesíthető, vagy szolgáltatásként megrendelhető és megfizethető) munkának az elvégzése.

Ebből logikusan következik, hogy – szélsőséges esetben – miképpen kezelik azokat, akiknek munkaeszközük a számítógép, és a nap egy részét a gép előtt töltik: megszólják őket, hogy lenézik a szomszédokat, akikkel nem hajlandóak hosszasan csevegni, meg úgy kezelik őket, mint a gyerekeket: „na már megint játszol? Vagy gvallért keresel?”

Azokban a családokban, ahol a felnőttek között is teljes körű felhasználók vannak, a tevékenységek individualizálódnak. Az egyik családban, ahol a férj számítógép-kezelői tanfolyamot is végzett, de ma már nem ül le a számítógép elé, mert ahogy mondja: *nincs türelmem hozzá, lehet, ha többet foglalkoznék veled, megszoknám* – a könyvelés végző nőnek viszont a számítógépen elérhető virtuális terekben való kalandozás igen fontos:

Ő [a férj, aki nem számítógépezik] be van ülve a tévé elé, én dolgozom ameddig dolgozom, s utána internetezem. Én már oda kerültem, hogy ha nincs internet, vége az életemnek. [...] Én olvasgatok. Újság, könyvek, magazin, bulvár, politika, média, ami engem érdekel.

76 „Egyetlen virtuális közösség sem rendelkezik ugyanakkor a valóságos közösségek kohéziós erejével. Gérard Raulet nyolcvanas évekbeni tanulmánya. »Az új utópia« nagy nyomatékkal utalt a szimbolikus interaktivitás és a valóságos közösségi interakció közötti szakadéokra. A virtuális kommunikáció valóságos alapokat föltételez: a McLuhan-i »globális falu« polgárainak végső soron tényleges közösségekhez is tartozni kell. Ilyen közösségek, többek között, a tényleges faluközösségek.” (Nyíri 2003: 230.)

Befejezés

Ott vagyok-e én is ezen a képen?

23. kép. Háztömbkörüli motorverseny Marosvásárhelyen

Forrás: <https://fotok.transindex.ro/?galeria=1810>

Biztos, hogy nem, mert a hatvanas években a háztömb körüli motorversenyeket társaimmal együtt a Bolyai utca tetején, a látvány szempontjából fontosabb kanyarban szoktam nézni. De más, a versenyekről készült képeken lehet, hogy felfedezhetném egykori önmagam, mert ki nem hagytam volna semmiért se a szombati főpróbát, se a vasárnapi versenyt. A gépek közül a versenymotorok közvetlen közelből való megtapasztalása mágikus hatással volt rám is, meg a gépek rettenetes zaja, gyorsasága, veszélyessége (bizony gyakoriak voltak a balesetek) által elvarázsolt városi helyszíneken tolongó társaimra. Az is emlékezetes tapasztalat volt, hogy ezeket a motorokat állandóan javítják: volt, amelyik „beragadt a startban”, mások menet közben mondták fel a szolgálatot. A motorkerékpár mint gép, és ez akkor eléggé mélyen bevésődött, egy hatalmas teljesítményre képes, de eléggé szeszélyes szerkezet. Később saját gépeimmel kapcsolatban hiába mondták a gépészek/szakértők (leginkább ugye a motorszerelők), hogy ezek a „mai gépek” sokkal biztonságosabbak, mint a „régebbiek”: nem arra szocializálódtam egykor, hogy a gép megbízható társ, hanem arra, hogy a gép egy alapvetően kiszámíthatatlan (legalábbis az én számításai, belátási képességeimet meghaladó) társ: ha gép, akkor az elromolhat. Nem vol-

tam, és sosem leszek már a legkisebb mértékben sem „jó gépész”. Be kell vallanom, hogy ez is szerepet játszhatott abban, hogy a regresszió jelenségével olyan részletesen foglalkoztam ebben az írásban.

Az általam áttekintett szakirodalomban a gépek közül a történeti távlatokkal rendelkező vasút szerepéről készített elemzések rajzolták meg a hatások–kölcsonhatások legátfogóbb képét. A könyvben megfogalmazottak nem hagynak kétséget afelől, hogy egyet kell értenem a vasút hatásait tanulmányozó Molnár Gergellyel: a gépek elterjedése, a gépekkel való együttélés sokkal több árnyalatú, többarcú, mind ahogy azt a hagyományos néprajzi felfogás, ha mégis kitért erre, akkor megfogalmazott. Ez utóbbi szerint egyértelműen és jórészt a gépek és gépi szerkezetek, a technika negatív hatásának tulajdonítható a néprajzi sokszínűség szűkülése és a hagyományos értékek kiüresedése, mert „ahová a vasút behatol, ott a »modern«, »mérnöki«, »városi« kultúra, polgári minták menthetetlenül terjedésnek, a hagyomány pedig sorvadásnak indul.” (Molnár 2015: 225.) Ezt Molnár kutatásai nem igazolták, és azért hivatkozom rá, mert az én konklúzióim is ezt mutatják. Molnár szerint „sokkal inkább bizonyos folyamatok felgyorsítójaként, mások háttérbe szorítójaként értelmezhető a népi kultúra egészében a vasút. Összességében sem a néprajzi tradíciók gazdagításáról, sem pusztításáról, sokkal inkább azok átrendeződéséről, a vasút egyfajta szűrő- vagy lakmuszpapír-szerepéről érdemes beszélni. A vasúthálózatához köthető egységes mérnöki infrastruktúra, az újfajta fogalmak, sebességek és viselkedési normák először tényleg összezavarhatták a létező hagyományt, utóbb azonban beleépültek, újfajta módon rendezve át a hagyományos kultúrát.” (Molnár 2015: 225.) Vagyis igen fontos a hosszabb folyamatok követése, és a hatások és együtt hatások időben való kibontakozásának dokumentálása, elemzése, megértése. A vasúthoz hasonlóan a traktor megjelenése, elterjedése is már történeti távlatában tanulmányozható. A könyvben kifejtett álláspontom szerint a „jó gépész” életútban megragadhatóak a társadalmi-kulturális szerveződészek organikus formái.

Megfigyeléseim szerint a mai vidéki társadalomban, ahol terepmunkát végezttem, a késői motorizáció és a korai, kezdetleges komputerizáció „versenyének” egyértelmű nyertese ma a gépkocsi. Jól látható, hogy az autóhasználók nagy része ténylegesen is célszerűen használja autóját, és nemcsak státusmegerősítés céljából. A megfigyelések egyértelműen bizonyítják, hogy autó használatával a létező igényeknek megfelelően lehet kapcsolatot tartani, legyen szó sajátos kapcsolatokról, mint a fiatalok párkapcsolata, vagy a mindennapi, rokoni és baráti kapcsolatok ápolásáról. Ebben a szociális térben az atomok fontosabban, mint a bitek. Már csak azért is, mert ebben az erőforrás-hiányos környezetben még mindig egyfajta „elsődleges felhalmozás” történik: az alapvető, a modern, komfortos élethez elengedhetetlenül szükségesnek tartott tárgyak megépítése (ház) vagy megszerzése (gépkocsi) a legfontosabb cél. Legalábbis én ezt tapasztaltam, így látom: a digitális eszközök megszerzése, működtetése csak másodlagos.

Molnár véleménye szerint a vasút hatásai közül az egyik legfontosabb, hogy „semmilyen korábbi hatáshoz nem mérhető mennyiségben gyarapodott az innovációk befogadása és a fejlődésbe vetett hit” (Molnár 2015: 227). Ez csak korlátozott-

tan érvényes arra, amit én terepemen a gépek hatásáról megfigyeltem, amilyen példákat én bemutatok, amit kifejtek. Éppen ezért kerülhetett figyelmem előterébe a regresszió jelensége.

1961-ben Hermann Bausingernek a Pygmalion-jelenség bemutatását, de az egész könyvet záró konklúziója: „Talán ez (azaz: mi történik a valóság teljes bonyolultságával konfrontálódó néppel) a döntő kérdés a népi kultúra jövőjét illetően. Átfogó választ nem lehet adni...” (Bausinger 1995: 156.) Dehát a válasz keresésének bemutatása történt meg, ebben követhettük a szerzőt. A kérdések ugyanis, amelyek megfogalmazódtak a keresés során „túlságosan nehezek ahhoz, hogy a hanyatlás patetikus prognózisával vagy a nép eufemisztikus dicséretével általánosan megválaszolhatóak lennének: józan megfontolást és intenzív érdeklődést követelnek.” (Bausinger 1995: 160.)

Ez a könyv a nyárádmenti terepmunkámra, a hosszú beszélgetés tapasztalataira támaszkodva született, és sem a hanyatlás, sem a dicséret kérdéseiben nem foglal állást. A tapasztalatok bemutatásai pedig, amelyek olvashatóak, reményem szerint magukon viselik a józan megfontolások és intenzív érdeklődés nyomát.

Szakirodalom

Anderson, Benedict

2006 *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről.* L'Harmattan, Budapest.

ANUARUL...

1940 *Anuarul Statistic al României 1939 și 1940.* Institutul Central de Statistică, București.

1990 *Anuarul Statistic al României 1990.* Comisia Națională pentru Statistică, București.

2003 *Anuarul Statistic al României 2003.* Institutul Național de Statistică, București.

Assmann, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Kiadó, Budapest.

Bauman, Zygmunt

2007 *Globalizarea și efectele ei sociale.* Editura Antet, București.

Bausinger, Hermann

1995 *Népi kultúra a technika korszakában.* Fordította Szijártó Zsolt. Szerkesztette Fejős Zoltán. Osiris–Századvég, Budapest.

Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.)

2015 *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében.* Kalligram Kiadó, Pozsony.

Biró Zoltán – Gagy József – Péntek János

1987 *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Bultmann, Rudolf

1994 *Történelem és eszkatológia.* Atlantisz Könyvkiadó Budapest.

Burke, Peter

1999 *Istorie și teorie socială.* Editura Humanitas, București.

Carey, James W.

2003 A kommunikáció kulturális megközelítése. In: Kondor Zsuzsanna – Fábri György (szerk.): *Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai.* Századvég Kiadó Budapest, 252–270.

- Csányi Vilmos
2015 *Íme, az ember. A humánetológus szemével.* Libri Könyvkiadó, Budapest.
- Diederick, H. A et al.
1995 *Nyugat-európai gazdaság- és társadalomtörténet A rurális társadalomtól a gondoskodó államig.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Dobos Ilona
1986 *Paraszti színhagyomány, városi szóbeliség.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Ds. Ls.
1855 Albán-féle vetőgép. *Vasárnapi Ujság* II. (40) 315–316.
- Durkheim, Émile
2004 *A vallási élet elemi formái.* L'Harmattan, Budapest.
- Egyed Ákos
1981 Hagyomány és változás az erdélyi falu életében a kapitalizmus korában. In: *Uő: Falu város civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadtítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 148–268.
- Eliade, Mircea
1993 *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Erdei Ferenc
1973 *Parasztok.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Faragó József
1979 A szerves és a szervezett folklór. *Korunk* XXXVIII. (1–2) 49–52.
- Fél Edit
1941 *Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia.* A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarisztudományi Intézetének kiadása, Budapest.
2001 A magyar népi társadalom életének kutatása. In: Hofer Tamás (szerk.): *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 323–369.
- Fél Edit – Hofer Tamás
1962 Egy monografikus néprajzi kutatás történeti tanulságai. *Agrártörténeti Szemle* V. (4) 558–569.
1969 *Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village.* Aldine Publishing Company, Chicago.
1997 *Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban.* Balassi Kiadó, Budapest.
2001 Egy monografikus néprajzi kutatás történeti tanulságai. In: Hofer Tamás (szerk.): *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 266–296.

- 2010 „*Mi, korrekt parasztok...*” *Hagyományos élet Átányon*. (Társadalomtörténeti Monográfiák, 1.) Korall, Budapest.
- Freud, Sigmund
- 1997 V. előadás. In: Uó: *Pszichoanalízis. Öt előadás 1909-ben, a worcesteri Clark Universityn*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 65–75. (Elérhetőség: <http://vmek.uz.ua/01100/01160/html/nterr914.htm>)
- Frisnyák Zsuzsa
- 2001 *A magyarországi közlekedés krónikája 1750–2000*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- Füvessy Anikó
- 1988 Pénzadó Pistához fűződő hagyományok. In: *Tiszafüredi tanulmányok 3*. Szolnok, 51–79.
- Gagy József
- 1998 „Megmondta mi volt, mi van, mi lesz.” Az ezer telik, ezer nem típusú hiedelmekről. In: Uó: *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 39–60.
- 2004 *A krízis éve a Székelyföldön. 1949*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- 2009a Motorizáció és modernizáció. Önjáró gép, önjáró életmód. In: Gagyi József – Pletl Rita – Ungvári Zrínyi Ildikó – Ungvári Zrínyi Imre – Varga Attila: *A társadalmi változások kommunikációs univerzuma*. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 21–45.
- 2009b *Fejezetek Románia huszadik századi társadalomtörténetéhez*. Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely.
- 2010 *Amire vágyunk, amitől félünk, amit remélünk. Vallási gyakorlatok, mozzanatok, rítusok*. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely.
- 2018 *Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- 2019 *Régi ember új világban. Sztrátya Domokos életútja*. (Dissertationes Ethnographicae Transylvaniae.) L’Harmattan – Kriza János Néprajzi Társaság, Budapest–Kolozsvár.
- é. n. *Villanyos és közössége. Villamosítás, modernizáció: egy Nyárad-menti történet*. Kézirat.
- Gellner, Ernest
- 2004 A nacionalizmus kialakulása: a nemzet és az osztály mítoszai. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel, Budapest, 45–78.
- Gergely András, A.
- 1997 A térszerveződés szimbolikus üzenetei. In: Szabó Márton (szerk.): *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Scientia Humana, Budapest, 287–303.

Giddens, Anthony

2000 *Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció?* Napvilág Kiadó Budapest.

Gidó Csaba

2013 *Vasszekér és gőzmozdony*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Hankiss Elemér

2006 *Félelmek és szimbólumok*. Osiris Kiadó, Budapest.

2012 *Morbus Hungaricus, avagy a regresszió csapdája*. In: Uó: *Egy ország arcai. Válogatott szociológiai írások 1977-től 2012-ig*. L'Harmattan, Budapest, 395–402.

Hartog, François

2000 *Örökség és történelem: az örökség ideje*. *Regio*. (4) 3–25.

Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (eds.)

1983 *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge.

Horváth András (összeáll.)

2007 *Úrnapár – az úrkorszak történetének főbb eseményei (1957–2007)*. In: Frey Sándor (szerk.): *Úrtan Évkönyv az úrkorszak ötvenedik évében. Az Asztronautikai Tájékoztató 58. száma*. Kiadja a Magyar Asztronautikai Társaság, Budapest, 4–57.

Hunya Gábor

1990 *Az élelmészeti válság okai*. In: Hunya Gábor – Réti Tamás – Süle R. Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság és politikatörténet*. Atlantisz Medvetánc, Budapest, 87–158.

Jávor Kata – Molnár Annamária – Szabó Piroska – Sárkány Mihály

2000 *A falusi társadalom a szocializmus időszakában*. In: Paládi Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 977–1006.

József István – Klinger Csilla – Martin László

2015 *regresszió* szócikk. In: Martin László (szerk.): *Pszichológiai fogalomtár*. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar, Kaposvár, 107–108.

Kálmány Lajos

1893 *Világunk alakulása a nyelvahagyományainkban. Mythologiai tanulmány*. Nyomatott Bába Sándor könyvsajtóján, Szeged.

Kinda István – Peti Lehel

2004 *Szenesek. A tradicionális erdőkiélés és a nyugati piacgazdaság között. Vállalkozói kultúrák Farkaslakán?* *Erdélyi Társadalom* 2. (2) 203–225.

Lőrincz D. József

2015 Népszolgálat. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 288–322.

Majdán János

2001 *Modernizáció – vasút – társadalom. Tanulmányok a vasútépítés hatásairól a 19–20. században*. Eötvös József Főiskolai Kiadó, Baja.

2016 Egy vasúti menetrend alakította falusi szokás. *Ethnographia* 127. (2) 244–257.

Mauss, Marcel

2000 A test technikái. In: Uő: *Szociológia és antropológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 425–446. Budapest

McGinn, Bernard

1995 *Antikrisztus. Az emberiség kétezer éve a gonosz bővületében*. AduPrint Kiadó, Budapest.

Medick, Hans

2002 A protoindusztriális családi gazdaság: a háztartás és a család strukturális funkciói a paraszttársadalom ipari kapitalizmussá válása során. In: Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az első világháborúig. (Szöveggyűjtemény.)* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 239–245.

Mihăilescu, Vintilă

2010 *Sfârșitul jocului. România celor 20 de ani. (Seria Actual.)* Editura Curtea Veche, București.

Molnár Gergely

2015 *A vasút hatása a közlekedése, árumozgásra. Útvonal, életmód és társadalom Kecskemét (1850–1980)*. Doktori disszertáció. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest–Kecskemét–Bécs–Nürnberg. (Elérhetőség: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/molnargergely/diss.pdf>)

Murádin László

1963 Nyelvjárási szövegek és tájszavak. In: Kálmán Béla (szerk.): *Magyar Nyelvjárások IX*. Tankönyvkiadó, Budapest, 177–181.

Nagy Gábor, O.

1979 *Mi fán terem?* Gondolat Kiadó, Budapest.

Nagy Ilona

1977 *esztatologikus mondák* címszó. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon. I. A–E*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 731.

1982 *tudós ördögei* címszó. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon. V. Szé–Zs*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 359–360.

- Negroponte, Nicholas
2002 *Digitális létezés*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Nyíri Kristóf
2003 A kibertér társadalomföldrajzi megközelítése. In: Kovács Gábor – Nyíri Kristóf (összeáll.): *Virtuális egyetem Magyarországon*. Typotex, Budapest, 439–454.
- Oláh Sándor
2004 *Falusi láttelepek*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Orosz Endre
1882 Tájszók. *Magyar Nyelvőr* XI. 284–285
- Pető Katalin
2006 A regresszió dicsérete. *Lélekbenotthon.hu*. ápr. 5. (Elérhetőség: <https://lelekbenotthon.hu/2006/04/peto-katalin-a-regresszio-dicserete>)
- Péterfi Réka
2004 *Autóhasználat a Kászonokban*. Szemináriumi dolgozat. Sapientia EMTE, Csíkszereda.
- Ropolyi László
2004 A virtuális valóság természetéről. In: Pléh Csaba – Kampis György – Csányi Vilmos (szerk.): *Az észleléstől a nyelvíg*. Gondolat Kiadó, Budapest, 30–55.
- Sárkány Mihály
2000 Bevezetés. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 13–28.
- Schievelbusch, Wolfgang
2008 *A vasúti utazás története A tér és az idő iparosodása a 19. században*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Silverstone, Roger
1999 *Televiziunea în viața cotidiană*. Polirom, Iași.
- Sirisaka Andor
1890 *Magyar közmondások könyve*. Nyomtatott Engel Lajos könyvnyomdájában, Pécssett.
- Székfű András
2007 *Kommunikáció, nyilvánosság, esélyegyenlőség Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Taylor, Peter J.
1997 Mitől modern a világrendszer? Hétköznapi modernitás és totális hegemonia. *Eszmélet* 9. (33) 16–39.

Tóth Balázs – Csányi Vilmos

2017 *Hiedelmeink. Az emberi gondolatok építőkövei.* Libri Kiadó, Budapest.

Tönnies, Ferdinand

1983 *Közösség és társadalom.* (Társadalomtudományi könyvtár.) Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

Turner, Victor

2002 *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra.* Osiris Kiadó, Budapest.

Vajda András

2019 *Változó létformák vidéken. Egy Maros menti falu gazdasági-kulturális szerkezetének átalakulása.* (Dissertationes Ethnographicæ Transylvanicæ.) L'Harmattan – Kriza János Néprajzi Társaság, Budapest–Kolozsvár.

Wolf, Eric R.

1973 *Parasztok.* In: Service, Elman R. – Sahlins, Marshall D. – Wolf, Eric R.: *Vadászok, törzsek, parasztok.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 317–448.

Rezumat

Mașina și poporul. Mașini și schimbări sociale în zona rurală

Cartea se referă la apariția mașinilor, la realitățile și reprezentările cotidiene ale „lunii moderne, tehnice” și la prezența mașinilor în mediul rural. Autorul dorește să scrie despre coexistența inseparabilă a unui sistem foarte cuprinzător de utilizare și funcționare a mașinilor, numit tehnologie, și relația sa cu lumea țărănească din trecutul recent, numită acum lume rurală. Pentru a face acest lucru, el se bazează pe cercetări de teren efectuate în ultimii douăzeci de ani. A studiat în mod special difuzarea în mediul rural a instrumentelor digitale, dar îl interesează mai mult structurile autopropulsate, iar în ultimii ani s-a concentrat asupra unui fenomen definitiv pentru epoca socialistă, motorizarea, care este baza modernizării. În acest context, a investigat apariția unui utilaj rural tipic, tractorul, și stilul de viață și rolul social în mediul rural al tractoriștilor care îl manevrează. Din 2018 până în prezent, a intervievat mai mulți tractoriști-mecanizatori din valea Nirajului, terenul său de cercetare. Viața și activitatea lui Ferenc Suba, tractorist și mai târziu maistru mecanic din Miercurea Nirajului este descris în detaliu.

Scrierea se bazează pe cartea lui Hermann Bausinger intitulată *Cultura populară în epoca tehnologiei* și expune relația omului gospodar cu mașinile și tehnologia, o relație care a fost mai puțin explorată în cercetarea etnologică. Autorul se bazează pe conceptele bine-cunoscute ale lui Herman Bausinger, dezvoltate la începutul anilor 1960, perechea conceptuală organic-organizat și conceptul de regresie, și se concentrează și reflectează asupra laturii practice a acestor concepte. În capitolul *Mașină, căi ferate, motorizare*, schițează un tablou istoric mai general al răspândirii, utilizării, efectelor mașinii, a coexistenței dintre mașină și oameni. Urmează o discuție despre propriile sale experiențe, o prezentare detaliată a carierei și a cărților lui Ferenc Suba, tractoristul și maistrul mecanic, iar apoi deslușește imaginea „meanicului bun”, legat organic de mașina sa.

Abstract

The Machine and the People. Machines and Social Changes in the Rural Area

The present volume deals with the appearance of machines, as the everyday material reality and representation of the “modern world of technology”, with the presence of these machines in the rural area. The author urges to write on the coexistence, the inseparable unity of the system generally defined as technology, consisting of the use, the functioning of machines, and the peasant world of the recent past, named today the rural universe. For this case he uses his own fieldwork experiences of the last twenty years. In the first phase he was studying the spread of digital devices in the rural area, but he was mainly interested in self-propelled mechanisms, while in the last years his attention was directed towards a determining phenomenon of the socialist era, motorization, which stands at the base of modernity. Within this topic he was researching one specific rural machine, the tractor, and the appearance of the category of people driving it, their life style and social status, social role. Since 2018 he has been making interviews with several tractor-drivers, mechanics from the valley of the Niraj region. He describes in details the life of Ferenc Suba, a former tractor-driver and chief mechanic from Miercurea Nirajului.

The work is based on the book of Hermann Bausinger, *Folk Culture in a World of Technology*, debating the relation between man and machine/technology, an aspect that hasn't really been discussed by ethnographic research. The author appeals to the concepts elaborated by Bausinger in the 1960s: the pair of organic–organized, respectively regression, concentrating, reflecting on the pragmatic aspect of these concepts. The chapter *Machine, Railway, Motorization* offers a more general and historical presentation of the spread, use and impact of machines, respectively the coexistence of man and machine. This is followed by the processing of the personal fieldwork experiences, the detailed presentation of the life and the books of tractor-driver and mechanic Ferenc Suba, ending up with the outlining of the image of the “good mechanic”, a man living in an organic relation with his machine.

Könyvem a „modern, technikai világ” mindennapi tárgyi valóságának és reprezentációinak, a gépeknek a megjelenéséről, és a gépek népi környezetben, a mai vidéken megfigyelhető életútjáról szól. A gépek használatáról, működtetéséről alkotott, igen átfogóan technikának nevezett rendszernek, meg a közelmúlt paraszti, ma vidékinek nevezett népi világának az együttéléséről, elválaszthatatlan együtteséről szeretnék írni. Felhasználom ehhez az elmúlt húsz évben szerzett terepkutatási tapasztalataimat is. Előbb, sajátos módon, a digitális eszközök vidéki elterjedését kutattam, de inkább az önjáró szerkezetek érdekelték, az utóbbi években kiemelten a szocializmus korszakának egy meghatározó jelenségével, a modernizációt „mozgató” motorizációval foglalkozom. Ezen belül egy jellegzetes falusi-vidéki gép, a traktor és az ezt működtető traktoristák megjelenésének, életmódjának kérdéseit vizsgálom, és a „jó gépészeknek” a gépekkel kialakított sajátos, organikusnak nevezhető viszonyát mutatom be.

ISBN 978-606-9015-23-0

9 786069 015230